

ISSN: 2299-7237

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA

8



UNIWERSYTET WARSZAWSKI
KATEDRA UKRAINISTYKI

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA

8

RADA NAUKOWA

Prof. dr hab. Lidiya Hnatyuk (Uniwersytet Narodowy im. T. Szewczenki w Kijowie)

Dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dr hab. Iryna Kononenko (Uniwersytet Warszawski)

Prof. dr hab. Halyna Matsyuk (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki)

Prof. dr hab. Svitlana Medvid'-Pakhomova (Uniwersytet Preszowski)

Dr Paulina Olechowska (Uniwersytet Warszawski)

Dr hab. Oksana Pukhons'ka (Uniwersytet Akademia Ostrogska)

Dr hab. Svitlana Romaniuk (Uniwersytet Warszawski)

Dr Marta Zambrzycka (Uniwersytet Warszawski)

UNIwersYTET WARSZAWSKI
KATEDRA UKRAINISTYKI

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA
8



Warszawa 2020

Redaktor naczelny – *dr hab. Irena Mytnik*

Sekretarze redakcji – *dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, mgr Marta Saniewska*

Adres redakcji – Katedra Ukrainistyki, ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa, Uniwersytet Warszawski, tel./fax (22) 55 34 252, e-mail:studiaucrainica.ku@uw.edu.pl, www.studiauavar.pl

Recenzenci:

doc. dr Svitlana Bohdan (Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki)

dr Svitlana Borodica (Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Wołodymyra Hnatiuka)

dr Anna Budziak (Uniwersytet Jagielloński)

dr Ana Dugandzic (Uniwersytet Zagrzebski)

dr Nataliya Havdyda (Tarnopolski Narodowy Techniczny Uniwersytet im. Iwana Puluja)

dr Wiktoria Hojsak (Uniwersytet Jagielloński)

dr Oksana Horda (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki)

dr hab. Marcin Kojder (Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

dr Olena Malaniy (Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki)

dr hab. Marek Olejnik (Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

dr Lyubov Ostash (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki)

dr Nataliya Shcherbiy (Uniwersytet Przykarpacki im. Wasyla Stefanyka)

dr Mateusz Świetlicki (Uniwersytet Wrocławski)

dr Oksana Trumko (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki)

prof. Halyna Vokal'chuk (Rówieński Państwowy Uniwersytet Humanistyczny)

dr Oleksiy Vorobec' (Uniwersytet Przykarpacki im. Wasyla Stefanyka)

Publikację współredagowały: dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, dr hab. Iryna Kononenko, dr Paulina Olechowska, dr hab. Svitlana Romaniuk, dr Marta Zambrzycka

Redaktor prowadzący – Dorota Dziedzic

Redakcja językowa streszczeń w języku angielskim – Renata Botwina, Anna Kizińska, Marta Saniewska

Odpowiedzialność za stronę językową publikacji ponoszą autorzy artykułów.

ISSN 2299–7237

e-ISSN 245–157X

© Copyright by Katedra Ukrainistyki UW, 2020

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020

Publikacja dofinansowana przez Prorektora UW ds. badań naukowych i współpracy

Edycja papierowa jest wersją pierwotną czasopisma

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

www.wuw.pl; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (48 22) 55-31-333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Skład i łamanie – Dariusz Górski

Druk – POZKAL

Spis treści

Słowo wstępne	9
JĘZYKOZNAWSTWO	
<i>Грецук Василь</i> Словотвірне гніздо з вершиною Христос у мовній картині світу українців	11
<i>Гнатюк Лідія</i> Фразеологічні одиниці з ойконімним і відойконімним компонентами як свідчення історичної пам'яті українців	21
<i>Городецька Вероніка</i> Християнські сакральні символи у просторово-часовому континуумі поетичного мовлення українського письменника Юрія Андруховича	29
<i>Данилюк Ніна</i> Біблійні слова-образи в текстах українських народних пісень	41
<i>Ковтун Альбіна</i> Своєрідність формування релігійних значень за допомогою внутрішньослівного гіпонімійного зв'язку	61
<i>Кононенко Віталій</i> Християнські цінності в мовно-естетичній рецепції Василя Стефаника	77
<i>Корпало Оксана</i> Внесок Варшавської україністики в розвиток методики викладання української мови як іноземної	87
<i>Кузь Галина</i> Фразеологічний мінімум з української мови для слов'яномовних студентів (рубіжний та високий рівні, B1-B2)	97
<i>Купчинська Зоряна</i> Християнські імена як твірні основи архаїчної ойконімії України	105
<i>Малюга Наталія</i> Християнська мораль і колективний етичний досвід у сучасному українському художньому дискурсі	119
<i>Мацюк Галина</i> Про лінгвістичні показники взаємодії мова – культура на прикладі аналізу польсько- українського пограниччя XV-XIXст.	129

Митнік Ірена, Мар'яна Рослицька

Сучасна українська соціолінгвістика: розвиток теорії і прикладні аспекти досліджень у працях представників Львівського соціолінгвістичного осередку 149

Наєнко Галина

Теологічні тексти у становленні українського наукового дискурсу II половини XVII століття (на прикладі „Науки о тайнѣ с(т): показніа” 1671 р.) 173

Осташ Любов

Давні імена в українських прізвищах 185

Піддубна Наталія

Біблійність як чинник інтертекстуальності в его-текстах Тараса Шавченка 197

LITERATUROZNAWSTWO

Бернадська Ніна

Новітній український роман: жанрові пошуки 207

Гірняк Мар'яна

Між експериментом та інтелектуальним письмом: гра з літературною традицією у романі Майка Йогансена „Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію” 217

Olechowska Paulina, Zambrzycka Marta

Ukraina Wschodnia jako przestrzeń symboliczna w prozie Serhija Żadana – na podstawie powieści *Woroszyłowgrad* i *Mezopotamia* 233

Ruda Olena

Агіологія поетичної збірки Лазаря Барановича *Żywoty świętych* (1670) .. 249

RECENZJE

Borys Oksana, Samadova Aleksandra

Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej z okazji Jubileuszu 65-lecia Katedry Ukrainistyki UW „Dziedzictwo chrześcijańskie Polaków i Ukraińców – słowo, sztuka” 259

Jakubowska-Krawczyk Katarzyna, Olechowska Paulina

65-lecie KU UW. Dyskusje literaturoznawczo-kulturoznawcze. Sprawozdanie 271

Zambrzycka Marta

Book Review: “Ukrainian Identity and Seventeenth to Twenty-First Century transformations” [Тождество українська wobec przemian XVII-XXI w.”] Katarzyna Jakubowska-Krawczyk and Albert Nowacki, eds. 281

Table of contents

Foreword	9
LINGUISTICS	
<i>Greshchuk Vasyl'</i> Word-formative nest with the apex of Christ in the language picture of the world of Ukrainians	11
<i>Hnatyuk Lidiya</i> Phraseological items with oikonym and deoikonym components as manifestation of the Ukrainians' historical memory	21
<i>Horodets'ka Veronika</i> Christian sacred symbols in the spatio-temporal continuum of poetic language of a Ukrainian writer Yuriy Andrukhovych	29
<i>Danylyuk Nina</i> Biblical figurative language (words) in the language of Ukrainian folk poetry	41
<i>Kovtun Al'bina</i> Diversity of forming religious meanings through intraword hyponymic relations	61
<i>Kononenko Vitaliy</i> Christian values in the linguistic and aesthetic reception of Vasyl Stefanyk ..	77
<i>Korpalo Oksana</i> Contribution from the Department of Ukrainian studies at Warsaw University in the development of the methodology of teaching Ukrainian as a foreign language	87
<i>Kuz' Halyna</i> Phraseological minimum in Ukrainian for Slavic students (intermediate and upper intermediate levels, B1-B2)	97
<i>Kupchyns'ka Zoryana</i> Christian names as creating stems of archaic oiconymy of Ukraine	105
<i>Malyuha Nataliya</i> Christian morale and collective ethical experience in contemporary Ukrainian art discourse	119
<i>Matsyuk Halyna</i> On linguistic indicators of language-culture interaction exemplified by the analysis of the Polish-Ukrainian border territories in the fifteenth- nineteenth centuries	129

<i>Mytnik Irena, Mar 'yana Roslyts 'ka</i> Modern Ukrainian sociolinguistics: development of theory and applied aspects of research in the works of representatives of Lviv Sociolinguistic Circle	149
<i>Nayenko Halyna</i> Theological texts in the formation of the Ukrainian scientific discourse of the second part of the 17th century (on the example of <i>Nauka o tajnĕ s(t): pokaĕniĕ</i> of 1671)	173
<i>Ostash Liubov</i> Ancient names in Ukrainian surnames	185
<i>Piddubna Nataliya</i> The Bible as the reason of intertextuality in Taras Shevchenko's ego-texts ..	197

LITERATURE

<i>Bernads 'ka Nina</i> The newest Ukrainian novel: genre searches	207
<i>Hirnyak Mar 'yana</i> Between experiment and intellectual writing: game with literary tradition in the novel by Mike Johansen „The travel of scientist dr. Leonardo and his future ladylove Alchesta the beautiful to Slobozhan Switzerland”	217
<i>Olechowska Paulina, Zambrzycka Marta</i> Eastern Ukraine as a symbolic space in Serhiy Zhadan's prose based on the novels <i>Voroshilovgrad</i> and <i>Mesopotamia</i>	233
<i>Ruda Olena</i> Hagiology in Lazar Baranovych's poetry collection <i>Żywoty świętych</i> (1670)	249

REVIEWS AND REPORTS

<i>Borys Oksana, Samadowa Aleksandra</i> Report on the international scientific conference „Christian heritage of Poles and Ukrainians – word and art” dedicated to the 65th anniversary of the Department of Ukrainian Studies of University of Warsaw	259
<i>Jakubowska-Krawczyk Katarzyna, Olechowska Paulina</i> 65th anniversary of the Department of Ukrainian Studies of University of Warsaw. Discussions on literature and culture. Report	271
<i>Zambrzycka Marta</i> Book Review: <i>Ukrainian Identity and Seventeenth to Twenty-First Century transformations [Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w.]</i> Katarzyna Jakubowska-Krawczyk and Albert Nowacki, eds.	281

Słowo wstępne

Prezentowana publikacja stanowi ósmy tom serii wydawniczej Katedry Ukrainistyki UW *Studia Ucrainica Varsoviensia*, poświęconej aktualnym problemom ukrainistyki, badaniom z zakresu językoznawstwa oraz literaturoznawstwa.

Studia Ucrainica Varsoviensia to seria wydawnicza, która ma na celu integrację badań ukraiноznawczych oraz środowisk naukowych, to forum wymiany myśli i poglądów badaczy z ośrodków naukowych Polski i Ukrainy oraz innych krajów europejskich.

Studia prezentowane na łamach wydawnictwa mają charakter interdyscyplinarny i wykraczają poza ramy tradycyjnych dyscyplin naukowych.

Prace językoznawcze zamieszczone w niniejszym tomie dotyczą onomastyki: antroponimii historycznej i ojkonimii oraz wkładu polskiej szkoły onomastycznej w badania dawnego pogranicza polsko-ukraińskiego, a także zagadnień słotwórstwa, frazeologii, semantyki, lingwokulturologii, tekstologii i dyskursologii, osiągnięć socjolingwistyki lwowskiej oraz wkładu ośrodka warszawskiego w rozwój glottodydaktyki ukraińskojęzycznej.

Studia literaturoznawcze zostały poświęcone przede wszystkim literaturze współczesnej. W centrum zainteresowań badaczy znalazły się wybrane powieści M. Johansena oraz S. Żadana. Przedstawiono także wyczerpującą analizę tomu poetyckiego *Żywoty świętych* wybitnego barkowego twórcy Łazarza Baranowicza.

Василь ГРЕЩУК¹

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID 0000-0002-7011-3911

Словотвірне гніздо з вершиною *Христос* у мовній картині світу українців

Словотвірне гніздо як комплексна одиниця класифікації й опису словотвору, яку формують спільнокореневі слова, упорядковані відношеннями послідовної словотвірної похідності, відіграє важливу роль у структуруванні словотвірної системи мови. Традиційно словотвірне гніздо досліджувалось із погляду його структури, семантичної організації, породжувальної властивості кореня вершинного слова в гнізді, типології гнізд тощо. Зміни наукових парадигм спонукають поглянути на словотвірне гніздо в контексті нових засадничих пріоритетів у визначенні об'єктів лінгвістичних студій та опрацювання відповідних методологічних питань.

Сучасна антропоцентрично орієнтована лінгвістика позначена когнітивізмом, згідно з яким мова є середовищем, в якому здійснюється пізнання, і яка в своїх одиницях і категоріях фіксує результати пізнавальної діяльності людини. Дослідження мови в її когнітивній функції дає змогу з'ясувати роль мови в процесах пізнання світу, у набутті, структуруванні, зберіганні, використанні, передаванні знань. За такого підходу „мовознавство стає складовою частиною широкого кола наук про людську діяльність, яка називається когнітивною наукою, що займається мовою як частиною когніції”².

Зазначений аспект вивчення мови поставив на порядок денний питання картини світу – базового поняття теорії, людини³. Для лінгвістики воно набу-

¹ Василь Грещук – мовознавець, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, ukrinst.pu.if@gmail.com.

² M. Polůžin, *Funkcional'nij i kognitivnij aspekti anglijs'kogo slovtvorennâ*, Užgorod 1999, s. 112-113.

³ *Rol' čelovečeskogo faktora v âzyke : Âzyk i kartina mira*, pod red. B. Serebrennikova, Moskva 1988, s. 18.

ває особливої ваги, яка співіснує з концептуальною як паралельні світи, що певною мірою пересікаються і накладаються, взаємодіють і взаємозбагачуються. Як зазначають дослідники, національно-мовна картина світу є національно-неповторною, це система понять, характерна для кожної мови, за допомогою яких мовці сприймають об'єктивний світ, категоризують його і втілюють у системі мовних категорій. Мовна картина світу як відображення в категоріях, одиницях і формах мови національних уявлень про будову світу, його складники, елементи, процеси, відношення тощо не тотожна науковій картині, оскільки в ній наявні компоненти, що наукою потрактовані як помилкові⁴. Інакше кажучи, мовна картина світу – це спосіб відображення навколишньої дійсності у свідомості людини через призму мовних та національно-культурних особливостей, властивих носіям певної мови, сприймання й інтерпретація світу за національними концептуально-структурними канонами⁵.

У формуванні мовної картини світу беруть участь мовні одиниці, форми й категорії різних рівнів мовної будови. Серед них особливе місце посідає словотвір хоч би тому, що він і як процес найменування дійсності за допомогою особливих прийомів та засобів, і як результат всіх цих процесів засвідчений вторинними одиницями номінації – похідними словами, забезпечує сприймання й інтерпретацію світу крізь задані мовою своєрідні параметри, що ґрунтуються на етнопсихологічних та етнокультурних засадах. Похідні слова відіграють важливу роль у пізнанні дійсності, в її категоризації й концептуалізації.

Як зазначила дослідниця закономірностей концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери Марія Скаб, „аналіз словотвірного гнізда із вершиною-іменем концепту дозволяє виявити концептуальні компоненти, які актуалізуються найчастіше і становлять для мовної картини світу найбільший інтерес”⁶.

Предметом розгляду в цій статті є аналіз ролі словотвірного гнізда з вершиною-іменем концепту *Христос* у мовній картині світу українців.

Словотвірне гніздо фіксує словотвірний сегмент семантичного простору концепту *Христос*. Зазвичай словотвірні гнізда, яких очолюють власні назви людей, в українській мові мають малорозгалужену структуру, однак словотвірне гніздо з вершиною *Христос* помітно виділяється з-поміж інших із вершинами-антропонімами кількістю та якістю дериватів та ступенюванням: на трьох ступенях творення засвідчено 25 різночастиномовних дериватів, утворених різними способами. Це безпосередньо пов'язано з семантикою вершинного слова гнізда, важливістю концепту, названого ним, у світосприйманні, світобаченні українців, у їх культурі вірування. У мовній свідомості українців Христос – Ісус Христос, Син Божий, Боголюдина, втілений Бог, Спаситель, Учитель, Творець

⁴ A. Zagnitko, *Slovník současné lingvistiky : ponáttá à termini*: u 4 t., t. 2, s. 13-14.

⁵ A. Štern, *Vibrani topiki ta leksikon současné lingvistiky*, Kíiv, s. 156.

⁶ M. Skab, *Zakonomírnosti konceptualizacii ta movnoi kategorizacii sakral'noi sferi*, Kíiv 2009, s. 249.

нової релігії. Такий широкий семантичний спектр детермінував активізацію дериваційних можливостей базового слова і вербалізацію словотвірними засобами низки концептуальних компонентів. Субстантивний блок першого ступеня творення в аналізованому словотвірному гнізді репрезентовано кількома дериватами на позначення осіб за їх відношенням до Христа.

Передовсім це дериват *християнин*, що постав на ґрунті актуалізації семи твірного слова ‘творець нової релігії’ для найменування людини, яка вірить в Христа, сповідує його релігійне вчення: *І Север не має кого боятися від того часу, як став християнином!* (Наталена Королева, *Що є істина?*); *І справді, найближчої неділі, прочитавши євангеліє і нав’язуючи до тих слів, що праведники будуть терпіти гонення і переслідування так, як терпів їх Христос, він виголосив таке поучення: — Чули-сьте, християни, слово святого євангелія, а чи знаєте, до кого вони відносяться?* (І. Франко, *Великий шум*). Очікуваного демінутива із здрібніло-пестливою семантикою від твірного *Христос* в українській мові не засвідчено, його в мовній картині світу українців повноправно заступив дериват від імені *Ісус* – *Ісусик*. Що ж стосується структурного аналога від *Христос* – *Христосик*, то він в українській мові зрідка трапляється як іронічна назва в мовленні безбожників побожної, незлобивої, далекої від життя людини, пор.: Крайком пам’яті він зачепив чорного монаха, – А їх же тут сотні таких було. Мабуть, і в цій кімнаті сидів якийсь *христосик* (П. Панч, *На калиновім мості*).

Із назв осіб в словотвірному гнізді з вершиною *Христос* на першому ступені творення є ще два композиційні утворення – *христорубець* ‘людина благочестивої, побожної поведінки (переважно той, хто жертвує на церковні потреби)’ та *христопродавець* ‘запроданець, зрадник, іуда’: Мій вам уклін, Софіє Владиславівно! – З *христопродавцями* не вітаюсь (І. Драч, *Іду до тебе*).

Субстантивний блок першого ступеня творення в аналізованому словотвірному гнізді формують також похідні найменування неособової семантики, зокрема *христосованка* ‘особлива пісня релігійного змісту, яку співають на Різдво, відмінна від колядок’ та *христологія* ‘галузь християнського богослов’я, що вивчає особистість, життя, вчення та діяння Христа’.

Ад’єктивний блок першого ступеня творення зазначеного словотвірного гнізда становлять два деривати. Похідний прикметник *Христовий* своїм значенням охоплює широкий спектр відношень до Христа – належний Христові, властивий Христові, такий, як у Христа, який пропагує вчення Христа та ін., пор.: *А по Тібру із-за гаю / Байдак впливає / Чи галера. На галері / Везуть твого сина / З неофітами в кайданах. / А твоя дитина / Ще й до щогли прикована – / Не неофіт новий, / А апостол великого / Христового слова* (Т. Шевченко, *Неофіти*); *„Уквітчаю тебе вогнем!” – казав я... / І не судилось, – я в похід подався, / а ти пішла тим часом в християни... / Замість гранат блиснуло межі нами / меча Христового жорстоке лезо. / І щастя, й спокій розрубало враз* (Леся Українка, *Руфін і Прісцилла*); [Єпископ:] *І сюю волю матимеш ти,*

brate, / як тільки станеш під ярмо Христове (Леся Українка. В катакомбах); *І він... Яким він вернеться? Блудним сином... Та на се ж треба вже нелюдського терпіння, на се треба Христового всепрощення, щоби блудний син став за вірного* (Г. Хоткевич, *Блудний син*); *Колись одно подружжя провинилось / гріхом великим у Христовій церкві* (Леся Українка, *Руфін і Прісцілла*).

Похідний прикметник *Христовий* зазнав ідіоматизації у складі низки фразем, ставши їх структурно-семантичним компонентом, пор.: слуга *Христовий* ‘представник духовенства’; *Христова* невістка ‘черниця, монахиня’; бий його (тебе, її, їх і т. ін.); сила *Христова* ‘уживається як лайка’; дари *Христові* ‘хліб і вино, над якими відправляється церковне богослужіння; причастя’; кров *Христова* ‘вино для причастя’.

Іншим компонентом ад’єктивного блоку є похідний прикметник *христовлюбний* (варіант *христовлюбивий*) ‘відданий вірі Христовій, благочестивий, побожний’.

На першому ступені творення аналізованого словотвірного гнізда зафіксовано також похідне дієслово *христосуватися* (варіант *христосатися*) ‘у православних християн – цілуватися тричі, вітаючи з Великоднем, з воскресінням Христа’: *Аж ось і розглядів [Хома]... празникові колиски постановлені, і парубки з дівчатами качаються, деякі так ходять та христосуються, жартують меж собою...* (Г.Квітка-Основ’яненко, *От тобі і скарб*); – *Серце у вас, Никодиме, кам’яне. – Ти спалив мою хату, а я повинен христосатись із тобою, так? А не діждеш!* (М. Зарудний, *На білому світі*).

Другий ступінь творення вказаного словотвірного гнізда значною мірою сформовано похідними іменниками, прикметником та дієсловом, які мотивовані дериватом першого ступеня *християнин*. Це назви осіб *християнка* ‘жін. до християнин’ та *нехристиянин* ‘той, хто не належить до християн, не прийняв християнства’: *Так, батьку, вір мені, – немає сили, / що змусила б до зради християнку, / душею щирю, серцем незрадливу* (Леся Українка, *Руфін і Прісцілла*); [Люцій:] *Тоді, коли скликалися ті збори, / Руфін ще справді був нехристиянин* (Леся Українка, *Руфін і Прісцілла*). Це також дериват *християнство* із лексико-семантичною структурою, яку утворюють три лексичні значення – 1) ‘релігія, яка ґрунтується на вірі в Ісуса Христа як боголюдини’: [Єпископ:] *Досить. Ти не знаєш, / як ставиться твій муж до християнства?* (Леся Українка, *Руфін і Прісцілла*); 2) збірн. ‘християни’: *Послухайте, батьки, моєї ради, – каже четвертий дід. – Коли Кирило Тур видержить сей прочухан, то нехай живе: такий козарлюга на що-небудь здасться. – Здасться? – каже, ідучи мимо, батько Пугач. – На якого біса здасться такий гріховодник православному християнству* (П. Куліш, *Чорна рада*); 3) ‘свідомість, поведінка, звички, які властиві, личать християнинові’: *Як-таки – християнство мати, та й хліба куска не дати* (Українське прислів’я).

У цій же парадигмі ще похідний прикметник *християнський*, семантика якого об’єднує різноаспектні відношення до твірної *християнин* – ‘належ-

ний християнину, властивий християнинові, гідний його, який здійснюється згідно з обрядами християн, прийнятий, звичайний у християн, як у християн та ін.': *Воно ж бо "воскреслий із мертвих" – те саме, що "покійник"!*. *Із гробу вийшов!.. Але ж там був, "як кожний мертвий"!* – міркував молодий варвар. *І "гусяча шкіра" одягла голу спину Севера... А холодний піт, немов мокрим рядом, одразу обліпив усе тіло... "Міцні ж оці "Чари християнськї"!* – з побожною пошаною думав юнак (Наталена Королева, *Що є істина*); *"Таращанське тіло" вже хочуть віддати біологічній матері, але мати просить віддати й голову, бо християнський звичай не дозволяє ховати без голови* (Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*); [Прісцілла:] *Тільки зрада шлюб християнський розлучити може* (Леся Українка, *Руфін і Прісцілла*); *А з дверей троїцької церкви – найбільшої гордості ігумені – розтікався прекрасний християнський спів і благання, щоб святий, кріпкий та безсмертний Бог помилував нас* (М. Стельмах, *Хліб і сіль*). До цієї ж словотвірної парадигми належить також дієслово *християнізувати* 'робити кого-небудь християнином, прилучати до віри християн': Існують також припущення, що таке свято, як День Святого Валентина було спробою церкви *християнізувати* язичницьке свято родючості Луперкалій, присвяченому Фавну, римському богу сільського господарства (Світ закоханих чи маркетологів: світ відзначає День святого Валентина: УНІАН новини, інтернет).

На другому ступені аналізованого словотвірного гнізда маємо ще похідний іменник *христосування* 'опредметнена дія за значенням христосуватися' та похідне дієслово *похристосуватися* 'тричі поцілуватися, вітаючи один одного з Великоднем', утворені від дієслова першого ступеня творення *христосуватися*: [Килина:] *Христос воскрес!* [Андрій Тимохвійович:] *Воістину!.. Можна з вами похристосуватися?* (Марко Кропивницький. *Зерно й полова*); *Похристосавиись з хазяїном, підійшов до батюшки* (Панас Мирний, *Повія*).

На третьому ступені творення у словотвірному гнізді з вершиною *Христос* засвідчено дериват *нехрист*, утворений шляхом утинання твірного *нехристиянин*. Лексико-семантичну структуру похідного *нехрист* формують два лексико-семантичні варіанти – 1) 'той, хто не належить до християн': *Чи, може, він якийсь нехрист і блукає поза раєм, зазирає через золоті тини* (Ю.Мушкетик, *Яса*); 2) *лайл.* про жорстоку, несправедливу людину: *Де ж той нехрист проклятий, що душеньку її занастив* (М. Руденко, *Формула сонця*). Іншим утворенням субстантивного блоку на третьому ступені творення є дериват *християнізація*, мотивований дієсловом *християнізувати*, що має два значення – 1) 'опредметнена дія за значенням християнізувати': *Християнізація українського народу, яка найчастіше ототожнюється з хрещенням Русі князем Володимиром, розпочалася задовго до офіційної дати 988 р.* (М. Лановик, З. Лановик, *Українська усна народна творчість*); 2) 'узгодження з ідеологією християнства, з догмами християнської релігії': *Нас не повинно дивувати, що*

900 років двоєвір'я не вистачило до повної **християнізації** староукраїнського Свята Різдва (В. Шиян, *Віра предків наших*).

На цьому ж ступені аналізованого словотвірного гнізда маємо кілька похідних прикметників, які своєю семантикою виражають зазвичай темпоральні ознаки за відношенням до *християнства*, зокрема *дохристиянський* 'який передував християнству': У **дохристиянські** часи люди вірили, що між світом живих і світом мертвих протікає Забудь-річка, і коли через неї перелітає душа, одразу забуває все, що було по той бік (Брати Капранови, *Забудь-річка*); давньохристиянський, ранньохристиянський 'який припадає на початок християнства': Хоч точних відомостей про започаткування святкування Преображення немає, переосмислення таїнства цього празника Христового зустрічаємо вже у **ранньохристиянські** часи (Р. Івасів, *Спас перемін*). Тут також відзначено прикметники *нехристиянський* та *лжехристиянський* 'удавано християнський': *лжехристиянські* вчинки, *нехристиянська* поведінка.

Крім них, на цьому ж ступені засвідчено також дієслово *християнізуватися* 'ставати християнізованим': князь Володимир *християнізувався* ще до 988 р.; та прислівник *по-християнському* (*християнськи*) 'як християнин, за звичаєм християн': *Якщо не можна поховати його на цвинтарі по-християнському, то хай буде хоча б по-людському. У нього на горіщі є готова труна* (В. Шкляр, *Чорний ворон*); *Не по-християнськи воно ялось, але що поробиш?* (С. Талан, *Оголений нерв*).

Отже, словотвірне гніздо з вершиною *Христос* у мовній картині світу українців репрезентує сегмент концепту *Христос* сакральної концептосфери. Цей сегмент стосується категоризації частки світу на засадах ономасіологічних категорій, вербалізованих словотвірними засобами.

У словотвірному гнізді як множині спільнокореневих слів, його семантичній структурі особлива роль належить кореневій морфемі, яка наявна в словотвірній структурі кожного з компонентів словотвірного гнізда. Корінь слова з погляду семантики є носієм загальної семантичної ідеї, яка внаслідок відповідних дериваційних кроків реалізується в лексичних значеннях компонентів словотвірного гнізда. Загальне значення кореня пронизує всі спільнокореневі слова того чи іншого словотвірного гнізда⁷. Словотвірне гніздо являє собою певну смислову єдність, дискретно категоризовану в лексичних значеннях усіх спільнокореневих слів, а „корінь слова, який відіграє важливу роль у формуванні цієї єдності, виступає у функції свого роду «гена» – носія спадковості, що забезпечує спадковість у семантиці, є матеріальним виразником семантичної єдності спільнокореневих слів”⁸.

⁷ І. Kovalik, *Pro korin' ta jogo rol' u slovtvorenni* [v:] І. Kovalik, *Včenná pro slovtvir. Vibrani prací*, upor. ta avtor predmovi Vasil' Grešuk, Ivano-Frankivs'k – L'viv 2007, s. 331.

⁸ А. Tihonov, *Problemy sostavleniá gnezdovogo slovoobrazovatel'nogo slovará sovremennogo russkogo ázyka*, Samarkand 1971, s. 179.

Коренева морфема аналізованого словотвірного гнізда *Христос* – лише формально збігається з його вершиною *Христос*. Твірне слово (твірна основа) *Христос* за своєю семантикою у порівнянні з семантикою кореневої морфеми, яку можна б визначити як ‘щось (предмет, дія, ознака, відношення тощо), що має відношення до Ісуса Христа’ більш конкретне і виявляється як пучок сем ‘син Божий’, ‘Боголюдина’, ‘втілений Бог’, ‘Спаситель’, ‘Учитель’, ‘Творець нової релігії’. Як вихідна структурно-семантична величина словотвірного гнізда твірне слово *Христос* детермінує смислову структуру гнізда як єдність, підтримувану спільною кореневою морфемою, дискретно наявну в різночастининомовних компонентах. Характер лексичних значень похідних слів у словотвірному гнізді, небезпосередні, опосередковані їх словотвірні мотивації вершинним словом на другому і третьому ступенях творення та особливості засобів і способів творення дериватів репрезентують сегмент мовної картини світу в ділянці сакральної концептосфери, вербалізований словотвірними засобами.

Потрібні спеціальні зіставно-типологічні дослідження зазначеного сегмента мовної картини світу різних народів, що сповідують християнство, проте вже на підставі наших спостережень можна стверджувати, що словотвірний вимір у мовній картині світу українців поряд із універсальними концептуальними компонентами, властивими багатьом або й усім різномовним християнам, має й низку індивідуально-мовних дериваційних засобів категоризації світу. Так, як і в українській мовній картині світу, в інших мовних картинах світу такі концептуальні компоненти як „християнин”, “християнський”, “християнство” та деякі інші мають мовне втілення за допомогою словотвірних засобів, пор., англ.: **Christian** – християнин (Христос – Christ) **Christianity** – християнство.

Натомість у мовній картині світу, наприклад, англомовних християн немає словотвірних аналогів українських компонентів словотвірного гнізда з вершиною Христос *християнізувати* чи *християнізуватися*. Категоризацію понять, вербалізованих ними, в англійській мові здійснено синтаксичними засобами, пор. to convert to Christianity, adopt Christianity. Так само *христосатися* (*христосуватися*) – greet on Easter day with “Christ is risen!”, “He is risen indeed”. Водночас окремі компоненти розглянутого словотвірного гнізда засвідчують наявність категоризації словотвірними засобами української мови таких понять, які навіть у близькоспоріднених східнослов’янських мовах не зазнали вербалізації похідним словом, наприклад *христосованка*, виявляючи своєрідність і неповторність категоризації світу засобами лексичної деривації.

Таким чином, словотвірне гніздо не лише системоутворювальна комплексна одиниця в основоцентричних дослідженнях словотвору, воно ще й конструктивний засіб вивчення ролі словотвору в мовній категоризації світу та виявлення універсального й специфічного, індивідуально-мовного в цих процесах.

Схема словотвірного гнізда з вершиною *Христос* у сучасній українській мові

	I ступінь	II ступінь	III ступінь
	христ-иянин	християн-ств-о	нехрист
	христос-ик	християн-к-а	
	христос-анк-а	не-християнин	до-християнський
	христ-о-люб-ець		не-християнський
Христос →	христ-о-продав-ець	християн-ськ(ий)	давнь-о-християнський
	христ-о-логіj-а		раннь-о-християнський
	христ-ов(ий)	християн-ізува-ти	лж-е-християнський
	христ-о-любив(ий)		
	христос-ува-ти-ся	христосува-ннj-а	християніз-ацj-а
	христ-ува-ти-ся	по-христосуватися	християнізувати-ся

ЛІТЕРАТУРА

- Zagnitko A., *Slovník současné lingvistiky : ponáttá à termini*: u 4 t., t. 2, Donec'k 2012.
- Kovalik Ĺ., *Pro korín' ta jogo rol' u slovtvorenní* [v:] Ĺvan Kovalik, *Včenná pro slovtvorí: Vbrání prací*, upor. ta avtor predmovi Vasil' Grešuk, Ĺvano-Frankivs'k – L'viv 2007, s. 326-346.
- Polúžin M., *Funkcional'nij à kognitivnij aspekti anglíjs'kogo slovtvorenná*, Užgorod 1999.
- Rol' čelovečeskogo faktora v ázyke : Ázyk i kartina mira*, pod red. B. Serebrennikova, Moskva 1988.
- Skab M., *Zakonomírnosti konceptualizacii ta movnoí kategorizacii sakral'noi sfery*, Černivci 2008.
- Slovník ukráíns'koí movi* : v 11 t., Kiív 1970-1980.
- Tihonov A., *Problemy sostavleniá gnezdovogo slovoobrazovatel'nogo slovará sovremennogo russkogo ázyka*, Samarkand 1971.
- Štern Ĺ., *Vbrání topiki ta leksikon současné lingvistiky*, Kiív 1998.

У статті на прикладі словотвірного гнізда з вершиною Христос проаналізовано роль словотвору у формуванні мовної картини світу українців. Словотвірне гніздо фіксує словотвірний сегмент семантичного простору концепту Христос сакральної концептосфери. Незважаючи на те, що антропоніми як вершини словотвірних гнізд не виявляють дериваційної продуктивності в українській мові, словотвірне гніздо з вершиною Христос має розгалужену структуру: на трьох ступенях деривації засвідчено 25 дериватів різних частин мови, утворених різними способами. Це зумовлено семантикою вершинного слова гнізда, важливістю концепту, названого ним, у світосприйманні українців, у їх культурі вірування. У мовній свідомості українців Христос – Ісус Христос, Син Божий, Боголюдина, втілений Бог, Спаситель, Учитель, Творець нової релігії. Такий широкий семантичний спектр детермінував активізацію дериваційних можливостей базового слова і вербалізацію словотвірними засобами низки концептуальних компонентів. Здійснений аналіз словотвірного гнізда з вершиною Христос засвідчив,

що словотвірний вимір у мовній картині світу українців, поряд із універсальними концептуальними компонентами, властивими багатьом різномовним християнам, має й ряд індивідуально-мовних дериваційних засобів категоризації світу.

Ключові слова: словотвірне гніздо, мовна картина світу, Христос, концепт, категоризація світу.

WORD-FORMATIVE NEST WITH THE APEX OF CHRIST IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD OF UKRAINIANS

The article discusses the example of a word-formative nest with the apex of Christ. It analyses the role of word-formation in the formation of the language picture of the world of Ukrainians. The word-formative nest fixes the word-forming segment of the semantic space of the Christ concept of the sacred conceptual sphere. Despite the fact that the anthroponyms as vertices of word-formation nests do not exhibit derivational productivity in the Ukrainian language, the word-formation nest with the apex of Christ has a branched structure: in the three stages of derivation, 25 derivatives of different parts of the language, created in different ways, have been certified. This is due to the semantics of the vertex word of the nest, the importance of the concept named by it, in the perception of Ukrainians, in their culture of belief. In the linguistic consciousness of Ukrainians, Christ – Jesus Christ, the Son of God, the God-man, the incarnate God, the Savior, the Teacher, the Creator of the new religion. Such a broad semantic spectrum determines the activation of the derivation possibilities of the base word and the verbalization of word-formative means by a number of conceptual components. An analysis of the word-formative nest with the apex of Christ has shown that the word-formative dimension in the language picture of the world of Ukrainians, along with the universal conceptual components inherent in many diverse Christians, also has a number of individual-language derivational means of categorizing the world.

Key words: word-formative nest, language picture of the world, Christ, concept, categorizing the world

zgłoszenie artykułu: 30.06.2019
przyjęcie artykułu do druku: 25.01.2020

Лідія ГНАТЮК¹

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID 0000-0002-8318-3900

Фразеологічні одиниці з ойконімним і відойконімним компонентами як свідчення історичної пам'яті українців

Історична пам'ять – важливий складник національної свідомості народу, необхідний для збереження духовних надбань попередніх поколінь, забезпечення їхнього зв'язку з кожною наступною генерацією, розуміння й осмислення нащадками картини світу їхніх предків. Історична пам'ять значною мірою визначає індивідуальну, колективну й національну мовну свідомість, яка є органічним компонентом національної ідентичності. Зв'язок історичної пам'яті та мовної свідомості українців і досі залишається недостатньо висвітленим, хоча для українського суспільства XXI ст. актуальним є пошук відповідей на складні питання історичного буття українського народу та його мови.

Мета статті – показати „сліди” історичної пам'яті українців у фразеологічних одиницях (у широкому розумінні) з ойконімами і відойконімними прикметниками, що зберігають окремі фрагменти національної мовної картини світу XIX ст., часом уже не зовсім зрозумілі сучасним мовцям. Досягнення названої мети передбачає виявлення паремій і стійких сполук з названими компонентами, які позначають важливі в минулому реалії, з'ясування семантики цих одиниць і їхнього місця в мовній картині світу тогочасного українця, а також надання їм оцінки з урахуванням екстралінгвальних чинників розгляданої доби. У такому аспекті названі фразеологічні одиниці ще не розглядалися.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці з проблем збереження історичної пам'яті і відображення її у слові (Гнатюк 2018, Культура 2013, Яковлева 1998), реконструкції мовної картини світу та мовної свідомості на

¹ Лідія Гнатюк – мовознавець, професор кафедри української мови і прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, lidahnatjuk@bigmir.net

фразеологічному матеріалі (Бирих 2005, Венжинович 2018, Ужченко 1999) та ін. Джерелами аналізу слугували збірка *Українські приказки, прислів'я і таке інше* М. Номиса (1864), а також лексикографічні праці XIX–XXI ст., довідкові та енциклопедичні видання. Для реконструкції фрагментів мовної картини світу українців XIX ст. застосовано методи історико-лінгвістичного та лінгвокультурологічного аналізу з урахуванням позалінгвальних чинників.

Історія Наддніпрянської України в XIX ст. пов'язана з Російською імперією, а Західної – з Австро-Угорщиною, що знайшло відображення в українській мові. Ойконіми та похідні від них, наявні у фразеологічних одиницях, дозволяють сучасному українцеві скласти певне уявлення про специфіку картини світу своїх предків. Наприклад, паремії, зафіксовані в укладеній М. Номисом збірці *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, яка вийшла у світ 1864 р. (приклади з неї подаємо в сучасній орфографії з огляду на неусталеність написання тих самих слів), яскраво показують опорні точки національного простору, які народ і в підросійській Україні, і на українських землях у складі Австро-Угорщини осмислював у різних аспектах, пов'язуючи їх зі знаковими подіями історії: *Старший Галич відо Львова* (М. Номис прокоментував: „Галич стояв уже в 1140 р., Львов построили в 1270 р.”); *Добувся, як швед під Полтавою* (укладач зауважив: «програвши справу 1709 р.»)² та ін. Про важливе місце Києва в мовній картині світу українців свідчать прислів'я і приказки, зокрема й жартильові: *Київ не відразу збудований; Язык доведе до Києва і до кия; Далеко п'яному до Києва; Дурний і в Києві не купить розуму; Як в Києві на дзвіниці ченці в дзвони дзвонять, так в Полтаві перекупки на місті гуторять*³.

Відомо, що Східна Галичина до 1772 року входила до складу Польщі; назви польських міст, засвідчених у пареміях у XIX ст., відображають пам'ять народу про перебування в цій державі: *Язык і до Кракова доведе; Ой далеко-далеко до города Києва, а від Києва аж до Полтави, а з Полтави аж до Варшави*⁴. Назви інших європейських міст представлені у фразеологічних одиницях та їх варіантах: *Був у Римі та й папи не бачив / В Римі бути й папи не видіти / Бувши в Римі та папіжа не видати; З рижу не зробиши Парижу; Вези овес й до Парижа, а не буде з вівса риж*⁵ та ін. У двох останніх випадках згадка про *Париж* може бути зумовлена тим, що цей ойконім добре римується з *риж* ‘рис’⁶.

У частині прислів'їв та їх варіантів, де згадано прецедентні для українців із західних земель ойконіми, виражено розуміння того, що простому людові доводиться тяжко всюди: *Львів не всякому здорові; У Луцьку все не по-людську: навколо вода, а в середині біда; І в Відні люде бідні; Піди до Кракова –*

² М. Nomys, *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, Київ 1993, с. 86, 118.

³ *Ibidem*, с. 265, 91, 260, 289, 585.

⁴ *Ibidem*, с. 503, 618.

⁵ *Ibidem*, с. 307, 350, 344.

⁶ В. Hrinčenko, *Slovar' ukrains'koi movy*, т. 4, Київ 1997, с. 16

*всюди біда однакова / Хоч і до Кракова – скрізь біда однакова / Од Чакова до Кракова – всюди біда однакова / Піди до Кракова – всюди біда однакова; піди й за Карпати, то треба бідувати*⁷ та ін.

Москву згадано в переміях із прозорою семантикою: *Москва сльозам не вірить; Москва на злиднях збудована, та й злиднями годована*⁸.

Фразеологічні одиниці, зібрані М. Номисом, дозволяють сучасному мовцеві скласти певне уявлення про те, чим славилися в минулому українські міста і села. Вислів *Рогатин Богові побратим* зрозумілий і нині; укладач прокоментував, що це містечко (сучасна Івано-Франківщина) було колись заможним⁹.

Решетилівка на Полтавщині, заснована ще в XVII ст., здавна була відома виробами з вовни – килимами та гобеленами, а шапки з решетилівського смушку були невід’ємним атрибутом вбрання козацької старшини. Тому сполука *решетилівські вівиці*¹⁰ була органічним компонентом мовної картини світу українця XIX ст., як і вислів *О, це Брусилівська!* (про горілку з Брусилова, сучасна Житомирщина)¹¹.

Паремії *Знай, по чому в Костянтиніві гребінці! / Як я тобі дам, то будеш знати, по чім в Новім Костянтиніві гребінці!*; *Буде знать, по чім в Тростянці гребінці*¹² сам М. Номис не пояснив і не прокоментував, проте його примітка, що вони походять із тогочасної Брацлавщини, дозволяє зрозуміти, що йдеться про містечка Новий Костянтинів і Тростянець на сучасній Вінничині, які в XIX ст. були відомими торговельними центрами. А. Івченко пояснює фразеологізм *знати, по чім у Тростянці гребінці* (з позначкою „діалектне”) як ‘бути покараним’¹³.

У своїй збірці М. Номис відобразив і факт конкурування тогочасних українських містечок між собою: *Обізвавсь Яготин: „Ніжин мені побратим”, а Ніжин каже: „Є у степу Ромен, та й той мені не рівен”*¹⁴.

З коментарів укладача до окремих паремій стає зрозуміло, що деякі українські поселення мали сумнівну славу: „Клепачів і Чевильча (села Лубенського повіту) з давніх-давен вславилися на Лубенщині злодійством. За моєї пам’яті ще діялось, що чумаки було ганяють із батіжжям в Лубнах по ярмарку: піймають на крадіжці, дьогтем обіллють, обсиплють піском та й почнуть скрізь по ярмарку – тільки й карі їм було”¹⁵. Так постав вислів *клепачівський злодій*¹⁶.

⁷ М. Nomys, *Op. cit.*, s. 72, 125, 133.

⁸ *Ibidem*, s. 78.

⁹ *Ibidem*, s.72.

¹⁰ *Ibidem*, s. 73.

¹¹ *Ibidem*, s. 511.

¹² *Ibidem*, s. 201, 190.

¹³ А. Івченко, *Istorija ta etymologija ukraïns'koï frazeologiji: bibliografičnyj pokazčyk (1864-1998)*, Harkiv 1998, s.147.

¹⁴ М. Nomys, *Op. cit.*, s. 73.

¹⁵ *Ibidem*, s. 591-592.

¹⁶ *Ibidem*, s. 591.

Привертає увагу жартівлива порада, поширена в ХІХ ст. на Конотопщині: *У Києві не женись, а в Ромні кобил не мінняй*. Укладач ґрунтовно пояснює її: „Ромен вславився по країнах своїми циганами («роменські», каже, «цигане», як хоче кого налаять людьми в'їдливими і д.), а Київ тим, що хто жениться там з нашого брата захожого, то певно на хльорці якій”¹⁷. У Б. Грінченка знаходимо пояснення, що *хльорка* – це повія¹⁸.

Окремі наведені М. Номисом вислови відбивають місцеві звичаї, з яких насміхалися жителі інших сіл і містечок: *красилівська масниця* (йдеться про с. Красилів колишнього Борзнянського повіту, сучасна Чернігівщина; укладач зауважує, що так „дражнять красилівців, що років 50 вони перший тиждень посту замість масниці гуляли і їли скором”)¹⁹; *лоб сиволозький* (Сиволож – село колишнього Борзнянського повіту, нині Чернігівщина; М. Номис додав у примітці: „Дражнять сиволожан, що високо підголюються, та й усякого, хто так робить”)²⁰.

Часом паремія виникала на основі реальних подій: *Обійшовся, як Сахно в Каратулі*. М. Номис пояснює: „Каратуль – село Переяславського повіту. То чумак був Сахно, був у Каратулі, на ярмарку. Спродавшись, загуляв так, що і в голові замакітрилось, і якоесь одбився од своїх. А далі й пішов їх шукать, та й ушелепався у церков – а там саме одправа йшла; не розчовпав гаразд, де і що, – «гей», каже, – «а де наші?» Його і випхали з церкви”²¹.

Іноді ойконім у паремії відбиває жартівливу мовну гру: *Чи ти з-під Глухова (обігрується з глухий)?*²² (*Глухів* – містечко на Сумщині). Про почуття гумору наших предків свідчать вислови *аж Київ видно, аж Москву видно*²³ – так говорили, якщо вкусили щось кисле.

На Полтавщині, в Решетилівці, виник фразеологізм *розсілася, як решетилівська толока*²⁴. Сполуку *як решетилівська толока* М. Номис пояснив „про що широке”²⁵. „Фразеологічний словник української мови” наводить її з позначкою „жартівливе” і тлумачить так: „Дуже широко, розкішно”²⁶. Лексема *толо́ка* – важливий знак української етнокультури – позначала: 1) старовинний спосіб громадських робіт – одноразову працю гуртом без оплати, а за частування; 2) залишене під пар поле, що служило пасовищем для худоби, а також вигін, де пастухи збирали череду; 3) взагалі вільну ділянку біля села, де збиралася

¹⁷ *Ibidem*, s. 72.

¹⁸ В. Hrinčenko, *Op. cit.*, t. 4, Kyiv 1997, s. 403.

¹⁹ М. Nomys, *Op. cit.*, s. 592.

²⁰ *Ibidem*, s. 605.

²¹ *Ibidem*, s. 633-634.

²² *Ibidem*, s. 382.

²³ *Ibidem*, s. 543.

²⁴ *Ibidem*, s. 160.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Frazeologičnyj slovnyk ukraїns'koї movy*, Kyiv 1993, kn. 2, s. 888.

молодь на гуляння; також саме таке гуляння²⁷. У вислові *Розсілася, як решетилівська толока* спостерігаємо метонімію, яка виникла на основі того, що коли люди, які працювали гуртом на толоці, сідали частуватися, вони займали багато місця (бо їх було багато).

Прецедентні для українців, які проживали на Наддніпрянщині, назви одиниць виміру віддалей засвідчені у складі фразеологізмів *келебердянська верства, пирятинська верства, чугуївська верства*, що вживалися на позначення дуже високої на зріст людини²⁸. У XVII ст. *Келеберда* була сотенним містечком Полтавського полку (нині Полтавщина), *Пирятин* – сотенним містечком Лубенського полку (сучасна Полтавщина), а *Чугуїв* – військовим поселенням (нині Харківщина); усі ці населені пункти ввійшли до складу Російської імперії після приєднання України до Росії в 1654 р. В основі фразеологізмів лежить порівняння людини з високим верстовим стовпом; такі стовпи ставили обабіч дороги на віддалі 1, 056 км один від одного для визначення відстані між певними пунктами²⁹. Водночас лексема *верства (верста)* позначала давню східнослов'янську міру великих віддалей, що становила (з кінця XVII ст.) 1,0668 км і вживалася до запровадження метричної системи³⁰.

У 60-х – на поч. 70-років XVII ст. у російській мові виник фразеологізм *коломенская верста* на основі порівняння людини з верстовими стовпами, які були встановлені за вказівкою царя Олексія Михайловича по дорозі з Москви до села Коломенське, де була літня резиденція імператора. В.М. Мокієнко зауважує, що ще до „коломенських верств” лексема *верства* вживалася на позначення людини високого зросту³¹. Напевно, такі стовпи були поставлені по всій території тодішньої Російської імперії, зокрема й на теренах сучасної Полтавщини та Харківщини, що й зумовило виникнення наведених вище фразеологічних одиниць.

У збірці М. Номиса зафіксовано фразеологізм *Великий (або: довгий), мов пирятинська верства*³². *Пирятинську верству* укладач згадує і в коментарі до приказки *Випросталась, як семисотна верства*: „Семисотні верстви були за цариці Катерини. По старих шляхах вони ще й тепер іноді є: дубові, високі. *Пирятинська верства* теж семисотна, – себто верства, що вони стоять по старому шляху з Переяслава у Лубні”³³. *Семисотною верствою (верстою)* називали верству довжиною сімсот сажнів, а сажень з XVIII ст. дорівнював 3

²⁷ W. Żajworonok, *Znaky ukraïns'koï etnokultury*, Kyïv 2006, s. 599; B. Hrinčenko, *Op. cit.*, t. 4, Kyïv 1997, s. 272.

²⁸ *Frazeologičnyj slovnyk ukraïns'koï movy*, kn. 1, s. 73.

²⁹ W. Żajworonok, *Op. cit.*, s. 76.

³⁰ *Ibidem*, s. 77.

³¹ A. Birih, W. Mokijenko, L. Stepanowa, *Slovar' russkoj frazeologii*, Moskva 2005, s. 90-91.

³² M. Nomys, *Op. cit.*, s. 384.

³³ *Ibidem*, s. 634.

аршинам, або 2, 134 м³⁴. В. Д. Ужченко вважав, що фразеологізми *пирятинська верста*, *келебердянська верста*, *чугуївська верста*, *у росіян – коломенська верста* могли бути мотивовані не тільки висотою стовпа, а й відрізком шляху – залежно від міри протяжності: „Усі вони довгі («високі»), хоч і неоднакові”³⁵.

Уявлення про тогочасні перешкоди, які траплялися на шляху мандрівників, дає приказка *Бодай тебе не минула вересоцька гребля*³⁶, у розширеному варіанті – *Щоб ти не минув вересоцької греблі та Хоменкових рук* (коментар укладача: „Хоменко, кажуть, був злючий становий”)³⁷. Прикметник *вересоцька* походить від назви села *Вересоч* на Чернігівщині. Через село протікає річка *Вересоч*, переїзд через яку, напевно, був пов’язаний зі значними труднощами, про що свідчать паремії *Як переїдеш Вересоч, — так і їдь куди хоч* (укладач зауважив: „Гребля там клята”)³⁸, *З Вересочі повилазили очі*³⁹.

Особливе місце в мовній картині світу українців ХІХ ст., які перебували в Російській імперії, посідала лексема *Москва*, що, за Б. Грінченком, була і назвою міста, і синонімом до *москаль*, а *москаль* уживали в таких значеннях: „1) Великороссь. 2) Солдаты”⁴⁰. У збірці М. Номиса натрапляємо на вислів, який дає повне уявлення про ставлення українців до Російської імперії: *Служив Москві, Іване, а вона ж його гане*⁴¹.

Прикметник *московський* у ХІХ ст. уживався із семантикою „1) Великорусский. 2) Солдатский”⁴². За свідченням І. Огієнка, на Наддніпрянщині в народі була поширена сполука *московський вітер*, якою позначали північний вітер⁴³. У деяких висловах атрибутив *московський* має виразно негативну конотацію, зумовлену історичним досвідом перебування наддніпрянських українців у Російській імперії: *Звичме, московська напасть; Бов, бов по московській брехні!*⁴⁴. Дуже промовистим є фразеологізм *московський місяць* – „надовго відкладений, тривалий у часі обіцяний термін, протягом якого щось виконується”⁴⁵. У М. Номиса натрапляємо на приказку *попопам’ятаєш московський місяць*⁴⁶; близьким за значенням до неї є вираз *московський підожди*⁴⁷, а також яскравий фразеологічний

³⁴ *Slovník ukraïns’koï movy* [v 11 tomah], t. 9, Kyïv 1978, s. 15, 123.

³⁵ V. Użchenko, *Obrazy ridnoï movy*, Luhans’k, 1999, s. 84.

³⁶ M. Nomys, *Op. cit.*, s. 191.

³⁷ *Ibidem*, s. 628.

³⁸ *Ibidem*, s. 73.

³⁹ *Ibidem*, s. 585.

⁴⁰ B. Hrinčenko, *Op. cit.*, t. 2, Kyïv 1996, s. 447.

⁴¹ M. Nomys, *Op. cit.*, s. 69.

⁴² B. Hrinčenko, *Op.cit.*

⁴³ I. Ohijenko, *Etymologično-semantyčnyj slovník ukraïns’koï movy*, t. 3, Winnipeg 1988, s. 123.

⁴⁴ M. Nomys, *Op. cit.*, s. 78.

⁴⁵ W. Żajworonok, *Znaky ukraïns’koï etnokultury*, Kyïv 2006, s. 369-370.

⁴⁶ M. Nomys, *Op. cit.*, s. 267.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 78.

зворот, побудований на протиставленні прислівників російської та української мов: *сейчас, та не зараз*⁴⁸.

У розгляданій збірці привертає увагу і влучний оцінний вислів *Оце прив'язка, як московська пеня!*⁴⁹. Сполуку *пеня московська* Б. Грінченко витлумачив як „безпричинная притирка; человек безъ причины и сильно придирающийся”⁵⁰. Гірку іронію українців образно передає зафіксований М. Номисом вираз *Матері твоїй московська бурулька*⁵¹, а також діалог: „Якого ти мені, тату, гостинця купив?” – „Московську бурульку”⁵². Б. Грінченко трактує сполуку *московська бурулька* як „кукиш”⁵³, тобто ‘дуля, нічого’.

Отже, ойконіми і відойконімами прикметники у складі фразеологічних одиниць проливають світло на важливі фрагменти мовної картини світу українців минулого, виступають маркерами історичної пам’яті народу, зберігаючи сліди давніх подій, побуту містечок і сіл, колективних уявлень та оцінок наших предків.

ДЖЕРЕЛА

- Frazeologičnyj slovnyk ukraїns'koї movy*, red. kol. L.S. Palamarčuk (holova) ta in., kn. 1-2, Kyїv 1993.
- Hrinčenko B., *Slovar' ukraїns'koї movy*, t. 1, 2, Kyїv 1996; t. 4, Kyїv 1997.
- Ivčenko A., *Istorija ta etymologija ukraїns'koї frazeologiji: bibliografičnyj pokazčyk (1864-1998)*, Harkiv 1998.
- Nomys M., *Ukraїns'ki prykazky, pryslivja i take inše*, Kyїv 1993.
- Ohijenko I., *Etymologično-semantyčnyj slovnyk ukraїns'koї movy*, t. 3, Vinnipeg 1988.
- Slovyk ukraїns'koї movy [v 11 tomah]*, red. kol. I.K. Bilodid (holova) ta in., t. 9, Kyїv 1978.
- Žajvoronok V., *Slovyk ukraїns'koї movy*, Kyїv 2012.

ЛІТЕРАТУРА

- Birih A., Mokijenko W., Stepanowa L., *Slovar' ruskoj frazeologii*, Moskva 2005.
- Hnatiuk L., *Slovo u vymirah istoričnoї pamjati ukraїnciv* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, s. 61-72.
- Jakovlewa E., *O pon'atii „kulturnaja pam'at'” w primenenii k semantike slova* [v:] „Voprosy jazykoznanija”, nr 3, 1998, s. 43-73.
- Kul'tura istoričnoї pamjati: jevropejs'kyj ta ukraїns'kyj dosvid*, za red. Ju. Šapovala, Kyїv 2013.
- Užčenko V., *Obrazy ridnoї movy*, Luhans'k 1999.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 267.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 157.

⁵⁰ B. Hrinčenko, *Op. cit.*

⁵¹ M. Nomys, *Op. cit.*, s. 176.

⁵² *Ibidem*, s. 544.

⁵³ B. Hrinčenko, *Op. cit.*, t. 1, Kyїv 1996, s. 114.

Venžynovyč N., *Frazemika ukraïns'koï literaturnoï movy v konteksti kognitologii ta lingvokulturologii*, Užhorod 2018.

Žajvoronok V., *Znaky ukraïns'koï etnokultury*, Kyïv 2006.

Статтю присвячено виявленню у фразеологічних одиницях (у широкому розумінні) з ойконімами та відойконімними прикметниками тих „слідів” історичної пам’яті українців, які відбивають уявлення народу в XIX ст. про власну історію та сусідні країни, а також відображають побут, місцеві звичаї, локальні події, цікаві випадки, пов’язані з певними населеними пунктами і на Наддніпрянській Україні, яка входила до складу Російської імперії, і на західних українських землях, що належали до Австро-Угорщини. Частина розглянутих фразеологічних одиниць, зафіксованих у збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів’я і таке інше» (1864), засвідчена сучасними словниками, а частина відома лише з лексикографічних джерел XIX – початку XX ст. Було зроблено спробу пояснити походження і значення висловів, уже не зрозумілих сучасному носієві української мови. Для реконструкції фрагментів мовної картини світу українців XIX ст. застосовано методи історико-лінгвістичного та лінгвокультурологічного аналізу з урахуванням позалінгвальних чинників.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, паремії, ойконіми, відойконімні прикметники, мовна картина світу українців XIX ст., історична пам’ять.

PHRASEOLOGICAL ITEMS WITH OIKONYM AND DEOIKONYM COMPONENTS AS MANIFESTATION OF THE UKRAINIANS’ HISTORICAL MEMORY

The paper’s subject is tracing the historical memory of the Ukrainian people as evidenced in (broadly understood) phraseological items that contain oikonyms as well as adjectives derived from oikonyms, and reflect the 19th c. Ukrainians’ perception of their history and neighbouring countries, and also their everyday life, local customs and memorable occurrences related to some inhabited places both in Dnieper Ukraine, then belonging to the Russian Empire, and in Western Ukraine, then part of the Austrian (after 1867, Austrian-Hungarian) Empire. Some of the phraseological units discussed in the paper and drawn from M. Nomys’ 1864 collection “Ukrainian sayings, proverbs and the like” are recorded in modern dictionaries, while the others are only found in the 19th - early 20th c. dictionaries. The author attempts to elucidate the origin and meaning of phraseologisms that are incomprehensible for Present-day Ukrainian speakers. In her reconstruction of relevant fragments of the 19th c. Ukrainians’ world picture, she uses the methods of historical-linguistic and linguistic-cultural analysis, also taking into account extralinguistic data.

Key words: phraseological items, paroemias, oikonyms, deoikonym adjectives, the 19th c. Ukrainians’ world picture, historical memory.

złogłoszenie artykułu: 12.01.2020
przyjęcie artykułu do druku: 22.06.2020

Вероніка ГОРОДЕЦЬКА¹

Криворізький державний педагогічний університет

ORCID 0000-0003-2545-8037

Християнські сакральні символи у просторово-часовому континуумі поетичного мовлення українського письменника Юрія Андруховича

У сучасній лінгвофілософії чітко сформульовано підходи до вивчення мовних систем та їх реалізацій у мовленнєвій практиці мовних колективів та художніх текстах майстрів слова. Суть таких наукових течій можна окреслити як дослідження мовних картин світу цілих народів та індивідуально-авторських мовних картин. Кожен етнос бачить життя по-своєму, виходячи з власних типів мислення, психологічних особливостей, на які впливали екстралінгвальні чинники, як-от: геополітичні показники, кліматичні умови, історичний шлях протягом тисячоліть, традиції, релігія, морально-етичні принципи тощо. Загальнонаціональний мисленнєвий та психологічний тип віддзеркалюється в кожному представникові етносу зі збереженням етнічних духовних цінностей та врахуванням особистісного життєвого досвіду. Мова являє собою фундаментальну основу, фактор збереження інформації, своєрідну матрицю культури, в якій знаходяться відбитки національно-специфічних кодів мовної свідомості етносу. Світовідчуття, світоосмислення і світооцінка народу інтерпретується в індивідуальних мовних картинах світу індивідуумів з урахуванням їх ступенів соціалізації, тобто їх рівнів освіченості, показників віку, статі, релігійних переконань, етичних, моральних та естетичних цінностей, часових меж життя, місця проживання, природних психологічних типів темпераменту тощо. Найбагатші картини світу презентовано в мовленні майстрів художнього слова, які наділені надзвичайним талантом бачити в повсякденному надзвичайне, які крізь індивідуальні метафоричні образи позиціонують власне підсвідоме

¹ Вероніка Городетська – мовознавець, кандидат наук, доцент кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет, kafedra_movy@kdp.u.edu.ua

як художній варіант підсвідомого народу. Вони подають художню, ні на що не схожу концепцію життя в певному просторово-часовому континуумі, в центрі якого знаходиться людина з її переконаннями, фантазіями, емоціями, соціальними оцінками. Одним словом, світ митця, на думку Ю. Степанова, постає як неповторний і незабутній „простір думки та дім духу народу, а кожен письменник через власний соціальний і культурний досвід представляє їх у творчому доробку через концепти”². Концептуальний аналіз виходить із припущення про цілісність репрезентації образу предмета чи явища в усіх його численних зв’язках з іншими предметами і явищами у свідомості людини. Тому нас цікавить індивідуально-авторська картина світу письменника як філософсько-культурологічний зріз буття, як неповторна екзистенція духу автора в ним же створених обставинах і ситуаціях. Це свого роду відтворення семантичного міфу автора, представленого в його творчій спадщині, окреслення його бачення просторово-часового континууму тексту, презентація світу фантазійних ілюзій, його Всесвіту, глибина якого відкриється нам як дослідникам настільки, наскільки наші знання з історії, культури, психології дозволять нам пізнати внутрішній макрокосмос митця. Це – як „Чорний квадрат” К. Малевича: зануритися в глибину безкінечності можна разом з художником, і зупинити тебе може лише власна межа знань. Концепти в мовній тканині художнього тексту схожі на провідників, які дозволяють шар за шаром усвідомлювати багатогранність мовної картини світу.

Одним словом, комплекс впливів сформував специфічне світовідчуття, ментальні риси, емоційний фон, зрештою, культуру кожної нації. Людство бачить індивідуально одні й ті ж явища, предмети й ознаки, що й робить цивілізацію різнокольоровою в мисленнєвому та мовленнєвому аспектах. Письменники як вербальні художники є невід’ємною частиною національного мовного колективу, однак їх світовідчуття більш гостре, ніж у пересічних носіїв мови. Вони інтерпретують набутий досвід за допомогою символів, метафор, образів, які, з одного боку, зрозумілі всім, а з іншого, – є індивідуальними та неповторними. З огляду на це перспективним напрямом сучасної лінгвістики залишається дослідження авторських ідіолектів, в яких віддзеркалюється індивідуально-авторська модель світу.

Мовні картини світу реалізуються через концепти з урахуванням антропологічних та когнітивних аспектів етнолінгвістики та етнокультурології. Поетичний простір як концепт у творчому доробку поета-постмодерніста Ю. Андруховича привертає увагу лінгвофілософською інтерпретацією життя людини та сакральних символів у культурологічному контексті розвитку людства протягом усієї історії його існування, що і спричиняє актуальність обраної теми.

Теоретичною базою лінгвістичної розвідки слугували праці німецьких лінгвофілософів – фундаторів мовознавства Нового часу: Е. Арндта, Й. Вайсгербера,

² Ū. Stepanov, *Izmenčivyy „obraz ŗzyka” v nauke XX veka* [v:] „ŀzyk i nauka końca 20 veka”, Moskva 1995, s. 19.

Х. фон дер Габеленца, М. Гартмана, В. фон Гумбольдта, В. Порцига, Й. Тріра, Й. Фіхте; історико-психологічні роботи українського мовознавця О. Потєбні; лінгвокультурологічні дослідження мовних картин світу у роботах А. Вежбицької, І. Голубовської, Ю. Караулова, О. Кузнецової, О. Корнілова, В. Маслової, Ф. Нікітіної, В. Телія та інших; роботи дослідників концептуальної характеристики мови загалом та концепту як складової когнітивної структури мови зокрема (наприклад, Н. Арутюнової, С. Аскольдова-Алексеєва, Д. Лихачова, Ю. Степанова, О. Шмельова та інших).

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати сутність концепту „Сакральний символ” як складової індивідуально-авторської поетичної картини світу Юрія Андруховича. Для досягнення зазначеної мети були визначені такі завдання: описати способи реалізації концепту „Сакральні символи” в просторово-часовому континуумі поетичних творів митця; визначити в ілюзорному світі поета роль людини в розкритті філософських задумів письменника; з'ясувати закодований зміст сакральних символів творів автора.

Індивідуально-авторська мовна картина світу письменників презентує їхнє бачення реальності, пропущене через творчу підсвідомість, яка сформувалася у кожного з них на основі власних уявлень про дійсність, рівня освіченості та фантазії. Це свого роду ілюзія, вигадка, що представляє архетипи культури людства, своєрідно реалізовані в текстах творів майстрів художнього слова. Поети-постмодерністи прагнуть відшукати ідеальний світ, протиставлений брутальній та страшній реальності, у якій людина постіндустріальної епохи втрачає зв'язок з загальнолюдськими нормами моралі, що формувалися протягом усієї еволюції цивілізації, з національними уявленнями про добро і зло, продиктованими християнськими етичними догмами.

Не винятком є і творчість Юрія Андруховича, одного з найяскравіших представників сучасного українського письменства, який прагне через архетипи світової культури уявити людину в просторово-часовому континуумі вічного світу. Ми звернулися до збірки поезій *Індія*, де, на нашу думку, митець і реалізує власне бачення життя, реального тільки для нього, а тому цікавого для нас. Схід та Індія завжди були сном для людини європейської культури в різні історичні часи: *Індія починається з того, що сняться сни про виправу на **cxid***³. Вона притягувала до себе романтиків і прагматиків бажанням пізнати межі Всесвіту (наприклад, великий полководець-завойовник Олександр Македонський під впливом свого геніального вчителя, давньогрецького філософа Аристотеля); обмінятися культурними цінностями (згадаймо похід за три моря Афанасія Нікітіна та мандрівки до Китаю Марка Поло); віднайти багатства і врятувати іспанську корону в часи західноєвропейської політичної кризи (псевдовідкриття Індії Христофором Колумбом) тощо. Для Ю. Андруховича Індія стала узагаль-

³ Ū. Andruhovič, *Poeziï*, http://www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?poem=20170, [10.07.2018].

ним переплетінням язичницької та християнської культур. Це не стільки конкретне геополітичне поняття (*Індія – це не зовсім півострів*⁴), скільки образ його уявлень про історію, культуру, перспективи розвитку людини, пошук її психологічного спокою та рівноваги.

Концепт „Простір” презентує фрагмент індивідуально-авторської картини світу. Просторові реалії для автора – це планета, яка нагадує не загальноприйняту у свідомості наших сучасників кулю, а **корж**, це **площина**, **пустелі**, **царства**, **міста**, це „...лишень атмосферна густа висота в **сім ворожих небес**”⁵. Поняття „сім небес” є основною ідеєю вчення Аристотеля про влаштування простору. Філософ вважав, що небесне склепіння являє собою сім кришталевих півкуль, які окреслюють небесний простір. На кожному рівні закріплені зорі, планети. Сьомий рівень найвищий. Його досягнення з давніх часів асоціювалося з найбільшим проявом щастя. Ворожі небеса в контекстному трактуванні Ю. Андруховича означають, можливо, те, що не завжди прагнення висоти є гідною самоціллю людини. На нашу думку, сім рівнів неба може нагадувати одне із семи чудес світу – Висячі сади Семіраміди у Вавилоні, які склалися з ярусів. Сходами можна було підніматися ярус за ярусом до вершини. Так і людина в житті прагне піднятися все вище і вище, а в результаті опинитися нібито на висоті, а насправді між птьмою, що залишилася внизу, і чорнотою, що чекає вгорі. Безперечно, прагнення висоти, на глибоке переконання поета, – одна із смертних спокус, це марнотратство душі і гординя. Простір представлений такими географічними поняттями, як **Схід**, **Азія**, **Індія**, **Китай**. За ними – кінець світу, порожнеча, **велике**, **німе й ніяке Ніщо**, **Воно** (*Це материк, що межує з Нічим*⁶), **провалля птьми**, **тибет імлі** (*Марко Поло казав неправду, коли запевняв, нібито мули, воли, осли над проваллям птьми і тибетом імлі привели його далі на схід – до Китаю*⁷), **межа**, те, що **скраю** (*Адже далі на схід немає землі, адже Індія – це межа, це те, що скраю*⁸). **Це край не тільки землі, а й життя людини і цивілізації, що рухається, як відомо, по колу, заплутане і хаотичне, яке нагадує блуд петлі**. Це той кінець, що буде у кожного, коли треба обміркувати хаос буття і власну зарозумілість перед Вічністю, це камінь спотикання, коли ми рано чи пізно змушені простити все і всіх, а також просити прощення за скоєне. Між простором землі і порожнечою – **стіна**, а за нею **інший вимір**, **Бог**, **світила**, які є однією з **вистав у театрі** Всевишнього (*Ця стіна – це примара така, об яку розсипається Азія з її масивом піску, розбиваються валки всі об неї, стрімку, а над нею вже інший вимір: там Бог, світила*⁹). І як не згадати в цьому контексті метафоричний

⁴ Idem, *Poezii*, http://www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?poem=20170, [10.07.2018].

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

вислів великого німецького філософа І. Канта про морально-етичну межу в душі кожної людини, про е, що існує тільки зоряне небо над нами і моральний закон всередині нас. Тому таку стіну не можна взяти приступом і напором, як військову фортецю, оскільки пропуск у потойбіччя інший, а людські амбіції лише прах, **пісок Азії**, який розбивається об стіну небуття.

Прохід в іншу реальність за межею, якою оточений світ, – це ще одна просторова характеристика світу поета. Він уявляє собі повільну **річку**, що тече вниз, а по ній пливе човен, в якому стоїть людина з **багром-списом** у руці і полює на людські душі, забираючи здобич: (*Звичайно, що **ріка** тяжіє тільки вниз, повільна і в'язка, немов рослинний слиз, коли твоя рука багром тримає спис¹⁰*). Можливо, це той давньогрецький міфологічний гострозорий Харон-перевізник у червоному плащі, який спрямовує рух символічного човна у царство мертвих річкою Стікс і який є посередником між світом живих і Нічим (*Захищений плащем, тримаючись багра, пливеш крізь рев сурем з-під серця і ребра туди, де вхід в Едем. І в пекло теж діра¹¹*). Багром-списом він ловить рибу, що також є глибоким біблійним символом полювання на людські душі. Річка в поетичних творах Ю. Андруховича має назву – **Ніл**, яким оповитий весь світ. Ми знаємо, що Ніл протікає на іншому континенті, в Африці. Однак гадаємо, що у філософському контексті автора Ніл згадується як ріка, що подарувала життя одній із найдавніших цивілізацій – Давньому Єгипту, який може вважатися колицкою європейської культури в цілому. Тому Ніл у поета – це скоріше та просторова і культурологічна межа, якою оповите людство.

Навколо простору відомого нам світу, що омивається рікою вічності, буває **зелень**, неблаганна, як **мор**, як **потоп**, як **піна**, як **наркотик**, як **хор потвор**. Це, можливо, ті біблійні райські кущі, подаровані Богом першій людині. У хащах повно **птиць**, у річці цвітуть великі, тяжкі, ясні **лілеї**, що схожі на жасмин. Поет називає їх **ясмин**, що у перекладі з перської мови означає квітка жасмину, гілка жасмину. А також на сході це власне ім'я жінки. Так у картині світу автора з'являється символічний образ невинуватої жінки. Існує багато версій цього імені. У шумерській культурі Лілія символізувала повітря і вітер. Давні греки вважали квітку лілії краплями молока богині Гери, які перетворилися на нашу галактику – Чумацький Шлях (російською мовою – Млечний Путь, англійською – Milky Way). У перекладі з латини лілія означає життя. Для римлян лілія була символом Юнони, символом надії. За біблійною версією Ліліт – це перша жінка, яка була ще до праматері Єви. А також християни вважають, що на лілію перетворилися сльози Єви, яка покидала Едем. Один із епітетів у християнській традиції, який супроводжує Діву Марію, є Мадонна Лілія, символ Благовіщення. Це символ святої Трійці: Бога Отця, Бога Сина і Святого Духа. Це три християнські чесноти: Віра, Надія, Любов. У Нагірній

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

проповіді Ісуса Христа, де сформульовані основні принципи морально-етичної поведінки людини, що призведуть людину до Царства Божого, теж згадується чистота й краса лілії. Вона стає символом одвічного нареченого Ісуса. А в день Страшного Суду Христос прийде до людей із лілією. До речі, у християнській католицькій традиції лілія зображується разом із розп'яттям як дерево життя.

Тому лілія на дні вічної ріки означає саме життя, стихію повітря, першоджерело людства. Це чистота, праведність, відродження, безсмертя, милість Божа, його заступництво і очищена від гріхів душа. Лілія як квітка-символ, як жінка-символ разом із Хароном супроводжує людську душу до вічності, від земного життя до **майстерні Бога** серед зоряної дороги в небі (*Ти повинен вийти з хащів, поки над тобою Пані Ясна пробуде. Ти, що світло маєш в очах приблуди, мушиш вийти на срібло – на плин ріки*¹²). А з іншого боку, лілія має й протилежне символічне значення. Це тавро злочину, символ грішної жінки, ганьби, що не можна змити. Ліліями таврували французьких гугенотів як символом віровідступників, аристократів перед стратою на гільйотині як символом приналежності до ненависної королівської влади. Тому рух темним життям на човні до вічності супроводжується вибором тієї лілії, яка потрібна тільки тобі. І тільки людина обирає власну долю – шлях до Ясної Пані чи до ганьби.

Із темряви життя, із **мішка життя** людина рікою виходить на світло, у вічність, правда ціною власного життя. Надзвичайний символ руху рікою життя спостерігаємо у Ю. Андруховича. Рухаючись вниз за течією, людина опиняється в кінці темного мішка і може потрапити вгору, до Едему, або вниз, до пекла. Це своєрідний когнітивний оксиморон. Знову вибір за самою людиною. Душа, позбувшись усього земного, отримує вічний спокій, виражений словом **рахманна** (*Тільки втративши коней і друзів, увесь обоз, виноградною впертістю кручених, битих лоз ти проб'єсиш туди, де доречне слово „рахманна”*¹³). Подібне розуміння людського щастя й трактування християнського вчення щодо набуття душевного спокою людиною знаходимо у романі М. Булгакова *Майстер і Маргарита*, де головні герої, позбувшись земних страждань, здобувають свободу і психологічне умироутворення, ідучи з темного життєвого мішка із зашморгом на їхніх шиях світлою місячною дорогою у сяйво вічності.

Дорога до вічності асоціюється автором з мостом, на якому чатують небезпеки і спокусливий вибір (*І ти знаходиш цей отвір, ступаєш у сморід і морок і йдеш над вогнем, І хитаються ветхі мости...*¹⁴). Навколо вічної ріки життя панує страшний і потворний світ міфологічних істот та людей, які втратили свій рай. Зрозуміло, що це також певною мірою ілюзія автора, однак за жовтою алегорією зчитується реальне життя, страшне, бруталне й аморальне.

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

Люди – **химерні й покручені паскуди** з козячими копитцями у темному лісі, яких охопили всі смертні гріхи: стиль життя Содому й Гоморри, обжерливість. Але найстрашніший їхній гріх – це втрата рідної мови, а відповідно, й національного духу, історії, культури, це покручі й безбатченки з чужими релігією та урядом, які не відчують приниження від сприйняття їх як меншовартісного «населення», а не самостійного народу, це люди із великим бажанням, нібито на сміх, бути не „над”, а „під”: „...їхня кров – узвар, в них дух, як мова, всох, в них мова, як в татар, в них шестирукий бог і довгорукий цар”¹⁵. Це **зарізяки**, які воюють невідомо за що, як **герої-зухри**.

Людина знаходиться між двома міфологічними світами. З одного боку, міфологічні істоти, що покликані богами пильнувати за людьми і карати їх, а з іншого, це боги і янголи, які практично самі не втручаються в небесне життя.

Серед першої групи алегоричних персонажів трапляються **гемони, гарпії, геснна, грифони, дракони, фурії, пітони, піфони, рептилії, тритони, чорти** тощо (*Повсюдна присутність у хащах тритонів, драконів, грифонів, піфонів і те, як шаліють коти, обернуті в духів, поява комет і циклонів – ознаки, що дихає пекло десь поруч. і хто його знає чорти і хорти, і хвости. Хрести себе, знай, ненастанно – сто сорок по сорок разів. Ця виправа для тебе воєнна, за поли плаща і за плечі хапає гесна...*¹⁶). Розглянемо деяких із них. **Гарпії** – це персонажі давньогрецької міфології, потворні та злі. Це чудовиська, які лякають людей і посилаються на землю задля їх покарання. Монстри схожі на диких напівжінок та напівптахів з крилами й лапами грифів, з довгими кігтями, але з головою та грудьми жінки. Ці істоти забирають у людини їжу, як тільки починається трапеза, аж доки людина не помирає з голоду. Це собаки Зевса, який карав ними тих, хто не підкорявся. **Грифони** – це міфологічні крилаті істоти з тілом лева й головою орла, з гострими кігтями та білосніжними крилами. Вони об’єднують Небо й Землю, можуть бути злими звірами, які жорстоко розправляються з людьми, пильно стежачи за ними. **Дракони** – це персонажі міфів багатьох народів. Здебільшого в європейській культурі, починаючи з давньогрецьких міфів, дракон був уособленням зла, стежив за людьми. Дракон – це чудовисько, диявол, змії, може мати до ста голів. Одним із найвідоміших драконів є біблійний Левіафан. **Піфони** (або **пітони**) – один із драконів у давньогрецькій міфології, які мають дар пророцтва. **Фурії** – це римські богині помсти та мук совісті. Вони карають людей за гріх вбивства, мають потворну зовнішність. Замість волосся на голові у них змії, а в руках вони тримають батоги й смолоскипи. **Пітони** – найбільші у світі неотруйні змії. **Рептилії** – холоднокровні тварини, змії у тому числі. Як бачимо, у поетичній уяві автора переплелися язичницькі та християнські уявлення про світ химер, які чатують на людину протягом її життєвого шляху. Переважна більшість із них подібні

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

до змії. У християнській культурній традиції змії спокушає, стає причиною вигнання з райського саду та гніву Бога.

Єдина порада людині серед такого жахиття – уподібнитися **Юрію з мечем** у руці, тому відомому святому Георгію, який, за легендою, списом убив змія, що спустошував понівечену землю (*Ти, що маєш меч і до нього дух у спасеннім тілі, рубай, мов Юрій, розпанахуй гемонів, гарній, фурій, розтинай пітонів, немов ропах!*¹⁷). *Якщо зануритися в християнську символіку, то змії означав зневіру, язичництво, а перемога над ним – прихід до лона церкви, до віри та високих моральних чеснот. То що ж робити людині, коли на небі не втручаються, не чують, наче глухі, лише спостерігають за тобою, а не допомагають?! Порада зрозуміла і проста: убий власного змія-дракона, подолай геєну вогненну, вибери свій праведний шлях і подолай перешкоди самотійно, „...бо якщо вже тут збожеволів Бог і вінцем творіння цей бестіарій, де яріє регіт чортячих арій, – ти повинен цим падлом встелити мох!”¹⁸.*

Друга група міфологічних істот – це так звані **святі з висоти, ангели, як воскреслі пілоти**, які, не втручаючись у земне життя, підготували отой спокій, щастя, **рахманну із садом з високих дерев, солодкі та вагомі дари, прапори, тимпани, тюльпани, книги з перкалі, мед, кисень**. Мед – символ чистоти і Божого слова, блаженство Нірвани в Індії, райської насолоди в Китаї, символ безсмертя й відродження в європейській міфології. Тимпан – одночасно знаковий музичний інструмент для іудеїв та християн, який може видавати як глухі й нерозбірливі (читання Старого Заповіту, так і ясні звуки (читання Євангелія, тобто Нового Заповіту), указує на необхідність відмови від старого і прийняття нового життя. Книга з перкалі може бути тим новим ученням, яке буде поводитим по життю, адже вибір перкалю як тканини переплетення книги також не випадковий. Перкаль – це міцна льняна тканина, з якої виготовляли вітрила. Це вітрила нового знання, нового життя, нового щастя. Заслугує на увагу значення мусульманського символу тюльпана, який привезений на Захід, як відомо, зі Сходу, де уособлював довершену любов. Крізь важку й небезпечну дорогу земного життя ми приходимо до усвідомлення значення любові до життя, до ближнього, до Бога. Переосмислюючи думку Ф. Достоєвського, автор виголошує, що Любов Всевишня врятує світ, дасть нам кисень, тобто саме життя. І це витягне нас **із діри**, перетворить **мечі** на квіт, дасть людині крила, і підніме до семи небес вічного високого щастя. Не змії-спокусник відкриє нам таємницю пізнання, вкравши душі, які, як порожні **мушлі**, лежать на дні ріки, а прагнення моральної висоти в наших серцях та безконечності неба перетворить нас на зорі з рівним світлом любові. *І „...тобі залишається рівно світити згори”¹⁹.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

Отже, фрагмент індивідуально-авторської мовної картини світу Юрія Андруховича, представлений у поетичній збірці „Індія”, реалізований концептом „Християнські сакральні символи”, у якому автор окреслює власне бачення життя людини в просторово-часовому континуумі. Усі реалії поетичного мовлення мають глибоко символічне значення. Це поезії-символи, алегорії, підтекст яких глибоко прихований під величезним шаром загально гуманітарних знань. Ми не претендуємо на досконале й однозначне декодування послання письменника світові, оскільки ввійшли в чорноту його квадрату настільки глибоко, наскільки це дозволив здійснити наш когнітивний досвід. Однак наполягаємо на тому, що помітили синтез язичницьких, іудейських, індуїстських, мусульманських та християнських уявлень про боротьбу Добра і Зла за душу людини та про її дорогу до усвідомлення необхідності самостійно вирішити дилему, як жити в жорстокому і брутальному світі так, щоб набути душевний моральний спокій, щастя на семи небесах для себе і світу та високу всеохоплюючу любов.

Індія для поета – це просторова характеристика не конкретної країни на карті, а скоріше, нашої цивілізації в усі часи існування людства. Це спосіб представити людину в цьому просторі і у часовій вічності. Це своєрідна філософія буття, продовження екзистенційних пошуків відповіді на споконвічне питання про те, хто ми є, яке наше призначення, що заважає нам жити у мирі один з одним, у чому рецепт гармонії людини з собою.

ЛІТЕРАТУРА

- Andruhovič Ū., *Poezii*, http://www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?poem=20170, [10.07.2018].
- Arndt E., *Ideen iber die hochste historischen Ansicht der Sprach*, Rostok-Leipzig 1805.
- Arutunova N., *Azyk i mir čeloveka*, Moskva 1998.
- Askol'dov-Alekseevs, *Koncept i slovo* [v:] „Russkaâ reč'. Novaâ seriâ”, Leningrad 1928.
- Fichte J., *Von der Sprachföhigkeit und dem Ursprünge der Sprache*, Berlin 1846.
- Gabelentz G. von der, *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig 1891.
- Geertz C., „From the Native's Point of View”: *On the nature of anthropological understanding*, [in:] *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*, R. A. Shweder and R. A. LeVine, eds, Cambridge, p. 123-136.
- Golubovs'ka Ī., *Etnični osoblivosti movnih kartin svitu*, Kiïv 2004.
- Gumbol'dt fon V., *Izbrannye trudy po azykoznaniiu*, Moskva 2000.
- Hartmann N., *Zur Grundlegung der Ontologie*, Berlin 1965.
- Kornilov O., *Azykovye kartiny mira kak proizvodnye nacional'nyh mentalitetov*, Moskva 1999.
- Lihačev D., *Konceptosfera russkogo azyka* [v:] „Izvestiâ AN SSSR. Seriâ literatury i azyka”, t. 52, 1993, s. 3-9.
- Maslova V., *Lingvokul'turologiâ. Učebnoe posobie*, Moskva 2004.

- Porcig V., *Členenie indoevropskoj âzykovej oblasti*, Moskva 1964.
- Potebnâ A., *Mysl' i âzyk*, Kiïv 1993.
- Šmelëv A., *Russkaâ âzykovaâ model' mira. Materialy k slovarû*, Moskva 2002.
- Stepanov Ū., *Izmenčivyy „obraz âzyka” v nauke XX veka* [v:] „Âzyk i nauka konca 20 veka”, Moskva 1995.
- Teliâ V., *Metaforizaciâ i eë rol' v sozdanii âzykovej kartiny mira* [v:] „Rol' čelovečeskogo faktora” 1988.
- Trier I., *Ausätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie*, Hrsg. Von Anthony van der Lec, Oscar Reichman, Hague; Paris 1973.
- Vajsgerber L., *Rodnoj âzyk i formirovanie duha*, Moskva 1993.
- Vežbickaâ A., *Semantičeskie universalii i opisanie âzykov*, Moskva 1999.

У статті досліджено мовну картину світу українського поета-постмодерніста Ю. Андруховича, яка реалізується через концепт „Християнські сакральні символи” з урахуванням антропологічних та когнітивних аспектів лінгвокультурології. З’ясовано сутність та способи реалізації концепту в просторово-часовому континуумі поетичної збірки „Індія”; визначено роль людини в ілюзорному світі поета через архетипи світової культури; декодовано символічний зміст культурологічного контексту творів автора. Зроблено припущення, що Індія для поета – це просторова характеристика нашої цивілізації в усі часи існування людства; спосіб представити людину в просторі вічності; своєрідна філософія буття, синтез язичницьких, іудейських, індуїстських, мусульманських та християнських уявлень про місце людини у світі, про набуття нею морального спокою, щастя та всеохоплюючої любові.

Ключові слова: антропологічна лінгвістика, лінгвокультурологія, концепт, мовна картина світу.

CHRISTIAN SACRED SYMBOLS IN THE SPATIO-TEMPORAL CONTINUUM OF POETIC LANGUAGE OF A UKRAINIAN WRITER YURIY ANDRUKHOVYCH

This article explores the linguistic worldview of a Ukrainian poet – postmodernist Yuriy Andrukhovych – realized through the concept of “Christian sacred symbols” analyzed from the perspective of anthropological and cognitive aspects of lingual and cultural studies. It defines the essence and the ways of implementing the concept in the spatio-temporal continuum of poetry collection “India” as well as highlights the role of man in the poet’s imaginary world through the archetypes of the world culture and decodes symbolic meaning of cultural context of the author’s works. Contrary to a generally accepted view that the earth is round, spatial reality for the author turns out to be a planet which resembles a cake, a flat surface, a desert, a kingdom and a bridge. The sky is seven crystal hemispheres, out lining the heavenly space with stars and planets fixed at each level. The space is represented by such geographical notions as East Asia, India, China, the river

Nile. The author of the article supposes that India becomes for the writer the embodiment of our civilization at all times of mankind, another way to present man in the space of eternity, and a kind of life philosophy. The synthesis of pagan, Jewish, Hindu, Muslim and Christian ideas about man's place in the world and his moral peace, happiness and overall love is represented by such symbols as angels, harpes, gehennr hell hrifony, dragons, percale books, lilies, honey, pythons, flags, birds, reptiles, saints, timpani, newts, tulips, furies, devils, Yuri's sword, Yasmin and others.

Key words: anthropological linguistics, linguistics, concept, linguistic worldview.

zgłoszenie artykułu: . 15.10. 2019

przyjęcie artykułu do druku: .12.03. 2020

Ніна ДАНИЛЮК¹

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
ORCID 0000-0002-7373-2902

Біблійні слова-образи в текстах українських народних пісень

Тексти усної словесності – це мовно-естетичні знаки етнічної культури, що відбивають характер мислення народу в різні історичні періоди. Мовні образи уснопоетичної творчості привертали увагу славістів XIX – початку XX ст.: Й. Бодянського, Фр. Міклошича, О. Потєбні, І. Франка, М. Костомарова й ін. У кінці XX – на початку XXI ст. мовознавці намагаються виявити етнокультурні смисли, закладені в усній поезії слов'ян, використовують її одиниці для етнолінгвістичних словників: польського – Є. Бартмінський², загальнослов'янського – М. Толстой³, українського – В. Жайворонок⁴, сербського – Д. Айдачич⁵ та ін. Польський етнолінгвіст Є. Бартмінський наголошував: „Важливим предметом етнолінгвістичних досліджень є системи духовних цінностей, сповідуваних індивідуумами і мовними колективами як культурними співсуспільствами”⁶ (переклад наш. – Н. Д.). Як відомо, духовні цінності в багатьох народів тісно пов'язані з релігією, а в більшості слов'ян – із християнством. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена потребою вивчення специфіки біблійних мовних образів у текстах української народної поезії.

Варто сказати, що біблійні засоби посідають важливе місце в текстах української художньої літератури та усної народної поезії слов'ян. Їх вивчали

¹ Ніна Данилюк – мовознавець, доктор філологічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, nina_daniljuk@ukr.net

² J. Bartmiński, *Słownik ludowych stereotypów językowych. Założenia ogólne* [w:] „Etnolingwistyka”, nr 1, 1988, s. 11-35.

³ N. Tolstoy, *Yazyk i narodnaya kul'tura. Oчерki po slavyanskoy mifologii i etnolingvistike*, Moskva 1995.

⁴ V. Zhayvoronok, *Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury: slovnyk-dovidnyk*, Kyiv 2006.

⁵ D. Ajdachych, *Etnolinhvystyka u Srbyju* [v:] „Etnolinhvistychni studiyi”, 1, 2007, s. 67-74.

⁶ E. Bartmyn'skiy, *Nekotorye spornye problemy interlingvistiki* [v:] Idem, *Yazykovoy obraz mira: oчерki po etnolinhvistike*, Moskva 2005, s. 38.

літературознавці та фольклористи – Л. Білецький, В. Сулима, Дж. Грабович, М. Жулинський; мовознавці – І. Журба, А. Коваль, П. Мацьків, Т. Вільчинська й ін. Мовні образи Божої Матері в Євангелії та в поезії Тараса Шевченка, а також у народній словесності й у поезії Тараса Шевченка ми зіставили в окремих статтях⁷⁻⁸. Статус бібліїзмів у сучасній українській мові та їх переосмислення простежили Н. Сологуб⁹, М. Скаб¹⁰, Н. Піддубна¹¹ й ін. Біблійні символи в українській мові розглядали Л. Шевченко¹², Ю. Штибель¹³, символічні одиниці з онімним компонентом – О. Решетняк¹⁴. Учені виявили національні риси християнських образів в українській літературі, зокрема у середньовічних текстах та у творах Т. Шевченка. Діаспорний україніст Л. Білецький звернув увагу на синкретизм язичницьких та біблійних образів, їх символізм у зимових обрядових текстах: „Насамперед постають колядки про Різдво Христове, про Ірода, про трьох царів, про Хрищення Ісуса Христа... Але згодом буйна символіка українських народніх колядок спричинювалася до збогачення християнського репертуару новими колядками: від народження Христа Спасителя колядка вбирала в себе і його страждання, охоплюючи весь цикл цієї доби життя Христового на основі Євангелія, народних легенд та апокрифів, узагальнюючи й опoетизовуючи їх своєю високопоетичною символікою”¹⁵ (авторський напис збережено. – Н. Д.). Це явище розглянув у монографії про дохристиянські вірування українців митрополит Іларіон (І. Огієнко)¹⁶. Образ Божої Матері у фольклорі досліджувала І. Кметь¹⁷, біблійні символи Єрусалим,

⁷ N. Danylyuk, *Movnyy obraz Bozhoyi Materi v Yevanheliyita v poeziyi Tarasa Shevchenka* [v:] „Volyn’ filolohichna: Tekst i kontekst. Tvorchist’ T. Shevchenka: tradytsiyi i suchasnist’”, vip. 18, 2014, s. 252-263.

⁸ N. Danylyuk, *Movnyy obraz materi v narodnykh pisnyakh i v poeziyi Tarasa Shevchenka* [v:] „Naukovyy visnyk Skhidnoyevrop. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky”, Filolohichni nauky. Movoznavstvo, nr 12 (289), 2014, s. 14-19.

⁹ N. Solohub, *Narodne pereosmyslennya bibliynykh obraziv* [v:] *Materialy IV Mizhnarodnoho konhresu ukrayinistiv: Movoznavstvo*, vidp. red. V. Nimchuk, Kyiv 2002, s. 176-180.

¹⁰ M. Skab, *Vplyv Bibliyi na ukrayins’ku movu: obshyr, aspekty ta osnovni problemy yikh vyvchennya* [v:] „Naukovyy visnyk Chernivets’koho universytetu”, *Romano-slov’yans’kyy diskurs*, vip. 772, 2016, s. 13-19.

¹¹ N. Piddubna, *Do pytannya pro status bibleyizmiv u suchasniy ukrayins’kyy movi* [v:] „Linhvistychni doslidzhennya”, vip. 45, 2017, s. 40-46.

¹² L. Shevchenko, *Bibliyna symbolika. Linhvistychnyy aspekt* [v:] „Aktual’ni problemy ukrayins’koyi linhvistyky: teoriya i praktyka”, vip. 11, 2005, s. 19-24.

¹³ Yu. Shtybel’, *Slovesni obrazy-symboly v bibliynomu teksti* [v:] „Problemy humanitarnykh nauk”, *Filolohiya*, vyp. 34, 2014, s. 169-176.

¹⁴ O. Reshetnyak, *Paradyhma bibliynykh symboliv z onimnym komponentom vukrayins’kyy linhvokul’turi*, avtoref. dys. kand. filol. nauk, Dnipropetrovs’k 2015.

¹⁵ L. Bilets’kyy, *Narodna poeziya* [v:] *Istoriya ukrayins’koyi literatury*: v 2 t., t.1, Ausburg 1947, s. 67-68.

¹⁶ I. Ohiyenko (Mytropolyt Ilarion), *Dokhrystyyans’ki viruvannya ukrayins’koho narodu*, Kyiv 1992.

¹⁷ I. Kmet’, *Obraz Bozhoyi Materi u fol’klori: ukrayins’ka apokryfichna tradytsiya*: avtoref. dys. kand. filol. nauk, L’viv 2009.

Голгофа, благодатний вогонь в українській народній словесності розглянула Л. Іваннікова¹⁸. Однак на матеріалі народних пісень біблійні образи в етнолінгвістичному та мовностилістичному аспектах ще не достатньо проаналізовані. Їм було присвячено кілька праць: підрозділи нашої докторської дисертації та монографії „Поетичне слово української народної пісні” (2010)¹⁹, розділ книги Н. Бабич „Магія слова для всього живого” (2012)²⁰. Потреба комплексного вивчення одиниць зумовила вибір теми статті, **мета** якої – представити найпоказовіші біблійні слова-образи з погляду реалізації семантико-виразових та етнокультурних властивостей лексичних одиниць, що функціонують в установлених засобах і відбивають особливості внутрішньомовної та позамовної організації фольклорного дискурсу.

Насамперед зауважимо, що в науковій літературі ще не вироблено одностайного підходу до кваліфікації термінів „слово-образ (словесний образ)” і „мовний образ”. Їх вважають синонімами, асоціюють із символами та концептами, що також досі остаточно не визначені. Про зв’язок слова та образу писав ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. український та російський мовознавець О. Потебня. Вчений запропонував ґрунтовну теорію поетичної мови, вважаючи, що кожне слово становить сукупність звука (зовнішньої форми), внутрішньої форми, зумовленої етимологічним значенням слова, яка об’єктивує чуттєвий образ, і значення (змісту). На його думку, „внутрішня форма є також центр образу, одна з його ознак, яка переважає над усіма іншими”²¹. Саме внутрішня форма найтісніше пов’язана зі специфікою етнічного мислення, з міфологією, релігією та культурою народу. Розуміння словесного образу видатний український філолог і письменник І. Франко поєднував із символом, тобто образом із повсякденного життя, в який вкладено певний символічний зміст²².

Як зазначила Ю. Штибель, сучасні мовознавці досі синонімійними вважають терміни „символ”, „словесний символ”, „образ-символ”, а також „слово-образ”, „словесний образ”, „словесний образ-символ”²³. Зауважимо, що як взаємозамінні використав ці одиниці в монографії В. Кононенко, зазначаючи, що символічне значення „відображає колективне світобачення, свою естетику, свою аксіологію і – що для символів особливо важливе – свою поетичну мову в контексті культурно-історичної традиції, практики”²⁴. Л. Ставицька віддавала

¹⁸ L. Ivannikova, *Bibliyni symvoly v ukrayins'komu fol'klori: Yerusalyim, Holhofa, blahodatnyy vohon'* [v:] „Mifolohiya i fol'klor”, nr 2-3, 2012, s. 11-15.

¹⁹ N. Danylyuk, *Poetychne slovo v ukrayins'kiy narodniy pisni*, Luts'k 2010.

²⁰ N. Babych, *Movnyy obraz Bohorodytsi u fol'klornykh imolytvenykh tekstakh* [v:] Idem, *Mahiyaslova dlya vs'oho zhyvoho: Movno-narodoznachchi naukovi studiyi*, Chernivci 2012, s. 159-171.

²¹ O. Potebnya, *Dumka i mova* [v:] Potebnya O. *Estetyka i poetyka slova: zbirnyk*, uporyad. I. Ivan'o, A. Kolodna; per. A. Kolodna, Kyiv 1985, s. 33.

²² I. Franko, *Iz sekretiv poetychnoyitvorhosti*, Kyiv 1969, s. 49.

²³ Yu. Shtybel', *Op. cit.*, s. 168.

²⁴ V. Kononenko, *Symvoly ukrayins'koyi movy*, Ivano-Frankivs'k 1996, s. 30.

перевагу назві „слово-образ”²⁵, Р. Стефурак послуговувалася найменуваннями „слово-образ”, „асоціативний образ”²⁶; З. Василько розглядала символ як компонент тріади: *слово – образ – символ*, в якій *слово* – це побутова назва, *образ* – метафоризована назва, *символ* – етнокультурна назва²⁷.

Оскільки багато дослідників слово-образ пов’язують із символом, звернемо увагу, що є кілька підходів до трактування художнього (фольклорного) символу: міфологічний (Є. Мелетинський), філософський (О. Лосєв), лінгвосеміотичний (Ю. Лотман, С. Єрмоленко), лінгвокультурологічний (В. Кононенко, В. Дороз), етнолінгвістичний (М. Толстой, В. Жайворонок), лінгвофольклористичний (С. Єрмоленко), лінгвостилістичний (О. Ставицька), лінгвокогнітивний (Н. Слухай, Т. Вільчинська, Х. Щепанська) та ін. На думку О. Лосєва, символ як загальнофілософське поняття в художній системі стає фактом відповідної словесно-художньої реальності: „Символ речі є її відображення, однак не пасивне, не мертве, а таке, що має в собі силу і міць самої дійсності, оскільки одного разу одержане відображення переробляється у свідомості, аналізується в думці, очищається від усього випадкового й несуттєвого й доходить до відображення не просто чуттєвої поверхні речей, а їхньої внутрішньої закономірності”²⁸ (переклад наш. – Н.Д.).

Частина дослідників пов’язують одиниці „словесний образ”, „мовний образ” із поняттям „концепт”. Зокрема, український етнолінгвіст В. Жайворонок розглядав словесний образ як втілення, зовнішню форму концепту²⁹, підкреслюючи, що поетична природа слова захована в етномовній пам’яті, а коріння його метафоризації – в глибинах національної свідомості. Х. Щепанська трактувала мовний образ, концепт і символ як конструктивні елементи мовної та концептуальної картин світу, а терміни „словесний образ” та „мовний образ” вживала як синонімічні на позначення реалій чи абстракцій, схоплених людською думкою і виражених мовними засобами³⁰. Т. Бавус вважала, що „мовний образ є невід’ємним компонентом національно-мовної та індивідуально-авторської картин світу”³¹. В. Дороз розрізняла поняття „символ” і „мовний символ”: „Символ – це умовне позначення якогось...поняття, явища, процесу, який відбиває певну думку, ідею, почуття... І якщо в загальному розумінні символом

²⁵ L. Stavyts’ka, *Estetykaslova v ukraïns’kij poeziji 10–30-kh rokiv XX st.*, Kyïv 2002.

²⁶ R. Stefurak, *Asotsiatyvno-obraznyy potentsialvnutrishn’oyi formy slova v poetychnomu teksti (na materialii ukraïns’koyi poeziji 60–90-kh rr. XX st.)*: avtoref. dys. kand. filol. nauk, Ivano-Frankivs’k 2003.

²⁷ Z. Vasyl’ko, *Symvolika fol’klornoho obrazu*, L’viv 2004, s. 56.

²⁸ A. Losev, *Znak. Simvol. Mif: Trudy po yazykoznaniiu*, Moskva 1982, s. 25.

²⁹ V. Zhayvoronok, *Problema kontseptual’noyikartyny svitu ta yiyi movnoho vidobrazhennya* [v:] „Kul’tura narodov Prychernomor’ya”, nr 32, 2002, s. 53.

³⁰ Kh. Shchepans’ka, *Movnyy obraz, kontsept, verbal’nyy symvol i yikh funktsionuvannya v khudozhn’omu teksti* [v:] „Linhvistychni doslidzhennya”, vip. 33, 2012, s. 71.

³¹ T. Bavus, *Movnyy obraz yak komponent movno-natsional’noy ta indyvidual’no-avtors’koyikartyny svitu* [v:] „Visnyk L’vivs’koho universytetu”, seriya filolohichna, vip. 63, 2016, s. 242-247.

називають багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани відтворення дійсності, то мовний символ набуває нових (переносних, умовних) значень на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності³².

Визнаючи подвійну природу символу-знаку, структураліст Ю. Лотман звертає увагу на його зв'язок із етнічною культурою: „З одного боку, пронизуючи товщу культур, символ реалізується в своїй інваріантній сутності... З другого боку, символ активно корелює з культурним контекстом, трансформується під його впливом і сам його трансформує. Його інваріантна сутність реалізується у варіантах³³. Укладачі енциклопедичного словника символів також підкресливали, що „вербальні символи належать до найбільш важливих чинників національно-культурної самоідентифікації тому, що вони є своєрідними ретрансляторами історично значущих смислів, архетипних образів, у них закладено пам'яті слова в його різнофункціональних культурних контекстах³⁴.

У лінгвістичних лексикографічних виданнях символ відносять до тропів і з погляду семантики поєднують із алегоріями та метафорами. В академічній праці *Українська мова: енциклопедія (2004) символ* – це „багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани худож.[нього] відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один з поетичних тропів. С.[имвол] набуває у текстах крім своїх основних (словникових, предметних) значень нові (переносні або умовні)³⁵. За словником лінгвістичних термінів, (вербальним) символом „називається слово, що має асоціативні зв'язки з відповідним поняттям. Значення С.[имволу] не має чітко окреслених контурів. С.[имвол] пов'язаний з мовною метафорою³⁶. Підтримуємо думку В. Кононенка про те, що символ – це „категорія семантики, що має зовнішній вираз (звуковий, графічний, кінетичний) і виявляє зв'язок з предметом, річчю (денотатом) та поняттям (сигніфікатом), вказуючи на множинність символічних значень³⁷. Уважаємо, що символічні значення, поряд з іншими образними значеннями, входять до семантичної структури словесного образу.

У мові художньої літератури та фольклору прийнято виділяти такі основні групи образних одиниць із символічним змістом: архетипні (вихідні, основоположні), міфологічні, біблійні, космогонічні, рослинні, анімалістичні, орнітологічні, антропологічні тощо. Розглядаючи специфіку релігійної (християнської)

³² V. Doroz, *Ukrayins'ka mova v dialozi kul'tur: fakul'tatyvnyy kurs*, Kyiv 2010, s. 92.

³³ Yu. Lotman, *Symvol v systeme kul'tury [v:] Symvol v systeme kul'tury: Trudy po znakovym systemam [v:] „Uchenye zapiski Tartuskoho unyversiteta”*, t. 754 (21), 1987, s. 12.

³⁴ *Entsyklopedychnyy slovnyk symvoliv kul'tury Ukrayiny*, za zah. red. V. Kotsura, O. Potapenko, V. Kuybida, Korsun'-Shevchenkivs'kyu 2015, s. 12.

³⁵ *Ukrayins'ka mova: entsyklopediya*, redkol.: V. Rusanivs'kyu, O. O. Taranenko (spivholovy) ta in., Kyiv 2004, s. 394.

³⁶ S. Yermolenko, S. Bybyk, O. Todor, *Ukrayins'ka mova. Korotkyy tlumachnyy slovnyk lnhvistychnykh terminiv*, Kyiv, 2001, s. 153.

³⁷ V. Kononenko, *Op. cit.*, s. 23.

картини світу, основою якої є Святе Письмо, П. Хоботнякова вжила назву „біблійний образ-символ”, позначивши ним „складний багатозначний семіотичний конструкт, який виникає внаслідок поєднання символізму та вживання різноманітних образних засобів: метафор, порівнянь, персоніфікацій, алюзій тощо”³⁸. З. Василько вдалася до найменування „релігійні символи”, пояснюючи їх специфічний зміст на прикладі одиниці *ікона* як сакральної речі, предмета культу³⁹. В. Кононенко акцентував на особливостях біблійних слів-символів, поєднання в них загальнолюдовського й національного: „Не можна применшувати вплив християнства на формування символіки християнських народів, вироблення власне національних рис у системі біблійно-образного сприйняття світу, як не можна недооцінювати зворотний процес – позначення давньої міфології, накладання її образів на християнську символіку”⁴⁰.

Варто визнати, що проблема кваліфікації термінів „словесний образ” і „мовний образ” ускладнена тим, що попри активне використання в наукових працях ці одиниці поки що відсутні в словниках лінгвістичних термінів та енциклопедіях. Так само ключове слово „образ” ще остаточно не визначено. У нашому розумінні терміни „словесний образ” і „мовний образ” мають неоднаковий змістовий обсяг. „Слово-образ (словесний образ)” – це насамперед ключове слово у тексті або текста певного стильового різновиду, певного автора (для фольклору – колективного), яке набуває образних значень і навколо якого виникають виразові одиниці. „Мовний образ” – поняття ширше, оскільки передбачає не лише лексичні, а й фонетичні, морфолого-словотвірні, синтаксичні засоби вираження, а також функціонування в загальномовному контексті, у структурі національно-мовної картини світу. Вбираючи історико-культурну та емоційно-психологічну інформацію, слова-образи та мовні образи співвідносяться із художніми концептами, а також можуть набувати символічних значень.

За словником лінгвістичних термінів, мовна картина світу – це „членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями”⁴¹. Принципи моделювання етнічної мовної картини світу викладено в монографії польського вченого Є. Бартмінського⁴². О. Федик писала, що через мовні засоби науковці з’ясовують, „яким чином мова, формуючи свою систему, створює ідеальну дійсність (паралельний духовний світ), що не є копією реального світу, а його духовним відповідником, його національно-психологічною моделлю, універсальною для нації і неповторною у своїй структурі”⁴³.

³⁸ P. Khobotnyakova, *Bibliynny obraz-symvol yakskladnykh relihiynoyi kartyny svitu* [v:], „Naukovyy visnyk DDPU imeni I. Franka”, Seriya filolohichni nauky. Movoznavstvo, t. 2, nr 8, 2017, s. 135-138.

³⁹ Z. Vasyl’ko, *Op. cit.*, s. 64.

⁴⁰ V. Kononenko, *Op. cit.*, s. 68.

⁴¹ S. Yermolenko, S. Bybyk, O. Todor, *Op. cit.*, s. 93.

⁴² J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2000, s. 752.

⁴³ O. Fedyk, *Mova yak dukhovnyu adekvat svitu (diysnosti)*, L’viv 2000, s. 13.

Зауважимо, що у фольклорних текстах не лише відображено національно-мовну, а й створено свою народнопоетичну картину світу, яка ґрунтується на міфологічних уявленнях, народних віруваннях, традиційних стереотипах та нормативних оцінках довкілля і людини. На основі ключових слів ми змоделювали такі лексико-семантичні поля, що відображають певні сфери дійсності у народнопісенній картині світу: „Народні вірування”, „Людина”, „Небо, світила і зміни в природі”, „Рослини”, „Тварини і птахи”, „Географічні об’єкти”, „Рідна сторона, Україна”⁴⁴. У лексико-семантичному полі „Народні вірування”, через призму якого розглядатимемо біблійні мовні образи, відбито етнічні риси в системі релігійно-образного сприйняття світу, язичницькі та християнські вірування. Український учений-емігрант О. Воропай писав: „Ще й тепер ми маємо у своїх звичаях і народній усній творчості ознаки зустрічі, поєднання староукраїнської, дохристиянської і християнської культур... і тепер ми собі не уявляємо Різдва без куті, Великодня – без писанки, святої Трійці – без клечання, навіть називаємо це останнє свято «Зеленими святами»”⁴⁵. Етнолінгвіст В. Кононенко справедливо зазначав: „На ґрунті християнської апологетики у свідомості українців міцно утвердився символізм багатьох біблійних, євангельських понять-образів. Але ці традиційні образи-ідеї теж проходять стадії внутрішнього розвитку з урахуванням змін у світоглядних переконаннях, національній, культурній, релігійній сферах життя”⁴⁶.

Безперечно, що Святе Письмо стало джерелом запозичень у мовах християнських народів, біблійні образи з часом набули нових значень у контексті етнічної культури. Л. Шевченко писала: „Постання давньоукраїнської та новоукраїнської літературної мови також тісно пов’язане із потребами донесення істин Святого Письма до розуміння народу... Тому в системі мовно-виражальних засобів нашої мови значне місце займають лексико-семантичні засоби біблійного походження, зокрема, біблійні символи”⁴⁷. Варто сказати, що біблійні образи входили в українську народну поезію й авторську літературу впродовж багатьох століть. Відомо, що окремі твори Старого Заповіту (зокрема Псалтир) і Новий Заповіт прийшли на українські землі ще в X ст. У біблійних перекладах в Україні вже до XVI ст. сформувалася тенденція відтворення тексту Святого Письма давньою українською мовою („Пересопницьке Євангеліє”). У XVIII ст. Г. Сковорода розглядав Святе Письмо як носія символів, надаючи особливого значення тлумаченню його текстів. Л. Гнатюк писала: „За Сковородою, Біблія *двоестественная* [С I, 432]. Вона, як і все суще, має дві натури – видиму й невидиму, істинну: „...в Библии иное на лицѣ, а иное

⁴⁴ N. Danylyuk, *Poetychne slovo v ukrayins'kiy narodnyy pisni*, Luts'k 2010.

⁴⁵ O. Voropay, *Zvychayi nashoho narodu: etnohrafichnyy narys: u 2-kh t., t. 1*, Kyiv 1991, s. 11-13.

⁴⁶ V. Kononenko, *Op. cit.*, s. 5.

⁴⁷ L. Shevchenko, *Bibliyna symbolika. Linhvistychnyy aspekt [v:] „Aktual'ni problemy ukrayins'koyi linhvistyky: teoriya i praktyka” vip.11, 2005, s. 19.*

в сердцѣ... [С II, 30]⁴⁸. У трактаті „О символах, или образах. Как оные назывались у еллин? А как называются в Библии?” вчений фактично ототожнював поняття „символ” та „образ”: „Такі фігури, які містять у собі таємну силу, названі від еллінських любомудрців: emblemata, hieroglyphica... Це є природний стиль Біблії!” (переклад наш. – Н. Д.)⁴⁹.

Вивчаючи окремі аспекти біблійних образів у фольклорі, Л. Шевченко, З. Лановик, Л. Іваннікова й інші вчені звернули увагу, що народна поезія, в якій представлені біблійні теми і сюжети, відрізняється від канонічної літератури, тобто має апокрифічний характер, відбиваючи засвоєння народною культурою християнських ідей⁵⁰. Польська дослідниця М. Зовчак наголошувала, що тут йдеться про так звану „народну Біблію”, оскільки „чимало вірувань «народної Біблії» походять від апокрифів, які тлумачать Біблію, тобто є екзегетичними»⁵¹. Українська авторка І. Кметь також зауважувала: „Апокрифічні твори усної словесності – легенди, духовні вірші, колядки-щедрівки. У комплексі з народнорелігійними уявленнями, звичаями вони творять специфічний культурний феномен – «Народну біблію»»⁵². У нашій роботі розглянуто мовностилістичні та етнолінгвістичні чинники формування біблійних образів через призму народної свідомості на основі народних пісень, записаних вітчизняними і зарубіжними дослідниками у ХІХ – на початку ХХ ст.

Біблійні слова-образи в українському пісенному фольклорі представлені низкою таких одиниць та їх варіантних форм: *Бог, Господь, Мати Божя, Діва Марія, Ісус Христос, апостол, Петро, Павло, Іван, рай, Йордан, Єрусалим* та інших, передусім пов’язаних із християнськими святами та обрядами. Найбільш виразно виписані мовні образи Бога і Богоматері. Одна з характерних ознак мови давніх обрядових текстів – приспіві-звертання до Бога: *Боже ж наш! Дай Боже!*, зокрема у колядках: *Що ж нам було з світа початка? Боже ж наш!... На тій водоньці їде деревенько. Боже ж наш!*⁵³; *Ой ходить-ходить місяць по небі, Гей, дай Боже*⁵⁴. Теонім *Бог* та його варіанти вжито також в етикетних формулах-побажаннях: *А тов стежейков иде дівойка. Помагай, Боже, сив соколойко! Бувай здорова, красна дівойко!*⁵⁵. Приспів *Радуйся, земле(я), Син-Бог*

⁴⁸ L. Hnatyuk, *Movnyy fenomen Hryhoriya Skovorody v kontekstistaroukrayins'koyi knyzhnoyi tradytsiyi*, Kyiv 2010, s. 160-161.

⁴⁹ H. Skovoroda, *Povne zibrannya tvoriv*: u 2-kh t., t.2, Kyiv 1973, s. 30.

⁵⁰ Z. Lanovik, *Hermeneutica Sakra*, Ternopil' 2006.

⁵¹ M. Zowczak, *Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*, Wrocław 2000, s. 13.

⁵² I. Kmet', *Bohorodytsya v suchasnykh pol's'kykh doslidzhennyakh* [v:] „Narodna tvorchoist' ta etnohrafya”, nr 5, 2008, s. 10.

⁵³ *Ukrayins'ki narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolenhy-Khodakov's'koho (z Halychyny, Volyni, Podillya, Prydnipryanshchyny i Polissya)*, uporyad. O. Dey, Kyiv 1974, s.119.

⁵⁴ K. Sosenko, *Rizdvo-Kolyada i Shchedryy Vechir : Kul'turolohichna opovid'*, Kyiv 1994, s. 82.

⁵⁵ *Kolyadky ta shchedrivky. Zymova obryadova poeziyatrudovoho roku*, uporyad. O. Dey, Kyiv 1965, s. 436.

(Син Божий)(на)родився традиційний у віншуваннях на Святвечір, а Христос воскрес! – у великодніх піснях: *Рано-раненько куроньки піли. Же Хрестос, же воскрес. Воістину же воскрес!*⁵⁶; *Бог дав радість нам з небес: Христос воскрес!*⁵⁷. Ці конструкції є привітаннями на Різдво (*Христос (на)родився! – Славимо його!*) і Великдень (*Христос воскрес! – Воістину воскрес!*)⁵⁸.

У багатьох піснях маємо типові для українського фольклору зіставлення з птахами і небесними світилами, а також пестливо-зменшені форми. Так, в наступному контексті слово *Бог* вжито поряд із грецькою релігійною назвою *ангел*, „українізованою” завдяки суфіксу здрібнілості *-оньк-*. Найменування *ангел*, що в християнській культурі має значення ‘посланець, вісник бога’⁵⁹, зіставлено із першоптахом-голубом: *А в тім гніздечку три голубоньки, – Боже ж наш! Не три голубоньки – три ангелоньки*⁶⁰. Український історик та філолог М. Грушевський вважав, що в подібних піснях теонім *Бог* виявляє дохристиянський зміст⁶¹. Українсько-канадський фольклорист К. Сосенко висловив таке припущення: „Цим Богом є боготворений прадід. Той самий, до якого відкликуються українською весільною піснею: *Помолімося богу, Бо поїдемо в дорогу... Місяцю побоженьку, Світи нам дороженьку...*Цей побоженко – перший по Бозі – боготворений, якого образ змішався в уяві народу з Богом...”⁶².

Зауважимо, що в колядках часто наявні слова-архаїчні символи світотворення – *дерево, голуб, місяць, сонце, зоря*, напр.: *То в мене синок (Ісус Христос. – Н. Д.) ба й назначений: Из чола єму все місяць світить, Из плечей єму зірниця сясє, Из грудей єму бо й сонце грає*⁶³. Образи небесних світил і Бога олюднені, їм надано рис реальних осіб: *За столом сидет три товариши: Перший товариш – ясен місячик, Другий товариш – світлоє сонце, Третій товариш – сам Біг небесний*⁶⁴. З огляду на це К. Сосенко зауважував: „Українська астральна релігія, яка приявлюється в колядках та в різдвяних і щедровечірніх обрядах,.. є мітологічно неначе в зв’язку, подумана природно і без ніякої хитрости, то є властиво посереднім культом Бога в величання його творів (авторський правопис збережено. – Н. Д.)”⁶⁵. Нерідко використано формулу трикратного називання небесних світил, до якої часом залучено компонент *доц* (*доцик, доценько*) із усталеним атрибутом *дрібний* (*дробен*): *Перший гостенько – ясне*

⁵⁶ *Muzychnyy fol'klor z Polissya u zapysakh F. Kolesyta K. Moshyns'koho*, Kyiv 1995, s. 203.

⁵⁷ *Vesnyanky: ukrayins'ki narodni pisni*, uporyad. N. Shumada, Kyiv 1984, s.123.

⁵⁸ *Podarunok na Velykden'*, upor'ad. V. Patsurko, Drohobich 1981, s. 19.

⁵⁹ *Slovyuk ukrayins'koyi movy*, red. kol. I. Bilodid (holova) ta in., v 11 t., Kyiv 1970-1980, t. 1, s. 44.

⁶⁰ *Ukrayins'ki narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolenhy-Khodakovs'koho...*, s. 119.

⁶¹ М. Hrushevs'kyu, *Istoriya ukrayins'koyi literatury*: v 6 t., t. 1, Kyiv 1993, s. 228.

⁶² К. Sosenko, *Op. cit.*, s. 89.

⁶³ *Ibidem*, s. 128.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 83.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 126.

й сонінько, Другий гостенько – ясний місяченько, Третій гостенько – **дрібний дощенько** – Сам милий Господь Бог⁶⁶. Подібне явище К. Сосенко пояснював так: „Що нарід розуміє під дощиком з неба самого Господа – це нормальна старосвітська ідея, бо дощик є продуктом неба, а небо є символом Бога”⁶⁷. Нерідко спостерігаємо синкретизм у зображенні небесних світил як символів Неба-Бога, земної церкви та господаря з господинею і дітьми: *Ой на туй горі стояла баня (церква. – Н. Д.) З двома окнами, з двома верхами. В перше оконце – то ясне сонце. В друге оконце – то ясьон місяц. А в тие верхи – то ясни зоркі. Ясьон месьчик – то под Господом. Не сам з собою, з дзетьмі, з жоною* (орфоепічні особливості оригіналів збережено. – Н. Д.)⁶⁸.

Той факт, що в українській мові (зокрема в діалектах південно-західного наріччя) існує форма *Біг*, утворена внаслідок чергування *o* з *i* в закритому складі після занепаду зредукованого *ь* приблизно в XI–XII ст., з погляду українсько-канадського дослідника І. Огієнка, підтверджує її давність⁶⁹: *В нашого пана господаренька, Біг му дав! Не задростіте, панове браття, Дасть і вам!*⁷⁰. Трапляються також пестливо-зменшені форми *Боженько*, *Господенько*: *Просит Боженька на вечерейку*⁷¹, *Перший гостенько*, *Сам Господенько*⁷², а в піснях із Рівненського Полісся – діалектне дифтонізоване утворення *Буиг*: *Пан господарє, Буиг тебе зове, Буиг тебе зове, дар тобі дає*⁷³. Крім того, зафіксовано складну двочленну структуру з усіченим першим компонентом *Бі-Господь* < *Біг-Господь*: *Божая Мати все й питаєся: „Що сам Бі-Господь усе посіває?”*⁷⁴. Це сприяє посиленню експресивності одиниць і відображає регіональну специфіку тексту.

Типові означення слова-поняття *Бог* – *небесний, милий, славен, ясен* (архаїчні та діалектні короткі форми прикметників – *славен, ясен*): *Славен, ясен, наш милий Боже На небесах!*⁷⁵; *Славйон Бог наш на всьом світе*⁷⁶. Не лише окремі атрибути (*святий, безсмертний, великий, єдиний* та ін.), а й цілі вислови взято з християнських молитов, напр.: *Святий Боже, святий кріпкий, Ще й святий безсмертний, Заболіла головонька, Мабуть треба вмерти*⁷⁷; *Славен єси на небеси, Славен єси, Господи!*⁷⁸. Синонімічні замітники – *Творець і Отець*

⁶⁶ *Ibidem*, s. 125.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 196.

⁶⁹ І. Огієнка, *Op. cit.*, s. 85-86.

⁷⁰ V. Hnatyuk, *Kolomyuky*, t. 2 [v:] „Etnohrafichnyy zbirnyk”, t. XXXVIII, L'viv 1906, s. 120.

⁷¹ К. Сосенко, *Op. cit.*, s. 83.

⁷² *Ibidem*, s. 124.

⁷³ *Ibidem*, s. 121.

⁷⁴ N. Korobka. *Kolyadki y shchedrovki, zapisannye v Volynskom poles'yu*, Sanktpeterburh, 1902, s. 13.

⁷⁵ К. Сосенко, *Op. cit.*, s. 170.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 124.

⁷⁷ *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 196.

⁷⁸ *Ukrayins'ki narodni pisni, naspivani D. Yavornyts'kym. Pisnita dumy z arkhivu vchenoho*, uporyad. M. Oliynyk-Shubravs'ka, Kyuyiv 1990, s. 385.

мають книжний характер у колядках церковно-літературного походження: *Ой видить Бог, видить Творець, Що весь мир погibas, Архангела Гавриїла В Назарет послає*⁷⁹. Крім того, Бога названо небесним царем, щоб підкреслити його вищість над людьми: *Ти, небесний царю, пришли мені дари Цього дому господарю*...⁸⁰. У весільній пісні слова-поняття *Бог, Дух Святий, рай* – це знаки освячення шлюбу на небесах: *Засвіти, Боже, із раю, Нашому короваю, Щоб було виднесенько Краяти дрібнесенько*⁸¹.

В. Кононенко писав: „Переосмислюючись в українському мовному оточенні під впливом етнолінгвістичних чинників, способу життя, традицій, старовинних вірувань, біблійні символічні назви наближались до повсякденного побутового, уснорозмовного, фольклорного вживання”⁸². Зокрема, Бога названо „паном господарем”: *Ходім до мене Бога шукати! – Найшли ми Бога пана господаря*⁸³. К. Сосенко писав: „Образ, коли сам Біг-Господь зі своїм небесним почетом господареві орав і сів яру пшеницю та шовковий льонок, – се ж пракультурний сон життя перших людей на світі...Чи це Господь зі своїм небом, чи це прадід і його рідня?”⁸⁴. Бог постає як господар у різдвяній колядці: *А в кінці села вусока гора. Радуйся, земля, Син-Бог родивса. А на туй горі криселко стоїть, На том криселку сам Господь сідзїть, А коло его прислуги его*...⁸⁵. У типових формулах ідеться про орання, засівання землі, гостювання і частування: *А в полі, в полі Плужок ходит, А за тим плужком Сам Бог із рожком*⁸⁶. Бог, Божий Син, Божя Мати і святі нерідко змальовані як селянська родина, кожен член якої виконує звичну роботу: *Сам му Господь Бог Ріллю всіває, А Божий му син Поволочає, Божая Мати Їм їсти носить*⁸⁷. Тому В. Русанівський зробив слушний висновок про те, що „в українському фольклорі образ Бога невіддільний від образу селянина, образ Божої матері – від господині”⁸⁸.

У піснях зимової обрядовості розгорнуто тему народження *Сина Божого (Господнього Сина, Божого дитяти)* – *Ісуса Христа*, напр.: *Нині Рождество Божого дитяти*⁸⁹; *Радуйся, земле, Син-Бог родився!*⁹⁰. Зауважимо, що в обрядових текстах часто трапляються варіантні форми власного імені Божого Сина:

⁷⁹ Н. Vashchenko *Op. cit.*, s. 121.

⁸⁰ V. Shukhevych *Hutsul'shchyna*: v 5-y ch., ch. 4, Verkhovyna 1999, s. 16.

⁸¹ *Narodni pisni v zapysakh Ivana Manzhury*, uporyad. L. Kashyryna, Kyiv 1974, s. 101.

⁸² V. Kononenko, *Op. cit.*, s. 79.

⁸³ *Ibidem*, s. 82.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 170-171.

⁸⁵ *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 202-203.

⁸⁶ K. Sosenko, *Op. cit.*, s. 89.

⁸⁷ Н. Vashchenko *Op. cit.*, s. 122.

⁸⁸ V. Rusanivs'kyu, *Yedyny movno-obraznyy prostir ukrayins'koyi mental'nosti* [v:] „Movoznavstvo”, nr 6, 1993, s. 8.

⁸⁹ V. Shukhevych, *Op. cit.*, s. 25.

⁹⁰ *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 203.

(*Ісус, Йсус, Сус, Христос* та ін.), взаємозамінні топоніми (ойконіми, гідроніми) *Рим* та *Єрусалим* (*Русалим*). За біблійними відомостями, Божого Сина (подібно до Івана Хрестителя) купають і хрестять у *Йордані* (варіанти – *Йїрдан, Ардан, Єрдань, Ордань*). Однак у кількох колядках зафіксовано гідронім *Дунай*: *А в тім Дунаю Христос купався, Христос купався, на муку здався!*⁹¹; *Вой на островочку да й на Дунаєчку, Щодрий вечор! Пречистая Діва свою ризу мила*⁹². Про певне „ослов’янення” *Бога* свідчить текст, в якому вжито епітет *руський* і зображено воскресіння *Бога* на *Дунай*: *Ой ішло дівча в Дунай по воду, Та й вно виділо, та же руський Бог, Та же руський Бог із мертвих устав...*⁹³. В інших текстах новонародженого *Ісуса* знаходять на річці *Йордані* й несуть до церкви (якої в ті часи ще не було!), а *Діву Марію* названо *Євою*, або *Трійцею*: *Тройца по церкві ходзіла (2), Спаса за ручку водзіла*⁹⁴; *святих* інколи ототожнено з *янголами*: *Сам Господь ходить з трьома святими, З трьома святими із янголами*⁹⁵. Подібні заміни, на думку С. Килимника, зумовлені апокрифічним характером народних пісень, які по-своєму інтерпретують біблійні події, оскільки знають про них здебільшого віддалено та опосередковано⁹⁶. Разом із тим, обрядових творах, як зауважував літературознавець М. Возняк, насамперед зображено українську дійсність та виведено мовні образи членів української родини, пастухів, землеробів⁹⁷. До багатьох колядок уведено одиниці *Україна, український, українці*, що наближають тексти до сприймання нашого народу, напр.: *Хай святкує з нами вся наша родина, Вся наша родина і вся Україна* („Добрий вечір тобі, пане господарю”); *Звізда засіяла, Землю освітила, Україну, неньку рідну, На вік-віки звеселила* („Нова радість стала...”); *Нині Рождество Божого дитяти, Браття-українці йдуть його вітати* („Бог ся рождає...”)⁹⁸. Показові йокремі молитви за Україну: *Боже Великий, єдиний, Нашу Вкраїну храни. Волі і світла промінням Ти її осіни*⁹⁹.

Досить виразним у народних піснях постає мовний образ *Богородиці*. Зауважимо, що про *Божу Матір* писали Т. Клак, Я. Громбчевський, Е. Роса, Є. Бартмінський та ін. в польських наукових працях марійної тематики (у рамках маріології). І. Кметь зауважувала: „Апокрифічні твори про *Божу Матір* та *Її Сина Ісуса Христа* настільки глибоко вкоренилися і набули такої популярності в українській усній словесності, що можемо говорити про цілий комплекс

⁹¹ М. Kostomarov, *Slov'yans'ka mifolohiya*, Kyiv 1994, s. 53.

⁹² *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 195.

⁹³ М. Kostomarov, *Op. cit.*, s. 53.

⁹⁴ *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 234.

⁹⁵ К. Sosenko, *Op. cit.*, s. 212.

⁹⁶ S. Kylymnyk, *Ukrayins'kyu rik u narodnikh zvychayakh vistorychnomu osvittleni*, v 2 kn., Kyiv 1994, s. 101.

⁹⁷ М. Voznyak., *Istoriya ukrayins'koyi literatury*: u 2 kn., kn. 2, L'viv 1994, s. 305.

⁹⁸ V. Shukhevych, *Op. cit.*, s. 11, 17, 19, 24.

⁹⁹ *Ukrayins'kyu pravoslavnyy molytovnyk*, Koziv 1999, s. 90.

марійного фольклору: легенд, пісень, духовних віршів”¹⁰⁰. Імовірно, риси цього образу в народній культурі могли зазнати істотного впливу дохристиянських міфологічних уявлень та культів (зокрема богині землі, богині-матері, природи). Аналіз текстів колядок дає змогу осягнути велич і простоту, зовнішню та внутрішню красу Богоматері. М. Зовчак зауважувала, що „в народній Біблії” образ Богородиці є одним із найпопулярніших. Значення Її вчинків в народному християнстві не перевершують ролі самого Бога чи Христа. Божа Матір виконує роль медіаторки, що перебуває в усіх сферах універсуму”¹⁰¹. Діва Марія – посередниця між Ісусом Христом і людьми: *Коло престола Матер Христова Книжку читає, Христа благає*¹⁰²; вона рівна святим, тому й сидить з ними разом за столом: *Посадив Бога посеред стола, Святу Пречисту при другім столі, Усі святії та коло неї*¹⁰³.

Мовний образ *Божої Матері* (синоніми – *Марія, Діва Марія, Пресвята Діва, Покрова, Богородиця, Пречиста, Мати Христова, Найсвятіша Мати, Боженька Мати* та ін.) постає також у весільних, піснях родинного життя, заробітчанських, емігрантських тощо, напр.: *Пречистая й маці, Приступи ‘д нашої хаці (2), Весільє зачінаці*¹⁰⁴; *Дай нам, Боже, щастя, ой і ти, Божя мати*¹⁰⁵; *Приспори, Боженька Мати, моїй корівці з роси, з води*¹⁰⁶. Однак найвиразніше все ж його представлено в колядках. І. Кметь зазначала: „З особливою ніжністю змальована Матір Сина Божого в колядках. Народне бачення материнського покликання Діви Марії визначає й особливість зображення Різдва Ісуса Христа в народних колядках – через відчуття та переживання Богородиці”¹⁰⁷. Діва Марія в українській культурі стала символом материнства, терпеливості, мудрості, водночас отримавши риси реальної жінки-матері, тому номінацію поєднано з лексемами на позначення звичних жіночих дій: *Породила Йсуса Христа Діва Марія. Породивши і сповивши, лягла спочивать*¹⁰⁸; *Там Пречиста Діва свого Сина купала*¹⁰⁹; *Там Пречиста Діва свого Сина колисала*¹¹⁰; *Там Пречиста Діва свого Сина бавила*¹¹¹; *А Марія сповиває, до серденька пригортає*¹¹². Як звичайна жінка *Діва Марія* готує і носить на поле їсти, пере і прикрашає одяг: *Туди ж ішла сама святая, Сама Свята Пречистая Свойому сину*

¹⁰⁰ І. Кметь, *Op. cit.*, с. 3.

¹⁰¹ М. Zowczak, *Op. cit.*, s. 485.

¹⁰² К. Sosenko, *Op. cit.*, s. 120.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 124.

¹⁰⁴ *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 234.

¹⁰⁵ *Bohorodytsya v ukrajins'komu fol'klori*, vporjad. H. Koval', L'viv 2006, s. 202.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 25.

¹⁰⁷ І. Кметь, *Op. cit.*, с. 13

¹⁰⁸ V. Shukhevych, *Op. cit.*, s. 10.

¹⁰⁹ *Bohorodytsya ...*, s. 202.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² V. Shukhevych, *Op. cit.*, s. 7.

*обід несла*¹¹³; *А в кінці престола Мати Христова плела віночки стоя*¹¹⁴. І лише деякі мікроконтексти вказують на її божественну сутність: *Там Пречиста ризи прала*¹¹⁵; *Пресвята Богородиця на воздусі стояла*¹¹⁶; *Чи то не Марія, чи не Божжа Мати У блакитних ризах повна благодати*¹¹⁷.

Назву *Божжа Мати* виявлено в давніх колядках, у яких звучить язичницький мотив відмикання землі, вирію, раю і пекла: *Ой, дай мені, синку, золотій ключі... Треба рай і пекло та поодмикати*¹¹⁸. Тут лексема *Богородиця* актуалізує такі компоненти значення: ‘яка любить ближніх’, ‘яка турбується про праведних і грішних’, ‘рятівниця грішних душ’. Сему ‘заступниця в часи напасти’ реалізовано в канті про захист Богородицею від турецьких нападників Почаївської Лаври: *Ой, вийшла, вийшла Божая Мати, На хресті Вона стала, Кулі вертала, турків вбивала, Манастир ратувала*¹¹⁹.

У кількох текстах Божу Матір названо *Панею* або *Панною*, а її описи виконано в дусі народнопоетичної стилістики: *Ти красна Панна з високого маку, Не дай же нам згинуть з великого страху*¹²⁰; *Що то за Пані стоїть з ангелами? Місяць і зорі в неї під ногами. Чи то не Марія, чи не Божжа Мати?..*¹²¹. Зіставлення з *маком*, постійний фольклорний епітет *красна* вжито, щоб підкреслити красу Діви Марії. Зауважимо, що архаїчний епітет *красний* завжди слугував для зображення вродливої дівчини та господині в колядках: *А в тім дворі красна паня, За сто злотих сукня на ній*¹²². У порівняннях гарна дружина асоціюється з *місяцем*, *зорею*: *А в дядька Тимка гарная жона: На дворі ходить, як місяць сходить, У хату зайшла, як зоря зійшла*¹²³. В описах Бога та Богородиці й предметів довкілля виявлено атрибут *золотий*: *Йшла Мати Божжа золотим мостом, З золотим хрестом, В золотих рукавичках, В золотих черевичках*¹²⁴. Зауважимо, що в зображенні господині теж наявні одиниці *золотий*, *золото*: *Стоять убори на три комори. Золота тканка десять червінців*¹²⁵; *А в дядька Тимка гарная жона: ...За стіл сідає, як золото сяє*¹²⁶. Російські етнолінгвісти Т. Агапкіна і Л. Виноградова писали: „Золото, золотий – метал і ознака, які

¹¹³ *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 204.

¹¹⁴ *Bohorodytsya ...*, s. 213.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 33.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 42.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 220.

¹¹⁸ *Narodni pisni v zapysakh Mykhayla Pavlyka*, uporyad. O. Dey, V. Kachkan, Kyiv 1974, s. 81.

¹¹⁹ *Zapysy avtora 1996-1999 rr. vid T. Koval'chuk, 1909 r.n., zhytel'ky s. Novosilky Mlynivs'koho r-nu Rivnens'koyi obl. (arkhiv avtora).*

¹²⁰ *Bohorodytsya ...*, s. 6.

¹²¹ *Ibidem*, s. 220.

¹²² *Kalendarno-obryadovi pisni*, uporyad. O. Chebanyuk, Kyiv 1987, s. 278.

¹²³ *Ibidem*, s. 278.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Kalendarno-obryadovi pisni ...*, s. 278.

¹²⁶ *Ibidem*, s. 279.

символізують багатство, красу, довговічність, співвідносні з уявленням про „верхній” світ, сферу божественного і водночас з „тим світом”. У народній культурі з[олото] (поряд зі сріблом) виступає частіше як елемент фольклорної образності, ніж конкретної обрядової реальності (переклад наш. – Н. Д.)¹²⁷. Отож, у текстах, присвячених господині, номінації *золото, золотий* реалізують значення ‘дорогий’, ‘багатий’, ‘цінний’, ‘красивий’, а в тих, що представляють Божу Матір, – ще й додаткові: ‘належний винятковим особам’, ‘божественний’.

Виразний український колорит у змалюванні страдництва Діви Марії досягнуто завдяки пестливо-зменшеним суфіксам, префіксам на позначення вищого ступеня ознаки, повторам, фразеологізмам *рученьки ламати, сльози зливати/проливати*, що зображають стан горя *Матері*, яка втратила *Сина*: *Матінка Божя принайдорожча сумненька ходить, Сумненька ходить, рученьки ломить, сльози зливає* *За своїм сином принайдорожчим всюди шукає*¹²⁸.

Зазначимо, що в народних піснях представлено також імена християнських апостолів, проповідників, святих: *Петро, Павло, Іван* (Хреститель), *Андрій* (Первозванний), *Василь, Юрій, Миколай, Дмитро* й ін., пов’язаних із річним обрядовим календарем українців і традиційними православними святами, напр.: *Святий вечор, святий Василій*¹²⁹. Вони не так чітко окреслені, як мовні образи Бога / Ісуса Христа й Діви Марії, тому лишаються на рівні слів-образів.

Отже, християнські слова-образи в українському фольклорі переосмислено, що призводить до змін у їхній формі та змісті. Н. Бабич слушно зауважувала: „Оце „омовлене” у фольклорних текстах групами людей зближення їх із землею і Небесною Жінкою засвідчує, що українське християнське мислення було вільним від міфологізації своїх „стосунків” з божественним, що у фольклорі стиль бароко в аспекті його „дозволу” поговорити з Богом, Богоматір’ю ніколи, власне, і не вичерпувався”¹³⁰. Аналіз фольклорних творів засвідчує, що в християнських найменуваннях відображено народні уявлення, тому підтримуємо думку української лінгвостилістки Н. Сологуб про те, що вони постають як „знаки народної культури, як етнологемі”¹³¹.

ДЖЕРЕЛА

- Bohorodytsya v ukrayins'komu fol'klori*, vporiad. H. Koval', L'viv 2006.
 Hnatyuk V., *Kolomyuky*, t. 2 [v:] „Etnohrafichnyy zbirnyk”, t. XXXVIII, L'viv 1906.
Kalendarno-obryadovi pisni, uporyad. O. Chebanyuk, Kyiv 1987.

¹²⁷ *Slavyanskyye drevnosty: etnolinhvystycheskyy slovar'*: v 5-y t., t. 2, za red. N. Tolstoy, Moskva 1999, s. 352-353.

¹²⁸ *Bohorodytsya ...*, s. 175.

¹²⁹ *Muzychnyy fol'klor z Polissya ...*, s. 196.

¹³⁰ N. Babych, *Op. cit.*, s. 171.

¹³¹ N. Solohub, *Op. cit.*, s. 179.

- Kolyadky ta shchedrivky. Zymova obryadova poeziyatrudovoho roku*, uporyad. O. Dey, Kyiv 1965.
- Korobka N., *Kolyadki y shchedrovki, zapisannye v Volynskom poles'yu*, Sanktpeterburh 1902.
- Kylymnyk S., *Ukrayins'kyi rik u narodnikh zvychayakh vistorychnomu osvittenni*, v 2 kn., Kyiv 1994.
- Muzychnyy fol'klor z Polissya u zapysakh F. Kolessya K. Moshyns'koho*, Kyiv 1995.
- Narodni pisni v zapysakh Ivana Manzhury*, uporyad. L. Kashyryna, Kyiv 1974.
- Narodni pisni v zapysakh Mykhayla Pavlyka*, uporyad. O. Dey, V. Kachkan, Kyiv 1974.
- Podarunok na Velykden'*, upor'ad. V. Patsurko, Drohobich 1981.
- Shukhevych V. *Hutsul'shchyna*: v 5-y ch., ch. 4, Verkhovyna 1999.
- Slovyk ukrayins'koyi movy*, red. kol. I. Bilodid (holova) ta in., v 11 t., Kyiv, 1970-1980.
- Sosenko K., *Rizdvo-Kolyada i Shchedryy Vechir : Kul'turolohichna opovid'*, Kyiv 1994.
- Ukrayins'ki narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolenhy-Khodakovs'koho (z Halychyny, Volyni, Podillya, Prydnipryanshchyny i Polissya)*, uporyad. O. Dey, Kyiv 1974.
- Ukrayins'ki narodni pisni, naspivani D. Yavornyts'kym. Pisnita dumy z arkhivu vchenoho*, uporyad. M. Oliynyk-Shubravs'ka, Kyiv 1990.
- Ukrayins'kyi pravoslavnyy molytovnyk*, Koziv 1999.
- Vashchenko H., *Vykhovnyy ideal: pidruchnyk dlya pedahohiv, molodi i bat'kiv*, t. 1, Poltava 1994.
- Vesnyanky: ukrayins'ki narodni pisni*, uporyad. N. Shumada, Kyiv 1984.
- Zapysy avtora 1996-1999 rr.* vid T. Koval'chuk, 1909 r. n., zhytel'ky s. Novosilky Mlynivs'koho r-nu Rivnens'koyi obl. (arkhiv avtora).
- Zolotoslov. Poetychnyy kosmos Davn'oyi Rusi*, uporyad. M. Moskalenko, Kyiv 1988.

ЛІТЕРАТУРА

- Ajdachych D., *Etnolinhvystyka u Srbyji* [v:] „Etnolinhvystichni studiyi”, 1, 2007, s. 67-74.
- Babych N., *Movnyy obraz Bohorodytsi u fol'klornykh imolytvenykh tekstakh* [v:] Idem, *Mahiyaslova dlya vs'oho zhyvoho: Movno-narodoznavchi naukovi studiyi*, Chernivci 2012, s. 159-171.
- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2000.
- Bartmiński J., *Słownik ludowych stereotypów językowych. Założenia ogólne* [w:] „Etnolingwistyka”, nr 1, 1988, s. 11-35.
- Bartmyn'skiy E., *Nekotorye spornye problemy interlingvistiki* [v:] Idem, *Yazykovoy obraz mira: ocherki po etnolinhvistike*, Moskva 2005, s. 38.
- Bavus T., *Movnyy obraz yak komponent movno-natsional'noyi ta indyvidual'no-avtors'koyikartyn svitu* [v:] „Visnyk L'vivs'koho universytetu”, seriya filolohichna, vyp. 63, 2016, s. 242-247.
- Bilets'kyi L., *Istoriya ukrayins'koyi literatury*: v 2 t., t. 1., *Narodna poeziya*, Ausburg 1947.
- Danylyuk N., *Movnyy obraz Bozhoyi Materi v Yevanheliyita v poeziyi Tarasa Shevchenka* [v:] „Volyn' filolohichna: tekst i kontekst. Tvorchist' T. Shevchenka: tradytsiyi i suchasnist'”, vip. 18, 2014, s. 252-263.

- Danylyuk N., *Poetychne slovo v ukrayins'kiy narodniy pisni*, Luts'k 2010.
- Danylyuk N., *Movnyy obraz materi v narodnykh pisnyakh i v poeziyi Tarasa Shevchenka* [v:] „Naukovyy visnyk Skhidnoyevrop. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky”, Filolohichni nauky. Movoznavstvo, nr 12 (289), 2014, s. 14-19.
- Doroz V., *Ukrayins'ka mova v dialozi kul'tur: fakul'tatyvnyy kurs*, Kyiv 2010.
- Entsyklopedychnyy slovnyk symboliv kul'tury Ukrayiny*, za zah. red. V. Kotsura, O. Potapenka, V. Kuybidy, Korsun'-Shevchenkivs'ky 2015.
- Fedyk O., *Mova yak dukhovnyy adekvat svitu (diysnosti)*, L'viv 2000.
- Franko I., *Iz sekretiv poetychnoyi tvorchoosti*, Kyiv 1969.
- Hnatyuk L., *Movnyy fenomen Hryhoriya Skovorody v kontekstitaroukrayins'koyi knyzhnoyi tradytsiyi*, Kyiv 2010.
- Hrushevs'kyi M., *Istoriya ukrayins'koyi literatury*: v 6 t., t.1, Kyiv 1993.
- Ivannikova L., *Bibliyni symboly v ukrayins'komu fol'klori: Yerusalyim, Holhofa, blahodatnyy vohon'* [v:] „Mifolohiya i fol'klor”, nr 2-3, 2012, c. 11-15.
- Khobotnyakova P., *Bibliynnyy obraz-symbol yakskladnyk relihiynoyi kartyny svitu* [v:] „Naukovyy visnyk DDPU im. I. Franka”, Seriya filolohichni nauky. Movoznavstvo, t. 2, nr 8, 2017, s. 135-138.
- Kmet' I., *Bohorodytsya v suchasnykh pol's'kykh doslidzhennyakh* [v:] „Narodna tvorchoist' ta etnohrafyia”, nr 5, 2008, s. 50-56.
- Kmet' I., *Obraz Bozhoyi Materi u fol'klori: ukrayins'ka apokryfichna tradytsiya*: avtoref. dys. kand. filol. nauk, L'viv 2009.
- Kononenko V., *Symvoly ukrayins'koyi movy*, Ivano-Frankivs'k 1996.
- Kostomarov M., *Slov'yans'ka mifolohiya*, Kyiv 1994.
- Kylymnyk S., *Ukrayins'ky rik u narodnikh zvyhayakh vistorychnomu osvittenni*: v. 2 kn., Kyiv, 1994.
- Lanovyk Z., *Hermeneutica Sakra*, Ternopil' 2006.
- Losev A., *Znak. Simvol. Mif: Trudy po yazykoznaniiu*, Moskva 1982.
- Lotman Yu., *Symvol v systeme kul'tury* [v:] *Symvol v systeme kul'tury: Trudy po znakovym systemam*, „Uchenye zapiski Tartuskoho unyversiteta”, t. 754 (21), 1987, s. 10-21.
- Ohiyenko I. (Mytropolyt Ilarion), *Dokhrystyians'ki viruvannyaukrayins'koho narodu*, Kyiv 1992.
- Piddubna N., *Do pytannya pro status bibleyizmiv u suchasniy ukrayins'kiy movi* [v:] „Linhvistychni doslidzhennya”, vip. 45, 2017, s. 40-46.
- Potebnya O., *Dumka i mova* [v:] Potebnya O., *Estetyka i poetyka slova : zbirnyk*, uporyad. I. Ivan'ov, A. Kolodna, per. A. Kolodna, Kyiv 1985, s. 32-71.
- Reshetnyak O., *Paradyhma bibliynnykh symboliv z onimnym komponentom vukrayins'kiy linhvokul'turi*, Autoref. dys. kand. filol. nauk, Dnipropetrovs'k 2015.
- Rusanivs'kyi V., *Yedyny movno-obraznyy prostir ukrayins'koyi mental'nosti* [v:] „Movoznavstvo”, № 6, 1993, s. 3-13.
- Shechepans'ka Kh., *Movnyy obraz, kontsept, verbal'nyy symbol i yikh funktsionuvannya v khudozhn'omu teksti* [v:] „Linhvistychni doslidzhennya”, vip. 33, 2012, s. 66-71.
- Shevchenko L., *Bibliyna symbolika. Linhvistychnyy aspekt* [v:] „Aktual'ni problemy ukrayins'koyi linhvistyky: teoriya i praktyka”, vip.11, 2005, s. 19-24.
- Shtybel' Yu., *Slovesni obrazy-symboly v bibliynomu teksti* [v:] „Problemy humanitarnykh nauk”, Filolohiya, vip. 34, 2014, s. 169-176.

- Skab M., *Vplyv Bibliyi na ukrayins'ku movu: obshyr, aspekty ta osnovni problemy yikh vyvchennya* [v:] „Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu”, Romano-slov'yans'kyy dyskurs, vsp. 772, 2016, s. 13-19.
- Skovoroda H., *Povne zibrannya tvoriv*: u 2-kh t., t.2, Kyiv 1973.
- Slavyanskye drevnasty: etnolynhvystycheskyi slovar'*: v 5-y t., t. 2, za red. N. Tolstoya, Moskva 1999.
- Slovyk ukrayins'koyi movy*: v 11-y t., t. 1, red. kol. I. Bilodid (holova) ta in., Kyiv 1971.
- Solohub N., *Narodne pereosmyslennya bibliynykh obraziv*[v:] *Materialy IV Mizhnarodnoho konhresu ukrayinistiv: Movoznavstvo*, vidp. red. V. Nimchuk, Kyiv 2002, s. 176-180.
- Sosenko K., *Rizdvo-Kolyada i Shchedryy Vechir: Kul'turolohichna opovid'*, Kyiv 1994.
- Stavyts'ka L., *Estetyka slova v ukrayins'kii poeziyi 10-30-kh rokiv XX st.*, Kyiv 2002.
- Stefurak R., *Asotsiatyvno-obraznyy potentsialnutrishn'oyi formy slova v poetychnomu teksti (na materialy ukrayins'koyi poeziyi 60–90-kh rr. XX st.)*, avtoref. dys. kand. filol. nauk, Ivano-Frankivs'k 2003.
- Tolstoy N., *Yazyk i narodnaya kul'tura. Ocherki po slavyanskoj mifologiy i etnolingvistike*, Moskva 1995.
- Ukrayins'ka mova: entsyklopediya*, redkol.: V. Rusanivs'kyy, O. Taranenko (spivholovy) ta in., Kyiv 2004.
- Vasyl'ko Z., *Symvolika fol'klornoho obrazu*, L'viv 2004.
- Voropay O., *Zvychayi nashoho narodu: etnohrafichnyy narys*: u 2-kh t., t. 1, Kyiv 1991.
- Voznyak M., *Istoriya ukrayins'koyi literatury*: u 2 kn., kn. 2, L'viv 1994.
- Yazykovoy obraz mira: ocherki po etnolingvistike*, Moskva, 2005, s. 35-45.
- Yermolenko S., Bybyk S., Todor O., *Ukrayins'ka mova. Korotkyy tlumachnyy slovyk lnhvistychnykh terminiv*, Kyiv, 2001.
- Zhayvoronok V., *Problema kontseptual'noyikartyny svitu ta yiyi movnoho vidobrazhennya* [v:] „Kul'tura narodov Prychernomor'ya”, nr 32, 2002, s. 51-53.
- Zhayvoronok V., *Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury: slovyk-dovidnyk*, Kyiv 2006.
- Zowczak M., *Biblia ludowa. Interpretacje wtkow biblijnych w kulturze ludowej*, Wroclaw 2000.

У статті розглянуто слова-образи біблійного походження *Бог, Ісус Христос, Божа Мати* та інші, які в текстах українського фольклору набули національно-культурного змісту, стали етнологемами. Дослідження виконано на основі великої джерельної бази текстів, записаних переважно в XIX – на початку XX ст. Встановлено, що тексти усної словесності – це мовно-естетичні знаки етнічної культури, що відбивають характер мислення народу в різні історичні періоди

Звернуто увагу на неоднакове розуміння сучасним вченими термінів „слово-образ”, „мовний образ”, вміщено трактування автора. Ключові слова-образи проаналізовано в контексті мовно-концептуальної картини світу українців, в якій відображено язичницькі та християнські вірування нашого народу. З'ясовано, що біблійні слова-образи в українському фольклорі зазнали переосмислення, що призвело до змін у їхніх формі та змісті. Здійснений аналіз народнописаних текстів дає підстави вважати, що

слова-образи *Исус Христос* та *Божя Мати* розширюються до рівня мовних образів, набуваючи конкретно-чуттєвих рис, притаманних реальним чоловікові-господарю та жінці-матері й господині.

Ключові слова: слово-образ, мовний образ, народнопісенний текст, мовно-естетичний знак культури, зміни у формі та змісті.

BIBLICAL FIGURATIVE LANGUAGE (WORDS) IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN FOLK POETRY

The article investigates the figurative language (words) of the biblical origin such as *God, Jesus Christ, God's Mother* and other that obtained new national cultural meanings and became ethnologemes in the texts of Ukrainian folklore. The research is conducted on the basis of a great number of reference texts, written down mainly in the 19th – beginning of the 20th centuries. It was found out that the texts of oral lore are linguo-aesthetic signs of ethnic culture reflect a mode of thinking of a nation at different historical periods.

It was pointed out that modern authors understand the meaning of such terms as a “word-image” and “language image” in different ways and add their individual interpretations. Key words-images have been analysed in the context of the linguistic conceptual map of the Ukrainians in whom pagan and pre-Christian beliefs of our people are reflected.

It was discovered that Biblical words-images in the Ukrainian folklore were reconsidered and, as a result, it led to the changes in their forms and meanings. The analysis of the folk songs texts makes it possible to conclude that the word-images of Jesus Christ and God's Mother are developed to the level of language images obtaining specific senses that are typical to a real man, a master/landlord, and a woman, a mother and a hostess/landlady.

Key words: figurative language (words), images, Biblical words, theonym, heortonym, folk song text

zgłoszenie artykułu: 22.06. 2020
przyjęcie artykułu do druku: 03.08.2020

Альбіна КОВТУН¹

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID 0000-0002-0690-3265

Своєрідність формування релігійних значень за допомогою внутрішньослівного гіпонімічного зв'язку

Внутрішньослівні зв'язки з погляду змістових характеристик відображають процеси семантичних змін, що лежать в основі похідних значень слова. Традиційно їх описують тими самими термінами, що й види семантичних процесів (метонімічні, метафорні, функційні зміщення значень тощо). Однак цієї (перенесеної з типології семантичних процесів) класифікації частіше не вистачає для вичерпного тлумачення внутрішньослівних зв'язків із огляду на дифузність лексичної семантики. Тому пошук нових підходів до опису змістової структури полісеманта, зокрема пов'язаного зі спеціалізованими значеннями, залишається актуальною мовознавчою проблемою.

Низка науковців (С. Бібла, Н. Пуряєва, І. Бочарова, Г. Наконечна, Н. Піддубна, Ю. Осінчук та ін.) поряд з установленням складу й структури тематичних груп релігійної термінологіки, аналізом історії й її джерел походження з'ясовують низку питань щодо формування в українській мові семантичної варіантності релігійних лексем, яку пояснюють „семантичною взаємодією загальноновживаної та термінологічної лексики, основними виявами якої були: церковна термінологізація загальноновживаних слів та детермінологізація церковно-обрядової спеціальної лексики”². Дослідники констатують факти семантичного звуження і розширення, метафорного та метонімічного переосмислення загальноновживаної й термінової лексики. У нашому дослідженні маємо

¹ Альбіна Ковтун – професор кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, ikum-dpt@chnu.edu.ua.

² N. Purâcva, *Formuvannâ ukrâins'koï cerkovno-obrâdovoï terminologii (nazvi bogoslužbovih predmetiv)*: avtoref. dis. kand. filol. nauk, Kiïv 2001.

на меті з'ясувати особливості формування звуження значення, що виникає зі встановленням внутрішньолексемного гіпонімічного зв'язку в семантичних структурах полісемантів із релігійним значенням.

Більшість наукових шкіл розглядають семантичну структуру як сітку „взаємозумовлених елементів, пов'язаних між собою складними ієрархічними відношеннями”, та виокремлюють основні й другорядні, прямі й переносні, вільні й фразеологічно зв'язані значення³. Зважаючи на роботи В. Виноградова про номінативні значення як опору й суспільно усвідомлений фундамент усіх інших значень⁴, розрізняють дериваційно-семантичну та функційно-семантичну ієрархію варіантів слова⁵. Упорядкування семантичних рівнів полісемійних лексем із релігійним значенням унаслідок активності родо-видових зв'язків, які в лінгвістичній літературі називають по-різному: гіпонімічними, гіперо-гіпонімічними, категорійно-специфікаційними, інклюзивно-ексклюзивними, спеціалізацією значення^{6 7 8 9 10 11 12}. Наслідуючи більшість мовознавців, основним обираємо термін *гіпонімічний*.

Гіпонімічний зв'язок у семантичних структурах полісемантів – один із фундаментальних смислових відношень, що відображає ієрархію загального й конкретного, презентує єдність світу та його різноманіття. Він пов'язує поняття різного рівня узагальнення й ґрунтується на спільних сутностях об'єктивного світу за виявленими ознаками, які не об'єднані реальними відношеннями, зв'язками між сутностями, залежностями чи взаємодіями, незважаючи на існування їх у свідомості мовців. Наприклад, первісно слово *жезл* – це „палиця” (ESUM, II, 192), у мові Київської Русі *жьзль* – ще й „булава як елемент царських шат” (СДРЯ, I, 886; LPVL, 100), а в сучасній українській мові функціонують кілька значень: „особливої форми паличка – символ влади, високого становища”, „мілицейська паличка”, „металевий стрижень як дозвільний знак для машиніста їхати” (SUM-1, 283), „предмет архієрейського богослужіння” (SCOT, 54). У всіх семантичних структурах указаних гіпонімічних значень наявна гіперсема ‘палиця’ – спільна для вихідного й похідного значень, яку в похідному значенні уточнено різними конкретизаторами.

³ N. Alefirenko, *Spornye problemy semantiki*, Moskva 2005, s. 192.

⁴ V. Vinogradov, *Osnovnye tipy leksičeskikh značenij slova* [v:] „Voprosy ŗzykoznanija”, nr 5, 1953, s. 3-29.

⁵ V. Levickij, *Semasiologiâ*, Vinnica 2006, s. 164.

⁶ M. Nikitin, *Kurs lingvističeskoj semantiki*, Sankt-Peterburg 1996.

⁷ E. Konovalova, *Giper-giponimiâ v ekonomičeskoj terminologii* [v:] „Filolohičeskie studii”, nr 2, 2001, s. 79-85.

⁸ L. Novikov, *Semantika russkogo ŗzyka*, Moskva 1982.

⁹ I. Kobozeva., *Lingvističeskaâ semantika*, Moskva 2000.

¹⁰ M. Krongauz, *Semantika*, Moskva 2001.

¹¹ O. Popova, *Osnovi terminoznavstva*, Rivne 2011.

¹² K. Hansen, *Englische Lexikologie. Einfuhrung in Wortbildung und lexikalische Semantik*, Leipzig 1982.

Найменування загальновідомого поняття називаємо *гіперонімом* (далі *Гіпер*), найменування видового – *релігійним гіпонімом* (далі *РГіно*). За нашими спостереженнями, спеціалізацію в семантичних структурах багатозначних лексем з релігійним значенням супроводжують такі процеси: 1) стійке закріплення в мові лише *РГіно*; 2) стійке закріплення в мові *РГіно* поряд з іншими гіпонімічно-різногалузевими похідними; 3) тимчасове закріплення в мові *РГіно*; 4) деактивація *Гіпер* після закріплення *РГіно*. Наведемо приклади.

1. Стійке закріплення в мові лише *РГіно*. Від *Гіпер* *молити*, *молитися* праслов'янського періоду „просити” (< *modliti, споріднена з лит. maldyti, melsti „благати”, хет. mald- „просити, говорити”, двн. meldōn „доповідати, розповідати” та ін. (ESUM, III, 501) розвинено стійке *РГіно* „молити Бога, молитися Богові” (MSDRĀ, II, 167-168; SUM-1, 558). Від *Гіпер* *исповѣдати* / *оповѣдати* „розповідати” утворено *РГіно* *исповѣдати* / *оповідати* „проповідувати”; у XVI-XVII ст. функціонувала й лексема *исповѣдникъ* у значенні „проповідник-мученик, канонізований церквою” (SUM-28, XIII, 179-180; MST, II, 47).

2. Стійке закріплення в мові *РГіно* поряд з іншогалузевими гіпонімічними значеннями. Від *Гіпер* *закон* „загальне правило, норма” (< *zakonъ „закон”, первісно „початок; початкове рішення”; можливо, „обмеження”, споріднене з лат. recens „свіжий; недавній”, ірл. cinim „виникаю” та ін. (ESUM, II, 22) розвинуто юридичне, релігійне, філософське значення: *законъ* у мові Київської Русі традиційно використовували як „звичай” (частіше релігійний), „правила гуртожитку” та „правопорядок” (LPVL); у XVI – XVII ст. активно функціонували значення „постанови світської влади” (юрид.), „сукупність догм і правил якої-небудь релігії” (реліг.), „зв'язок між явищами природи” (філос.) (SUM-28, X, 65-68), що збереглися до сьогодні (VTSSUM, 397; SUM-1, 312).

3. Тимчасове закріплення в мові *РГіно*. У давньокиївський період лексема *книгы* (*кънигы*) мала *РГіно* „зшиток аркушів з релігійним текстом” (← *Гіпер* *книгы* (*кънигы*) „зшиток аркушів з текстом” (LPVL, 331; MSDRĀ, II, 1393), яке пізніше, після утворення низки аналітичних форм (*книга ветхаа*, *книга Моисеова*, *книги апостольские*, *книги бытєйские*, *святая книга*, *книги царские* та ін. (SUM-28, XIV, 137-141), зникло. Так само відбулася втрата *РГіно* *книжнии* „який стосується церковних книг” (← *Гіпер* *книжнии* „який стосується книг”) (LPVL, 332), а *РГіно* *книжникъ* „знавець церковних книг” (← *книжникъ* *Гіпер* „знавець книг”) (SUM-28, XIV, 142) нині лише перебуває на шляху зникнення (*книжник* „заст. учений, знавець церковних книг” (VTSSUM, 548). Пасивування *РГіно* пов'язані з їх заміною синонімічними лексемами, як, наприклад, слово *огласити* замінило *Ѹчити* „вивчати релігію, готуватися до хрещення” (← *Гіпер* *Ѹчити* „вивчати”) (MSDRĀ, IV, 1335), оскільки кожне нове значення в слові прагне до мати окрему лексичну одиницю: *проповѣдь* прийшло замість *Ѹченник* „настанова релігійного змісту” (← *Гіпер* *Ѹченник* „настанова”) (MSDRĀ, IV, 1335; LPVL, 341; SUM-1, 917); *проповѣдьникъ* – замість

Учитель „наставник християнства (духівник)” (← *Гінер Учитель* „наставник”) (MSDRĀ, IV, 1338-1339; SUM-1, 917).

Процес тимчасового функціонування *РГіно* був особливо активним у бароковий період. Тоді, наприклад, лексема *легкий* набула релігійного значення „не обтяжений гріхом; безгрішний” (*Живот апостолскій легкій и высокій и над земных царей пред богом великій*) (SUM-28, XV, 254), що походило від „легкий, необтяжений”; *РГіно избавити / збавити / збавитель* „порятувати / порятунок від вічних мук (пекла); спасіння” (*Гу, помози на(м), избави на(с) имени твоего ради*) (SUM-28, XIII, 35) утворилися від *Гінер избавити / збавити / збавитель* „захистити, оберегти від кого-, чого-небудь / порятунок”; *РГіно зборь* „з’їзд представників християнського духовенства; собор” ← *Гінер зборь* „скликання членів організації, общини; зібрання” (звідси *зборовый* „який стосується протестантизму”) (SUM-28, XI, 74-75); *РГіно дѣдичь* „володар (про Христа)” ← *Гінер дѣдичь* „господар, пан” (SUM-28, IX, 3); *РГіно дѣйство / дѣйствовати* „церковний обряд / здійснювати церковний обряд” ← *Гінер дѣйство / дѣйствовати* „дія, діяльність / діяти” (SUM-28, VII, 7-8) та ін. Згодом замість тимчасових *РГіно* було встановлено синонімічні варіанти, наприклад: *РГіно законный* „який стосується релігії”, „праведний, християнський”, *законно* „праведно, по-християнськи”, *законникъ* „знавець і тлумач релігійних законів”, „чернець” (SUM-28, X, 62-68) відійшли до пасивного вжитку через вищу активність відповідних синонімів (*релігійний, християнський, по-християнськи, чернець / монах* тощо).

4. Деактивація *Гінер* після закріплення *РГіно*. У мові Київської Русі активно функціонував *РГіно храмъ* „богослужбова споруда” поряд з *Гінер храмъ* „дім, житловий будинок” (MSDRĀ, III, 1397-1399; LPVL, 110), однак вже з XIV ст. словники фіксують тільки *РГіно* „богослужбова споруда” (SUM-2, II, 517). Більшість *Гінер* була активною в ранній писемний період: *Гінер настоятель* „наставник” → *РГіно настоятель* „настоятель монастиря; ігумен” (MSDRĀ, II, 338); *Гінер послѣшникъ* „покірний” → *РГіно послѣшникъ* „хто виконує другий ступінь епитимії (під час підготовки стати ченцем)” (MSDRĀ, II, 1241); *Гінер папѣръть* „сіни, місце перед входом куди-небудь” → *РГіно папѣръть* „притвор церковний” (MSDRĀ, II, 878), а *притвор* „сіни православного храму, внутрішня паперть” (MSDRĀ, II, 1477); *Гінер прѣстоль* „стіл” → *РГіно прѣстоль* „церковний стіл” (MSDRĀ, II, 1697); *Гінер кати* „гудити, засуджувати” → *РГіно кати* „сповідати” (MSDRĀ, I, 1202); *Гінер помазаниек* „мазання, накладання мазі” → *РГіно помазаниек* „таїнство миропомазання” (MSDRĀ, II, 1154-1155); *Гінер причастик* „приєднання, причетність” → *РГіно причастик* „причащання святих таїн” (MSDRĀ, II, 1490); *Гінер разрѣшити* „звільнити, простити” → *РГіно разрѣшити* „дати відпущення гріхів під час відспівування” (MSDRĀ, III, 52); *Гінер поститиса* „утримуватися” → *РГіно поститиса* „утримуватися від скромної їжі, дотримуючись посту” (MSDRĀ, II, 1263-1264); *Гінер искѣшеник* „випробування” (< псл. **kusiti* „куштувати, пробувати; спокушати” (ESUM, III, 160) → *РГіно искѣшеник* „гріховне випробування” (MSDRĀ, I, 1224). Нерідко

навіть пізніє утворення *РГіно* – як результат вдосконалення церковних обрядів – не убезпечило *Гінер* від зникнення: *Гінер ессемей* „оливкове масло” (MSDRĀ, I, 822; SUM-28, IX, 90) → *РГіно елей* „оливкова олія, яку використовують для церковних обрядів” (SUM-1, 278). Перші значення лексем, указані у пункті 4, сучасні словники не фіксують.

Схожі утворення *РГіно* від загальних назв властиві тим мовам, із яких *РГіно* перейшли в українську, закріпившись у ній без *Гінер*, однак при цьому зберігши етимологічний зв'язок з ними: *РГіно диволь* / *днավоль* / *дьволь* / *днволь* „злий дух; сатана, чорт” прийшло в мову Київської Русі (MSDRĀ, I, 667) через старослов'янську (*дѣволъ*, *днավоль*) із грецької, де *διάβολος* буквально означало „наклепник”, а згодом переросло в „диявол” – евфемістичну назву злого духа (ESRĀŠ, I, вип. V, 225). Уходження в українську мову іншомовних *РГіно* є кількісно помітними: *дяк* – *Гінер* гр. *διάκος* „слуга, дякон” → *РГіно* гр. *διάκος* „служитель православної церкви, що допомагає священнику під час богослужіння; псаломщик” (ESUM, II, 153), *інквізиція* – *Гінер* лат. *inquisiitā* „дідання, слідство” (ESUM, II, 305) → *РГіно* лат. *inquisiitā* „у католицькій церкві XIII – XIX ст. – особливий церковний суд у справах єретиків, який відзначався винятковою жорстокістю” (SUM-1, 403); *Голгофа* – *Гінер* *Голгофа* „назва пагорба поблизу Єрусалима” → *РГіно* *Голгофа* „місце страсти Ісуса Христа” (SUM-1, 195).

Формування релігійних гіпонімів стосується різних тематичних груп, як-от: носії характеристик за способом життя, поведінкою, вдачею, здібностями, віком, видом діяльності (*Творець*, *праведник*, *старець*, *патріарх*, *прислужник*), предмети (*корюва*, *образ*, *хрест*), дії, явища, процеси, стани (*висповідатися*, *провід*, *гріх*) та ін.

Установлення гіпонімійних зв'язків у період християнізації пов'язане з появою нових понять: *в'бнчати* „одягати вінок” → „об'єднувати шлюбом за церковним обрядом” (MSDRĀ, I, 489); *година* „час, частина” → „час, церковна служба” (MSDRĀ, I, 534-535) та ін. Насамперед до такого процесу залучали найменування слов'янського походження. Наприклад, *облачатиса*, *облачание* (пов'язані з *облѣвити* „одягти”, що походить від прасл. **obelkti* ← **obvelkti* „одягти”, утворене префіксом **ob-* та основою дієслова **velk* „тягти” (ESUM, IV, 136) у церковних і світських давньокиївських текстах використовували із семантикою „одягатися” (PCSSD, V, 491; MSDRĀ, II, 534) переважно зі піднесеним стилістичним відтінком, а „системна відтворюваність у певних контекстах, усталена лексична сполучуваність дієслова *облачатиса* (та похідних від дієслова *облачатиса* іменників *облеченіє*, *оболченіє*) з назвами церковного одягу сприяла звуженню його семантичного обсягу із загального ‘одягати(ся)’ до спеціального ‘одягати(ся) в богослужбовий одяг’¹³. У сучасному спеціальному мовленні старослов'янськими *облачати*, *облачатися*, *облачення* функціонують

¹³ Ū. Osinčuk, *Īstorĭā ukrāins'koĭ bogoslužbovo-obrĭadovoĭ leksiki*, Kiĭv 2009, s. 91.

як нейтральні одиниці, а поза сакральною сферою – урочисті та іронійні (SUM-11, V, 520; VTSSUM, 807).

Диференціації „нерелігійне – релігійне” зазнала лексема *храмъ* „просто хата” (ESSUM, IV, 455): за архаїчними віруваннями, хату, у якій мешкала людина, як стверджує І. Огієнко, називали *храмом*; у давньокиївській мові *храмъ*, як і повноголосі форми *хоромъ* та *хоромина*, – це і „будинок” (MSDRÂ, III, 1386-1387, 1397-13987), і „культова споруда”. Динаміку словотвірного процесу задавало конкурування лексем *хоромина* – *хороми* – *храм*, що певний час паралельно називали один об’єкт, та до сучасної української мови *хороми* і *храм* дійшли в різних значеннях: *хороми* „великий пишний будинок” (SUM-1, 1247), *храм* „церква, собор” (SUM-1, 1247).

Л. Кислюк звертає увагу на біблійне протиставлення християнських лексем *Творець* / *Творитель* „Бог як ідеальної першоснови, що створила світ, землю, людину, все живе” (ZUE, 201) загальноживаним словам, від яких їх і було утворено: первинне *твар* – прасл. **tvorъ*, *tvarъ* „творіння, створіння”, що має індоєвропейське походження (ESUM, V, 533), було дуже важливе для наших предків: „ним позначали мало не увесь навколишній світ; усіх живих істот; давня віра була анімістичною, все навколо – живе, серед тварин багато тотемних, священних”¹⁴; у давньокиївській мові воно, крім усього живого (*проповѣданте євангѣликъ всенъ твари иже вѣржимо ть* (НІУМ, 56), називало ще й „виріб; усе, що створено”, а також „світ, всесвіт”, „вигляд, подоба” (MSDRÂ, III, 930-932). Поява лексеми *Творець* у християнському значенні сприяла виникненню опозиції *Творець* – *твар*, оскільки, згідно з дохристиянським віруванням, погани вірили „в природу, в саму твар (твориво), а не в Творця, і служили цій тварі” (див. Рим. 1: 21-32). Саме християнство, усвідомлення одного Бога-Творця сприяло спеціалізації праслов’янського значення лексеми *твар* – „творіння”, „тварина” (SUMGr, IV, 250), виникненню похідної синонімічної лексеми *тварина* „одна жива істота” (SUMGr, IV, 250) і розвитку похідних негативних значень у спільнокоренових лексемах: *тварь* „презирливе найменування замість „підле створіння”, „ганебна істота” (SUMB.-N., 350), *тварина* „перен., зневажл. груба, підла людина”, *тварюка* „збільш.-зневажл. – щодо людини” (SUM-1, 1138) та ін.

Ту частину лексем праслов’янського походження, у яких осакралення відбулося задовго до християнізації, у давньокиївський період використовували переважно в релігійних значеннях без вихідної семантики, як, наприклад, *Богъ* (MSDRÂ, I, 137-140) без значення „володар, господар”, яке могло характеризувати це слово, оскільки, за однією із версій, воно походить від прасл. **bogъ*, що пов’язане із давньоіндійським *bhāgas* „наділяючий, податель, владики” (ESUM, I, 219). Праслов’янське *гриб* початково означало „те, що нагрітали чи вигрітали” (ESRÂC, 95) (← спільнослов’янський корінь **grebti*, **grēbati* „копати,

¹⁴ L. Kislük, *Sučasna ukraïns’ka nominaciâ: resursi ta tendenciï*, Kiïv 2017, s. 200.

гребти, веслувати” (ESUM, I, 589), але в давньокиївській мові уже функціонували спеціалізовані значення: „могила”, „склеп, гробниця”, „яма”, „ящик, у якому хоронять покійника (труна)” (MSDRĀ, I, 38).

Значення, утворені під час християнізації завдяки осакраленню загальноновживаних лексем, спочатку функціонували разом із первинною семантикою: у давньокиївській мові *господь* „вельможа” і *Господь* „у використанні до Бога” (MSDRĀ, I, 565), а прасл. **gospodь* наймовірніше означало „гостинний друг, господар; гість, чужинець” (ESUM, I, 574), „господар гостей” (ESRĀŠ, VII, 61); за аналогією до *Господь* було утворене *госпожа* „володарка” → *госпожа* „у використанні до Богородиці” (MSDRĀ, I, 565); *плащаниця* – це і „шматок полотна”, і „полотно для загорання мертвих, саван” (MSDRĀ, II, 958) – для порівн.: старосл. *плащаниця* – це лише „шматок полотна, полотнище” (SS, 449) ← прасл. **plastь* „плащ” (ESUM, IV, 434–435); давньокиїв. *скоромь* „жир, масло” і „скоромна (заборонена під час посту) їжа” (MSDRĀ, II, 382) ← прасл. **skoromь* „жир”, очевидно, пов’язане з *къртъ* „корм” (ESUM, V, 282); давньокиїв. *проповѣдати / проповѣдовати* „проповідувати, провіщати”, „сповіщати”, „навчати”, „вказувати (представляти)”, „пророчити” (MSDRĀ, I, 1557) ← старосл. *проповѣдати / проповѣдовати* „повідомляти, сповіщати”, „пророчити” (SS, 524) ← прасл. **vѣděti* „знати” (цілком природний семантичний перехід від „бачити” до „знати” відбувся в індоєвропейській прамові) (ESUM, I, 391); давньокиїв. *проща* „відпущення гріхів”, „прощення”; „дивовижне зцілення” (MSDRĀ, II, 1609) ← прасл. **prošĭa* „звільнення” ← 1) прасл. **prostiti* ← **prostь* „вільний” (ESRĀF, III, 387, 280); 2) прасл. **prostь* „вільний” ← **prostiti* „зробити так, щоб нікого не було покарано”¹⁵; давньокиїв. *притворь* – це „сіни православного храму, внутрішня паперть”, „західна частина православного храму”, „церковний храм”, „критий хід, галерея” (MSDRĀ, II, 1478) – для порівн.: старосл. *притворь* „аркада”, „преторія” (SS, 513) ← прасл. **prĭtvorь* „прибудова” (← *prĭtvoriti* „прибудувати”) (ESUM, IV, 580) та ін.

Нарощення нових релігійних значень, набутих завдяки осакраленню загальноновживаних через спеціалізацію, стало для багатьох лексем початком втрати первинного та інших нерелігійних похідних. Потрібні загальноновживані значення мовці поступово закріплювали за синонімійними лексемами, що на той час не мали релігійної семантики, вивільняючи лексеми з релігійним значенням від полісемії, оскільки „термінологічна лексика прагне до того, щоб для назви кожного спеціального поняття існував лише один термін”¹⁶. Наприклад, давньокиїв. *говѣти* – це і „постити” (ще в старослов’янській від „догоджати, поклонятися”) утворили „постити”, оскільки піст був приємний Богові (ESRĀŠ, I, 111–112),

¹⁵ E. Babaeva, *Sovremennâ leksikografiâ o strukture mnogoznačnosti prilagatel'nogo prostoj* [v:] *Âzykovaâ kartina mira i sistennaâ leksikografiâ*, pod red. V. Apresân i dr., Moskva 2006, s. 55–59.

¹⁶ M. Žovtobrûh, *Stilistična diferenciaciâ ukraïns'koï leksiki. Sučasna ukraïns'ka literaturna mova: leksika i frazeologiâ*, Kiïv 1973, s. 172.

і „благоговіти”, і „утримуватися” (MSDRĀ, I, 533). Ця лексема в українській мові, на відміну від деяких інших слов'янських мов, залишилася тільки в релігійному значенні „постити” (SUMGr, I, 96; SUM-1, 194); порівн.: чеське *hoveti* „виявляти поблажливість”, сербське і хорватське *govjeti* – „слухатися”, болгарське *говѣа* – „шанувати, вклонятися” (ESSUM, I, 283). Частина утрачених значень українці закріпили за лексемою *благоговіти* (→ *благоговіння*), з якою слово *говіти* тривалий час мало синонімічний зв'язок: старосл. *благоговѣти* „боятися, коритися” (ESRĀC, 32) → давньокиїв. *благоговѣти* „пошановувати” (MSDRĀ, I, 94) → староукр. *благоговіти* „трепетно, побожно схилитися перед ким” (SUM-28, II, 96).

Слово *казання* в сучасній українській мові функціонує в релігійному значенні „проповідь” (SUM-1, 413), однак раніше для нього характерною була й нерелігійна семантика: давньокиїв. *казаник* означало „сповіщення”, „говоріння”, „промову”, „настанову”, а також „покарання (у вигляді осуду)” (MSDRĀ, I, 1175; ESRĀC, 163-164), що зближувало його з лексемою *казнь* „публічний вплив на злочинця”, „покарання взагалі” (*казнь* у Київської Русі частіше використовували з конкретизаторами – *торгова казнь*, *смѣртна казнь* та ін. (MSDRĀ, I, 1178-1179). Із часом лексема *казнь* розширила семантику, пов'язану з покараннями людини: у XIV – XV ст. – це „розпорядження, наказ” (ССУМ, I, 462), у XVI – XVII ст. – „біда, нещастя”, „в'язниця” (SUM-28, XIV, 14-15). У сучасній українській мові залишилася тільки діалектна форма *казня* „тюремна камера” поряд з тим, що кілька слов'янських мов зберегли давні значення, напр.: *kāzna* в сербській, хорватській й *kazen* в словенській – це „покарання”, *kaznja* у верхньолужицькій – „розпорядження, наказ”. Синонімічний зв'язок лексем *казання* і *казнь* зник через домінування в лексемі *казання* релігійної семантики („проповідь”), що витіснила всі нерелігійні значення, частина з яких ще певний час була актуальною для лексеми *казнь*, та в українській мові це слово згодом перестало функціонувати, а в російській – з другої половини XIX ст. воно продовжило свій розвиток: „покарання” → „позбавлення життя”, „вища міра покарання”, „виконання смертної кари” (ESRĀC, 162). Натомість в українській мові лексема *казання* збагатило свою релігійну семантику: І. Огієнко пише, що „вже з XVI ст. Українська Церква кохалася в церковній проповіді, і то в живій народній, чого не знала, наприклад, Церква Московська. У нашій церкві була навіть окрема посада „казнодія”, проповідника, так що проповідь стала важливою частиною богослужб”¹⁷. І. Галятовський у своєму риторичному трактаті „Наука, або Спосіб зложення казанія” поряд із порадами, як складати проповідь, використовував назви процесу творення проповіді, особи, яка творила проповіді, й самої проповіді питомими українськими словами: *казнодія*, *казнодій*, *казане*¹⁸.

¹⁷ І. Огієнко, *Українська церква: нариси з історії Української православної церкви*, <http://litopys.org.ua/ohienko/oh03.htm>, [01.08.2018].

¹⁸ J. Galátovs'kij, *Nauka albo sposob zloženâ kazanâ*, http://litopys.org.ua/old17/old17_04.htm, [25.12.2018].

Попри появу релігійних значень, до нашого часу також дійшла частина первинних значень слів, міцно вкорінених із праслов'янського періоду, у яких не відбувся розвиток семантики інших спрямувань:

- суч. *каяться* „зізнаватися у своїх гріхах; сповідатися”, „визнавати свою провину”, „шкодувати за вчиненням” (SUM-1, 428) – давньокиїв. *каяти сѧ* „зізнаватися у своїх гріхах; сповідатися”, „визнавати свою провину”, „шкодувати” (MSDRĀ, I, 1202) ← старосл. *кати сѧ* „визнавати свою провину”, „шкодувати” (SS, 283) ← прасл. **kajati* „гудити, дорікати, картати, карати; відплачувати”, пов’язане з **сѣна* (← **koina*) „оцінка” (ESUM, II, 413);
- суч. *молитися* „звертаючись із молитвою до Бога, святих, проказуючи слова молитви”, „перен. захоплюватися ким-, чим-небудь, схилитися перед кимсь, дуже любити когось” (SUM-1, 558), „благати, дуже просити” (SUM-11, IV, 784) ← давньокиїв. *молитис* „просити”, „молитися” (MSDRĀ, II, 167) ← старосл. *молити (с)* „просити”, „молитися” (SS, 332) ← прасл. **modliti*, споріднене з лит. *moldyti* „благати” (ESUM, I, 501);
- суч. *поминати* „справляти поминки, брати участь у поминках”, „молитися за здоров’я живого або за упокій померлого”, „віддаючи шану, згадувати, називаючи кого-, що-небудь”, „пригадувати” (SUM-1, 829) ← давньокиїв. *поминати* „згадувати в богослужінні, в молитві, молитися за упокій і за здоров’я”, „шанувати пам’ять” (MSDRĀ, II, 1159-1160) ← старосл. *поминати* „згадувати”, „нагадувати” (SS, 475) ← прасл. **rominati* „згадувати” ← **тъпѣти*, **тъпѣти* „думати” (ESUM, IV, 509);
- суч. *послух* „обов’язки, покладені на ченця або послушника”, „слухняне виконання наказів, розпоряджень і т. ін.; покора” (SUM-1, 845); у XIX ст. *послухъ* „чернець”, „послушник” (SUMB.-N., 294) ← давньокиїв. *послѣхъ* „підкорення”, „підлеглий”, „очевидець”, „свідок”, „свідчення”, „слух, погосл” (MSDRĀ, II, 1238-1239) ← старосл. *послоухъ* „свідок” (SS, 482) ← прасл. **sluxъ* „слух”, первісно „те, що говорять, що можна слухати, чутка” (ESUM, V, 311);
- суч. *треба* „релігійний обряд (хрестини, вінчання, панахида)”, „жертвоприношення”, „потрібно, слід, необхідно” (SUM-1, 1167); давньокиїв. *трѣба* „виконання священного обряду”, „жертвоприношення”, „жертва”, „молитва, поклоніння” (MSDRĀ, III, 1019-1020) ← старосл. *трѣба* „жертвоприношення”, „жертва”, „святі дари, евхаристія” (SS, 705) ← прасл. **terba* „потреба, необхідність”, очевидно, пов’язане з **terbiti* „очищати, м’яти, смикати; термосити; каструвати”; у такому разі розвиток семантики рухався від „корчувати, чистити, робити корисним”, „потребувати, споживати, куштувати” (ESUM, V, 626);
- суч. *лукавий* „диявол”, „здатний на жарти”, „нециррий, ехидний, підступний” (SUM-1, 511), давньокиїв. *лѣкавыи* „диявол”, „хибний”, „непри-

язний”, „злий” (MSDRĀ, II, 51) ← старосл. *лжкѣвъ* „диявол”, „підступний”, „дуже поганий”, „мерзотник” (SS, 319) ← прасл. **lǫkanь* „підступний, вигнутий, кривий; хитрий”, похідне від **lǫka* „кривизна, вигин” (ESUM, III, 303) та ін.

У староукраїнській мові паралельно з узуалізацією вже сформованої раніше релігійної семантики, спостережене активне нарощення релігійних значень шляхом осакралення нових загальноновживаних слів, що пояснюють намаганням, наприклад, анонімних укладачів однієї з найпопулярніших книг середньоукраїнського періоду „Синопису”, залучити найширше коло слухачів-читачів та орієнтацією на „**ЛЗЫКЪ ЧИСТЕ СЛАВЕНСКИЙ**”¹⁹. Семантичні інновації цього періоду були спрямовані не так на номінування нових понять, що було характерно для давньокиївського періоду, як на пошук питомих синоніміїчних відповідників до наявних релігійних лексем серед питомих загальноновживаних: *оповѣдати / оповѣсти* „оголошувати”, „розповідати, розповісти” → „проповідувати” (MST, II, 47), *бѣсѣда* „розмова, бесіда” → „промова релігійного-повчального змісту” (SUM-28, II, 80), *бесѣдник* „розмовник” → „автор навчань, проповідей” (SUM-28, II, 81) → *бесѣдний* „проповідницький”, *благодарение* „подяка, вдячність” → „хвала, прославлення” (SUM-28, II, 96), *Господарь* „голова сім’ї” → „Господь Бог” (SUM-28, II, 51-52) → *Господариня* „дружина, жінка” → „Мати Божа” (SUM-28, II, 48), *Государь* „володар, правитель” → „титул верховних правителів, вищих духовних осіб” (SUM-28, VII, 58) → *Государиня* „ввічлива форма звертання до Богородиці” (SUM-28, VII, 58), *воздержание* „терпеливість в аскетичному способі життя” → „обмеження себе в чомусь з релігійних мотивів” (SUM-28, IV, 173), *вознестисѧ* „піднятися, піднятися” → „висвятитися (піднятися до духовного сану)” (SUM-28, IV, 167), *внутрь* „внутрішня частина чого-небудь” → „те, що стосується духовного світу або внутрішнього стану людини” (SUM-28, IV, 133), *взыване* „поклик, заклик” → „молитва” (SUM-28, IV, 31), *выбавене* „порятунок” → „порятунок від вічних мук” (SUM-28, IV, 102), *злѡба* „щось шкідливе, недобре, погане” ← „відступництво” (SUM-28, XII, 5), *врагъ* „ворог, противник, недруг” → „відступник, єретик” (SUM-28, IX, 9), *другъ* „приятель, товариш” → „у розумінні християнської моралі – ближній” (SUM-28, VIII, 212), *вызнане* „офіційне признание чого-небудь” → „дотримання того чи іншого віросповідання” (SUM-28, IV, 169), *давати* „передавати від однієї особи до іншої, з рук в руки” → „жертвувати” (SUM-28, VII, 153), *даване* „вручення, передавання” → „пожертвування”, „присвячення Богу” (SUM-28, VII, 152), *датокъ* „давання, дання” → „офіра, жертвування” (SUM-28, VII, 190), *даровати* „передавати кому-небудь у власність” → „принести в жертву” (SUM-28, VII, 176), *дарованье* „надання, передання у власність майна” → „благословення і прощення Бога” (SUM-28, VII, 175),

¹⁹ G. Nayenko, *Naukova metamova „Sinopsisu”: komunikativno-pragmatični aspekti* [v:] „Aktual’ni problemi ukraїns’koї lingvistik: teoriā i praktika”, vip. 22, 2011, s. 79-90.

дарувати „передавати кому-небудь у власність” → „принести в жертву” (SUM-28, VII, 175), *заклясти* „проклясти” → „відлучити від церкви, оголосити анафему” (SUM-28, X, 59), *зепсований* „який зіпсувався, став непридатним для користування” → „грішний, гріховний” (SUM-28, XI, 232), *зв'язанє* „сполучення, скріплення, з'єднання” → „нерозгрішення, невідпущення” (SUM-28, XI, 141), *загинутти* „втратити життя” → „втратити душу, життя в раю” (SUM-28, IX, 251), *задержати* „перешкоджати рухові кого-небудь, не відпускати” → „не розгрішати” (SUM-28, X, 22), *задержатися* „залишитися на деякий час у певному місці, положенні” → „не одержати розгрішення” (SUM-28, X, 22), *згубити* „через неухважність загубити або забути що-небудь” → „привести до втрати вічного життя” (SUM-28, XI, 176), *криво* „нерівно” → „гріховно, недобре” (SUM-28, XIV, 108) та ін.

Попри те, що багато таких семантичних дериватів згодом було деактивовано, чимало з них у тій чи тій формі дійшли до сучасної української мови: староукр. *законникъ* „знавець і тлумач релігійних законів” → „чернець” (SUM-28, X, 62) – суч. *законник* „заст. чернець”, „бібл. учитель Закону Божого, той, хто тлумачить Закон” (SUM-20); староукр. *дѣва* „молода неодружена особа жіночої статі” → *Дѣва* „Богородиця, Богоматір” (SUM-28, VIII, 247) – суч. у словосполучі *Діва Марія* „Богородиця” (SUM-1, 232); староукр. *дослужити* „відбути встановлений термін на службі” → „закінчити церковну службу” (SUM-28, VIII, 157) – новітні словники подають форму недоконаного часу *служити* „відправляти церковну службу” (SUM-1, 1066) і доконаного *відслужувати* „провести богослужіння” (SUM-1, 144; SUM-20); староукр. *вѣчність* „безконечність участі, відсутність початку і кінця” → „вічне загробне життя” (SUM-28, VI, 166) – суч. *відійти* (*піти*) / *відходити у вічність* (у довічний сон) (SUM-20) та ін.

У реєстрі „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” наявна низка омонімічних слів, розвиток яких спричинило активне осакралення загальноновживаних слів: *винність* „провина”, „гріх” – *винність* „повинність” (SUM-28, IV, 64), *внутрь* „нутро, середина”, „сутність”, „душа” – *внутрь* „в, всередині, всередину та под.” (SUM-28, IV, 134), *жрати* „приносити в жертву” – *єжрати* „їсти”, „нищити” (SUM-28, IX, 180), *заступь* „захист, оборона”, „захисник, небесна сила”, „напад” – *заступь* „знаряддя праці” (SUM-28, X, 228-229), *заходь* „одна із чотирьох частин світу”, „країни Західної Європи, католицький світ” – *заходь* „спуск небесного світила за обрій; кінець чого-небудь” (SUM-28, XI, 36) (суч. *захід* – це ще „сукупність дій або засобів для здійснення чого-небудь” (SUM-1, 344), *исходь* „рух за межі чого-небудь”, „назва другої із п'яти книг Старого Завіту”, „смерть” – *исходь* „коліно” (SUM-28, XIII, 219-220), *казанє* „релігійно-повчальна промова під час богослужіння”, „конфесійний жанр”, „промова” – *казанє* „покарання” (SUM-28, XIV, 9-10), *крижь* „стовп у вигляді хреста як знаряддя страти”, „предмет хрестовидної форми як символ християнства”, „хрест як геральдичний знак”, „молитовний жест християн”, „страждання”, „випробування” – *крижь* „крижі, попереки” (SUM-28, XV, 113-114). Похідне

значення, загалом, може ставати єдиним у слові²⁰; для порівняння: староукр. *клиць* – це „сукупність церковнослужителів” і „підвищене місце для хору в церкві” (SUM-28, XIV, 122) – суч. *клиць* – лише „місце для хору в церкві на підвищенні перед вітгарем по ліву і по праву руку” (SUM-1, 439), а *клиць* – „сукупність священнослужителів і церковнослужителів, духовенство”, „церковний хор” (SUM-20). Омонімічний зв’язок існує між релігійним і нерелігійним значеннями і в сучасній українській мові: *лик* „зібрання, сонм (ангелів, святих і т. ін.)” – *лик* „обличчя (звичайно на іконах)” (SUM-1, 497), *образ* „ікона” – *образ* „вигляд, зображення (відображення)” (SUM-1, 665), *промисел* „провидіння” – *промисел* „добування засобів існування; місце, родовище добування чого-небудь” (SUM-1, 913), *треба* „жертвоприношення; релігійний обряд (хрестини, вінчання, панахида та ін.), який замовляє вірник” – *треба* „потрібно, необхідно” (SUM-1, 1167) та ін.

Сучасна українська церковно-обрядова термінологія репрезентує продовження тенденції широкого розвитку загальноновживаної лексики у бік релігійної спеціалізації: *губка* (заст. *губа*) „богослужбовий предмет, який використовують для обмивання та обтирання євхаристійного посуду після його використання або для витирання мира з тіла охрещуваного” (SCOT, 43), *заборонений* „особа, на яку накладено церковну заборону” (SCOT, 55), *звання* „те саме, що сан духовний” (SCOT, 56), *наречений* „мирянин, який готується прийняти або приймає Таїнство Шлюбу; заст. *жених*” (SCOT, 81), *намітка* „верхній головний убір великосхимника, що являє собою покривало, яке надівають поверх камилавки; каптур; апостольник; частина клобука, що являє собою покривало, яке обтягує камилавку й спадає на спину трьома довгими кінцями” (SCOT, 81, 67), *ножиці* „(рідко *ножички*) церковний предмет – ножиці, які використовують для здійснення обряду постриження” (SCOT, 84), *палиця* „елемент богослужбового одягу архиєрея та нагородженого ним ієрея, що являє собою чотирикутну хустку, яку підвішують до пояса за один кут і носять на стегні” (SCOT, 91), *слава* „частина, на якій поділено кафизми; статія”, „славослів’я „Слава Отцю і Сину і Святому Духові”, яке завершує кожну статтю кафизми; 3. Те саме, що славослів’я мале” (SCOT, 120) та ін.

У процесі формування внутрішньослівної парадигми гіпонімічний зв’язок віддзеркалює зміни в позначенні дійсності, пов’язаної з релігійною сферою українців, що зумовлено, з одного боку, мовним консерватизмом, оскільки лексеми залишалися незмінними, а з іншого, – видозміною мовних об’єктів (*риза* „взагалі одяг” → „верхнє вбрання священника для богослужіння”), набуттям ними нових ознак чи функцій (*настоятель* „наставник” → „наставник (начальник) чоловічого монастиря; ігумен”), розширенням знань мовців про об’єкти (*Спаситель* „рятівник” → „засновник християнства, який врятував людство, спокотувавши його гріхи; Ісус Христос”).

²⁰ F. Nepijvoda, *Leksika aktovih knig Starodubs'kogo mis'kogo urádu drugoi polovini XVII stolittá [v:] Doslidženná z movoznavstva*, Kiïv 1962, s. 94.

ДЖЕРЕЛА

- VTSSUM – *Velikij tlumačnij slovník sučasnoï ukrains'koï movi*, holov. red. V. Busel, Kiïv – Īrpin' 2007.
- ESUM – *Ētimologičnij slovník ukrains'koï movi*, red. kolegiâ: O. Melničuk (gol. red.), V. Kolomiêc', O. Tkačenko, Kiïv 1985-2012.
- ESSUM – Ogiêenko Ī., *Ētimologično-semantičnij slovník ukrains'koï movi*, Vinnipeg 1979-1995.
- ZUE – Źajvoronok V., *Znaki ukrains'koï etnokul'turi*, Kiïv 2006.
- MSDRÂ – Sreznevskij Ī., *Materialy dlâ slovarâ drevne-russkago âzyka po pismennym" pamâtnikam"*, Sankt Peterburg" 1893-1912.
- MST – Timčenko Ê., *Materiali do slovníka pisemnoï ta knižnoï ukrains'koï movi XV – XVIII st.*, Kiïv 2002-2003.
- LPVL – L'vov A., *Leksika „Povesti vremennyh let"*, Moskva 1975.
- PCSSD – *Polnyj cerkovno-slavânskij slovar' (so vneseniem v" nego važnh"jšyh" drevne-russkikh" slov i vyraženi)*, sost. svâš. magistr" G. Dâčenko, Moskva 1900.
- SS – *Staroslavânskij slovar' (po rukopisâm X – XI vekov)*, pod red. M. Cejtlin, R. Večerki i E. Blagovoj, Moskva 1994.
- SUM-1 – *Slovník ukrains'koï movi*, vïd p. red. V. Źajvoronok, Kiïv 2012.
- SUM-2 – *Slovník staroukrains'koï movi XIV – XV st.*, ukl.: D. Grinčišin, U. Êdlins'ka, V. Karpova ta in., Kiïv 1977-1978.
- SUM-11 – *Slovník ukrains'koï movi*, redkol.: akad. Ī. Bilodid ta in., Kiïv 1970-1980.
- SUM-20 – *Slovník ukrains'koï movi*, gol. red. V. Rusanivskij, Kiïv 2010-2018, <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>, [20.06.201].
- SUM-28 – *Slovník ukrains'koï movi XVI – peršoï polovini XVII st.*, gol. red. D. Grinčišin, L'viv 1994-2010.
- SUMB.-N. – Bilec'kij-Nosenko P., *Slovník ukrains'koï movi*, Kiïv 1966.
- SUMGr – *Slovar' ukrains'koï movi*, uporâd. B. Grinčenko, Kiïv 1996.
- SCOT – Purâêva N., *Slovník cerkovno-obrâdovoï terminologii*, L'viv 2001.
- HIUM – Nîmčuk V., *Hrestomatîâ z istorii ukrains'koï movi X – XIII st.*, Źitomir 2015.
- ESRÂF – Fasmer M., *Ētimologičeskij slovar' russkago âzyka*, Moskva 1986-1987.
- ESRÂC – Cyganenko G., *Ētimologičeskij slovar' russkago âzyka*, Kiïv 1989.
- ESRÂŠ – *Ētimologičeskij slovar' russkago âzyka*, pod red. N. Šanskogo, Moskva 1963-1982.

ЛІТЕРАТУРА

- Alefrenko N., *Spornye problemy semantiki*, Moskva 2005.
- Babaeva E., *Sovremennââ leksikografiâ o strukture mnogoznačnosti prilagatel'nogo prostoj* [v:] *Âzykovaâ kartina mira i sistennaâ leksikografiâ*, pod red. V. Apresân i dr., Moskva 2006, s. 761-844.
- Dombrovskij V., *Ukrains'ka stilistika i ritmika. Ukrains'ka poetika*, Drohobîč 2008.

- Dorošenko S., *Zagal'ne movoznavstvo*, Kiïv 2006.
- Kalátovs'kij J., *Nauka albo sposob zloženâ kazanâ*, L`viv 1665, http://litopys.org.ua/old17/old17_04.htm, [25.12.2018].
- Hansen K., *Englische Lexikologie. Einfuhrung in Wortbildung und lexikalische Semantik*, Leipzig 1982.
- Kislük L., *Sučasna ukraïns'ka nominaciâ: resursi ta tendenciï*, Kiïv 2017.
- Kobozeva I., *Lingvističeskaâ semantika*, Moskva 2000.
- Konovalova E., *Giper-giponimiâ v ekonomičeskoj terminologii* [v:] „Filolohičeskie studii”, 2, 2001, s. 79-85.
- Krongauz M., *Semantika*, Moskva 2001.
- Levickij V., *Semasiologiâ*, Vinnica 2006.
- Nayenko G., *Naukova metamova „Sinopsisu”: komunikativno-pragmatični aspekti* [v:] „Aktual'ni problemi ukraïns'koï lingvistiki: teoriâ i praktika”, gol. red. L. Ševčenko, Kiïv 2011, s. 79-90.
- Nepijvoda F., *Leksika aktovih knig Starodubs'kogo miš'kogo urâdu drugoi polovini XVII stolittâ* [v:] *Doslidžennâ z movoznavstva*, Kiïv 1962.
- Nikitin M., *Kurs lingvističeskoj semantiki*, Sankt-Peterburg 1996.
- Novikov L., *Semantika russkogo âzyka*, Moskva 1982.
- Ogiênko Ī., *Ukraïns'ka cerkva: narisî z istoriï Ukraïns'koï pravoslavnoi cerkvi*, <http://litopys.org.ua/ohienko/oh03.htm>, [01.08.2018].
- Osinčuk Ū., *Istoriâ ukraïns'koï bogoslužbovo-obrâdovoï leksiki*, Kiïv 2009.
- Popova O., *Osnovi terminoznavstva*, Rivne 2011.
- Purâêva N., *Formuvannâ ukraïns'koï cerkovno-obrâdovoï terminologii (nazvi bogoslužbovih predmetiv)*: avtoref. dis. kand. filol. nauk, Kiïv 2001.
- Ukraïns'ka mova: enciklopediâ*, redkol.: V. Rusanivskij, O. Taranenko, M. Zâblük ta in., Kiïv 2004.
- Vinogradov V., *Osnovnye tipy leksičeskih značenij slova* [v:] „Voprosy âzykoznanîâ”, gl. red. V. Vinogradov, Moskva 1953, s. 3-29.
- Žvotobruh M., *Stilistična diferenciaciâ ukraïns'koï leksiki. Sučasna ukraïns'ka literaturna mova: leksika i frazeologiâ*, Kiïv 1973.

Статтю присвячено дослідженню специфіки формування релігійних значень за допомогою внутрішньослівного гіпонімійного (родо-видового) зв'язку. Установлено, що в семантичних структурах лексем цей тип семантичної деривації здатний активно розгортати стійкі релігійні (видові, гіпонімійні) значення від загальноновживаних (родових, гіперонімійних) значень. З'ясовано, що із закріпленням гіпонімів зникла частина гіперонімів. Досить активним був процес перенесення з інших мов релігійних гіпонімів без гіперонімів у давньокиївську мову. Формування внутрішньослівної парадигми гіпонімійним зв'язком віддзеркалює зміни у позначуваній дійсності, пов'язані з релігійною сферою українців, що зумовлено, з одного боку, мовним консерватизмом, оскільки лексеми залишалися незмінними, а з другого, – видозміною мовних об'єктів, набуттям ними нових ознак, функцій, розширенням знань мовців про об'єкти.

Ключові слова: релігійна лексика, внутрішньослівна гіпонімія, внутрішньослівний гіпонім, внутрішньослівний гіперонім.

DIVERSITY OF FORMING RELIGIOUS MEANINGS THROUGH INTRAWORD HYPONYMIC RELATIONS

The article is devoted to the study of the specifics of the formation of religious meanings with the help of the intraword hyponymic (genus-species) relations. It was revealed that in semantic structures of lexemes, this type of semantic derivation is capable of actively deploying stable specialized religious (specific, hyponymic) meanings from commonly used (generic, hypernymic) ones. It was also found that in times of Christianization, the fixation of hyponyms often led to the disappearance of hypernyms. The process of transferring religious hyponyms without hypernyms from other languages into the Old Kyiv language was quite active. Forming a paradigm through hyponymic relations reflects a variety of changes in the represented reality associated with the linguistically conservative religious sphere of Ukrainians: the names remained unchanged, while language objects, acquiring new functions, changed, and the speakers' knowledge of the objects deepened.

Key words: religious vocabulary, intraword hyponymy, intraword hyponym, intraword hypernym.

zgłoszenie artykułu: 15.09.2019

przyjęcie artykułu do druku: 15.04.2020

Віталій КОНОНЕНКО¹

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника
ORCID 0000-0002-5522-674X

Християнські цінності в мовно-естетичній рецепції Василя Стефаника

Морально-етичні пріоритети, що їх сповідує Василь Стефаник і герої його художнього дискурсу, ґрунтуються на усвідомленні християнських цінностей як основоположних, вихідних, фундаментальних; водночас, відтворюючи світосприймання покутських селян, письменник відбивав власне народне осмислення Божих заповідей, вироблену в національному соціумі традиційну систему етичних норм, позаяк ще язичницькі уявлення про життя і смерть, добро і зло, правду і кривду. У мовомисленні автора оповідей, що відображали ці трансформовані в народному світобаченні моральні правила поведінки, етичні позиції Стефаника та його героїв можуть збігатися або не збігатися, але слова осуду чи схвалення тих чи тих дій зазвичай приховані в об'єктивованій манері письма, у глибинних структурах, розрахованих на домислювання з боку адресата. Якщо поведінка героя, що порушує християнські настанови, має знаходити різке засудження з боку громади села, письменник, як і його персонажі, зазвичай посилається на обставини, що спричинили гріх, прагне не моралізувати з цього приводу, а пояснити, чому етичні норми, християнські заповіді порушені.

Скажімо, за текстом оповіди про вбивство нещасним батьком рідної дитини, бачимо, що Гриць звертається думкою до Бога лише після того, як вчинив страшний злочин (– *Мнеоца, і сина, і Світого духа, амінь*²), отож розуміє, який гріх бере на душу, й готовий до покарання (– *Я си кари приймаю, бо-м завинив, та й на шибеницу!*). Сцені загибелі Доцьки передує розгорнутий опис

¹ Віталій Кононенко – професор, доктор філологічних наук, академік Національної академії педагогічних наук України, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, kzm.pu.if@ukr.net

² Tu i dalej cyt. za: Stefaniak V. S. *Proza*, ukrlit.org/stefanyk_vasyl_semenovych/tvory [dostęp 20.01.2018]

поневірянь Гриця; реакція селян на злочин доволі стримана: *А тепер усе село про нього заговорило* (а що саме казали, чи засуджували, чи ні, залишилось за лаштунками; обережно *заговорили* ховає позатекстове оцінювання) (*Новина*). Ключовими постають слова на позначення провини й покарання (*кара, завинив, шибениця*).

У багатоярусній концептосфері Василя Стефаника³ постають константні категорії *гріх, життя, смерть, помста, віра, каяття, спокуса*, що витлумачуються передовсім як трансцендентні поняття, які в експліцитному чи імпліцитному вираженні входять у текстове тло оповіді. Мовно-естетичне тлумачення, скажімо, *гріха* як порушення Божої заповіді має в Стефаникових текстах центральні і периферійні семантичні показники; в трактування *гріха* як „зла перед очима Божими”⁴ в оцінку письменника включено позначення ‘кара’, ‘покаяння’, ‘сповідь’, ‘мука’, ‘страх’. У більш широкому осмисленні в орбіту цього поняття можуть входити такі смислові одиниці, як ‘горе’, ‘справедливість’, ‘нешастя’, ‘помста’. У трансцендентному баченні *гріх* входить у триаду *життя-гріх-смерть*⁵, що знаходить художню реалізацію в дискуривних рішеннях письменника.

За Стефаніком, у морально-етичних учинках героїв постає ділема, що нерідко набуває ознак антиномії, – *гріх – не гріх*, причому однозначної відповіді проблема не має; в контексті з’являються додаткові семантичні, оцінні, асоціативні конотації, що не дають змоги безпосередньо засудити чи виправдати грішника. Навіть більше, визнане християнськими нормами гріховне часом одержує ознаки, що пом’якшують визначення вчинку як гріха; межі зла й добра, грішного й праведного стають нечіткими, розмитими.

Персонажі його оповідань нерідко виправдовують свої більші або менші гріхи, сподіваючись на Боже прощення, скоюють їх свідомо з наступним каяттям або без нього. Скажімо, стара Романиха добре знає, що красти – гріх, але змушена була согрішити (краде дошку з-під церкви), бо замерзала взимку в холодній хаті. Радні усвідомлюють, що її вчинок – гріх, але відмовляються її карати, бо *це, відай, би було не по правді* (*Засідання*). Отож гріх старої може бути прощений, це народний вердикт, громадська думка щодо того, що й гріх може бути виправданий. Визначальним словом-поняттям стає *правда*.

Визначаючи *гріх* як абсолютне поняття, що утверджується християнськими приписами й народними уявленнями про справедливість, що мають у підґрунті звичаєве право, герої Стефаника у своїх переслідуваннях „грішника” нерідко виходять за межі загальногуманістичної моральної поведінки, виявляють своє бачення правди, відкидаючи такі заповіді, як каяття, прощення, милосердя щодо

³ V. Kononenko, *Tekst i slovo*, Kiïv-İvano-Frankivs’k 2017, s. 147.

⁴ *Slovník biblijného bogoslov’á*, per. z fr., za red. Ksav’è Leon-Dûfura, Rim 1992, L’viv 1996, s. 205.

⁵ V. Kononenko, *Op. cit.*, s. 155.

пійманого на грішному вчинкові свого ж таки ближнього. Типізована ситуація відтворена в новелі *Злодій*. Піймавши на дрібній крадіжці „злодія”, двоє селян нещадно б'ють його; у цих діях, що перериваються розмовами зі „злодієм”, поясненнями героїв своєї поведінки, виявляє себе не стільки природна жорстокість мужиків, скільки прагнення поступати як годиться; вони переконані в праведності своїх учинків. Звернення „злодія” до селян, що за такі дії мають відповідати перед Богом (– *А Бога не меш боятиси?*), їх не переконує, бо „злодій” теж порушив норми моралі (– *А ти Бога боявси, як-ис ліз у комору?*). Закон звичаєвої поведінки: якщо вчинений *гріх*, з'являється право відповіді на нього гріховною дією (без гріха *не обійдеси*). Посилання „злодія” на те, що *тут нема Бога*, що він ще хоче *образі цілувати*, на селян аж ніяк не діють: *І кинулися на нього, як голодні вовки* (порівняння об'єктивує негативну оцінку дій селян: як *голодні вовки* – вищий вияв авторського засудження). Посилання в текстовому вираженні на те, що значить *боятися Бога*, є виявом вияв різновекторності в розумінні селянами гріховності та наслідків грішних дій.

У спектрі оцінювання гріховності й грішників знайшли текстову реалізацію два аксіологічні підходи. Один позначений через мовленнєві засоби засудження / незасудження, виражені самим порушником заповіді, отож ідеться про самооцінку, якою б вона не була: пом'якшувальною щодо заподіяного чи, навпаки, занадто суворою з огляду на незначну провину. Інше оцінювання представлене засобами, що передають реакцію на гріх з боку рідних, сторонніх осіб, громади, у виключних випадках – через позицію автора. Розглянемо тексти.

Скажімо, вдова Марта, що вчинила страшний гріх – спалила село; роками не визнавалась у скоєному, навіть ксьондзові *правди-м не сказала, відай, тому, що шелестить на нім риза, або тому, що дуже дивиться в очі, або тому, що язик не повертаєси*. Марта закликала до сповіді своїх сестер і приятельку й, посилаючись на близьку смерть, жорстоко засуджує за злочин себе й свого чоловіка. За словами героїні, є *людський гріх, такий, що всі люди ним грішні*, але її гріх страшніший і її покарання уособлюють червоні кліщі, *аби палахкотіли, як ладан на Різдво*, отож опосередковано й вона пам'ятає про Божу кару. Присутні жінки не висловлюють свого засудження вчинку сусідів: вони вражені, приголомшені, але мовчать: *Всі жінки посхоплювалися з лав, гляділи на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витесані* (прикметні оцінні позначення *здурілими очима, як з дуба витесані*). Потреба засудити саму себе через розуміння *гріха* як провини не лише перед Богом, а й перед людьми (звернімо увагу на посилання в тексті: *межи людьми, людський гріх, люди*) зміщується в центр оповіді; ознака вияву загальнолюдського, духовного світобачення в гріховному знайшла своє рішення, Серед ключових вирізняється слово-поняття сумління: *Коби вмерло зо мнов і сумліне моє. Це Бог добре вчинив, що сумліне не говорить голосно... О, то як сумліне заговорить, то такі слова палючі в кожді жилці, що ті слова скали розсиплють на дрібен порох. Найстрашніше те слово від сумління (Гріх: „Вдова Марта давно хора...”)*.

З позиції поглибленого психоаналітизму розв'язана проблема спокутування гріха матір'ю хлопчика „байстрюка”. Касіяниха боїться мати кару від чоловіка, що повернувся з війни, але не може не думати про долю дитини: – *Так, суко, будеш покутувати гріх! А це моє щенятко пропаде у бруді і нарузі, ніхто йому сорочини не дасть, а як, не дай Боже, виросте, то буде блукати без мня наймитюгою, навіть не буде чути про свого батька...* Жінка звинувачує в своїй провині не лише себе, а й Бога: – *Ти, Боже, винен, бо ти відібрав мені розум, але водночас визнаючи свій гріх визнає свій гріх: – Будь такий проклятий, як я. Бог начебто присутній у її житті, він ледве не підштовхує її до гріха: – Ой Боже, ти даєш принуку до гріха, але не даєш сили змити гріх.* Чоловік, рідні й сусіди, хоч і засуджують її гріх, але не проклинають (як піп у церкві), просять залишитися в селі, однак почуття втраченої честі примушує жінку піти геть. Її веде материне серце, а не прагнення спокути: – *Гріху, мій гріху! Я тебе відпокутую, і ти в мене виростеш великий, мій сину.* Гріх відступив, перемогла любов і милосердя, що їх сповідує жінка як вищі цінності – християнські й загальнолюдські. Слова *мій гріху* у контексті оповіді знімають із поняття нашарування великої провини (*Гріх: „Думає собі Касіяниха...”*).

Іншу психосоматичну сутність в оцінці свого гріха виявляє герой новели *Палій*, котрий не витримав знущань багатіїв, запалив хати. Чув чийсь *скажені голови*, але його реакція була однозначна: він радів скоєному, не переймався зробленим: *Він скакав, танцював, реготався.* Його гріх пояснюваний, бо за ним стоїть правда, відчуття справедливості. Порівняйте: *Забута кривда в тій хвилині пробудилася. – Гріх мешати за мене, Андрію, гріх...* І далі: – *Молиси за мене, най мене Бог хоронить, най мене направить на ліпший розум, бо те спечу у вогні, як пацюка, бо меш три дні попіл за своїм богацтвом згортати...* (прагнення помститися підтримане зверненням до Бога: *най мене Бог хоронить*).

На противагу ідеї гріха Федір вибудовує ідею правди як вияву вищої справедливості: – *Я на вибір піду і людям усю свою кривду скажу...*, те, що не по правді, герой сприймає як знущання. У відстоюванні своєї гідності він готовий сперечатися з Богом, гріх не є гріх, якщо йдеться про власну честь: – *А Бог най пише гріх, а я не боюси, я за все відповім, так відрубую, як першому-ліпшому.* Життєва позиція, що ґрунтується на праві на помсту, не виключає дотримання християнської віри: – *Но, але дав мені Бог такий розтулок у голові, що я повернувся назад до нашої віри.* Поєднання гріховних думок і християнського смирення як вихідних чинників світобачення набуває ознак типізованої поведінки людини з народу. Слова-поняття *гріх, правда, віра, кара* стають текстотвірними.

Художнє мовомислення письменника через оцінку гріха громадою відбилося в трактуванні тяжкого порушення Божих заповідей – самогубства (*Басараби*), де відтворено картину селянського сприймання грішного в народному уявленні про життя і смерть. Тома Басараб хотів повіситися, його врятували, до обійстя самогубці збіглися люди. Перша їхня реакція – *страх* (це семантичний показник концептного тлумачення гріха): *Вони стояли і дивилися з великим страхом.*

А далі юрба *почала судити по-своєму*. Люди не стільки засуджують Басарабів, у родині яких було чимало самогубців, скільки прагнуть усвідомити, з якої причини вони вдаються до гріха. Згадують про те, що мерці з цього роду *ховані за окопом, не на самім цвинтарі*, що багатії Басараби *поспускають голови в долину*, що *їх Бог карає*, що гріх у них *усередині покладений* тощо. Висновок відповідає уявленням селян про гріх: – **Гріх, люди, гріх не минає, він має бути відкуплений!** Він перейде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву, і він чоловікові душу возьме і дасть на вічні муки... Наївно-релігійне бачення гріха як дії, що призведе до багатьох нещасть, характерне для народного розуміння. Гріх перед Богом скоєний, але не спокутий, гріх стає онтологічною категорією, предметом мисленнєвої діяльності, але пояснити його соціально-психологічні корені селяни не в змозі. Їхній постулат однозначний: *гріх має бути відкуплений*.

У дискурсі новели *Суд* відтворена ситуація, у якій опосередковано виявляє себе селянська непримиренність, бажання позбутися гріха. Кінцеві слова новели – опис немилосердної розправи над селянами, винними у вбивстві багатіїв: *А ті руки, бвзвто їх хапали їх, мстилися і ревли по селі, а за собою лишали страшний зойк жінок і конають хвилі помсти*. Принцип *око за око, зуб за зуб* начебто знайшов своє втілення, але концептне неприйняття *помсти* як ознаки нелюдяності, нехтування моральними настановами лягають у підґрунтя підсвідомості. Категорія *гріх* знайшла доповнення в категорії *помста*; *каяття* відійшло на другий план, забулося в процесі *покарання*, винні нещадно биті як вияв звичаєвого права, бачення справедливості як відплати. Концептуалізація онтологічних понять *життя, смерть, гріх, страх, віра* відтворена письменником через наївно-релігійне сприйняття.

Письменник інтерпретує дихотомію понять *життя-смерть* передовсім як проблему *долі*, як детерміноване фатальними чинниками; таке бачення відбито в національній свідомості українців в образі вищої сили, духу, що тяжіє над людиною як міфологема⁶. В оцінно-поняттєвому сенсі розгалужену підсистему являють смислові компоненти, що визначають духовну сутність смерті, – це *скіп, мука, страх, могила, похорон* та інші⁷; похідною семантичною підсистемою постають позначення *той світ, другий світ, невидимий світ*, що втілюють ідею *потойбічного життя*⁸.

Ідея *смерті* як життєвої невідворотності, скону за тих чи тих ситуативних обставин нерідко пов'язана з осмисленням константи гріховності, бо зрештою,

⁶ V. Vojtovič, *Ukrains'ka mifologija*, Київ 2002, s. 160; Vasil' Stefanik – *hudožnik slova*, redkol. V. Ġrešuk, V. Kononenko, S. Horob, Ġvano-Frankivs'k 1996, s. 7-19; V. Kononenko, *Koncepti ukrains'kogo diskursu*, Київ-Ġvano-Frankivs'k 2004, s. 90.

⁷ V. Kononenko, *Tekst ...*, s. 157.

⁸ M. Zubric'ka, *Ontologizaciâ smerti u tvorčosti Vasilâ Stefanika* [v:] *Studij z integral'noi kul'turologij*, L'viv 1995, s. 21-24; L. Nakonečna., *Motivika smerti u tvorčosti Vasilâ Stefanika* [v:] *Vasil' Stefanik i nablizennâ*, za red. S. Horoba, Ġvano-Frankivs'k 2017, s. 119-128.

людина має страждати за вчинені гріхи аж до настання смертного часу. Письменник мовно-естетичними засобами відтворює позицію тих, хто вважає заподіяння смерті собі або іншим гріховною дією. Скажімо, в оповіданні “Стратився” батько, сумуючи з приводу самогубства сина, прагне зрозуміти, що його у *гріб загнало*. Адже за християнським приписом, це великий гріх; батько не знаходить відповіді на звернуте до сина запитання, що зумовлене його вірою в Боже провидіння: – *Нащо ти душу стратив?! Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу*. Слова-поняття *смерть, гріб, страчена душа* в підсвідомості вишиковано в один смисловий ланцюжок.

Інший приклад. Вмирає від страшної хвороби дівчинка Катруся з однойменної новели; рідні витратили на її лікування всі статки. У розпачі батько готовий якнайшвидше поховати свою доньку, аби не мучити її й свою родину: – *Я тебе без дохтора поховав, я тобі буду дохтор. А відки ж я наберу на вас, на дохторі, на аптики та на дідька рогатого?! Наймив-см фіру, та ліпше вже відвезти на могилу, та відвернути, та й збутиси*. І далі: – *Ти собі вмреш і гадки не маєш, нібито не однако в землі гнити?* Він не помічає, що слова на кшталт *поховав, відвезти на могилу, збутиси, вмреш, гнити* болем віддаються в серці рідної дитини. Лише на мить прокидається в селянинові думка, що гнівить він Господа: *Боже, Боже, що це мене найшло цієї днини!* Життєві негаразди сильніші за страх перед Богом. За лаштунками тексту залишається питання: хіба настільки грішний той нещасний батько? Його ставлення до смерті як до невідвортної дії (*нібито не однако в землі гнити?*) засвідчує скоріше селянську упокору, відчай, аніж гріховність.

Як виклик долі, невідвортність, що спіткала його родину, сприймає старий Максим загибель обох своїх синів, смерть жінки. Образі в хаті не врятували рідних, старий не бачить у святих допомоги: *Образи на стінах почорніли, а світі дивляться на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле живе обтикала їх барвінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх багато, а всі вони до нічого, світіці*. Виразне порівняння *дивляться, як голодні пси*, вердикт *всі вони до нічого* не свідчить про те, що Максим утратив віру в Бога, але занадто важкі випробування судилася йому. *...якби прийшов до мене світий Юрій, то, бігме, подарував би-м ті, аби-с з ним ішов змії розбивати*; примітивне сприйняття Божої ласки міститься в побажаннях старого: – *А ти, Мати Божя, будь мойов газдинев; ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках*. Віра як єдина втіха – стрижневий мотив оповідання. Звернуте до Богородиці прохання *будь мойов газдинев* сприймається не як зметафоризований вираз, а як побажання віруючого, що не знаходить іншої розради (*Сини*).

У настанні смерті, переході в *другий світ* герої Василя Стефаніка вбачають Божу волю, вищу справедливість, бо смерть не обходить нікого, а часом – вона порятунок, позбавлення людини від мук земного життя. Постає ідея посмертного існування. Письменник змальовує образ *невидіного світу*, який і притягує

до себе, й лякає героїв його новел. Порівняйте: *Умирати би кожному, смерть не страшна, але довга лежка – ото мука. І Лесь мучився. Серед своєї муки він то западав в якийсь **другий світ**, то виринав з нього. А той **другий світ** був болючо дивний. І нічим Лесь не міг спертися тому **світові**, лише одними очима... В'язався очима, держався його, і все мав страх, що повіки запруться, а він стрімголов у **невидний світ** звалиться (Скін). Фатальність мислення (нічим Лесь не міг спертися тому світові), детермінована християнськими переконаннями, посилює враження трагічності життя, катарсису; через текстове тло проходить думка про відчуття *страху* перед настанням смерті⁹, яке визначено екзистенційними настановами, самою онтологією трактування життя і смерті.*

Узагальнюючи свої роздуми про життя і смерть, саме існування в земному світі, Василь Стефаник звертається до образу-символу *дороги, шляху*, що його долає людина; це шлях із перешкодами, з подоланням труднощів; він вимагає мужності й волі, а не лише сподівання на Божу ласку. Як узагальнена характеристика незламної духом особистості звучать слова письменника: *Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи*. З фатальною обов'язковістю герої новели *Дорога* перетинає етапи свого життя: дитинство, любов, тяжка праця, війна, смерть матері; герой загартувався (*став сильний і гордий*), але життя минає, і от він уже скаче з могили на могилу, як осіннє перекотиполе. Як перейшов сто гробів, пише письменник, *то сотий перший його був*. Наприкінці життя герой звертається по допомогу до Бога, бо натовмився й не годний іти далі: – *Боже, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен вже йти!* Герой прожив відміряне йому життя, як передбачене долею, він безсилий перед нею, але головне в його сповіді, що *не сходив з дороги ніколи*.

У тлумаченні *віри* в текстах Стефаника відтворено уявлення його героїв про християнське вчення як підґрунтя їхньої поведінкової діяльності. Віра постає як світоглядна позиція, непорушний закон життя покутських селян. Навіть за умов, коли герої новел письменника під тягарем нещастя, що їх спіткали, гніваються на Бога, їхні погляди, що спираються на віру, є незмінно глибинними, такими, що діють уже на рівні архетипів, підсвідомого.

Водночас спосіб життя, скрута, неосвіченість, дія традиції мають наслідком скореговані уявлення селян про віру в Божі приписи; визначення мотивів поведінки героїв впливом віри й вірувань стає стрижневим мовно-естетичним складником організації дискурсу. Переконані в тому, що лише за допомогою Божої допомоги можна здійснити замислене, його герої не припиняють активно діяти на свій розсуд. Згадаймо текст новели *Сон*. Надворі зима, а героєві сниться, що прийшла *файна весна*, він завзято працює, в його мріях – вийти в поле (*так годиться*): *Як Бог дасть, то буде тиєнища. Колачі спечемо і дамо таким, що не мають з чого спечи... Дамо, дамо, як нам Бог дає, та й ми дамо, дамо...* З одного боку, „як Бог дасть”, а з другого, й герой виявляє життєву позицію,

⁹ V. Kononenko, *Tekst...*, s. 157.

фаталістичні настрої поступаються перед осмисленням власної сили: – *Я можу працувати, бо маю моцні руки, як кінцьке копито* (прикметне порівняння *моцних рук* з атрибутутом кінської сили – *копитом*).

Письменник передає прагнення селян осмислити вплив Божого провидіння на життя людини; роздуми з приводу того, кому Бог допомагає, кому не прощає його провини, як не прогнівити Господа, супроводжують мовну картину світу. Важливі в цьому сенсі міркування селян, які шукають пояснення нещастя, що спіткали героя; Бог впливає на долю людини, але й кожний має виборювати своє щастя: – *То, видите, чоловік ба сеї, ба тої собі загадує, а то вже **Божя міць**. У Бога нема, що цес файний, а цес старий, а цес бідний, у Бога всі однакі; що має Бог дати, то дасть і найбіднішому і найбагатішому* („Майстер”). *Божя міць* безмежна, але й людина може поробити іншому біду; в цих міркуваннях простежена філософія відносної залежності від „Божої ласки”; постає ідея вищої справедливості, *правди* як морально-етичної категорії.

У спілкуванні з Господом герої Стефаніка – зацікавлені співрозмовники, котрі розповідають йому про свої нещастя, радяться з ним, сперечаються; Всевишній для них близький і зрозумілий у його діях, але часом і жорстокий, не завжди справедливий, його можна попросити не лише зробити добру справу, а й покарати винного, від нього можна вимагати, з ним можна не погоджуватись. В уяві Стефанікових селян, Бог у чомусь подібний до селянина, але наділений вищою владою, здатністю карати й милувати, він – „свій”, „рідний”, „хатний”. Скажімо, старий селянин *гримить, як грим, та з Богом правдається*. Бог *приступав* до нього через скоєні селянином гріхи, ні в чому не поступався старому. Герой звертає до Бога молитву, якої той нібито ніколи не чув, але вимагає за неї віддяки: ... *і за цю молитву то ти повинен мені дарувати (Межа)*. Слова *повинен дарувати* містять не стільки вимогу, скільки відчуття відчаю, прагнення будь-що подолати нещастя.

Мати Бога в душі у покутських селян не означає дотримуватися церковних обрядів. Герой новели *Побожна* з презирством говорить про *побожну*, засуджує жінок, що створили релігійне *братство*. Жінка висловлює побоювання, що через поведінку чоловіка втратить *царство небесне*. Чоловік не шкодує слів для її засудження: – *Та якби вас тоті черці знали, що ви за чилединка, та вони би вас буком з церкви! Аді, які мені **побожні**, лиш фоста на заді хибує!* Чоловік не вірить у побожність жінки, вважає її нещирою, Суперечка закінчується тим, що чоловік починає бити жінку: *Мусив бити*, з посмішкою зауважує автор. Церковне життя як віддзеркалення життя духовного сприймається з іронією, тональність викладу знижена.

Інтерпретація образу-символу *хреста* виходить за межі його сприймання виключно як утілення Божого¹⁰; це носій ідеї страждання, випробування, важкої

¹⁰ *Slovník biblijného bogoslov`a*, s. 860.

ноші, у ширшому сенсі – самої вічності¹¹. В оповіданні *Похорон* образ хреста стає мовно-естетичним узагальненням тяжкої втрати – смерті малої дитини. На початку оповіди *чорний хрест* несе обдертий хлопчик, (*білий тоненький хрестик* уміщений на *трунві*). *Хрест* стає знаком ситуації: *Йдуть усі помучені, зів'ялі, сіру мряку хрестом прорізують. Чорний хрест* нависає над померзлими людьми, як кара, погроза, неминучість долі: *Чорний хрест обвисвся сивими цяточками мряки, хлопчики померзли, і баби ледве лізуть*.

Іншу мовно-естетичну ситуацію відтворено в оповіданні *Камінний хрест*: селянин Іван поклав на горбі, на якому вирощував хліб, камінного хреста: – *Гірко-м го віз і гірко-м го наверх вісаджував, але-м поклав. Такий тежкий, що горб го не скине, мусить го на собі тримати так, як мене тримав. Хотім-єм кілька памнетки по собі лишити. Хоч Іван до церкви ходив лиш раз у рік, але Бога не забував: – Може, пан Бог менше гріха припише. Головне призначення камінного хреста – стати знаком пам'яти про Івана та його жінку: – Видиш, стара, наш хрестик? Там є відбито і твоє намено. Не біси, є і моє, і твоє...* Цей *хрест* на горбі не лише має нагадувати про прожите життя, це святиня, свого роду тотем, камінь вічності.

Трагічним є життя селян-покутян, трагічні ситуації, в які вони потрапляють, їх переслідують важка праця, злидні, голод, смерть; проте вони сприймають цей життєвий драматизм як закономірний процес, їхня покора перед Божою волею дає змогу сприймати біди та нещастя з мудрістю, закодованою в їхній мовній свідомості як образ світу, як обов'язковий супровід, фатальна доцільність. Християнська самосвідомість – джерело їхньої здатності долати трагічне, бачити й світле, радісне, сподіватися на щастя дітей і онуків: – *Мій ласкавий Боже, – чим я годен відплатити твою ласку? Ти мене своїм сонцем, дощем і бурею тримав у силі довгі роки, аби мої діти і їх діти жили і росли! (Роса)*. Надія зберігається.

ЛІТЕРАТУРА

- Kononenko V., *Koncepti ukrains'kogo diskursu*, Kiïv-Ìvano-Frankivs'k 2004.
 Kononenko V., *Simvoli ukrains'koï movi*, 2-ge vid., Kiïv-Ìvano-Frankivs'k 2013.
 Kononenko V., *Tekst i slovo*, Kiïv-Ìvano-Frankivs'k 2017.
 Nakonečna L., *Motivika smerti u tvorčosti Vasilâ Stefanika* [v:] *Vasil' Stefanik i nablížennâ*, za red. S. Horoba, Ìvano-Frankivs'k 2017, s. 119-128.
Slovník biblijnogobogoslov'â, per. z fr., za red. Ksav'ê Leon-Dûfura, Rim 1992, L'viv 1996.
 Stefanik V. S., *Proza*, ukrlit.org/stefanyk_vasyl_semenovych/tvory [20.01.2018]
Vasil' Stefanik – hudožnik slova, redkol. V. Grešuk, V. Kononenko, S. Horob, Ìvano-Frankivs'k 1996, s. 7-19.

¹¹ V. Kononenko, *Simvoli...*, s. 120.

Vojtovič V., *Ukraïns'ka mifologîâ*, Kiïv 2002.

Zubric'ka M., *Ontologizaciâ smerti u tvorčosti Vasilâ Stefanika* [v:] *Studii z integral'noi kul'turologii*, L'viv 1995, s. 21-24.

У статті висвітлено мовно-естетичні засади розуміння християнських цінностей героями новел Василя Стефаника. Описано основні константні одиниці мовомислення, що відтворюють уявлення покутських селян про дотримання приписів християнської етики й моралі. В світобаченні селян, відбитому в дискурсі Василя Стефаника, знайшли відображення елементи язичницького вірування, звичаєвого права, міфологічного сприймання образу світу. Авторська позиція щодо етичних норм героїв відбита не безпосередньо, а через посилання на умови життя, їхню психологічну самосвідомість. У Стефаникових текстах міститься позитивна оцінка таких рис селян, як доброзичливість, правдолюбство, побоювання гріха, віра в Бога.

Ключові слова: текст, мовомислення, християнські цінності, мораль, етика, концепт, константа, смисл, віра, доля, покутські селяни.

CHRISTIAN VALUES IN THE LINGUISTIC AND AESTHETIC RECEPTION OF VASYL STEFANYK

The article deals with the linguistic and aesthetic principles of characters' understanding of the Christian values in the texts of Vasyl Stefanyk's novels. The main constants of language and thinking, which reproduce Pokuttian country folkideas concerning following the Christian ethics and morality, have been described. In the worldview of the peasants, depicted by Vasyl Stefanyk, elements of pagan belief, customary law, and mythological perception of the image of the world have been reflected. The author's position on the ethical norms of the characters is not reflected directly, but through the reference to living conditions, their psychological self-consciousness. The texts of Vasyl Stefanyk contain a positive assessment of such features of the peasants as benevolence, truthfulness, fear of sin, faith in God.

Key words: text, linguothinking, Christian values, morality, ethics, concept, constant, meaning, faith, fate, Pokuttian peasants.

złoszenie artykułu: 1.07.2018
przyjęcie artykułu do druku: 03.02.2020

Оксана КОРПАЛО¹

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника
ORCID 0000-0001-7356-442X

Внесок Варшавської україністики в розвиток методики викладання української мови як іноземної

Кафедра україністики Варшавського університету впродовж багатьох років, спираючись на теоретичні та практичні досягнення світової плотодидактики, проводить інтенсивну роботу в галузі викладання сучасної української мови для польськомовної аудиторії. Потреба досконалого володіння українською мовою як іноземної зумовлює необхідність постійного вдосконалення теорії та методики опанування мови в контексті комплексного й системного розв'язання проблем навчання, пов'язаних з різними підходами до вивчення фонетики й фонології, лексики й фразеології, морфології й синтаксису української мови, зокрема, у її зіставленні з польською.

Тому вкрай необхідним і своєчасним був вихід у світ у 2006 році (у 2010 році – друге видання) академічного підручника Віталія Кононенка та Ірини Кононенко *Контрастивна граматика української та польської мов*². Частину підручника становить теоретичний матеріал, більшість – вправи різного типу, метою яких є вироблення навичок розрізнення фактів обох мов. Крім того, автори пропонують низку завдань, в яких акцентується на проблемах, пов'язаних з українсько-польським та полько-українським перекладами. Підручник розрахований як на українських, так і на польських студентів.

У 2012 році (друге видання – у 2017 році) вийшла друком ґрунтовна монографія Ірини Кононенко *Українська та польська мови: контрастивне дослідження / Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*³, в якій детально описані

¹ Оксана Корпало – мовознавець, кандидат філологічних наук, асистент кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, oksana.korpalo@pnu.edu.ua

² V. Kononenko, I. Kononenko, *Kontrastivna gramatika ukraińskoї ta polskoї mov*, Kіiv 2010.

³ I. Kononenko, *Ukrain'ska ta polska mowy: kontrastivne doslidžennâ / Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*, Varšava 2012, 2017.

спільні та відмінні особливості обох мов на всіх мовних рівнях – фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному. Книга є першим монографічним дослідженням сучасної української та польської мов у зіставному аспекті. Аналіз фактичного мовного матеріалу, вибраного з численних джерел (художніх, фольклорних, публіцистичних і наукових текстів, інтернет-ресурсів), здійснювався на синхронному зрізі стосовно усіх рівнів мовної організації. Книга активно використовується викладачами та студентами як джерело знань про відмінності та типологічну близькість обох мов, зумовлену спільністю їх походження і багатовіковою взаємодією.

У видавничій серії „*Z ukraińskim na Ty*” було видано три підручники для вивчення української мови. Два перші, тобто *Z ukraińskim na ty* – підручник для вивчення української мови, проміжний рівень, частина 1⁴ та *Z ukraińskim na ty* – підручник для вивчення української мови, проміжний рівень, частина 2⁵ адресовано тим, хто знає українську мову на рівні A2 + вище базового рівня. Представлений у них лексико-граматичний матеріал дає змогу вдосконалювати мовні компетенції, правильно добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети й обставин спілкування. Формування комунікативних умінь і навичок базується на вивченні країнознавчих та культурних особливостей України. Зібрані вправи погруповані в окремі модулі й зорієнтовані на вдосконалення лексичних, фонетичних, орфографічних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних та пунктуаційних навичок. Виконання частини завдань передбачає використання лексикографічних видань, зокрема словників – *Słownika tematycznego polsko-ukraińskiego* та *Українсько-польського словника міжмовних омонімів і паронімів* (про ці словники див. далі).

Третій підручник з цієї серії – *Українська правова та юридична мова*, частина 1⁶, адресований тим, хто знає українську мову на високому рівні й готується до іспиту на звання присяжного перекладача. Окремі модулі, які використовуються під час занять, знайомлять нас з питаннями, що стосуються цивільного та сімейного права. Запропоновані комплекси вправ спрямовані на набуття та вдосконалення навичок розуміння змісту та пов’язаного з ним лексичного ресурсу, на вивчення схожого та відмінного у правовій системі, що діє в Україні та Польщі, а також на юридичну термінологію обох мовних систем. Особлива увага приділяється розвитку навичок перекладу фахових текстів з української на польську і навпаки.

Викладачі кафедри україністики Варшавського університету цікавляться методичним доробком вчених за межами Польщі. Співпраця впливає на появу

⁴ S. Delura, U. Drobiszewska, I. Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, M. Saniewska, E. Wasiak, M. Zambrzycka, *Z ukraińskim na ty*, cz. 1, Warszawa 2013.

⁵ S. Delura, U. Drobiszewska, I. Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, M. Saniewska, E. Wasiak, M. Zambrzycka, *Z ukraińskim na ty*, cz. 2, Warszawa 2014.

⁶ O. Borys, M. Jeż, I. Mytnik, *Ukraiński język prawny i prawniczy*, cz. 1, Warszawa 2016.

нових і зміцнення вже існуючих контактів, що впливає на якість польських підручників і посібників⁷. Позитивним є добір сучасних текстів і вправ нового зразка, які спонукають до мислення, зіставлення фактів, дискусій. Крім звичних завдань із орфографії чи граматики, пропонуються й складніші вправи, наприклад, із фразеології, що для іноземних студентів завжди є неабияким викликом⁸.

На необхідності оновлення тематики дидактичного матеріалу в підручниках неодноразово наголошували у своїх статтях⁹, що передували виходу їхніх посібників¹⁰, Світлана Романюк і Марта Саневська. Вже в анотації до статті заявлено про спробу з'ясувати, як „зацікавити мовою, які існують дидактичні методи, як вийти з ситуації, коли їх не так багато”¹¹, враховуючи при цьому загальноєвропейські вимоги¹². На початку статті автори ставлять властиві дослідникам запитання – як учити й що повинно стати пріоритетним у навчанні іноземних мов, як досягти такого рівня навчання, який існує в більшості європейських країн?¹³. Це, без сумніву, вплинуло на кінцевий результат – появу впродовж останніх років оновленого дидактичного матеріалу, покликаного зацікавити польських студентів вивченням української мови як іноземної.

Співробітники кафедри україністики Варшавського університету створили посібники практично для всіх рівнів (від В1-В2 до С1-С2), особливо зосередившись на допомозі в опануванні найвищих. Підручник Світлани Романюк і Марти Саневської *Українською без табу* для найвищого рівня С2¹⁴ складається з 12 лексичних блоків, теми яких стосуються складних, а іноді й суперечливих проблем сучасного світу, таких як зміни в суспільстві, війна в Україні, працевлаштування інвалідів, проблеми молоді та людей похилого віку тощо. Такий підбір тем та текстів дозволяє не тільки поглибити мовні навички, а й дізнатися про зміни в мові, зокрема у сфері лексики. Підручник включає тексти та вправи на розвиток різних мовних компетентностей. Однак він вимагає від

⁷ S. Romanûk, recenzîa na: Novikova O., Tuluzakova O., Štandenko U., *Ukrains'ka mova âk inozemna: pidgotovka do testu. Trenoval'ni zavdannâ. Serednij riven'*: navčalnij posibnik, za red. O. M. Novikovoï, Mikolaïv 2017 [v:] „Mowa: klasične - moderne – postmoderne”, nr 4, Kiïv 2018, s. 166-170.

⁸ G. Kuz', *Frazeologiâ v pidručnikah z ukrains'koï movi âk inozemnoï: kilkisni, âkisni ta didaktični parametri* [v:] „Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Zwiâzków Kulturowych”, X, 2016, s. 86-91.

⁹ S. Romaniuk, M. Saniewska, *Vid Rukavički do GMO: wibir tekstiv na zanâtâ z ukrain'skoï movi dla inozemciv* [v:] „Teoriâ i praktika wikladannâ ukrain'skoï movi âk inozemnoï”, nr 10, 2014, s. 187-194.

¹⁰ S. Romaniuk, M. Saniewska, *Rzadko nauczaný język sąsiada* [w:] „Języki obce w szkole”, nr 4, 2014, s. 43-47.

¹¹ *Ibidem*, s. 43.

¹² S. Romanâk, *Vivčennâ inozemnoï movi u Polši: poglad v majbutné* [v:] „Teoriâ i prakika wikladannâ ukrains'koï movi âk inozemnoï”, vip. 5, 2010, s.29–34.

¹³ *Ibidem*, s. 29.

¹⁴ S. Romaniuk, M. Saniewska, *Ukrains'koï bez tabu*, Warszawa 2017.

вчителя добору аудіовізуальних матеріалів – записів чи фільмів – як ілюстрацій та доповнень до тем. Це дозволить удосконалювати мовленнєві компетентності студентів, розвивати навички розуміння зі слуху.

Вийшов із друку підручник для найвищого рівня *Українською про культуру*, авторства Катажини Якубовської-Кравчик, Світлани Романюк, Марти Саневської¹⁵. Підручник складається з 12 тематичних розділів. Завдання пов'язані з образотворчим мистецтвом, дизайном, а також із музикою та літературою. Підручник стимулює розвиток різних мовних компетентностей. Кожен текст у підручнику виконує двояку функцію: є і предметом навчання, і засобом, за допомогою якого формуються й розвиваються комунікативні вміння. Багатим і пізнавальним є не тільки текстовий, а й ілюстративний матеріал підручника. Світлини відомих в Україні митців, репродукції з картин сучасних українських художників вигідно відрізняють цей підручник від інших.

Поглибленому вивченню культури України сприяє спільна праця мовознавців і культурознавців Варшавської україністики – *Культура і традиції українців: з минулого в сучасність. Підручник із завданнями*¹⁶. Важливо пам'ятати, що „викладання мови за межами країни свідчить про зацікавлення культурою, історією та традиціями цієї країни”¹⁷, що добре розуміють авторки згаданої праці і що виразно проявляється в усіх їхніх роботах. Підручник доповнює лекції з української історії та культури в університеті. Виконуючи вправи, що містяться в ньому, студент закріплює знання, здобуті під час лекцій, вчиться висловлюватися на теми, пов'язані з культурною та матеріальною спадщиною України, а також вивчає відповідну спеціальну лексику. Робота з окремими тематичними блоками слугує мотивацією до подальшого самостійного здобуття знань. Підручник складається з 12 тематичних розділів, в яких представлені різні традиції українського народу. Окремі глави містять добірку тем, пов'язаних із культурою Київської Русі, питаннями язичницьких та ранньохристиянських вірувань, відомостями про трипільську та скіфську культуру, культуру українського бароко тощо. До підручника входять тексти з описами українських обрядів, звичаїв та традицій, народних костюмів та української символіки. Частина культурологічної лексики, що не має відповідників у польській мові, передається описово у відповідних контекстах або калькується.

У співпраці з викладачами Львівського національного університету ім. І. Франка і Українського католицького університету вийшов ілюстрований підручник для вивчення української мови (рівень вище середнього) із професійним аудіозаписом матеріалів авторства Олександри Антонів (ЛНУ), Світлани Романюк (Варшавський університет), Олени Синчак (УКУ) – *Україна-Польща*.

¹⁵ K. Jakubowska-Krawczyk, S. Romaniuk, M. Saniewska, *Ukrains'koïu pro kul'turu. Podręcznik do nauki języka ukraińskiego, poziom zaawansowany wyższy*, Warszawa 2018.

¹⁶ K. Jakubowska-Krawczyk S. Romaniuk, M. Zambrzycka, *Kul'tura i tradicji ukraińców: z minulo-go v súčasnosti'. Підручник із завданнями*, Warszawa 2018.

¹⁷ S. Romaniuk, M. Saniewska, *Rzadko nauczany język sąsiada...*, s. 43-47.

*Диалог культур*¹⁸. Він адресований тим, хто володіє українською мовою на середньому рівні, і може бути використаний при підготовці до іспиту на рівень С1. Підручник складається з 12 модулів, які цікаво та різноманітно представляють Україну та Польщу і стосуються таких тем, як політика, історія, література, музика, театр, кіно, мистецтво, мода, засоби масової інформації, спорт та наука.

Науковці кафедри активно працюють над удосконаленням методів і прийомів викладання не лише української, а й англійської та російської мов як іноземних, про що

свідчить низка опублікованих статей, у тому числі в галузі перекладацької практики¹⁹. У кількох роботах представлені різні аспекти викладання спеціалізованої лексики української мови в контексті вимог соціокультурного та політичного середовища в Україні та Польщі. Так, у статтях Ірени Митнік з'ясовано принципи викладання української мови в аспекті права польськомовним студента²⁰, що є важливим елементом дидактичної програми, яка реалізовується на україністиці. Мета курсу – допомогти молодим людям, що стоять на порозі професійного життя, підготуватися до перекладацької діяльності у сфері юриспруденції. У статті представлено програму курсу та методику його викладання, з'ясовано цілі та заплановані результати навчання, текстову базу курсу та його тематичний обсяг. Звертається увага на відмінності як у правовій, так і в термінологічній системах, оскільки в Польщі законодавчі положення були адаптовані до чинних законів у Європейському Союзі швидше і значно більшою мірою, ніж в Україні. Основні ознаки, що характеризують мову юридичних документів та висловлювань учасників юридичного дискурсу, також були обговорені та введені до теми синонімії та міжмовної еквівалентності, оскільки синонімічні, частково еквівалентні та нееквівалентні терміни викликають труднощі, а іноді й непорозуміння та помилки, особливо в перекладацькій практиці. Увага до конвергенції та відмінностей у значенні полегшує процес запам'ятовування та розвитку мовних компетенцій, що продемонстровано різними лексичними вправами, запропонованими у статті.

¹⁸ O. Antoniów, S. Romaniuk, O. Synczak, *Ukraina - Polska. Dialog kultur, Podręcznik do nauki języka ukraińskiego, poziom zaawansowany*, Warszawa 2014.

¹⁹ Ī. Kononenko, Ī. Mitnik, *Ĺučenie ukraińskiego, ruskogo Ĺ angliškogo āzikov na kafedre ukrainistiki Varšavškogo universiteta* [v:] *Filologičeskoe obrazovanie v sovremennih isledovaniāh: lingvističeskij I metodičeskij aspekti*, pod red M. Ruseckāā, Moskva 2017, s. 350-354; Ī. Kononenko, Ī. Mitnik, S. Romaniuk, *Rozvitok movnih kompetencij studentivna kafedri ukrainistiki Varšavškogo universitetu* [v:] *Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika. Language in Society: Semantics, Syntax, Pragmatics*, za red. G. Macūk, Ī. Mitnik, Warszawa–Lwów–Monachium 2019, s. 43-56; S. Romaniuk, M. Saniewska, *Rzadko nauczany język sąsiada...*, s. 43-47; S. Romaniuk, *Ukrainistika u Varšavs'komu universiteti – tradiciā v nogu z sučasnistū* [v:] *Ukrainistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina / ukrainistika v Zagrebs'komu universiteti: 20 rokov, uporād. Ź Čelić, T. Fuderer, Zagreb 2017, s. 325-332.*

²⁰ Ī. Mitnik, *Vikladannū ukraińs'koĹ movi prava na kafedri ukrainistiki Varšavškogo universitetu* [v:] „Teoriā Ĺ prakika vikladannā ukraińs'koĹ movi āk inozemnoĹ”, vip. 13, 2018, s. 60-68; Idem, *Z problematyki nauczania ukraińškogo języka prava w Źrodowisku polskojęzycznym* (oddane do druku).

У статті Галини Мацюк та Ірини Митнік обговорюються глотодидактичні теорії щодо формування та розвитку комунікативних компетенцій студентів в українському та польському соціокультурному та політичному середовищі²¹. У ній представлені основні особливості комунікативних компетенцій у галузі української мови як рідної та іноземної мови, тенденції їх розвитку через різні навчальні дисципліни, а також обґрунтовуються перспективи подальшого розвитку комунікативних компетенцій, зокрема дискурсивних. Як ілюстративний матеріал використано навчальні програми, чинні на філологічному факультеті Львівського національного університету І. Франка і на кафедрі українознавства Варшавського університету. Теоретичною базою слугували праці з глотодидактики, закони та офіційні документи про роль професійних компетентностей в освіті, праці з лінгвістики на тему пропаганди в суспільстві, публікації з галузі риторики, невербальної комунікації і дискурсології. Дослідження показало, що, навчаючи українського філолога в Україні, важливо звернути увагу на формування знань та вмінь у сфері засобів масової інформації, пропаганди, риторики та невербальної комунікації, особливо в умовах інформаційної війни проти України та нової функції освіти – захисту національної безпеки. Натомість при підготовці фахівців у галузі українознавства в Польщі важливо забезпечити додаткові мовні навички (крім знань з мови права, бізнесу, туризму, ЗМІ) в галузі логістики та транспорту, будівництва, послуг та медицини відповідно до вимог ринку праці. Важливо розвивати вміння дискутувати, що визначатиме подальше ефективне спілкування в суспільстві.

Ще одна робота в галузі глотодидактики є узагальненням багаторічного досвіду підготовки тестів та проведення сертифікаційних іспитів для перевірки знань з української мови на рівнях B1 – C1. Формат тестів та характер окремих завдань видозмінювались протягом років. Стаття присвячена сертифікації знань з української мови у Варшавському університеті на рівень C²² відповідно до рекомендацій загальноєвропейської комісії з мовної освіти щодо вимог до мовних компетенцій, які дозволяють вільно використовувати мову як у професійних, так і в побутових ситуаціях, а також в університетському житті, що забезпечує академічну та професійну мобільність. У статті наведено приклад атестаційного тесту, обговорюється мета, характер і формат завдань, що складають письмову частину іспиту, тип текстів, що перевіряють розуміння прослуханого та прочитаного, а також порядок проведення усного іспиту. Стаття має на меті допомогти у підготовці до іспиту на перевірку володіння українською мовою на рівень C1, а також у складанні подібних тестів.

²¹ G. Maciuk, I. Mitnik, *Dinamika komunikativnoi kompetentnosti fahivcâ-ukrainista v konteksti vimog sučasnego sociokulturnogo i političnogo seredoviš Ukraini ta Polši* [v:] IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht", za red. O. Novikovoï, U. Schweiera, München 2019, s. 101-110.

²² I. Mitnik, *Sertifikacijnij ispit z ukraïns'koï movi na rïvnï C1 u Varšavs'komu universiteti* [v:] The 5th International conference "Science and society – Methods and problems of practical application (August 15, 2018)", za red. Lucas Koenig, Vancouver 2018, s. 28-35.

Одним із напрямів наукової діяльності, що здійснюється на кафедрі українознавства Варшавського університету, є лексикографічні дослідження дидактичного та наукового характеру, адресовані тим, хто хоче розширити свою мовну компетенцію в галузі української мови. У 2010 році вийшов польсько-український тематичний словник²³, підготовка якого стала стимулом для написання ще двох лексикографічних праць²⁴. Усі три тематичні словники мають спільну концепцію та принципи впорядкування матеріалів.

Польсько-український тематичний словник укладений за лексико-семантичним принципом з урахуванням граматичних особливостей слів та способів їх включення до синтаксичних структур. Словник містить загальну (включаючи розмовну) та спеціалізовану лексику. Лексичний матеріал поділено на 30 блоків, що своєю чергою діляться на лексико-семантичні групи, в які входять як окремі польські та відповідні українські лексеми, так і словосполучення. У блоках послідовно виділяються передусім іменники, прикметники та дієслова (а також відповідні словосполучення), які представляють основні морфологічні класи. Комбінація цих частин мови дає змогу побудувати основу речення. В залежності від тематики блоку до нього можуть також входити займенникові, прислівникові, числівникові групи. Крім того, блоки містять фразеологізми і сталі конструкції та демонструють можливості вживання лексем і словосполучень у реченні. Таким чином, словник можна схарактеризувати як лексико-граматичний і водночас навчальний. *Польсько-український тематичний словник*, а також певною мірою і дві згадані вище лексикографічні праці були предметом широкого обговорення. Звернено увагу на типологічні особливості двомовних тематичних словників загалом, а також на їх значення для лінгвістичних досліджень та практики оволодіння іноземною лексикою, що сприяє набуттю мовної компетенції²⁵.

Ще одним внеском науковців Варшавського університету в розвиток дидактично-наукової лексикографії є *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів* авторства Ірини Кононенко і Ореста Співака²⁶. Це перша лексикографічна праця, в якій подано лексичні та граматичні характеристики українських і польських слів і фразеологізмів, що мають в обох мовах однакове

²³ I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010 (dodruk: 2015, 2018, 2020).

²⁴ A. Antoniuk, W. Mela-Cullen, I. Kononenko, I. Mytnik, J. Roguska, A. Szafernakier-Świrko, E. Wasiak, *Słownik tematyczny polsko-rosyjski*, Warszawa 2019; R. Botwina, A. Kizińska, I. Kononenko, E. Królak, I. Mytnik, E. Wasiak, *Słownik tematyczny polsko-angielski*, Warszawa–Lublin 2020.

²⁵ I. Kononenko, I. Mytnik, *Potencjał teoretyczny i praktyczny dwujęzycznego słownika tematycznego [w:] Szkice językowe i literacko-kulturowe*, pod red. O. Borys, M. Jeż, A. Samadova, M. Saniewska, Warszawa 2017, s. 40-57.

²⁶ I. Kononenko, O. Spivak, *Ukrains'ko-pol's'kij slovnik mižmovnih omonimiv i paronimiv*, Kiïv 2008.

або схоже звучання, але різне значення. Кожна словникова стаття ілюстрована вдало дібраними прикладами. Словник був рекомендований Міністерством освіти та науки України як навчальний.

Таким чином, навіть побіжний огляд праць науковців кафедри україністики Варшавського університету за останній час свідчить про цілеспрямований пошук шляхів удосконалення організації мовної освіти, свідоме проектування змісту навчання на основі оптимального поєднання традиційних та інноваційних педагогічних технологій, дидактичних методів, прийомів, форм і засобів.

ЛІТЕРАТУРА

- Antoniuk A., Mela-Cullen W., Kononenko I., Mytnik I., Roguska J., Szafernakier-Świrko A., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-rosyjski*, Warszawa 2019.
- Antoniw O., Romaniuk S., Synczak O., *Ukraina – Polska. Dialog kultur*, Warszawa 2014.
- Borys O., Jeż M., Mytnik I., *Ukraiński język prawny i prawniczy*, cz. 1, Warszawa 2016.
- Botwina R., Kizińska A., Kononenko I., Królak E., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-angielski*, Warszawa - Lublin 2020.
- Delura S., Drobiszewska U., Kononenko I., Mytnik I., Romaniuk S., Saniewska M., Wasiak E., Zambrzycka M., *Z ukraińskim na ty*, cz. 1, Warszawa 2013.
- Delura S., Jeż M., Kononenko I., Mytnik I., Romaniuk S., Samadowa A., Saniewska M., Wasiak E., Zambrzycka M., *Z ukraińskim na ty*, cz. 2, Warszawa 2014.
- Jakubowska-Krawczyk K., Romaniuk S., Zambrzycka M., *Kultura i tradycje ukraińców: z minulości w teraźniejszość. Podręcznik z zadaniami*, Warszawa 2018.
- Jakubowska-Krawczyk K., Romaniuk S., Saniewska M., *Ukraińskimi drogami pro kulturę*, Warszawa 2018.
- Kononenko I., Mitnik I., *Żučenje ukraińskogo, russkogo i angliškogo ázikov na kafedre ukrajinistiki Varšavskogo universiteta [v:] Filologičeskoe obrazovanie v sovremennih isledovan-niâh: lingvističeskij I metodičesij aspekti*, pod red. M. Ruseckaâ, Moskva 2017, s. 350-354.
- Kononenko I., Mitnik I., Romanuk S., *Rozvitok movnih kompetencij studentiv na kafedri ukrajinistiki Varšavs'kogo universitetu [v:] Mova v suspilstvi: semantika, sintaktika, pragmatika. Language in Society: Semantics, Syntax, Pragmatics*, za red. G. Macûk, I. Mitnik, Varšava – L'viv – Mûnhen 2019, s. 43-56.
- Kononenko I., Mytnik I., *Potencjal teoretyczny i praktyczny dwujezycznego słownika tematycznego [w:] Szkice językowe i literacko-kulturowe*, pod red. O. Borys, M. Jeż, A. Samadowej, M. Saniewskiej, Warszawa 2017, s. 40-57.
- Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010 (dodruk: 2015, 2018).
- Kononenko I., Spivak O., *Ukraińsk'o-pol's'kij slovník mižmovnih omonimiv i paronimiv*, Kiïv 2008.
- Kononenko V., Kononenko I., *Kontrastivna gramatika ukraińskoï ta polskoï mov*, Kiïv, 2010.
- Kuz' G., *Frazeologija v pidručnikah z ukraińskoï movi âk inozemnoi: kil'kisni, âkisni ta didaktični parametri [w:] „TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Zwiâzków Kulturowych”*, X, 2016, s. 86-91.

- Macûk G., Mitnik Ī, *Dinamika komunikativnoi kompetentnosti fahivcâ-ukraïnista v kontekstî vimog sučasnego sociokulturnogo i političnogo seredoviš Ukraini ta Polši* [v:] IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik „Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht”, za red. O. Novikovoï, U. Schweiera, München 2019, s. 101-110.
- Mitnik Ī., *Vikladannâ ukraïns'koï movi prava na kafedri ukraïnistiki Varšavskogo universitetu* [v:] „Teoriâ i praktika vikladannâ ukraïns'koï movi âk inozemnoï”, vip. 13, 2018, s. 60-68.
- Mitnik Ī., *Sertifikacijnij ispit z ukraïns'koï movi na rivni C1 u Varšavs'komu universiteti* [v:] „The 5th International conference “Science and society – Methods and problems of practical application (August 15, 2018)”, L. Koenig (ed.), Vancouver 2018, s. 28-35.
- Mytnik I., *Z problematyki nauczania ukraïnskogo jêzyka prava w środowisku polskojêzycznym* (oddane do druku).
- Romaniûk S., *Ukraïnistika u Vvaršavs'komu universiteti – tradiciâ v nogu z sučasnistû* [v:] *Ukrajnistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina / Ukraïnistika v Zagrebs'komu universiteti: 20 rokiv*, uporâd. Ź. Čelić, T. Fuderer, Zagreb 2017, s. 325-332.
- Romanûk S., Recenziâ na: Novikova O., Tuluzakova O., Štandenko U., *Ukraïns'ka mova âk inozemna : pidgotovka do testu. Trenoval'ni zavdannâ. Serednij rivnen' : navčalnij posibnik*, za red. O. M. Novikovoï, Mikolaïv 2017 [v:] „Mova: klasične – moderne – postmoderne”, nr 4, 2018, s. 166-170.
- Romanûk S., *Vivčennâ inozemnoï movi u Polši: poglad v majbutnê* [v:] „Teoriâ i praktika vikladannâ ukraïns'koï movi âk inozemnoï”, vip. 5, 2010, s. 29-34.
- Romaniuk S., Saniewska M., *Rzadko nauczany jêzyk sąsiada* [w:] „Jêzyki obce w szkole”, nr 4, 2014, s. 43-47.
- Romaniuk S., Saniewska M., *Ukraïns'koû bez tabu*, Warszawa 2017.
- Romaniuk, S., Saniewska M., *Vid Rukavički do GMO: wibir tekstiv na zanâttâ z ukraïn'skoï movi dla inozemciv* [v:] „Teoriâ i praktika vikladannâ ukraïns'koï movi âk inozemnoï”, nr 10, 2014, s.187-194.

У статті зроблено огляд найновіших підручників, статей і словників, виданих кафедрою україністики Варшавського університету впродовж останнього десятиліття. Розробка і впровадження компетентнісного підходу у вивчення української мови як іноземної помітно стимулює розвиток лінгводидактики, відкриває нові перспективи практичного використання її здобутків.

Ключові слова: інноваційні методи, плотодидактика, мовні компетенції, контрастивний підхід

**CONTRIBUTION FROM THE DEPARTMENT
OF UKRAINIAN STUDIES AT WARSAW UNIVERSITY
IN THE DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGY
OF TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE**

The article provides an overview of the latest textbooks, articles and dictionaries published by the Department of Ukrainian Studies at Warsaw University over the last decade.

The development and implementation of a competency-based approach to the study of the Ukrainian language as a foreign language significantly stimulates the development of language didactics, opens new perspectives for the practical use of its achievements.

Keywords: innovative methods, glottodactics, language competences, contrastive

zgłoszenie artykułu: 04.05.2020

przyjęcie artykułu do druku: 28.05.2020

Галина КУЗЬ¹

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID 0000-0003-0075-4657

Фразеологічний мінімум з української мови для слов'яномовних студентів (рубіжний та високий рівні, B1-B2)

Необхідність залучення фразеологізмів у процес вивчення української мови як іноземної (УМІ) впливає із їх високої країнознавчої цінності та здатності відображати ментальність, поведінкову специфіку українців. Важливість оволодіння фразеологією зумовлена також тим, що чимало фразеологічних зворотів не менш уживані, ніж їх лексичні синоніми, а деякі є єдиними позначеннями явищ і фактів. В. Мокієнко у статті *Фразеологія обучаємого и фразеологія обучающего (проблеми методики освоєния фразеологізмів)* із цього приводу зазначає: „Вивчаючи фразеологізми і прислів'я, можна займатися і фонетикою, граматику, лексикою, синтаксисом. Але – більше того, розшифровка фразеологічних образів дає багато для розуміння національної культури, міфології, сучасного життя” (переклад українською наш – Г.К.)².

Одне з основних завдань у роботі з мовою з метою її викладання іноземцям полягає в комунікативно доцільному і коректному обмеженні мовних фактів. Мовний матеріал, що є змістом навчання, складає однорідні до певної міри сукупності мовних фактів, які в методиці отримали назву „мовних мінімумів”. У цій розвідці піде мова про обсяг і наповнення фразеологічного мінімуму для рубіжного та високого рівнів (B1-B2) як необхідного складника формування лінгвокраїнознавчої компетенції у процесі навчання мови у слов'яномовній аудиторії. Мета дослідження – окреслити кількісну та

¹ Галина Кузь – доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, лектор української мови Інституту україністики Пряшівського університету в Пряшеві, kuz.halyna.cv@gmail.com

² V. Mokienko, *Frazeologija obučaemogo i frazeologija obučajšego (problemy metodiki osvoenija frazeologizmov)* [v:] „Vestnik RUDN. Serija Russkij i inostrannyj žyčkii metodika ih prepodavanija”, 15(3), 2017, s. 333.

якісну структури фразеологічного мінімуму, запропонувати користувачам фразеологічний матеріал, який може бути використаний при створенні програм, підручників, навчальних посібників, книг для читання, навчальних словників та ін. Новизна та актуальність визначаються недослідженістю цієї проблеми в глотидактиці УМІ в прикладному аспекті.

Поняття фразеологічного мінімуму на сьогодні ще не цілком сформоване: фразеологізми часто рекомендують включати до складу лексичних мінімумів, що цілком виправдано, адже добір лексичних та фразеологічних одиниць для кожного з визначених „Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти” рівнів володіння іноземною мовою тісно пов’язаний із мінімумом комунікативним. Останній своєю чергою відображається в переліку ситуацій і розмовних тем, опрацьовуваних в процесі опанування відповідного мовного рівня³. Подібна практика має місце в російській методичній науці: фразеологізми та паремії включені до високого (B2) та вищого (C1) лексичних мінімумів російської мови як іноземної у формі додатків⁴. Власне, тому вважаємо за необхідне, з’ясувати обсяг та зміст фразеологічних мінімумів, відштовхуватися також від уже сформованих кількісно, якісно і тематично лексичних тезаурусів.

Формування фразеологічних мінімумів вимагає перш за все відповіді на запитання: а) що взяти за одиницю відбору; б) скільки таких одиниць необхідно; в) які саме одиниці варто вибирати; г) якими критеріями необхідно керуватися при їх відборі. На наш погляд, до лінгводидактичного процесу мають бути залучені різні типи фразеологізмів у широкому розумінні цього терміна: ідіоми, фразеологічні вирази і сполучення, структури, що виконують номінативну й комунікативну функції, фразеологічні одиниці, що побудовані за моделлю словосполучення і речення, а також вигуківі фразеологізми, фразеологічні комунікативи та ін., оскільки зазначені різновиди мовних одиниць використовуються для реалізації різних комунікативних завдань. З огляду на рівень володіння мовою учнів на рівнях B1-B2 можливе включення в список обмеженої кількості фразеологізмів, супроводжуваних у словниках помітками *просторічне, згрубіле, застаріле, книжне, лайливе, спеціальне* та ін.

Кількісний параметр фразеологічних (паремійних) мінімумів для різних сертифікаційних рівнів, на жаль, ще не визначений остаточно, хоча спроби виокремлення та формування таких переліків мають місце. У вже згадуваний додаток до лексичного мінімуму для високого рівня (B2) російської мови включено 145 одиниць. Щоправда, як зазначає дослідниця Н. Андрюшина, „в процесі його використання стало очевидно, що частину цього списку варто перенести на рубіжний рівень (B1), а перелік одиниць високого рівня

³ *Zagal'noëvropijs'ki Rekomendacii z movnoï osviti: vivčennâ, vikladannâ, ocinûvannâ*, за ред. Ū. Nikolaëvoï, Kiïv 2003.

⁴ N. Andrûšina, *Leksičeskie minimumy po russkomu âzyku kak inostrannomu: problema otbora leksičeskih i frazeologičeskih edinic* [v: „Problemy istorii, filologii, kul'tury”, nr 3(33), 2011, s. 650-651.

доцільно збільшити приблизно до 250 одиниць. При роботі над аналогічним розділом вищого рівня (С1) укладачі дійшли висновку, що його обсяг повинен скласти не менше 500 одиниць (саме такий обсяг мають багато сучасних фразеологічних мінімумів)⁵. Польський дослідник Г. Шпіля у праці *Minimum paremiologiczne języka polskiego, badanie pilotażowe* з-поміж 300 прислів'їв, вибраних на підставі анкет, визначив 72 найпопулярніші одиниці, які і склали пареміологічний мінімум⁶. Уважаємо, що фразеологічний мінімум з УМІ для рівнів В1-В2 може включати 150-250 різнотипних та різностильових фразеологічних одиниць.

Окрім визначення й апробування методів відбору фразеологічних (пареміологічних) одиниць для їх включення у фразеологічні мінімуми, на наш погляд, варто брати до уваги можливості пасивного й потенційного фразеологічних мінімумів, які можуть формуватися у процесі засвоєння лексики та в процесі самостійної роботи із художніми, публіцистичними та науковими текстами. Ще в 1958 році С. Skorupka звернув увагу на те, що у фразеологічних масивах різних мов виокремлюється спільна інтернаціональна частина, яку науковець назвав „натуральною”. До такої він відносить фразеологізми, побудовані на аналогіях з назвами частин людського тіла (*голова, серце*), географічними і метеорологічними назвами (*море, океан*), анімалізмами (*кінь, собака*), які мають спільну основу в явищах природи, в спостереженнях людини за природою, її виявами⁷. З огляду на це фразеологічні сполучення із словами „серце” (*падає, говорить*), „душа” (*сніває, бажає*), назвами частин тіла („рука” (*тверда, права*)) можна віднести до потенційного чи пасивного сегменту, адже їх семантизація не складатиме труднощів принаймні в аудиторії, яка володіє ще однією слов'янською мовою.

Які саме фразеологізми варто вибирати? Якими принципами необхідно керуватися при їх відборі? У глотедактиці вирізняють такі критерії відбору фразеологічного мінімуму: лінгвокраїнознавча та комунікативна цінність, доступність, нормативність, пов'язаність із граматичним і лексичним мінімумами, можливість витлумачити фразеологічну одиницю стисло і знайомими словами, прозора внутрішня форма, наявність відповідника в рідній мові/екзотичність, орієнтація на сучасну дійсність. На різних рівнях вивчення мови важливість названих критеріїв є різною. Якщо на початковому та базовому рівнях (А1-А2) першочерговими є принципи доступності, прозорості внутрішньої форми, комунікативної цінності, можливість одним-двома словами витлумачити значення, „інтернаціональність” фразеологічної одиниці, то для рубіжного та високого

⁵ *Ibidem*, s. 651.

⁶ G. Szpila, *Minimum paremiologiczne języka polskiego, badanie pilotażowe* [w:] „Język Polski”, nr 1, 2002, s. 36-42.

⁷ S. Skorupka, *Idiomatyzy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza* [w:] „Slavânskaâ filologîa”, t. 3, 1958, s. 123.

рівнів (B1-B2) важливо брати до уваги пов'язаність із граматичним та лексичним мінімумами та частотність використання фразеологізмів, їх тематичну доречність, а також лінгвокраїнознавчу цінність.

Щодо методики відбору фразеологічних одиниць, релевантних для окреслених цілей, то надійною підмогою тут могли б стати частотні фразеологічні словники та спеціальні навчальні фразеографічні праці. Потребу такого типу фразеологічних навчальних словників відзначає В. Мокієнко у статті *Современная русская и славянская сопоставительная фразеология (синхрония и диахрония)*: „до цього часу ми не маємо фразеологічних словників-мінімумів для носіїв різних мов, для різного етапу навчання і різної професійної орієнтації”⁸. Цікавою є, на наш погляд, методика формування фразеологічного мінімуму, запропонована білоруськими науковцями Л. Волчок та Т. Сасім у статті *Принципы отбора и презентации учебного фразеологического минимума в учебниках русского языка для иностранных учащихся*⁹. Вона передбачає два етапи: етап комплектування вихідного переліку й етап його мінімізації. На першому етапі формування фразеологічного масиву здійснюється способом аналізу слів загального лексичного списку на здатність входити у фразеологічний зворот. На другому – фразеологічні одиниці оцінюються з точки зору власне методичних критеріїв: нормативності, частотності, комунікативної цінності, асоціативної здатності, мовної та граматичної доступності, ситуативно-тематичної приналежності, лінгвокультурознавчої цінності.

За відсутності частотних та спеціальних навчальних фразеологічних словників роботу над формуванням фразеологічних мінімумів можна здійснювати також на базі: А) переліків найбільш уживаних фразеологізмів, дібраних зі шкільних навчальних словників; Б) переліків фразеологізмів, що найчастіше використовуються в підручниках з УМІ (адже до них зазвичай потрапляє вже перевірений практикою мовний матеріал); В) переліків, укладених на підставі опитувань, анкетувань студентів, які допоможуть уточнити ступінь придатності фразеологізмів для засвоєння в різних аудиторіях іноземців, що вивчають українську мову.

З огляду на брак місця для оприлюднення усього відібраного нами фразеологічного матеріалу для рівнів B1-B2, представимо тут лише паремійну частину фразеологічного мінімуму, відібрану нами на основі вибірки із підручників з української мови для аудиторії, рідною мовою якої є інша слов'янська¹⁰, яка,

⁸ V. Mokiienko, *Sovremennâi russkaâ i slavânskaâ sopostavitel'naâ frazeologiâ (sinhroniâ i diahroniâ)* [v:] „Przeegląd Rusycystyczny”, 4, 2008, s. 15.

⁹ L. Volčok, T. Sasim, *Principy otbora i prezentacii učenogo frazeologičeskogo minimuma v učebnikah russkogo âzika dlâ inostrannyh učašihâ* [v:] *Russkij âzyk kak sredstvo meždunarodnogo i mežnacional'nogo obšeniâ, mežkul'turnoj komunikacii: materialy Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii*, pod. red. S.V. Šavruk, Minsk 2005, s. 33.

¹⁰ O. Antoniv, L. Paučok, *Ukrains'ka mova dlâ inozemciv: modul'nij kurs*, Kiïv 2012; O. Antoniv, O. Turkevič ta in., *Mij L'viv: navčal'nij posibnik z ukrains'koï movi âk inozemnoï (B2)*, L'viv 2013;

на наш погляд може складатися із 50-60 одиниць. На матеріалі підручників з УМІ ми уклали перелік із 690 паремій, з якого відібрали повторювані в кількох джерелах, а також ті, що відповідають згаданим вище методичним критеріям. Відібраний перелік із 45 паремій ми запропонували у вигляді анкети студентам-полякам, що навчалися на спеціальності „Україністика” у Ягеллонському університеті у 2015 р. (13 осіб)¹¹. Відповіді на запитання анкети дали можливість уточнити цей список, виявши ті паремії, які студенти найбільше А) знають/розуміють; Б) використовують. Результати анкетування підтвердили репрезентативність зробленої вибірки: більшість паремій (44) були позначені студентами, як відомі/зрозумілі, а також як використовувані. Подаємо цей перелік в порядку від найбільш до найменш відомих/уживаних: *Яблуко від яблуні недалеко падає* (13/12¹²); *Робота не вовк – у ліс не втече* (13/10); *Друзі пізнаються в біді* (12/10); *Чим хата багата, тим і рада* (12/9); *Хто рано встає, тому Бог дає* (11/11); *Вірний приятель – то найбільший скарб* (11/7); *Час за гроші не купиш* (11/6); *Чоловік керує світом, а жінка керує чоловіком* (11/2); *Всюди добре, а дома найкраще* (10/8); *Краще пізно, ніж ніколи* (10/8); *Мій дім – моя фортеця* (10/6); *Не навчив батько, не навчить і дядько* (10/3); *Краще гірка правда, ніж солодка брехня* (9/6); *Чого Івась не навчився, того й Іван не буде знати* (8/5); *Яке коріння, таке й насіння* (8/2); *На своїм подвір'ї і собака пан* (8/1); *Знайся кінь з конем, а віл з волом* (8/1); *У короткого розуму язик довгий* (7/4); *Хто питає, той не блудить* (7/4); *Кожна жаба своє болото хвалить* (7/3); *Линивий двічі робить, а скупий двічі платить* (7/2); *Поганий на вроду, але гарний на вдачу* (7/1); *Язык до Києва доведе* (6/3); *Очам страшно, а руки роблять* (6/1); *Не помучишся – не научишся* (6/1); *На злодію шапка горить* (5/3); *Як дід до баби, так і баба до діда* (5/2); *Сім раз відміряй, а один раз відріж* (5/2); *Моя хата скраю* (5/2); *Вчителя і дерево пізнають з плодів* (4/0);

О. Antoniv, S. Romanuk, O. Sinčak, *Ukraina – Pol'sa. Dialog kultur: Podręcznik do nauki języka ukraińskiego*, Warszawa 2014; S. Derba, *Znajomstvo z Ukraïnouï (navč. posibn. z ukraińs'koï movi dlâ inozemnih studentiv)*, Kiïv 2011; Ā. Klůčkovs'ka, O. Palins'ka, O. Ptašnik, O. Turkevič, B. Sivanič, G. Šmilo, *Mandrivka Ukraïnouï: navčal'nij posibnikz ukraińs'koï movi âk inozemnoi (riven' B2)*, L'viv 2012; T. Frolova, *Ukraïns'ka za 26 dniv: Ukraïns'ka dlâ tih, hto ſi ne vivčav: Navč. posib*, Kiïv 2004; G. Švec', *Znajomiesâ: Kiïv: Navčal'nij posibnik z ukraińs'koï movi dlâ studentiv-inozemciv*, Kiïv 2011; B. Zinkiewicz-Tomanek, O. Baraniwska, *Język ukraiński dla początkujących*, Kraków 2012; S. Delura, U. Drobiszewska, I. Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, M. Saniewska, E. Wasiak, M. Zambrzycka, *Z ukraińskim na ty – podręcznik do nauki języka ukraińskiego, poziom średnio zaawansowany*, cz. 1, Warszawa 2013; S. Delura, M. Jež, I. Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, M. Saniewska, E. Wasiak, M. Zambrzycka, *Z ukraińskim na ty – podręcznik do nauki języka ukraińskiego, poziom średnio zaawansowany*, cz. 2, Warszawa 2014.

¹¹ Анкетування проводилося в рамках виконання проекту „Глотодидактичний вимір української фразеології” Еразмус Мундус на Кафедрі україністики Ягеллонського університету в 2014-2015 рр.

¹² Перша цифра означає кількість опитаних студентів, що позначили паремію як відому, а друга – кількість студентів, що використовують її у своєму мовленні.

Що хрін, що гірчиця – невелика різниця (4/0); Не ліз поперед батька в пекло (3/2); Блудний син (3/2); На язиці густо, а на ділі пусто (3/1); Де тонко, там і рветься (3/0); Дружній череді вовк не страшний (3/0); Як сорочка біла, то й жінка мила (3/0); Дружній череді вовк не страшний (3/0); День довгий, а вік короткий (3/0); Не було д обра змалку, не буде й до останку (2/1); Семеро одного не ждуть (2/1); Один у полі не воїн (2/1); Нехай буде гречка, аби не суперечка (1/0); Вдома і стіни допомагають (гріють) (1/0). Як бачимо, більша частина прислів'їв із цього переліку можуть увійти до модельованого фразеологічного мінімуму (лише одне прислів'я не було відоме жодній особі: *Заблудитися серед трьох сосен*).

Вважаємо за доцільне розширити паремійний мінімум комунікативами на зразок: *Хай тобі грець! Чорта з два! Трясця (твоїй матері)! – незадоволення, заперечення; Боже збав! Сохрань Бог! – незгода, заперечення; Слава Богу! Дякувати Богові! – радість, полегшення, задоволення; Ні пуху ні пера! Бог на поміч! – побажання успіху; жартівливими прокльонами, що використовуються для пом'якшення вираження незадоволення: *Бодай вам гарбуз отелився! Щоб тебе качка копнула!* Варто додати також прецедентні та крилаті вислови, що активно використовуються у публічному дискурсі: *Світ ловив мене, та не спіймав; Маємо те, що маємо; Пізнай самого себе; На все свій час;* часто вживані прислів'я: *Краще синиця в жмені, ніж журавель в небі. Кожний Іван має свій план; Сказати легко, та зробити важко; Одна голова добре, а дві ліпше; Не дай, Боже, з Івана пана та ін.**

Створення лексичних мінімумів і словників, орієнтованих на конкретний етап навчання, має брати до уваги принцип градуальності в навчанні, що передбачає розумну послідовність і спадкоємність у введенні мовних одиниць¹³. Варто зазначити, що представлена тема залишається перспективною для продовження досліджень, основними напрямками яких могли б стати: 1) створення єдиного фразеологічного мінімуму української мови; 2) створення й аналіз фразеологічного мінімуму української мови для початкової, середньої та вищої школи; 3) порівняльний аналіз фразеологічного мінімуму української мови з наявними навчальними фразеологічними словниками.

ЛІТЕРАТУРА

Andrůšina N., *Leksičeskie minimumy po russkomu ōzyku kak inostrannomu: problema otbora leksičeskih i frazeologičeskih edinic* [w:] „Problemy istorii, filologii, kul'tury”, nr 3(33), 2011, s. 649-652.

¹³ Про фразеологічний мінімум з УМІ для рівнів А1-А2 див. статтю G. Kuz', *Frazeologičnij minimum z ukraїns'koї movi dlā slovac'komovnih studentiv (počatkovij ta bazovij rīvnī , A1-A2)* [v:] „Studia Slovakistika”, 19, Užgorod 2019, s. 80-82.

- Antoniv O., Turkevič O. ta in., *Mij L'viv: navčal'nij posibnik z ukraïns'koï movi âk inozemnoï (B2)*, L'viv 2013.
- Antoniv O., Paučok L., *Ukraïns'ka mova dlâ inozemciv: modul'nij kurs*, Kiïv 2012.
- Antoniv O., Romanûk S., Sinčak O., *Ukraïna – Pol'sa. Dialog kultur: Podręcznik do nauki języka ukraińskiego*, Warszawa 2014.
- Delura S., Drobiszewska U., Kononenko I., Mytnik I., Romaniuk S., Saniewska M., Wasiak E., Zambrzycka M., *Z ukraińskim na ty – podręcznik do nauki języka ukraińskiego, poziom średnio zaawansowany, cz. 1*, Warszawa 2013.
- Delura S., Jeż M., Kononenko I., Mytnik I., Romaniuk S., Saniewska M., Wasiak E., Zambrzycka M., *Z ukraińskim na ty – podręcznik do nauki języka ukraińskiego, poziom średnio zaawansowany, cz. 2*, Warszawa 2014.
- Derba S., *Znajomstvo z Ukraïnoû (navč. posibn. z ukraïns'koï movi dlâ inozemnih studentiv)*, Kiïv 2011.
- Frolova T., *Ukraïns'ka za 26 dniv: Ukraïns'ka dlâ tih, hto ïi ne vivčav: Navč. posib*, Kiïv 2004.
- Ključkovs'ka Ī., Palins'ka O., Ptašnik O., Turkevič O., Sivanič B., Šmilo G., *Mandrivka Ukraïnoû: navčal'nij posibnikz ukraïns'koï movi âk inozemnoï (riven' B2)*, L'viv 2012.
- Mokienko V., *Frazeologiâ obučaemogo i frazeologiâ obučaûšego (problemy metodiki osvovniâ frazeologizmov)* [v:] „Vestnik RUDN. Seriâ Russkij i inostrannyj âzykii metodika ih prepodavaniâ”, 15(3), 2017, s. 333-345.
- Mokienko V., *Sovremennaâ russkaâ i slavânskaâ sopostavitel'naâ frazeologiâ (sinhroniâ i diahroniâ)* [v:] „Przegląd Rusycystyczny”, nr 4, 2008, s. 9-26.
- Skorupka S., *Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza* [v:] „Slavânskaâ filologiâ”, t. 3, Moskwa 1958, s. 123-155.
- Szpila G., *Minimum paremiologiczne języka polskiego, badanie pilotażowe* [v:] „Język Polski”, 1, 2002, s. 36-42.
- Švec' G., *Znajomtesâ: Kiïv: Navčal'nij posibnik z ukraïns'koï movi dlâ studentiv-inozemciv*, Kiïv 2011.
- Volčok L., Sasim T., *Principy otbora iprezentacii učenogo frazeologičeskogo minimuma v učebnikah russkogo âzika dlâ inostrannyh učašihsâ* [v:] *Russkij âzyk kak sredstvo meždunarodnogo i mežnacional'nogo obšeniâ, mežkul'turnoj komunikacii: materialy Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii*, pod. red. S.V. Šavruk, Minsk 2005, s. 33-35.
- Zagal'noëvropejs'ki Rekomendacii z movnoï osviti: vivčennâ, vikladannâ, ocinûvannâ*, naukovij redaktor ukraïns'kogo vidannâ d-r ped. nauk, prof. S. Ū. Nikolaëva, Kiïv 2003.
- Zinkiewicz-Tomanek B., Baraniwska O., *Język ukraiński dla początkujących*, Kraków 2012.

У статті йде мова про обсяг і склад фразеологічного мінімуму як необхідного й ефективного елемента формування лінгвокраїнознавчої компетенції у процесі навчання мови на рубіжному та високому сертифікаційних рівнях, окреслено кількісну та якісну структури фразеологічного мінімуму вивчення української мови слов'яномовними студентами, запропоновано перелік паремій як складника описуваного мінімуму.

Для формування переліку паремій було використано матеріал, представлений у підручниках з української мови як іноземної, який мінімізовано відповідно до критеріїв відбору фразеологічного мінімуму для рівнів B1-B2.

Ключові слова: фразеологічний мінімум, лінгводидактика української мови як іноземної, лінгвокраїнознавчі компетенції, слов'яномовна аудиторія.

PHRASEOLOGICAL MINIMUM IN UKRAINIAN FOR SLAVIC STUDENTS (INTERMEDIATE AND UPPER INTERMEDIATE LEVELS, B1-B2)

The article deals with the volume and composition of the phraseological minimum as a necessary and effective element of the formation of linguistic and cultural competence in the process of language learning at intermediate and upper intermediate levels, outlines the quantitative and qualitative structure of the phraseological minimum for learning the Ukrainian language by Slavic students, and offers a list of phraseological units as a component of the described minimum. The material presented in the textbooks of the Ukrainian language as a foreign language was used to form the list of phraseological units, which was minimized according to the criteria of selection of the phraseological minimum for levels B1-B2.

Key words: phraseological minimum, teaching Ukrainian as a foreign language, linguistic and cultural competence, Slavic audience.

zgłoszenie artykułu: 16.01.2020
przyjęcie artykułu do druku: 22.05.2020

Зоряна КУПЧИНСЬКА¹

Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID 0000-0003-0000-0345

Християнські імена як твірні основи архаїчної ойконімії України

Власні імена людей як твірні основи репрезентовані в ойконімії України. Географічні назви містять значний пласт антропонімного фактажу, який у „чистому” вигляді не зберігся, однак є цінним не лише для ономастів. Антропонімія, яку можна виокремити з архаїчної ойконімії, залишається недо-слідженою. Потреба в таких студіях однозначна, бо ці оніми свідчать про архаїчність, споріднене слов’янське походження, про загальнослов’янські тенденції в назвотворенні, про спільні ареали ойконімії та антропонімії. Актуальним є Словник власних назв людей, який би містив антропонімію, почерпнуту з архаїчної ойконімії, адже українська лексикографія ще до сьогодні не має такої добірки найменувань, які засвідчені як твірні основи в ойконімії. Такий словник збагатив би не лише український антропонімікон, але й загальнослов’янський, адже архаїчна ойконімія „приховує” у своїх твірних базах величезний масив власних імен людей, їхніх варіантів, прізвиць, прізвищевих назв. У статті зосередимо увагу на християнських номенах, які стали твірними основами ойконімів на *-інь України.

Деантропонімна ойконімія України представлена в основному у посесивах (на *-їь-, *-інь, *-овь/-евь), патронімічних (на *-ітї) та відродинних (на *-і) назвах. Ми фрагментарно спостерігаємо антропонімікон і в інших типах ойконімів, однак масово власні назви людей представлені в тих географічних назвах, які виникли за відповідних суспільно-історичних умов, коли для людини основним у назві поселення було увіковічнити власника, засновника, нащадків родона-

¹ Зоряна Купчинська – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, kupchynska@gmail.com

чальника, голову родини (роду) тощо². Про відтворення антропонімів із географічних назв є праці Д. Бучка³, О. Купчинського⁴, М. Худаша та М. Демчук⁵, В. Шульгача⁶, З. Купчинської⁷ та ін.

Більшість розвідок стосується слов'янської антропонімії, яка часто є відкомпонитного походження.

Твірні основи ойконімів дуже часто свідчать про час виникнення географічної назви. Найдавнішими традиційно вважаються ті, які містять спільнослов'янські корені, що були у складі двокомпонентних імен, вони репрезентовані в усіх слов'янських мовах і на різних онімних рівнях. Що стосується церковно-християнських імен, то вони „ввійшли в основи ойконімів двома шляхами: прямо, називаючи засновників чи власників поселень (маємо на увазі всі типи посесивних назв населених пунктів), і посередньо – через іменування поселенців за особовим іменем свого родоначальника чи патрона (сюди відносимо ойконіми, утворені від патронімних та родових назв)”⁸. Щодо часу їх появи як твірних основ ойконімів, то, звичайно, це був період формування географічних назв пізніший, бо канонічні власні імена входили у вжиток слов'ян аж після впровадження християнства. Адаптація цих антропонімів на слов'яномовному, зокрема україномовному, ґрунті – тривалий процес, фрагмент якого віддзеркалений у географічних назвах на *-інь:

Аврата (< Гаврило, пор. Гавран, Гаврась, Гаврах, Гавраш (Тр., 77)) > **Авратин**; Жт.; 1585. **Авратин**; Хм.; 1583.

Аделя (< Аделіна (Аделя (Тр., 24)) > **Аделинь**; Новоград-Волинський у; 1911.

Александра (< Олександра//Александра (Тр., 261)) > **Александрина Долина**; Полтавський пов.; 1799–1801. **Александринь**; Луцький у; 1911.

Алюха (< Алла//Альбіна (Тр., 27)) > **Алюхина**; Ананьївський у; 1917.

Амеля (< Амелія (Тр., 29)) > **Амелин**; Рв.; 1911.

² Z. Kupčins'ka, *Dešo pro metodiku viokremlennâ antroponimiv iz ojkonimiv* [v:] „Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriâ filologiâ”, vip. 50, 2010, s. 409.

³ D. Bučko, *Vidrodinnî ojkonimi pol's'ko-ukraïns'kogo pograniččâ* [v:] „Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriâ filologiâ”, vip. 34, č. II, 2004, s. 18-23.

⁴ O. Kupčins'kij, *Najdavnîši slovâns'ki toponimy Ukraïni âk džerelo istoriko-geografîčnih doslidžen'.* *Geografîčni nazvi na -yči*, Kiïv 1981.

⁵ M. Hudaš, V. Demčuk, *Pohodžennâ ukraïns'kih karpats'kih i prikarpats'kih nazv naselenih punktiv (vidantroponimni utvorennâ)*, Kiïv 1991.

⁶ V. Šul'gač, *Narisi z praslovâns'koï antroponimiv*, č. I, Kiïv 2008; Idem, *Ojonimâ Volini: etimologîchnij slovník-dovidnik*, Kiïv 2001.

⁷ Z. Kupčins'ka, *Deantroponimna arkhaična ojkonimâ: vidkompoziti* [v:] „Zapyski z onomastiki”, vip. 18, Odesa 2015, s. 416-434; Idem, *Deantroponimna arkhaična ojkonimâ: vidkompoziti. III* [v:] *Serce čysteê, dumka česnaâ...*: Zbirnyk naukovih prac' i materialiv na pošanu Īrini Oshčipko, L'viv 2018, s. 491-511.

⁸ G. Bučko, T. Antonûk, *Cerkovno-hristiâns'ki imena v osnovah ojkonimiv Galičini* [v:] *Ojkonimika shidnih slovân. Tezi dopovidej naukovogo seminari*, Kiïv 1996, s.10-11.

- Андрі́ха (< Андрій (Тр., 33–34)) > Андрі́шинь; Сквиря; 1917.
- Андру́с(ш)ко (< Андрій (Тр., 33–34)) > Андру́щине; Пл.; 1946.
- Анже́ла (< Анже́ла/Анже́ліка (Тр., 36)) > Анже́линь; Новоград-Волинський у; 1911.
- Аниска (< Онисія//Анисія, Ониська (Тр., 271–272)) > Анискине; Хрк.; 1750.
- Анна (< Анна//Ганна (Тр., 81–83)) > Аннинь-Дар; Александрійський у; 1917.
- Анну́ся (< Анна//Ганна (Тр., 81–83)) > Анну́синь; Новоград-Волинський у; 1911.
- Анну́ха (< Анна//Ганна (Тр., 81–83)) > Анну́шин; Стародуб – Почеп – р. Сечна; 1723.
- Анну́шка (< Анна//Ганна (Тр., 81–83)) > Анну́шкинь; Стародубський пов.; 1799–1801.
- Ано́шка (< Анна//Ганна (Тр., 81–83)) > Ано́шкине; Лг; 1929.
- Анти́п (< Анти́п (Тр., 37)) > Анти́пино; Золотоноша; 1666.
- Анто́л(а) (< Анто́н, пор. Анто́лик (Тр., 38; Ред. I, 10)) > Анто́лин; Рв.; 1911.
- Анто́н (< Анто́н (Тр., 37–38)) > Анто́нин; Льв.; 1893.
- Анто́ніна (< Анто́ніна (Тр., 39)) > Анто́нинь; Ізяславський у; 1911.
- Ану́ся (< Анна//Ганна (Тр., 81–83)) > Ану́синь-Дубник; Володимир-Волинський у; 1911. Ану́та (< Анна//Ганна (Тр., 81–83)) > Ану́тине; Вн.; 1750.
- Ану́тине; См.; 1946. Ану́тине; Хм.; 1946.
- Апра́кса (< Євпра́ксія, пор. Опра́кса, Пра́кся (Тр., 125)) > Апра́ксине; См.; 1946. Апра́ксиной; Херсонський у; 1917.
- Арка́да (< Арка́дія, пор. Арка́дя (Тр., 43)) > Арка́дине Провалля; Стл.; 1946.
- Ва́да (< Ва́дим, пор. Ва́дя (Тр., 43)) > Ва́дин; Чрг.; 1946.
- Ваку́ла (< Ваку́ла (Тр., 54)) > Ваку́лин; Рв.; 1946. Ваку́линь; Роменський у; 1904.
- Ва́нин (< Ва́н (Тр., 143–145)) > Ва́нинь; Александрійський у; 1917.
- Ва́нюшка (< Ва́н (Тр., 143–145)) > Ва́нюшкине; Дц.; 1946.
- Ва́рава (< Ва́рава (Тр., 56)) > Ва́равина; Херсонський у; 1917. Ва́равине; Стл.; 1946.
- Ва́рака (< Ва́рак(а) (Тр., 57)) > Ва́рачине; См.; 2011.
- Ва́рка (< Ва́рвара (Тр., 57)) > Ва́рчин; Підвисіцький; 1927.
- Ва́рюха (< Ва́рвара, пор. Ва́рюша, Ва́рюха (Тр., 57)) > Ва́рюшине; Мк.; 1917.
- Ва́селега (< Ва́силь, пор. Ва́силига (Тр., 60)) > Ва́сележине; Пл.; 1946.
- Ва́сила́на (< Ва́сила́на (Тр., 59)) > Ва́силины; Кобеляцький у; 1904.
- Ва́силя́ка (< Ва́силь, пор. Ва́силя́ка (Тр., 60–62)) > Ва́силячинь; Хорольський у; 1904.
- Ва́ся (< Ва́силь, пор. Ва́ся (Тр., 60–62)) > Ва́сине; Кр.; 1857.
- Ва́сюк (< Ва́силь, пор. Ва́сюк (Тр., 60–62)) > Ва́сючин; І-Фр.; 1436.
- Ва́та (< Ва́т(а) (Тр., 63)) > Ва́тин; Вл.; 1570.
- Ва́гута (< Ва́т(а), пор. Ва́гута (Тр., 63)) > Ва́гутіне; Хрк.; 2011. Ва́гутіне; Чрк.; 2011.

- Ваха** (< Василь, пор. Ваха (Тр., 60–62)) > **Вашин**; Лв.; 1946.
- Гаврилиха** (< Гаврило (Тр., 77–78)) > **Гаврилишинь Ярь**; Гадяцький у; 1904.
- Гаврята** (< Гаврило, пор. Гавря (Тр., 77–78)) > **Гаврятинь**; Житомир; XVI–XVII ст.
- Галя** (< Галина, пор. Галя (Тр., 80)) > **Галина Воля**; Вл.; 1887.
- Галик(а)** (< Галина, пор. Галик (Тр., 80; Ред., I, 185)) > **Галичинь**, х.; Лубенський у; 1904.
- Галушка** (< Галина, пор. Галушка (Тр., 80)) > **Галушкин**; Хрк.; 1946.
- Галька** (< Галина, пор. Галька (Тр., 80)) > **Гальчин**; Жт.; 1605. **Гальчин**; Чрг; 1607.
- Ганюся** (< Ганна (Тр., 81–83)) > **Ганнусин**; Вл.; 1946. **Ганнусине**; Хм.; 1715.
- Гануня** (< Ганна, пор. Гануня (Тр., 81–83)) > **Ганунин**; Лв.; 1819–1820.
- Ганка** (< Ганна, пор. Ганка (Тр., 81–83)) > **Ганчин**; Вінниця; 1716.
- Гапа** (< Агафія, пор. Гапа (Тр., 20)) > **Гапине**; Кр.; 1946.
- Гарасюта** (< Гарасим, пор. Гарасюта (Тр., 83–84)) > **Гарасютинь**; Миргородський у; 1904.
- Гарак(ч)** (< Гарасим, пор. Гараць (Тр., 83–84)) > **Haraczyn**; Київ; 1624.
- Геленена** (< Олена, пор. Гелена (Тр., 265–267)) > **Гелененинь**; Луцький у; 1911.
- Гелена** (< Олена, пор. Гелена (Тр., 265–267)) > **Геленинь**; Ковельський у; 1911.
- Гелеса** (< Олена, пор. Гелюся (Тр., 265–267)) > **Гелесинь**; Ровенський у; 1911.
- Геля** (< Олена, пор. Геля (Тр., 265–267)) > **Гелины**, х.; Кобеляцький у; 1904.
- Гога** (< Григорій, пор. Гого (Тр., 93–97)) > **Гогине**; Хрк.; 1750.
- Горпа** (< Агрипина//Горпина, пор. Горпуся (Тр., 22–23)) > **Горпин**; Лв.; 1457.
- Гриша** (< Григорій, пор. Гриша (Тр., 93–97)) > **Гришине**; Зп.; 1946. **Гришине**; Дц.; 1946.
- Гришине**; Крм.; 1962. **Гришине**; См.; 1946.
- Гриша** (< Григорій, пор. Гриша (Тр., 93–97), Грищик, Гришук, Грищенко (Ред. I, 254)) > **Гришине**; См.; 1946.
- Груша** (< Агрипина//Горпина, пор. Груша (Тр., 22–23)) > **Грушине**; Пл.; 1904. **Грушине**; Хрк.; 1946.
- Гура** (< Гурій, пор. Гур//Гура (Тр., 97–98)) > **Гурине**; Хрк.; 1750. **Гурины**; Зіньківський у; 1904. **Гурины**; Кобеляцький у; 1904. **Гурины**; Кременчуцький у; 1904.
- Гурко** (< Гурій, пор. Гур//Гура (Тр., 97–98)) > **Гуркин**; Вр.; 1946. **Гуркинь**; Одеський у; 1917.
- Данилько** (< Данило, пор. Данилько (Тр., 99–100)) > **Данильчин Кут**; Хрк.; 1804.
- Дана** (< Даниїла, Данута, пор. Дана (Тр., 99–100)) > **Данине**; Чрг; 1627.
- Дема** (< Дем'ян, пор. Дема (Тр., 103)) > **Демина Балка**; Пл.; 2011. **Демино-Олександрівка**; Лг; 1687.
- Демочка** (< Дем'ян, пор. Демочко (Тр., 103)) > **Демочкин**; Хрк.; 1946.
- Демура** (< Дем'ян, пор. Думура (Тр., 103)) > **Демурине**; Дн.; 1946. **Демурине**; Дн.; 1946.

- Демурине; Дн.; 1946. Демурино-Варварівка; Дн.; 2011.
- Демко (< Дем'ян, пор. Демко (Тр., 103)) > Демчин; Жт.; 1674.
- Демх(ш)а (< Дем'ян, пор. Демах, Демош (Тр., 103)) > Демшин; Хм.; XVII ст.
- Дмитроколя (Дмитро – Коля) (< Дмитро (Тр., 107), Микола, пор. Коля (Тр., 229)) > Дмитроколине; Дц.; 1946.
- Доманя (< Домна, Домнікія, Домаха, пор. Доманя (Тр., 111)) > Доманинъ; Ізяславський у; 1911.
- Домаха (< Домна, Домнікія, Домаха (Тр., 111)) > Домашин; Зк.; 1838.
- Домашла (< Домна, Домнікія, Домаха (Тр., 111)) > Домашлин; Чрг; 1500.
- Єва (< Єва (Тр., 118)) > Еввинъ; Володимир-Волинський у; 1911.
- Євся (< Овсій, Євсевій, опр. Євся (Тр., 257)) > Евсинъ; Прилуцький у; 1904.
- Єгор (< Єгор (Тр., 128)) > Єгорине; Дн.; 1946.
- Єлизавета (< Єлизавета (Тр., 129)) > Єлизаветин; Вл.; 1911. Єлизаветино; Полтавський у; 1904. Єлизаветино; Хорольський у; 1904. Єлизаветино; Житомирський у; 1911. Єлисаветин; Хрк.; 1946.
- Єля (< Єлизавета, пор. Єля (Тр., 129)) > Єлинъ; Новгород-Сіверський пов.; 1666.
- Єміля (< Ємілія, пор. Єміля (Тр., 116)) > Ємилинь; Житомирський у; 1911.
- Ємілька (< Ємілія, пор. Ємілька, Ємільця (Тр., 116)) > Ємільчине; Жт.; сер. XVI ст. Ємильчинъ Новый; Луцький у; 1911.
- Кузьма (< Кузьма (Тр., 185)) > Закузьмин; К-П; 1946.
- Захарко (< Захар, пор. Захарко (Тр., 137–138)) > Захаркинъ; Хорольський у; 1904. Зося (< Софія, пор. Зося (Тр., 344)) > Зосинъ; Володимир-Волинський у; 1911. Зосинъ; Ровенський у; 1911.
- Іван (< Іван (Тр., 143)) > Iwanin; Київ – Буховичі – Іванків; 1602. Iwanin; Дубенський пов.; 1386. Іванине; См.; 1946. Іванине; Чрг; 1946.
- Іваниця (< Іван, пор. Іваниця (Тр., 144)) > Іваницинъ; Миргородський у; 1904.
- Іванюта (< Іван, пор. Іванюта (Тр., 144)) > Іванютинъ; Зіньківський у; 1904. Іванютинъ; Зіньківський у; 1904.
- Іваха (< Іван, пор. Іваха (Тр., 145)) > Івашины; Гадяцький у; 1904.
- Івашка (< Іван, пор. Івашка (Тр., 145)) > Івашкине; Хрк.; 1799.
- Ігнат (< Ігнат, Гнат, Ігнатій (Тр., 90)) > Ігнатинъ; Київ – Житомир; XVI–XVIII ст.
- Ізабела (< Ізабелла (Тр., 149)) > Ізабелинь; Новоград-Волинський у; 1911.
- Ілля (< Ілля (Тр., 151)) > Іллін; Рв.; 1633. Ільина; Єлисаветградський у; 1917.
- Ільпа (< Ілля, пор. Ількун, Ільнюк, Ільтьо (Тр., 152)) > Ільпин; Рв.; 1710.
- Іллюха (< Ілля, пор. Ілюха, Ілюша (Тр., 152)) > Іллюшине; Кр.; 1946.
- Іова/Йова (< Іов, Йов, пор. Іова (Тр., 154)) > Іовинъ; Роменський у; 1904. Йовин; См.; 1946, УкрАГП, 912.
- Іона (< Іона, Йона (Тр., 154)) > Іонине; См.; 2011.
- Ірма (< Ірма (Тр., 157)) > Ірміно; Лг, м. Стаханов; 1900. Казума (< Казимир, пор. Казько, Казуньо, Казунчик (Тр., 162)) > Казумін; Лв.; 1785–1788.

- Кароля** (< **Кароліна**, пор. **Кароля** (Тр., 167)) > **Каролино**; Одеський у; 1917. **Каролинъ**; Володимир-Волинський у; 1911.
- Карпіка** (< **Карпо**, пор. **Карпик** (Тр., 167)) > **Карпікин**; Коропський пов.; 1779–1780.
- Каська** (< **Катерина**, пор. **Каська** (Тр., 169)) > **Кашчинъ**; Гадяцький у; 1904.
- Корнеля** (< **Корнелій**, **Корнелія**, пор. **Корнеля** (Тр., 180)) > **Корнелин**; Рв.; 1911.
- Косма** (< **Кузьма**, пор. **Косма** (Тр., 186)) > **Kosmyn**; Поділля; 1530.
- Космина** (< **Кузьма**, пор. **Космина** (Тр., 186)) > **Косминин**; Летичів; I пол. XVII ст.
- Космира** (< **Кузьма** (Тр., 185–186)) > **Космирин**; Тр.; 1454.
- Костя** (< **Костянтин**, пор. **Костя** (Тр., 182)) > **Костина**; Александрійський у; 1917.
- Костуля** (< **Костянтин**, пор. **Костуля** (Тр., 182)) > **Костулино**; Могилів-Подільський у; 1903.
- Костюшко** (< **Костянтин**, пор. **Костюшко** (Тр., 182)) > **Костюшкин**; Вл.; 1946.
- Костяха** (< **Костянтин**, пор. **Костяха** (Тр., 182)) > **Kościaszyn**; Сокаль – Жовква; 1785–1788.
- Кузема** (< **Кузьма**, пор. **Кузема** (Тр., 185)) > **Куземине**; См.; 1722–1723.
- Куза(я)** (< **Кузьма**, пор. **Кузема** (Тр., 185)) > **Кузинъ**; Прилуцький у; 1904.
- Кузьма** (< **Кузьма** (Тр., 185)) > **Кузьмин**; Хм., Городоцький; I пол. XVII ст. **Кузьмин**; Хм., Красилівський; 1494. **Кузьмина** **Гребля**; Чрк.; 1917. **Кузьмине**; Лг; 1825. **Кузьминыхъ**; Херсонський у; 1917. **Кузьмино**; Зк.; 1946. **Кузьминъ**; Кременець – р. Горинь; 1479–1480. **Кузьминъ**; Поділля – над Дністром – Ольгопіль – Молдова?; 1631, 1567.
- Кузята** (< **Кузьма**, пор. **Кузера**, **Кузяха** (Тр., 185)) > **Кузятин**; Вл.; 1555.
- Лара** (< **Лариса**, пор. **Лара** (Тр., 190)) > **Ларине**; Дн.; 1946. **Ларине**; Дц.; 1946. **Ларине**; Крм.; 2011.
- Лариса** (< **Лариса** (Тр., 190)) > **Ларисино**; Александрійський у; 1917.
- Ленка** (< **Олена**, пор. **Ленка** (Тр., 265–267)) > **Ленчин**; Рв.; 1577.
- Леська** (< **Олександра**, пор. **Леська** (Тр., 263–264)) > **Леськине**; Лг; 1951. **Лещинъ**; Житомирський у; 1911.
- Лека** (< **Олена**, пор. **Лека** (Тр., 265–267)) > **Лечин**; Вл.; 1946.
- Ліда** (< **Лідія**, пор. **Ліда** (Тр., 195–196)) > **Лідин**; Чрг; 1800. **Лідине**; Дц.; 1946. **Лідине**; Дц.; 1946. **Лідине**; См.; 1946.
- Магда** (< **Магдаліна**, **Магдалена** пор. **Магда** (Тр., 204)) > **Магдин**; Жт; 1911.
- Макара** (< **Макар** пор. **Макара** (Тр., 205)) > **Макарино**; Александрійський у; 1917. **Макарино**; Херсонський у; 1917. **Макарыно**; Канів; 1662.
- Макиш(х)а** (< **Матвій**, розм. **Макій** (Тр., 221)) > **Макишин**; Чрг; 1661.
- Макош(х)а** (< **Матвій**, розм. **Макій** (Тр., 221)) > **Макошине**; Чрг; 1666.
- Максимиha** (< **Максим**, пор. **Максимишин** (Тр., 206)) > **Максимихине**; Чрг; 1946.
- Манята** (< **Марія**, пор. **Манятко** (Тр., 212)) > **Манятин**; Хм.; 1778.

- Марена** (< **Марія**, пор. **Марена** (Тр., 212)) > **Маренинь**; Ровенський у; **1911**.
Марилька (< **Марія**, пор. **Марилька** (Тр., 212)) > **Марильчин** **Малий**;
Радомишль; **1917**.
Мара (< **Марія**, пор. **Мара** (Тр., 212)) > **Марин**; Рв., Рокитнянський; **1946**.
Марина (< **Марина** (Тр., 210)) > **Маринин**; Рв., Березнівський; **1488**.
Маринин; Рв., Олександрівський; **1946**. **Маринин**; Рв., Соснівський; **1577**.
Марися (< **Марина**, **Марія**, пор. **Марися** (Тр., 211)) > **Марисинь**; Володимир-
Волинський у; **1911**.
Мариця (< **Марина**, **Марія**, пор. **Мариця** (Тр., 211)) > **Марицынь**; Одеський
у; **1917**.
Мариша (< **Марина**, **Марія**, пор. **Мариша** (Тр., 211)) > **Маришинь**;
Дубенський у; **1911**.
Мар'я (< **Марія**, пор. **Мар'я** (Тр., 213)) > **Мар'їна** **Роша**; Дн; **2011**. **Мар'їне**;
Крм., Джанкойський; **2011**. **Мар'їне**; Крм., Чорноморський; **2011**. **Мар'їне**;
Пл., Глобинський; **2011**. **Мар'їне**; Пл., Котелевський; **2011**. **Мар'їне**; См.;
2011. **Мар'їне**; Хрк.; **1850**. **Мар'їне**; Хрк.; **1829**. **Мар'їна**; Херсонський
у; **1917**. **Мар'їна** **Олава**; Роменський у; **1904**. **Мар'їно** **Троицькой**;
Кременчуцький пов.; **1799–1801**. **Мар'їнь**; Радомишль; **1917**. **Мар'їнь-**
Фольварок; Овруцький у; **1911**.
Марко/Мáрка (< **Марко** (Тр., 216) або **Марія**, пор. **Мáрка** (Тр., 213) >
Маркине; Дц.; **1946**.
Марочка (< **Марина**, **Марія**, пор. **Марочка** (Тр., 211)) > **Марочкине**; Чрг;
1924.
Мартуся (< **Марта**, пор. **Мартуся** (Тр., 217)) > **Мартусине**; См.; **1946**.
Марулька (< **Марія**, пор. **Марулька** (Тр., 213)) > **Марульчин**; Рв.; **1946**.
Маруся (< **Марія**, пор. **Маруся** (Тр., 213)) > **Марусине**; Вн.; **2011**. **Марусин**;
См.; **1946**. **Марусине**; Вр.; **1946**, УкрАТП, 333. **Марусинь**; Луцький у; **1911**.
Маруш(х)а (< **Марія**, пор. **Маруха** (Тр., 213)) > **Марушин**; Рв.; **1946**.
Марфа (< **Марфа** (Тр., 219)) > **Марфин**; См.; **1946**.
Марчиха (< **Марко** (Тр., 216)) > **Марчихина** **Буда**; См.; **2011**.
Мар'яна (< **Мар'яна** (Тр., 220)) > **Мар'янинь**; Новоград-Волинський у; **1911**.
Марюха (< **Марія**, пор. **Марюха** (Тр., 213)) > **Марюхинь**; Хорольський
у; **1904**.
Мар'ята (< **Мар'яна**, **Мар'яся**, **Мар'яша** (Тр., 220)) > **Мар'ятин**; Жт; **1780**.
Мар'ятинь; Овруцький у; **1911**. **Гуго-Мар'ятин**; Жт; кін. XIX ст.
Мася (< **Марія**, пор. **Маська** (Тр., 213)) > **Масин**; Рв.; **1946**.
Масюра (< **Марія**, пор. **Масюра** (Тр., 213)) > **Масюринь**; Роменський у; **1904**.
Матюш(х)а (< **Матвій**, пор. **Матюшко** (Тр., 221)) > **Матюшин**; Кролевецький
пов.; **1779–1781**, ОНСН, 117.
Мацош(х)а (< **Матвій**, пор. **Мацоха** (Тр., 221)) > **Мацошин**; Льв.; **1398**.
Маша (< **Марія**, пор. **Маша** (Тр., 213)) > **Машина**; Жт; **2011**. **Машине**; Крм.,
Бахчисарайський; **2011**. **Машине**; Крм., Красногвардійський; **2011**.

- Микиш(х)а** (< Микита, пор. Микиша (Тр., 228)) > **Микишин**; Вр.; 1946.
- Микула** (< Микола, пор. Микула (Тр., 230)) > **Микулин**; Рв.; 1487–1489. **Микулин**; Хм.; 1335. **Микулина**; Ананьївський у; 1917. **Микулинь** (суч. н. Микулинці); Тр., 1144.
- Микулич(к)а** (< Микола, пор. Микулич (Тр., 230)) > **Микуличин**; І-Фр.; 1500. **Mukuliczyno pole**; Коломия; 1400.
- Митула** (< Дмитро, пор. Митуля (Тр., 108)) > **Митулин**; Льв.; 1440.
- Митюра** (< Дмитро, пор. Митура (Тр., 108)) > **Митюрине**; Крм.; 2011.
- Михайло** (< Михайло (Тр., 236)) > **Михайлин**; Вл.; 1946. **Михайлин**; Вн.; 1815. **Михалин**; Рв.; 1629. **Михалин**; Київська округа; 1926. **Михалине**; Вл.; 1911.
- Михалька** (< Михайло, пор. Михалька (Тр., 237)) > **Михальчина-Слобода**; Чрг; 1550.
- Михла** (< Михайло, пор. Михлик (Тр., 237)) > **Михлин**; Вл.; 1443.
- Мишера** (< Михайло, пор. Мишура (Тр., 238)) > **Мишерине**; Жт.; 1810.
- Миша** (< Михайло, пор. Миша (Тр., 238)) > **Мишин**; І-Фр.; 1416. **Myszyn**; Луцьк – Гоща; 1583. **Мишине**; Чрг; 1946.
- Мишура** (< Михайло, пор. Мишура (Тр., 238)) > **Мишурин Ріг**; Дн.; 1946.
- Мишута** (< Михайло, пор. Мишура, Мишуга, Мишуха (Тр., 238)) > **Мишутине**; См.; 1946.
- Мотя** (< Мотрона, пор. Мотя (Тр., 242)) > **Мотина Балка**; Дн.; 1768.
- Мотря** (< Мотрона, Мотря (Тр., 242)) > **Мотрине**; Пл.; 1904. **Мотринь**; Кременчуцький пов.; 1799–1801.
- Мотрона** (< Мотрона (Тр., 242)) > **Мотронин Яр**; Хрк.; 1946.
- Мусіяка** (< Мусій, пор. Мусіяка (Тр., 244)) > **Мусіячин**; Чрг; 1946.
- Насташ(х)а** (< Анастасія, пор. Насташка (Тр., 31)) > **Na(s)taszyn**; Брацлав – коло Ладижина; 1602. **Насташине**; І-Фр.; 1443.
- Настя** (< Анастасія, пор. Настя (Тр., 31)) > **Настине**; Кр.; 2011.
- Наталя** (< Наталія, Наталя (Тр., 246)) > **Наталин**; Вл.; 1890. **Наталине**; Хрк.; I пол. XVIII ст. **Наталине**; Хрс.; поч. XIX ст. **Наталін**; Київська округа; 1926.
- Наталоха** (< Наталія, Наталя, пор. Наталоха (Тр., 246)) > **Наталохинь**; Гадяцький у; 1904.
- Наташа** (< Наталія, Наталя, пор. Наташа (Тр., 246)) > **Наташине**; Крм.; 2011.
- Никита** (< Микита, пор. Никита (Тр., 228)) > **Никитина**; Єлисаветградський у; 1917. **Никитина**; Одеський у; 1917. **Никитина**; Херсонський у; 1917.
- Никола** (< Микола, пор. Никола (Тр., 229)) > **Николино**; Херсонський у; 1917.
- Нита(я)** (< Нит, пор. Нитенко (Тр., 253)) > **Нитине**; Жт.; 1647. **Нитин**; Новоград-Волинський у; 1911.
- Нікіша** (< Микита, пор. Никиша (Тр., 228)) > **Нікішине**; Дц.; 1946.
- Гриша** (< Григорій, пор. Гриша (Тр., 95)) > **Новогришине**; Дц.; 1946.
- Оксана** (< Оксана (Тр., 259)) > **Оксанина**; Чрк.; 1927.

- Октава** (< **Октавія** (Тр., 260)) > **Октавин**; Вл.; 1911.
- Олександра** (< **Олександра** (Тр., 263)) > **Олександрин**; Чрц.; 1946.
Олександрин; Київська округа; 1926.
- Олекса** (< **Олексій**, **Олекса** (Тр., 264)) > **Олексин Лід**; Вл.; 1946. **Олексин Малий**; Рв.; 1651. **Олексине**; См.; 1946. **Олексинь Великий**; Рв.; 1577.
Olexin; Луцький пов.; 1570.
- Олена** (< **Олена** (Тр., 265)) > **Оленин**; Вл., Затурівський; 1946. **Оленин**; Вл., Торчинський; 1946. **Оленине**; Вл. Камінь-Каширський; 1946. **Оленине**; См.; 1946.
- Олеся** (< **Олександра**, пор. **Олеся** (Тр., 263)) > **Олесине**; Тр.; 1820.
- Олеха** (< **Олександра**, пор. **Олеха** (Тр., 263)) > **Олехинь**; Стародубський пов.; 1799–1801.
- Олеш(х)а** (< **Олександра**, пор. **Олеха** (Тр., 263)) > **Олешин**; Хм.; 1493.
- Олеська** (< **Олександра**, пор. **Олеська** (Тр., 263)) > **Олещин**; І-Фр.; 1461.
- Оля** (< **Ольга**, пор. **Оля** (Тр., 268–269)) > **Олине**; См.; 1946. **Олинь**; Володимир-Волинський у; 1911.
- Ол(ъ)ма** (< **Ольма** (ЕСЛГНПР, 94)) > **Ол(ъ)минь**; у давньому Києві; 1377.
- Ольга** (< **Ольга** (Тр., 268–269)) > **Ольгине**; Вн.; 2011. **Ольгине**; Дн.; 1946.
Ольгине; Зп.; 1917. **Ольгине**; Тр.; 1946. **Ольгине**; Хрс. Високопільський; 1869. **Ольгине**; Хрс., Горностаївський; 1869. **Ольгино**; Новоград-Волинський у; 1911. **Ольгино**; Одеський у; 1917. **Ольгино-Шишкино**; Тираспольський у; 1917. **Ольгинь**; Луцький у; 1911. **Ольгинь**; Житомирський у; 1911.
Ольжин; Од.; 1946. **Ольжине**; Мк.; 1946. **Ольжино**; Київська округа; 1926.
- Оляна** (< **Уляна**, **Оляна** (Тр., 368)) > **Олянине**; Чрк.; 1946.
- Омелько** (< **Омелян**, **Омелько** (Тр., 269)) > **Омельчине**; Пл.; 1946.
- Ониська** (< **Онися**, **Ониська** (Тр., 272)) > **Ониськин**; Хрк.; 1946.
- Орина** (< **Орина** (Тр., 274)) > **Оринин**; Хм.; 1493.
- Осташ(а)** (< **Осташ**, **Євстафій**, **Євстахій**, пор. **Осташ** (Тр., 275–276)) > **Осташинь**; Луцький у; 1911. **Ostaschyn**; Галичина; 1456. **Ostaszyn**; Овруч; сер. XVI ст.
- Павлюта** (< **Павло**, пор. **Павлюта** (Тр., 278–279)) > **Павлютино**; Херсонський у; 1917.
- Павш(х)а** (< **Павло**, пор. **Павша** (Тр., 278–279)) > **Павшино**; Зк.; 1946.
- Пантюха** (< **Панас**, пор. **Пантюха** (Тр., 278–279)) > **Пантюхине**; Лг; 1946.
- Панчиха** (< **Панас**, пор. **Паньчиха** (Тр., 278–279)) > **Панчишине**; Вн.; 2011.
- Панчоха** (< **Пантелеймон**, пор. **Панч**, **Панчина**, **Панчешко** (Тр., 285–286)) > **Панчошина Балка**; Зіньківський пов.; 1799–1801.
- Панюта** (< **Пантелеймон**, пор. **Панюта** (Тр., 285–286)) > **Панютине**; Зп.; 1946. **Панютине**; Хрк.; 1946.
- Папка(о)** (< **Папій**, пор. **Папко** (Тр., 286)) > **Папкине**; См.; 1946.
- Параня** (< **Парасковія**, пор. **Параня** (Тр., 287)) > **Паранине**; Жт; 1721.
- Параска** (< **Парасковія**, **Параска** (Тр., 287)) > **Парашине Поле**; Кр.; 1946.

- Парута** (< Парасковія, пор. Парусочка (Тр., 287)) > Парутине; Мк.; 1917.
Парутине Червоне; Мк.; 1946.
- Паша** (< Павло, Павлина, пор. Паша (Тр., 278)) > Пашинь; Овруцький у;
XVI ст.
- Пашка** (< Павло, Павлина, пор. Пашко (Тр., 279)) > Пашкине; См.; 1946.
- Педина** (< Федір, пор. Педина (Тр., 374)) > Педининь; Хорольський у; 1904.
Педининь 2-й; Хорольський у; 1904.
- Петрашиха** (< Петро, пор. Петраш (Тр., 293)) > Петрашишине; Чрц.; 1946.
- Петро** (< Петро (Тр., 292)) > Петрине; Мк.; 1917.
- Петрич(к)** (< Петро, пор. Петрик (Тр., 293)) > Petryczyn; Київ – на допливі
Стугни; 1628. **Петруха** (< Петро, пор. Петруха (Тр., 293)) > Петрушин;
Чрц; 1623. Петрушинь; Прилуцький у; 1904.
- Пилипчата** (< Пилип, пор. Пилипча (Тр., 293)) > Пилипчатине; Дц.; 1946.
- Савара** (< Север (Тр., 328), Северин (Тр., 329)) > Саварин; Лв.; 1893.
- Сава** (< Сава (Тр., 319)) > Савин; Чрц; 1765–1769. Савин Кут; Пл.; 1946.
Савино; Кременчуцький у; 1799–1801. Савинь; Конотопський пов.; 1799–
1801. Савинь; Одеський у; 1917. Савино Малое; Одеський у; 1917.
- Савка** (< Сава, пор. Савка (Тр., 319)) > Савчин; Лв.; 1578. Савчин; Чрц.;
1946. Савчине; Вн.; 1716.
- Семенюта** (< Семен, пор. Семенюта (Тр., 331)) > Семенютинь; Гадяцький у;
1904. Семенютинь 1-й; Хорольський у; 1904. Семенютинь 2-й; Хорольський
у; 1904.
- Семеняка** (< Семен, пор. Семеняка (Тр., 331)) > Семенякинь; Миргородський
у; 1904.
- Сенька** (< Семен, пор. Сенько (Тр., 332)) > Сеньчине; Мк.; 1917. Сенчинь;
Роменський у; 1904.
- Солоха** (< Соломія, пор. Солоха (Тр., 342)) > Солошине; Зп.; 1946. Солошине;
Пл.; 1799–1801. Солошинь; Хорольський у; 1904.
- Стецюра** (< Степан, пор. Стецура (Тр., 349)) > Стецюрин; См.; 1946.
- Стеська** (< Степан, пор. Стець, Стешко, Стецько (Тр., 348–349)) > Стещин;
Київська округа; 1926.
- Сусана** (< Сусанна (Тр., 353)) > Сусаніне; Крм.; 1962.
- Тамара** (< Тамара (Тр., 354)) > Тамарине; Мк.; 1917. Тамаринь; Переяславський
пов.; 1787.
- Таша** (< Наталія, пор. Талюша (Тр., 247)) > Ташине; Мк.; 1917.
- Текля** (< Текля (Тр., 356)) > Теклине; Вл.; 1790. Теклине; Чрк.; 1946.
Текелине; Кр.; 1946.
- Теола** (< Теофіла, Феофіла (Тр., 358)) > Теолин; Чрк.; 1791.
- Тереза** (< Тереза (Тр., 358)) > Терезине; Кв.; 1987.
- Тетюська** (< Тетяна, пор. Татуся (Тр., 358)) > Тетюшине; Хрк.; 1750.
- Тимога** (< Тимофій, пор. Тимоць (Тр., 361)) > Тимогино; Одеський у; 1917.
- Тимоха** (< Тимофій, пор. Тимоха (Тр., 361)) > Тимошине; Лг.; 1946.

- Тимошка** (< **Тимофій**, пор. **Тимошка** (Тр., 361)) > **Тимошкинь Перевозь**; Стародубський пов.; 1799–1801.
- Тихота** (< **Тихін**, пор. **Тихоша** (Тр., 363)) > **Тихотин**; Вл.; 1554.
- Томара** (< **Тамара**, пор. **Тома**, **Томуся** (Тр., 355)) > **Томарине**; Хрс.; 1956.
- Томила** (< **Таміла**, **Томіла** (Тр., 355)) > **Томилине**; Чрг; 1946.
- Тома** (< **Тамара**, пор. **Тома** (Тр., 355)) > **Томин**; См.; 1904. **Томина Балка**; Хрс.; 1840. **Уршула** (< **Урсула**, пор. **Уршуля** (Тр., 369)) > **Уршулинь**; Ровенський у; 1911.
- Федина** (< **Федір**, пор. **Федина** (Тр., 375)) > **Федининь**; Хорольський у; 1904.
- Федка(о)** (< **Федір**, пор. **Федько** (Тр., 376)) > **Федчине**; Лг; 1946.
- Фетюха** (< **Федір**, пор. **Фетюк** (Тр., 376)) > **Фетюшин**; Остер; 1666.
- Флора** (< **Флора** (Тр., 393)) > **Флорине**; Вн.; 1697.
- Фока** (< **Фока** (Тр., 393)) > **Фокине**; Стл.; 1946.
- Фома** (< **Фома**, **Хома** (Тр., 400)) > **Фомина**; Херсонський у; 1917.
- Хома** (< **Хома**, **Фома** (Тр., 400)) > **Хомин**; Вр.; 1946. **Хомина**; Лв.; 1800. **Хомине**; См.; 1946. **Хомине**; Хрк.; 1675. **Хомине**; Чрг; 1600.
- Шура** (< **Олександра**, пор. (Тр., 262)) > **Шурин**; Вл.; 1946. **Шурине**; Мк.; 1917.
- Юзефа** (< **Йосип**, **Йосипа**, пор. **Йосефко**, **Юзенька**, **Юзюка** (Тр., 161–162)) > **Юзефинь**; Радомишль; 1917. **Юзефін**; Київська округа – Радомишль; 1917.
- Юзя** (< **Йосипа**, пор. **Юзя** (Тр., 162)) > **Юзіно**; Хм.; 2011.
- Юля** (< **Юлія**, пор. **Юля** (Тр., 407–408)) > **Юлине**; Стл.; 1946.
- Юриця** (< **Юрій**, пор. **Юринець** (Тр., 408–409)) > **Юрицяна**; Херсонський у; 1917. **Юрицяна П.П.**; Александрійський у; 1917.
- Юрка(о)** (< **Юрій**, пор. **Юрка** (Тр., 408–409)) > **Юркине**; Крм.; 2011.
- Ядвига** (< **Ядвіга** (Тр., 412)) > **Ядвигинь**; Луцький у; 1911.
- Ядвига** (< **Ядвіга**, пор. **Ядвіна** (Тр., 412)) > **Ядвининь**; Острозький у; 1911.
- Ядзя** (< **Ядвіга**, пор. **Ядзя** (Тр., 412)) > **Ядзинь**; Ровенський у; 1911.
- Якота** (< **Яків**, пор. **Яковко** (Тр., 413)) > **Якотун**; Переяслав; 1620.
- Якуна** (< **Яків**, пор. **Якун** (Тр., 413) **Якун** (Тр., 415)) > **Якунинь**; Одеський у; 1917.
- Янина** (< **Яніна** (Тр., 417)) > **Янининь**; Прилуцький у; 1904.
- Яна** (< **Яна** (Тр., 417)) > **Янинь-Борь**; Володимир-Волинський у; 1911.
- Янкулиха** (< **Ян**, пор. **Янко**, **Янкулин** (Тр., 416)) > **Янкулишина**; Одеський у; 1917.
- Янка(о)** (< **Яна**, **Ян**, пор. **Янка** (Тр., 417)) > **Янчин**; Вінниця – Погребище; 1602. **Янчин**; Лв.; 1442.
- Ярема** (< **Ярема** (Тр., 417)) > **Яреминь**; Стародубський пов.; 1799–1801.
- Яць** (< **Яків**, пор. **Яць** (Тр., 413)) > **Яцине**; См.; 1650. **Яцине-Окарі**; Пл.; 2011.
- Яцина** (< **Яків**, пор. **Яцина** (Тр., 413)) > **Яцынинь**; Хорольський у; 1904.

Із ойконімії на *-інь України виокремлено 251 антропонім канонічного походження. Більшість християнських антропонімів уже зафіксовані раніше у словниках як власні імена людей або ж як прізвиська/прізвищеві назви.

Виявлено 30 назв (12%), які не представлені в доступних нам лексикографічних працях: Аврата (< Гаврило), Горпа (< Агрипина//Горпина), Демх(ш)а (< Дем'ян), Домашла (< Домна, Домнікія, Домаха), Ільпа (< Ілля), Кузята (< Кузьма), Макиш(х)а (< Матвій, розм. Макій), Макош(х)а (< Матвій, розм. Макій), Манята (< Марія), Мар'ята (< Мар'яна), Матюш(х)а (< Матвій), Митула (< Дмитро), Михла (< Михайло), Мишера (< Михайло), Мишута (< Михайло), Нита(я) (< Нит), Ол(ь)ма (< Ольма), Панчоха (< Пантелеймон), Парута (< Парасковія), Пилипчата (< Пилип), Савара (< Север, Северин), Стеська (< Степан), Таша (< Наталія), Теола (< Теофіла, Феофіла), Тимота (< Тимофій), Томара (< Тамара), Фетюха (< Федір), Юриця (< Юрій), Якота (< Яків), Янкулиха (< Ян).

СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

ЕСЛГНПР – *Etymologičnij slovník litopisnih geografičnih nazv Pivdennoï Rusi*, Kiïv 1985.
 Ред. – Ї. Red'ko, *Slovník sučasnih ukraïns'kih prizviš'*, t. 1, L'viv 2007.
 Тр. – Ї. Trijñak, *Slovník ukraïns'kih imen*, Kiïv 2005.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ОБЛАСТЕЙ

Крм. – Автономна Республіка Крим	Вн. – Вінницька область
Вл. – Волинська область	Вр. – Ворошиловоградська (суч. Луганська) область
Дн. – Дніпропетровська область	Дц. – Донецька область
Жт. – Житомирська область	Зк. – Закарпатська область
Зп. – Запорізька область	І-Фр. – Івано-Франківська область
К-П – Кам'янець-Подільська (суч. Хмельницька) область	Кв. – Київська область
Кр. – Кіровоградська область	Лг. – Луганська область
Лв. – Львівська область	Мк. – Миколаївська область
Од. – Одеська область	Пл. – Полтавська область
Рв. – Рівненська область	Стл. – Сталінська (суч. Донецька) область
См. – Сумська область	Тр. – Тернопільська область
Хм. – Хмельницька область	Хрк. – Харківська область
Хрс. – Херсонська область	Чрк. – Черкаська область
Чрц. – Чернівецька область	Чрг. – Чернігівська область

ЛІТЕРАТУРА

- Bučko G., Antonůk T., *Cerkovno-hrístiáns'kì ímena v osnovah ojkonímiv Galičini* [v:] *Ojkonímika shídnych slován. Tezi dopovídej naukovogo seminari*, Kíiv 1996, s.10-11.
- Bučko D., *Vidrodinnì ojkonimi pol's'ko-ukraíns'kogo pograniččâ* [v:] „Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriâ filologíâ”, vip. 34, č. II, 2004, s. 18-23.
- Kupčins'ka Z., *Deantroponímna arkhaična ojkonimiâ: vidkompoziti* [v:] „Zapyski z onomastiki”, vip. 18, Odesa 2015, s. 416-434.
- Kupčins'ka Z., *Deantroponímna arkhaična ojkonimiâ: vidkompoziti. II* [v:] „Zapyski z onomastiki”, vip. 20, Odesa 2017, s. 159-175.
- Kupčins'ka Z., *Deantroponímna arkhaična ojkonimiâ: vidkompoziti. III* [v:] *Serce čysteé, dumka česnaâ...: Zbirnyk naukovih prac' i materialiv na pošanu Írini Oshčipko*, L'viv 2018, s. 491-511.
- Kupčins'ka Z., *Dešo pro metodiku viokremennâ antroponímiv iz ojkonimíi* [v:] „Visnik L'vivs'kogo universitetu”, Seriâ filologíâ, vip. 50, 2010, s. 409-416.
- Kupčins'kij O., *Najdavniši slováns'kì toponímy Ukraíni ák džerelo ístoriko-geografíčnih doslidžen'.* *Geografíčni nazvi na -yčì*, Kíiv 1981.
- Hudaš M., Demčuk V., *Pohodžennâ ukraíns'kih karpats'kih i prikarpats'kih nazv naselenih punktiv (vidantroponímni utvorennâ)*, Kíiv 1991.
- Šul'gač V., *Narisi z praslováns'koí antroponimíi*, č. I, Kíiv 2008.
- Šul'gač V., *Ojonimíâ Volini: etimologíchnij slovník-dovídnik*, Kíiv 2001.

Власні імена людей як твірні основи репрезентовані в ойконімії України. Антропонімія, яку виокремлено з ойконімів на *-інь України, є лише незначним фрагментом великого масиву власних назв та їхніх варіантів. Актуальним є Словник власних назв людей, який би містив антропонімію, почерпнуту з архаїчної ойконімії. Він збагатив би не лише український антропонімікон, але й загальнослов'янський. Із географічних назв на *-інь України виокремлено 251 антропонім канонічного походження. Більшість християнських антропонімів уже зафіксовані раніше у словниках як власні імена людей або ж як прізвиська/прізвищеві назви. Виявлено 30 назв (12%), які не представлені в лексикографічних працях: Аврата (< Гаврило), Горпа (< Агрипина// Горпина), Демх(ш)а (< Дем'ян), Домашла (< Домна, Домнікія, Домаха), Ільпа (< Ілля), Кузята (< Кузьма), Макиш(х)а (< Матвій, розм. Макій), Макош(х)а (< Матвій, розм. Макій), Манята (< Марія), Мар'ята (< Мар'яна), Матюш(х)а (< Матвій), Мигула (< Дмитро), Михла (< Михайло), Мишера (< Михайло), Мишута (< Михайло), Нита(я) (< Нит), Ол(ь)ма (< Ольма), Пацчоха (< Пантелеймон), Парута (< Парасковія), Пилипчата (< Пилип), Савара (< Север, Северин), Стеська (< Степан), Таша (< Наталія), Теола (< Теофіла, Феофіла), Тимота (< Тимофій), Томара (< Тамара), Фегюха (< Федір), Юриця (< Юрій), Якота (< Яків), Янкулиха (< Ян).

Ключові слова: ойконім на *-інь, антропонім, християнські імена, деантропонімна ойконімія, твірна основа.

CHRYSITIAN NAMES AS CREATING STEMS OF ARCHAIC OICONYMY OF UKRAINE

Proper names of people as creating stems are represented in oiconymy of Ukraine. Anthroponymy separated from oiconymy of Ukraine ending in *-инь is only a small fragment of a large amount of proper names and their variants. The actual problem is creating the dictionary of personal names of people, which would contain anthroponymy derived from archaic oiconymy. It would enrich not only the Ukrainian anthroponymicon but All-Slavonic one. 251 anthroponym of canonical origin is distinguished from geographical names of Ukraine ending in *-инь. Most of Christian anthroponyms are represented in dictionaries as names of people or as bynames/proto-surnames. It is found out that 30 names (12%) are not represented in lexicographical works: Аврата (< Гаврило), Горпа (< Агрипина//Горпина), Демх(ш)а (< Дем'ян), Домашла (< Домна, Домнікія, Домаха), Ільпа (< Ілля), Кузята (< Кузьма), Макиш(х)а (< Матвій, розм. Макій), Макош(х)а (< Матвій, розм. Макій), Манята (< Марія), Мар'ята (< Мар'яна), Матюш(х)а (< Матвій), Митула (< Дмитро), Михла (< Михайло), Мишера (< Михайло), Мишута (< Михайло), Нита(я) (< Нит), Ол(ь)ма (< Ольга), Панчоха (< Пантелеймон), Парута (< Парасковія), Пилипчата (< Пилип), Савара (< Север, Северин), Стеська (< Степан), Таша (< Наталія), Теола (< Теофіла, Феофіла), Тимота (< Тимофій), Томара (< Тамара), Фетюха (< Федір), Юриця (< Юрій), Якота (< Яків), Янкулиха (< Ян).

Key words: oiconym ending in *-инь, anthroponym, Christian names, deanthroponymic oiconymy, creating stem.

zgłoszenie artykułu: 30.09.2019
przyjęcie artykułu do druku: 12.04.2020

Наталія МАЛЮГА¹

Криворізький державний педагогічний університет
ORCID 0000-0001-7956-6987

Християнська мораль і колективний етичний досвід у сучасному українському художньому дискурсі

Уявлення про сферу сакрального формуються через ознайомлення з книгами Святого Письма Старого й Нового Завіту, текстами релігійної тематики, церковними проповідями, іконічним письмом та ін., під час культового спілкування.

Із певних історико-ідеологічних причин тривалий час проблема християнської моралі, християнського світогляду була витіснена на периферію наукових досліджень. Попри те що Біблія є релігійним і культурним феноменом і завжди перебувала в колі зацікавлень діячів національної культури, „проблема мистецької рецепції Біблії як загалом, так і в локальних аспектах нерідко була в минулому об'єктом політичних спекуляцій і наукових фальсифікацій”².

У релігійних громадах християнських держав сформувався стійкий попит на те, аби ті, кому адресоване Святе Письмо, відчували його зв'язок із сьогоденням. Ця потреба знайшла підтримку в наукових колах. Нині в україністиці все більшої популярності набуває дослідження функціонування релігійної лексики поза конфесійним стилем, узаємодії сакральних і світських текстів в аспекті теорії інтертекстуальності й прецедентності, а також особливостей інтерпретації інтертекстових елементів біблійного походження в поетичних та прозових творах (Н. Бабич, Т. Берест, А. Берестова, І. Бетко, І. Біда, С. Богдан, Ю. Боднарчук, Ю. Браїлко, Т. Вільчинська, Я. Гриневич, А. Данілова,

¹ Наталія Малюга – кандидат наук, доцент кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет, kafedra_movy@kdpu.edu.ua.

² І. Бетко, *Рецепція Біблії в українській поезії: деякі історико- і теоретико-літературні аспекти дослідження*, [v:] „Питання літературознавства”, вип. 2, 1993, s. 31-41, <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/266485.html>, [18.01.2018].

А. Зеленська, П. Іванишин, Т. Кальченко, А. Ковтун, Ж. Колоїз, П. Мацьків, Н. Мех, І. Набитович, О. Решетняк, М. Стецик, Г. Сюта, О. Тележкіна, Г. Тимошик, Л. Явір та ін.), підвищився інтерес до вивчення релігійного світогляду письменника (Д. Єсипенко, С. Ігнат'єва, Н. Піддубна, А. Поповський, М. Скаб, О. Слободян, О. Яковина та ін.). Узагальнення досягнень науковців у розробці окресленої проблеми здійснила М. Скаб в аналітичній праці „Основні напрями дослідження взаємодії української мови і сфери сакрального: здобутки та перспективи”³.

У царині філології студіювання (із залученням методів текстової лінгвістики та семантичного аналізу) й коментування тексту Біблії на засадах герменевтики вже стало звичним явищем, набуло ознак традиційності, натомість вивчення внутрішнього письменницького „я” як релігійної особистості та його вплив на формування колективного етичного досвіду народу все ще проходить стадію ембріогенезу.

Мета нашої розвідки – на матеріалі окремих зразків художньої літератури дослідити інтерпретацію біблійних моральних постулатів крізь призму колективного етичного досвіду, а також модифікацію біблійних образів у сучасному світському контексті.

До аналізу ми залучили прозові твори Юрія Андруховича, Олеся Бердника, Романа Іваничука, Ліни Костенко, Володимира Яворівського, письменників, яких за життя визнали класиками української літератури. Аби пояснити свій вибір джерельної бази, вдамося до розлогого цитування Т. Вільчинської: „Сьогодні дослідження особливостей мовомислення конкретних етносів все частіше базуються на матеріалі художніх текстів, створених розкутою свідомістю митців, які відбивають дійсність через дзеркало етнічних та індивідуальних уподобань. Зазвичай це твори відомих у національній культурі письменників, що конотують інформацію про моральні цінності й еталони та пов'язані з ними базові позиції культури”⁴.

Чверть століття тому, вивчаючи закономірності художньої рецепції Біблії, літературознавець І. Бетко доходить висновку: „Показово, що в новій українській поезії рецепція атеїстичних віянь доби утворює замкнене самодостатнє відгалуження, тоді як численні питання християнської релігійної свідомості в процесі здобуття людиною духовної свободи групуються в струнку, розгалужену систему”⁵, ця теза не втратила своєї актуальності, її можна застосувати й щодо сучасного українського художнього дискурсу загалом.

³ М. Skab, *Osnovní naprámi doslídženná vzáemodii ukráíns'koj movi i sferi sakral'nogo: zdobutki ta perspektivi* [v:] „Naukovij visnik Černivec'kogo nacional'nogo univěrsitetu imeni Ūriá Fed'koviča. Zb. nauk. pr.”, vip. 506-508, 2010, s. 3-10.

⁴ Т. Vil'čins'ka, *Movna reprezentaciá mifologičnogo etnokodu kul'turi v poetici Pro Čornobil'* [v:] „Naukovij visnik Černivec'kogo univěrsitetu. Zb. nauk.prac”, nauk. red. M. Popovič, M. Skab, vip. 772, 2016, s. 125.

⁵ І. Бетко, *Op. cit.*, s. 33.

Усвідомлення минулості людського життя змушує звертатися до тих цінностей, що в Біблії трактуються з точки зору вічного тривання. Автори намагаються дорости до величі Всевишнього, збагнути Божий задум, нерідко апелюють до Нього. У творах, яким притаманна сакральна тональність, Бог є не лише об'єктом молитви, а й об'єктом філософського аналізу: „...народи світу здавна орієнтовані на пізнання **містифікованої постаті Христа**. Як і передбачав Він, людям показують: ось Він! І **віруючі кидаються на примарний образ**. І розчаровуються. [...] Обвішуються хрестами, обставляються кадилами, митрами, ризами, іконостасами, а потім руйнують все це ... а потім знову реставрують, як це комічно відбувається нині...”⁶; „Тисячолітні провокації та **узурпація Імені Бога** створили тяжкий психозаслон. [...] **сотні сект, конфесій, проповідників, теологів, атеїстів, псевдомудреців спотворювали суть Місії Небесної Дитини**. Замість реального виходу на Поле Божого Творення людей прив'язували до ідеї приниженості, гріховності, падіння й грядущого Страшного Суду”⁷. Олесь Бердник у повісті-есе *Тайна Христа* намагається вербалізувати духовні істини. Текст, по суті, роздуми про Бога, рясніє прецедентними біблійними одиницями, релігійними лексемами, алюзіями на релігійні тексти. Ми можемо говорити про христоцентричність письменника. (1989 року Олесь Бердник, який мав свою програму національного відродження України і пропагував її, створив громадську організацію „Українська Духовна Республіка” на засадах ідеї Григорія Сковороди про Горню Республіку Духу; 1990 року в Прикарпатському місті Коломиї відбувся Перший Всесвітній Собор Духовної України).

Бог у біблійному значенні – „творець усього суцього, що керує світом і вчинками людей”; в образному вживанні – носій найвищих людських ідеалів, моральної довершеності, утілення ідеї людського щастя, справедливості. У художньому дискурсі спостерігаємо актуалізацію імпліцитних сенсів, які визначаються семами „розуміння”, „всемогутність”, „справедливість”, „всеосяжність”, „добро”, „любов”, „милосердя”, „жертвовність”, а з іншого боку, особливістю українського сприйняття Бога є наділення його людськими рисами характеру: „Вже дві тисячі літ світ знає про Учителя Нового Завіту, повторює нібито Його Слова, поклоняється Йому, будує храми в ім'я Його, молиться Йому; та разом з тим Його Ім'ям сотні літ запалювалися вогнища інквізиції, на яких конали борці за Правду. В ім'я Його йшли до бою армії християнських держав, топлячи в крові мільйони життів, руйнуючи міста, спопеляючи ниви і утвори людського генія. До того ж часто-густо супротивники піднімали над головами своїх войовничих орд стяги з Образом Христа, благаючи в Нього перемоги. **За кого ж вони його вважали? Невже за режисера ганебного історичного спектаклю?**”⁸

⁶ О. Berdник, *Tajna Hrista*, Київ 1996, с. 54-55.

⁷ *Ibidem*, с. 173.

⁸ *Ibidem*, с. 20.

Духовна культура є тим чинником, за допомогою якого етнос не тільки консолідувався, але й розвивався, примножувався і врешті-решт витворив міцний код нації, без якого жоден народ не спроможний на самоутвердження. Релігійні уявлення поєднуються з реаліями життя. Вимоги часу й культурного оточення перезапускають під заданим кутом процес поетичної рецепції біблійних сюжетів та мотивів. Тому, зокрема, у постмодерністських творах (а для культури постмодернізму загалом, як відомо, притаманні втрата ціннісних критеріїв та цинізм) письменники нейтралізують позитивний емоційно-експресивний компонент одиниць із сфери сакрального. Наприклад: „27–28 травня в Чортополі відбудуться вперше за двісті років повернуті народові рекреації під загальною назвою „Свято Воскресаючого Духу”. Це свято стане першим кроком у відродженні давніх і прекрасних традицій нашого народу. **Запрошуємо всіх у Чортопіль!**

У ПРОГРАМІ СВЯТА:

1. Науково-теоретична конференція „Свято, яке завжди з нами” (доповіді й виступи визначних філософів, економістів, екуменістів, пара- і психологів, історіософів, астрологів, політологів, народних депутатів, гіпнотизерів, деміургів та ін.) – 27 травня, зал засідань міськкому Компартії України, початок о 16 год.⁹ Попри те що спостерігаємо потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого, вигадана реальність постає театром абсурду, апокаліптичним карнавалом, відтак авторові не уникнути іронічно-негативної оцінки, а читач має можливість спостерігати процес десаκραлізації.

Ми не схильні створювати над текстом тенденційної надбудови будь-якого характеру, проте якось самі по собі напрошуються паралелі: Перший Всесвітній Собор Духовної України в Коломиї (реальна подія, про яку ми писали вище; саме там „виростають блакитні Храми Духу на підмурку людського серця”) та Свято Воскресаючого Духу в Чортополі (художня вигадка; вигаданий літературний топонім із прозорою внутрішньою формою аж ніяк не те місце, де дух воскресає, відновлюється). Проведення Першого Всесвітнього Собору Духовної України Бердником та написання роману Андруховичем збігаються в часі.

Аналіз творів художньої літератури засвідчує незбіг біблійних моральних постулатів та колективного етичного досвіду, етичного вибору людей, об’єднаних не лише територіально, а й ментально. Висока частотність звернень до Бога не є свідченням глибокої побожності. Нарікання на Бога зазвичай постають від розпачу, у який впадає людина під час життєвих випробувань, від незадоволення власним „Я” і своїм буттям. Наприклад: „– **Боже! Чого Ти такий немилосердний до мене? Чому на мені зводиш свою злість на рабів твоїх? Чим же я завинила перед тобою? Забрав чоловіка. Не дав мені народити дитинку. Не дав навіть коханця пугнього, любого душі моїй і тілу моему.**

⁹ „Bu-ba-bu” (Ūrij Andruhovič, Oleksandr Īrvanec’, Viktor Neborak). *Vibrani tvoriv. Poeziâ, proza, eseï, avtors’kij proekt, uporâd., bibliograf. vidomosti ta prim.* V. Ġabora, L’viv 2008, s. 159.

Повірила, що даси мені Геніка хоч на вечір – і цю радість Ти забрав у мене. А ще зараз приїде пожежник з дурною макухою та олією – і все пропало. Щоб йому хоч мотоцикл зламався по дорозі, щоб бензин закінчився...”¹⁰ Як бачимо, морально-релігійне й світське розуміння гріха не збігається (за християнськими канонами, гріх – символ найбільшого зла; перелюб – тяжкий гріх). Аби прокоментувати відсутність гармонії між духовним і світським, вдаємося до цитування Н. Бабич: „Людина – сотворіння Боже, але явище суспільне. Всю свою історію людство переживає у боротьбі добра зі злом, правди з кривдою, величі духу з ницістю спокус”¹¹.

Персонаж В. Яворівського, звертаючись до Бога, свідомо порушує заповіді Нового Завіту, не лише не усвідомлює тягара власного гріха, а й просить сприяння в гріху, не боїться покути, не виявляє побожності, поваги до слова Божого, не знає сорому, не боїться неслави й осуду, не має мук сумління. Жінка не висловлює вдячності Господу, що дав їй сили вистояти, а лише нарікає, така людина не здатна пережити властиві християнину почуття любові й смирення, на цьому етапі її духовного розвитку не варто сподіватися від неї покаяння. Маємо приклад неадекватної, спотвореної рецепції та інтерпретації сфери сакрального. Крім того, прокляття „щоб йому...” (останнє речення) є ілюстрацією глибокої вкоріненості язичницьких стереотипів у сприйнятті світу. Віра в силу слова, промовленого за певних обставин і з певною іллокуцією, сягає корінням язичницького світогляду. Насправді такі інвективи не передбачають здійснення „побажання”, вони послуговують вираженню невдоволення, досади.

Гостре питання віровідступництва, ренегатства порушено в історичній прозі: „Молодий, ще не ситий Крим лежить розділений глибокою тріщиною в землі над Чурук-су, заселений людьми, які вважають своєю батьківщиною інші краї. Та варто кинути **ключ „за віру”**, як монголи-ногаї і **християни-тати, не задумуючись над тим, хто кличе до боротьби, стають враз фанатичними лицарями пророка Магомета**; бряжчать мечі, пломеніють очі, що ніколи не зайдуться сльозою, побачивши кров, серця жадають **жертвоприношення во ім'я закону, що часто стає беззаконням**. Пропадають мрійливість ногай і замкненість тата, пастухи стають воїнами, готовими робити все, що їм накажуть: **вбивати, палити, нищити, аби тільки за віру**, в якій ніхто ніколи не сумнівається. Пісню тоді заміняє войовничий крик, вільнодумство – сліпа покора, волелюбність – поштивість і страх, доброту – жорстокість”¹². Р. Іванчук задля розширення тезаурусу читачів, а також щоб уникнути хибної етимології, підгрунтям якої може стати міжмовна омонімія, подає витлумачення слова тати: „степові татари називають гірських татами (**віровідступниками**)”. І далі письменник

¹⁰ V. Âvoriv's'kij, *Vovča ferma*, Kiïv 2000, s. 211.

¹¹ N. Babič, *Bogoslovs'kij stil' ukrains'koï movi u konteksti stilističnoï nauki. Zbirnik naukovodidaktičnih prac'*, Černivci 2009, s. 189.

¹² R. İvančuk., *Mal'vi (Âničari). Orda. Romani*, Harkiv 2000, s. 33.

досить категоричний, чітко артикулює суспільну оцінку: „– **Потурначко ти моя...** [...] – **Що ти мариш, доню! Ти ясирка в работизні,** що можеш зробити?”¹³ Світоглядні уявлення народів, українського зокрема, „є важливим джерелом культурної інтерпретації явищ дійсності та їх відображення в мові”¹⁴.

Колективний досвід етносу, його свідомість і позасвідоме, репрезентоване в етнічній культурі, фіксує мова. Саме вона, виконуючи функцію не лише накопичення, зберігання, обробки, а й трансляції знань, уявлень, образів певного світу, інформації загалом, служить чинником культурної пам’яті етносу, його самозбереження та розвитку. Питання наступу на віру лежить у площині агресивної зовнішньої політики держав-сусідів, поза історичним контекстом розглядатися не може. До прикладу наведемо ілюстрації з роману Р. Іваничука *Мальви*: „**Журилася Україна, бо йшли ляхи на три шляхи, а татари на чотири,** і плакало небо над молочним степом і над людьми, що нижче трав падали, плакало”¹⁵; **Нема України – є Ляхистан з костьолами, чим вони кращі від мечетей?**”¹⁶ Це рефлексія Хресної дороги України. Мова як соціальний феномен несе в собі відбиток життя суспільства. Сутність кожної культури можна зрозуміти через суть мови, національна мова завжди „пристрасна”, коли фіксує культурно-історичні події з життя нації.

Художня література акумулює в собі життєвий досвід народу, його світобачення, поведінкові приписи, норми, відображає українську ментальність і духовність, маніфестує риси національного характеру, умонастрої народу. Українці, хоч і не демонструють ревне заглиблення в дух віри, мають потребу в спілкуванні зі служителями релігійного культу, які є проповідниками християнської ідеї: „**Народ, утішений, що з’явився на селі священик, валом валив до церкви:** хто хотів замовити панахиду по загиблих у битвах мужах і синах, в іншого дитина не хрещена, а хтось на віру живе, не маючи де взяти шлюб”¹⁷; зацікавлені в актах релігійної комунікації: **Мені пощастило познайомитися з литовським ксьондзом** отцем Болеславом. [...] Я відчував, що **священик зриває запони на моєму духові,** накладені життєвою ситуацією, місцем народження, вихованням”¹⁸. „Утішений” і „пощастило”, бо серед священнослужителів є чимало й таких, що безбожно порушують Закон Божий, інститут Церкви себе дискредитував. Потік псевдохристиянства, міжконфесійні сварки деформували Благую Вість.

Насичені протиріччями й позначені трагізмом століття після прийняття християнства Київською Руссю відбилися на психології українців, однак ми свідомі того, що не можна запроторити дух християнства в прокрустове

¹³ *Ibidem*, s. 193.

¹⁴ Т. Vil’čins’ka, *Op. cit.*, s. 128.

¹⁵ Р. Іваничук, *Op. cit.*, s. 13.

¹⁶ *Ibidem*, s. 17.

¹⁷ *Ibidem*, s. 244.

¹⁸ О. Berdник, *Op. cit.*, s. 36.

ложе надуманих конфесійних обмежень: „Всі ті **сварки міжконфесійні**, всі анафема, прокляття, інквізиторські вогнища, хрестові походи, **взаємна ненависть ієрархів церков свідчать про те, що маємо справу не з послідовниками Христа, а з слугами Антихриста**¹⁹; – **А хто переможе в конфлікті: католики чи православні?** – Як завжди, **переможуть безбожники**. Бо для українця важливіша кількість рушників у його церкві, аніж якась там Нагірна проповідь”²⁰.

Молитві українці надають виняткової ваги, і це не всеукраїнське замилювання власним національним колоритом, а засіб заспокоєння душі: „**Війнуло** на неї далеким і **ніжним, як дитинство, спогадом: вечірні дзвони на Україні**, сипле гомін росу на степ, м’якне тирса, і **соняшники опускають голови для молитви...**”²¹ Зрозуміло, можна звикнути до відправ, молитов, церковного співу і дзвонів, а Слова Божого не прийняти.

Мова окреслює межі й визначає спосіб розуміння нами власного світу, вона набуває сили в слові, у якому поєднується об’єктивно-предметна та суб’єктивна смислова співвіднесеність. Критичне ставлення до Бога відповідає традиціям українців, що підтверджує здійснений нами аналіз паремійного фонду²².

Переосмислюючись в українському мовному оточенні під впливом етнолінгвістичних чинників, способу життя, традицій, старовинних вірувань, біблійні символічні назви наближалися до повсякденного побутового, усно-розмовного, фольклорного вживання. Наприклад: „На кого ти орієнтуєшся, коли пишеш?” – запитав якомсь Неборак Петра Мідянку. „На Бога”, – відповів той. А втім, він міг відповісти і з питальною інтонацією. Бо в них **на Закарпатті оце „на Бога” означає „навіщо”, ну, по-нашому це буде „на фіга?”**²³. Зрозуміло, **що той, хто „міг відповісти і з питальною інтонацією”**, не покладається на Боже милосердя. Феномен моральної розгнузданості й соціальної вседозволеності знаходить свій вияв у слові: „Він розвів руки, як **розп’ятий**, чи, точніше, як **городне опудало**”²⁴.

У сучасному художньому дискурсі спостерігаємо вияв антиномії розуміння – нерозуміння з погляду світської і духовної моралі: у живому мовленні ніхто не розуміє слів абсолютно в одному й тому ж значенні, отже, взаємне розуміння між мовцями водночас є й розбіжністю. Як справедливо зазначає Н. Бабич, „другу ж старозавітну тезу (а що не всі навчилися читати Біблію як Книгу Книг) дехто розуміє „з точністю до навпаки” – йдеться про поведження з людиною

¹⁹ *Ibidem*, s. 174.

²⁰ „*Bu-ba-bu*”..., s. 179.

²¹ R. ĭvaničuk, *Op. cit.*, s. 21.

²² N. Malūga, *Biblijni nazvi-simvoli ta kolektivnij etičnij dosvid (na materialih ukrains'kih paremij)* [v:] „Ukrains'ka mova sered inših slov'ans'kih: etnologični ta gramatični parametri. Materiali Mižnarodnoji naukoivoi konferenciji”, Krivij Rig, s. 325-332.

²³ „*Bu-ba-bu*”..., s. 136.

²⁴ *Ibidem*, s. 199.

так, як вона поводить ся з тобою („у відповідь”), замість ставитись до людини так, як ти хотів би, щоб вона ставилась до тебе („ти – як приклад”)²⁵.

Суспільні виклики, складні життєві ситуації запускають процес модифікації біблійних образів у сучасному світському контексті, творча енергія вербалізується в художньому дискурсі. Через біблійні паралелі письменники привертають увагу до нагальних національних проблем: „Бог хотів подивитися на місця колишнього раю, де Він створив першу людину, де колись **один Каїн убив одного Авеля**, а тепер той гріх розрісся до таких масштабів, що **несила вже розібратися, хто кому Каїн, хто кому Авель**”²⁶; „**У Ватикані у святого Петра украли ключі від раю. Пекло, я так розумію, не замкнене**”²⁷. Коли біблійні ситуації асоціюються з реальними українськими, безсторонньо писати про вади суспільства, яке не обтяжує себе дотриманням заповідей Божих, зрозуміло, не вдається.

У часи хисткості віри звернення до християнських цінностей сприяє корегуванню світогляду тих українців, хто як особистості сформувалися в період тотального войовничого атеїзму. Гармонії між владою духовною і світською за умови багатоконфесійності суспільства досягти вкрай складно. Письменники намагаються актуалізувати ментальну духовну пам'ять, допомагають акумулювати найвищі християнські духовні цінності, аби світ побачив українську людину у величі її духу, у перспективі преображення і гармонізації.

Сучасний український художній дискурс, який живлять християнські ідеї, відображає українську ментальність і духовність, містить глибоко символічну інформацію про світовідчуття людини, пріоритети її буття й мірила моральності вчинків, мовну рецепцію етнокоду культури. Біблійні моральні постулати та колективний етичний досвід, зафіксований у творах художньої літератури, не збігаються, а інколи й дисонують. Твори художньої літератури містять інформацію про моральні цінності й еталони та пов'язані з ними базові опозиції культури, письменники інтерпретують біблійні моральні постулати крізь призму колективного етичного досвіду, біблійні образи зазнають модифікації в сучасному світському контексті. Звернення до біблійних паралелей є ефективним способом привернення уваги до нагальних національних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

Âvoriv's'kij V., *Vovča ferma*, Kiïv 2000.

Babič N., *Bogoslovs'kij stil' ukrains'koï movi u kontekstì stilističnoï nauki. Zbìrnik naukovodidaktičnih prac'*, Černivci 2009.

²⁵ N. Babič N., *Op. cit.*, s. 188.

²⁶ L. Kostenko, *Zapiski ukrains'kogo samašedšogo*, Kiïv 2011, s. 283.

²⁷ Idem, *Zapiski ukrains'kogo samašedšogo*, Kiïv 2011, s. 273.

- Betko Ī., *Recepçiâ Biblii v ukrains'kij poezii: deâki istoriko- i teoretično-literaturni aspekti doslidžennâ* [v:] „Pitannâ literaturoznavstva”, vip. 2, 1993, s. 31-41, <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/266485.html>, [18.01.2018]
- Berdnik O., *Tajna Hrista*, Kiïv 1996.
- „Bu-ba-bu” (*Ūrij Andruhovič, Oleksandr Īrvanec', Viktor Neborak*). *Vibrani tvori. Poeziâ, proza, esei, avtors'kij proekt, uporâd.*, bibliograf. vidomosti ta prim. V. Ėabora, L'viv 2008.
- Vil'çins'ka T., *Movna reprezentaciâ mifologičnogo etnokodu kul'turi v poetici Pro Ćornobil'* [v:] „Naukovij visnik Ćernivec'kogo universitetu. Zb. nauk.prac'”, nauk. red. M. Popovič, M. Skab, vip. 2016, s. 125-128.
- Īvaničuk R., *Mal'vi (Âničari). Orda. Romani*, Harkiv 2000.
- Kostenko L., *Zapiski ukrains'kogo samašedšogo*, Kiïv 2011.
- Malûga N., *Biblijni nazvi-simvoli ta kolektivnij etičnij dosvid (na materialih ukrains'kih paremij)* [v:] „Ukrains'ka mova sered inših slov'âns'kih: etnologični ta gramatični parametri. Materiali Mižnarodnoï naukovoi konferencii”, Krivij Rig, s. 325-332.
- Skab M., *Osnovni naprâmi doslidžennâ vzaemodii ukrains'koï movi i sferi sakral'nogo: zdotutki ta perspektivi* [v:] „Naukovij visnik Ćernivec'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ūriâ Fed'koviča. Zb. nauk. pr.”, vip. 506-508, 2010, s. 3-10.

У статті йдеться про те, що сучасний український художній дискурс, який живлять християнські ідеї, відображає українську ментальність і духовність, містить глибоко символічну інформацію про світовідчуття людини, пріоритети її буття й мірила моральності вчинків. У дослідженні порушено актуальні проблеми культурної ідентичності та національної християнської етики українців, незбігу біблійних моральних постулатів та колективного етичного досвіду, зафіксованого у творах художньої літератури. На матеріалі окремих зразків художньої літератури досліджено інтерпретацію біблійних моральних постулатів крізь призму колективного етичного досвіду. Описано процес модифікації біблійних образів у сучасному світському контексті. Акцентовано на тому, що звернення до біблійних паралелей є ефективним способом привернення уваги до нагальних національних проблем.

Ключові слова: християнська мораль, біблійні моральні постулати, колективний етичний досвід, художній дискурс.

CHRISTIAN MORALE AND COLLECTIVE ETHICAL EXPERIENCE IN CONTEMPORARY UKRAINIAN ART DISCOURSE

The article in question deals with the fact that contemporary art discourse under the influence of Christian ideas reflects Ukrainian mentality and spirituality, represents profoundly symbolic information on every individual's outlook, priorities of his/her existence and criteria for assessing the morality of deeds. The study considers current issues of cultural identity and national Christian ethics of Ukrainians, the dichotomy of biblical

ethical mandates and collective ethical experience recorded in literary works. Taking into account individual samples of literary works, the interpretation of biblical moral postulates from the perspective of collective ethical experience has been examined. The process of modifying biblical images in current secular context has been described. It has been taken into consideration that appealing to biblical parallels is an effective way to draw attention to urgent national issues.

Key words: Christian morale, biblical moral postulates, collective ethical experience, art discourse.

zgłoszenie artykułu: 12.11.2019

przyjęcie artykułu do druku: 15.04.2020

Галина МАЦЮК¹

Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID 0000-0001-8601-4742

Про лінгвістичні показники взаємодії *мова – культура* на прикладі аналізу польсько-українського пограниччя XV-XIXст.

Вступ

Минуле століття привнесло важливі результати в осмислення зв'язків між мовою та культурою: мову розглядають як когнітивну систему, як дію чи соціальну практику, культуру ж як когнітивну, символічну чи соціальну системи. Однак узагальнення цього питання в широкому контексті тривалий час не було, щойно в колективній праці *The Routledge Handbook of Language and Culture*, як вважають її автори, представники різних шкіл і традицій у мовознавстві вперше систематизували підходи до аналізу взаємодії мови та культури². Як свідчить проблематика праці, зв'язки між мовою, культурою і мисленням (цю категорію треба обов'язково імпліцитно чи експліцитно враховувати) провакують нові аспекти аналізу в різних дисциплінах або наукових напрямках, наприклад, в когнітивній лексикології, когнітивній лінгвістиці, лінгвістичній антропології, етнопрагматиці, етносемантиці, етносинтаксисі, культурній семіотиці, культурній лінгвістиці (новий напрям у західному мовознавстві) чи соціолінгвістиці.

Дійсно, вивчення мови та культури – одне із традиційних питань соціолінгвістики³. У ній сьогодні, на думку західних спеціалістів, відбувається

¹ Галина Мацюк – мовознавець, професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, h_matsyuk@yahoo.com

² F. Sharifian, *Language and Culture: Overview* [in:] *The Routledge Handbook of language and culture*, F. Sharifian (ed.), London – New York 2015, p. 17.

³ John J. Gumperz, J. Cook-Gumperz, *Studing, Language, Culture and Society: Sociolinguistics or Linguistics Anthropology* [in:] „Journal of sociolinguistics”, vol 12, issue 4, 2008, p. 532-545.

зміна парадигм від інтерактивної соціолінгвістики до соціального конструювання. Перша розглядає мову як соціальну взаємодію, а культуру, навпаки, як джерело непорозуміння; соціальне ж конструювання постає як аналіз використання мови для досягнення цілей мовців, для вияву ідентичностей, коли в центрі уваги соціальна взаємодія та гендерна чи станова належність носіїв тощо⁴. Взаємодія мови та культури в українській історичній соціолінгвістиці – невивчене питання (у мовознавстві її предметне поле аналізу почало формуватися нещодавно⁵).

У статті взаємодію мови та культури розгляну на прикладі культури пограниччя. Як факти її реалізації беру для прикладу онімні системи українців та поляків, які проживали на територіях польсько-українського пограниччя, а також архівні (і не тільки) джерела, які зберігають фіксацію цих онімів досьогодні. Водночас крім культурної сутності, оніми ілюструють системи мов (української та польської) та є ознакою міжособистісної і міжетнічної комунікації на цій території упродовж XV-XIX ст. Правда, самі нові джерела емпіричного матеріалу важкодоступні, оскільки зберігаються в різних наукових центрах України та Польщі. Тому виокремити лінгвістичні показники взаємодії між мовою та культурою польсько-українського пограниччя, релевантні для соціолінгвістики (на підставі апеляції до макрорівня соціальних категорій, тобто статі, статусу і етнічності)⁶, допоможуть результати аналізу онімних систем у працях польських мовознавців.

Для цього в статті проаналізую аспекти і потенціал вивчення культури польсько-українського пограниччя, систематизую результати аналізу онімних систем з цих територій у мовознавчих роботах і з цієї інваріантної теорії, сформованої навколо ономастичних концептів, спробую ідентифікувати зв'язки між мовою та культурою польсько-українського пограниччя на основі типових для аналізу предметного поля соціолінгвістики лінгвістичних показників.

1. Про аспекти і потенціал вивчення культури пограниччя

Пограниччя – це універсальна категорія в гуманітарних дослідженнях, яка позначає глибинні нашарування культур, своєрідну „дифузію” кордонів, мультикультурність та гетерогенність соціальних взаємодій. Вивчають питання культури українсько-польського/польсько-українського пограниччя українські та польські вчені⁷.

⁴ M. Marra, *Op. cit.*, p. 373-385; Farzad Sharifian, *Op. cit.*, p. 4-5.

⁵ H. Schendl, *Multilingualism, Code Switching, and Language Contact in Historical Sociolinguistics* [in:] *Historical Sociolinguistics*, J.M. Hernandez-Campoy, J. C. Conde-Silvestre (ed.), 2012, p. 520-533.

⁶ M. Marra, *Op. cit.*, p. 373.

⁷ G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997.

Є вже результати аналізу в літературознавстві⁸ історії⁹, етнології¹⁰, етнополітології¹¹, рідше в мовознавстві¹².

Для аналізу питання відштовхуюся від положення одного із українських дослідників культурних погранич О. Сухомлинова про потенціал до змін на цих територіях. Дослідник вважає, що представники різних національностей „незалежно від типу адміністративно-географічних та соціальних кордонів, створюють культурні простори, розмір яких залежить від інтенсивності контактів. Саме у таких зонах усі процеси значно прискорюються, бо центр не може їх стримувати, пограниччя живе власним життям. Свобода на периферії завжди більша, ніж у центрі. Саме тут формуються майбутні напрями розвитку культури, зароджуються культурні зв'язки, нові діалекти та мови, ідейні та ідеологічні феномени, неможливі в середовищі істеблішменту центру”¹³. У такому культурному контексті формувалися і видозмінювалися онімні системи двох народів, українського і польського.

Проблемні питання стосуються польської колонізації та історії українського етносу на цих землях. Чи всі і які саме території польсько-українського пограниччя вже досліджені? Які підходи застосовують і розвивають дослідники, аналізуючи новий емпіричний матеріал? Які архівні матеріали та витяги з друкованих джерел мовознавці вже увели в науковий обіг? Адже комплекс гродських та земських актових книг, судових та податкових книг, метричних книг та сімейних архівів зберігається в архівних фондах у Польщі (Головний архів давніх актів, Державний архів у Любліні), а інші важливі джерела знаходяться в Україні у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України, Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського в Києві, Центральному державному історичному архіві України в Києві.

Польські дослідники часто оперують терміном Креси. Він пов'язаний із геополітичною ситуацією за часів І Речі Посполитої (до XVIII ст.), міжвоєнного періоду (1918-1939 рр), коли українські землі входили до складу держави;

⁸ О. Suhomlinov, *Ukrains'ko-pol's'ke kul'turne pograniččâ v literaturi: vid Renesansu* [v:] „Kiïvs'ki polonistični studii”, t. 7, „Ukrains'ka škola” v literaturi ta kul'turi. Ukrains'ko-pol's'ke pograniččâ”, Zb nauk. prac', Kiïv 2005, s. 153-165; Idem, *Etnokul'turnij diskurs u literaturi pol's'ko-ukrains'kogo pograniččâ XX stolittâ*, Donec'k 2012, <http://suchomlynov.pl/assets/files/publikacje/Monografia-doctor.pdf> [18.04.2020].

⁹ Ū. Pavliv, *Obrazi ukrains'ko-pol's'kogo pograniččâ Periodu drugoi svitovoi vijni (za materialami spogadiv žinok, deportovanih iz Holmsini)* [v:] „Novitnâ doba”, vip. 1, 2013, s. 181-200.

¹⁰ R. Kirčiv, *Etnokul'turne pograniččâ :konturi predmetnogo polâ j metodologični zasadi jogo doslidžennâ* [v:] „Narodoznaveči zošiti”, № 5-6, 2009, s. 594-607.

¹¹ O. Krivic'ka, *Etnopolitična komponenta rozvitku pograniččâ* [v:] *Etnopolitičnij kontekst sociokul'turnih transformacij u sučasnij Ukraïni*, za red. O. Rafal's'kogo ta in., Kiïv 2017, s. 310-362.

¹² Z. Kurzowa, *O mowie Polaków na Kresach wschodnich*, Kraków 1993; N. Sovtis, *Ukrains'ko-pol's'ke pograniččâ âkmovno- kul'turnij fenomen* file:///C:/Users/user/Downloads/slzb_2013_17_26.pdf [18.04.2020].

¹³ O. Suhomlinov, *Kul'turni pograniččâ: novij poglâd nastaru problemu*, Donec'k 2008, s. 8.

термін досьогодні „впізнаваний”, як зазначає О. Лазаренко, тому він продовжує функціонувати у працях про польсько-українські мовні стосунки¹⁴. Так зване ближче та дальше польсько-українське пограниччя охоплює південні Креси, тобто руські землі, поступово інкорпоровані до складу Речі Посполитої у XVI-XVII ст. Сюди входили Східна Галичина, Волинь, Поділля, Київщина¹⁵. Проаналізовані у статті праці засвідчують, що польські мовознавці виявляють специфіку онімних систем сяноцької та перемиської земель, Лемківщини, львівської та галицької земель, колишнього Волинського воєводства, Холмщини.

2. Результати аналізу джерельної бази про польсько-українське пограниччя XV-XIX ст. у працях польських ономастів

Перемиська та сяноцька земля; Лемківщина. Особові найменування селянського населення у XV ст. на цій території, що входила до складу Руського воєводства¹⁶, обґрунтовано в одній із перших праць Януша Рігера про антропонімію та мовні стосунки на етнічно неоднорідних землях. Виявлено, що для змішаної зони, яка ще не мала тоді польсько-української межі, характерним було домінування українських елементів у східній та центральній частинах, наявність польських антропонімів у східній території, як і їх перевага на заході. Для українського антропонімного матеріалу характерними були утворення з суфіксом *-ко*, а польські найменування мали компонент *-ек*. Численні гібридні оніми засвідчували про взаємні контакти та інтерференційні процеси. Для отримання результатів посприяв вперше застосований картографічний метод аналізу.

Частково ці ж території стали об'єктом досліджень Еви Вольніч-Павловської, монографія якої присвячена антропонімікону Лемківщини в XVI-XIX ст. на польсько- словацькому фоні¹⁷. Взаємодію онімних систем, що функціонували

¹⁴ О. Lazarenko, *Ponáttá „Kresi” ta „pol's'kij periferijnij dialekt” (polszczyzna kresowa) [v:] „Kiivs'ki polonistični studii”*, t. 16, 2010, s. 496.

¹⁵ *Ibidem*, s. 498.

¹⁶ J. Rieger, *Imiennictwo ludności wiejskiej w ziemi sanockiej i przemyskiej w XV w.*, Wrocław 1977; Idem, *Dawna granica polsko-ukraińska w okolicach Sanoka i Przemyśla w świetle antroponomii [w:] Antroponimia słowiańska*, pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i J. Dumy, Warszawa 1996, s. 259-269.

¹⁷ E. Wolnicz-Pawłowska, *Antroponimia lemowska na tle polskim i słowackim*, Warszawa 1993. Por. również inne prace tej autorki, dotyczące imiennictwa Łemkowszczyzny, np. E. Wolnicz-Pawłowska, *Z dawnej antroponomii lemowskiej. Nazwy kobiet z sufiksem -'anka [w:] Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście*, pod red. H. Borka, S. Kochmana, Opole 1986, s. 251-258; Idem, *Dawne lemowskie nazwy kobiece na tle antroponomii sąsiednich gwar [w:] „Onomastica”*, XXX, 1986, s. 133-141; Wolnicz-Pawłowska E., *Z dawnej antroponomii ziemi sanockiej [w:] Dzieje Lubelszczyzny*, t. VI, cz. 4, *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, pod red. J. Bartmińskiego, M. Łesiowa, Lublin 1992, s. 183-189.

там, виявляє словотвірний аналіз антропонімів. Український вплив ілюструють наявні в польській антропоніміці імена заміжніх жінок із суфіксом *-ixa*, тоді як про польський вплив на антропонімікон лемків свідчать імена, запозичені з польської системи (популярні серед вищих прошарків, за своєю природою – синтетичні відтопонімні утворення, характерні для польської антропонімії). Багатовікове співіснування лемків, поляків та словаків на досліджуваній території стало причиною наближення їх антропонімних систем на структурному, лексичному та фонетичному рівнях.

Специфіку онімної системи, пов'язану з міжкультурними та міжмовними впливами на цій території у XV-XIX ст., процес створення та стабілізації прізвищевих назв, способи та типи номінацій розкриває Гальшка Ґурни в монографії *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości w dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV-XIX w.)*¹⁸. Принагідно зауважу, що результати її дослідження підтверджують висновки Януша Рігера про ознаки цієї змішаної культурної зони.

Львівська та галицька земля. Польсько-українські мовні контакти на цій території в складі Руського воєводства (XV ст.) включають станові ознаки ономастикону шляхти та селян у монографії *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*¹⁹ Ванди Шульовської. Для характеристики мовного матеріалу застосовано соціолінгвістичний підхід, він дозволяє диференціювати домінування українських форм та помітну наявність польських мовних елементів. Антропонімікон шляхти містив назви, характерні як для римо-католицької, так і для православної церков, імена ж селян ілюстрували виразну перевагу руських форм. Так, найпоширенішими були найменування з суфіксом *-ko*, характерні для української антропонімії. Суфікс *-ek* зазвичай приєднувався до основ польського походження. Зафіксовано також нечисленні лексичні гібриди, більш поширені на західних територіях Руського воєводства.

У ширшому контексті аналіз українського антропонімікону Руського воєводства в контексті вже XVIII ст. поглиблює монографія Еви Вольніч-Павловської *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim* на підставі характеристик семантичних та структурних типів антропонімів, їхньої географічної диференціації та виявленого впливу польської мови на українську систему²⁰.

Враховавши роль суспільних функцій польської мови в соціумі та внесок носіїв імен у розвиток культури, Ева Вольніч-Павловська та Ванда Шульовська²¹

¹⁸ H. Górný, *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości w dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV-XIX w.)*, Rzeszów 2004.

¹⁹ W. Szulowska, *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*, Warszawa 1992.

²⁰ E. Wolnicz-Pawłowska, *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978.

²¹ E. Wolnicz-Pawłowska, W. Szulowska, *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich XV-XIX wiek*, Warszawa 1998. Див. також роботи, які частково розглядали проблематику

характеризують онімні системи XV-XIX ст. цих територій. Авторки підкреслюють екстралінгвальні (культурні та політичні) чинники: „послугування польською мовою, виконання вищих функцій у державі, заслуги видатних особистостей та родів у сфері польської культури, родинні зв'язки осіб іноземного походження з питомим населенням, польське ім'я, асимільоване (генетично чуже) прізвище» (пер. Г. М.)²². Зібраний антропонімний матеріал дозволив систематизувати номінативні моделі, на яких ґрунтувалася ідентифікація осіб (чоловіків та жінок) з різних соціальних груп. Звідси очевидними постають тенденції в розвитку польських одиниць у контексті української антропонімії в період, важливий для формування прізвищ носіїв мови, тобто XV-XIX ст. Виокремлено українські лексичні, словотвірні та фонетичні запозичення в історичних прізвищах поляків, які проживали на Кресах. Очевидними є впливи української системи на польські антропоформули і водночас формування специфіки польської кресової системи антропонімів щодо відповідних одиниць на етнічних землях.

Волинське воєводство. Відомо, що після Люблінської унії 1569 р. Волинь опинилася в складі Речі Посполитої. З часом геополітичні зміни вплинули на етнічний склад населення: польська шляхта почала колонізувати українські землі і не могло не впливати на формування культур цих етносів. Сучасні дослідження антропонімії колишнього Волинського воєводства дозволяють реконструювати польсько-українські мовні контакти.

Одна із перших праць системного характеру – монографія *Antroponimia Wołynia w XVI-XVIII wieku* Ірени Митнік²³. Дослідження побудоване на застосуванні мовного та соціального критеріїв у відборі матеріалу: суспільство постає через прошарки, зокрема привілейовану шляхту та непривілейоване міщанство і селянство. Новий емпіричний матеріал дозволив порівняти дві антропонімні системи колишнього Волинського воєводства, українську й польську. Вперше отримані результати стосуються специфіки антропоформул чоловіків та жінок, пов'язаних з етнічним, мовним та релігійним співіснуванням та взаємовпливами обох ономастичних систем, а також розкривають регіональний характер польських моделей найменувань. Відзначу хронологічні рамки праці: аналіз польської та української антропоніміки здійснено на синхронних зрізах XVI-го, XVII-го та XVIII-го століть. Такий підхід дозволив виявити динаміку розвитку досліджуваних одиниць у діахронії та аргументувати тенденції

кресової антропонімії, спираючись на дані *Словника старопольських особових назв*: А. Cieślakowa, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990; Idem, *Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii*, Kraków 1991; М. Malec, *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971; Idem, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982; Idem, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994.

²² *Ibidem*, s. 20.

²³ І. Митнік, *Antroponimia Wołynia w XVI-XVIII wieku*, Warszawa 2010.

в розвитку особових найменувань у зіставленні з антропоніміконом інших регіонів України та польських етнічних земель. В основу диференціації польської та української онімних систем покладено етимологічний принцип, при цьому враховано й практику модифікування антропонімів польськими чи українськими писарями, тобто нестабільність правописних підходів. Здійснений аналіз імен дозволяє виокремити їх морфологічну структуру та особливості демінутивних форм в окремих соціальних та мовних групах. Крім явищ багатоймення та інтерференції, в межах окремих соціальних груп (виявляючи спільні та відмінні ознаки, а також враховуючи характер міжмовних впливів у межах досліджуваних антропонімних систем), І. Митнік аналізує словотвірну структуру прізвищевих найменувань, їх еволюцію, способи ідентифікації. Надалі аналіз антропонімії волинського воєводства, а також інших територій давньої України поглиблено шляхом дослідження способів ідентифікації представників окремих соціальних прошарків та конкретних прикладів у реалізації польсько-українських мовних зв'язків²⁴ як вияву міжетнічної комунікації.

²⁴ Por. np.: I. Huk (I. Mytnik), *Imiona chrzestne mieszczan Krzemieńca w XVI wieku* [w:] „Nova filologia”, t. 1 (21), Mikolaïv 2005, s. 117-133; Idem, *O imiennictwie ksiąząt Ostrogskich-Zasławskich* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 19-20, 2005, s. 362-371; Idem, *Social'ni aspekti ukraiń'skogo antroponimikonu XVI- XVII sst.* [w:] “Visnik L'viv's'kogo universitetu”, vip. 38, L'viv 2006, s. 47-51; Idem, *Nazewnictwo mieszczan Krzemieńca w XVI wieku* [w:] „Onomastyka regionalna ze szczególnym uwzględnieniem Warmii i Mazur”, pod red. J. Dumy, Olsztyn 2006, s. 97-106; I. Huk-Mytnik, *Nazwy zawodów w antroponimii dawnego Wołynia (XVI-XVII w.)* [w:] „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. LII, 2007, s. 35-45; Idem, *Środki identyfikacyjne szlachty ukraińskiej na Wołyniu w XVI-XVII w.* [w:] „Naukovij Visnik Černivec'kogo universitetu”, vip. 354-355, 2007, s. 142-147; Idem, *Polsko-ukraińskie kontakty językowe w antroponimii historycznej. Zarys problematyki* [w:] *Ukraina. Teksty i konteksty. Symbolae in honorem Stefan Kozak, B. Nazaruk, W. Sobol* (red.), Warszawa 2007, s. 171-176; Idem, *Imiona Giedyminowiczów w XIV-XVII w.* [w:] „Studia Slovakistica. Onomastika. Antroponimika”, vip. 9, 2009, s. 43-49; Idem, *Imiona słowiańskie w antroponimii mieszczan i chłopów na Wołyniu w XVI w.* [w:] „Lingwistyka stosowana”, 2010, s. 151-159; Idem, *Polish-ukrainian language contacts in old anthroponymy of the class society – an overview* [w:] “Language and society. Mova i suspil'stvo”, vip. 1, 2010, s. 53-59; Idem, *Odbicie stosunków językowych polsko-ukraińskich w imiennictwie dawnego województwa wołyńskiego (XVI-XVIII w.)* [w:] „Studia Slovakistica. Vypusk 11: Eliminaciâ movnih bar'ëriv”, 2011, s. 12-19; Idem, *Imiennictwo i sposoby identyfikacji polskich szlacheńców w województwie wołyńskim w XVI-XVIII wieku* [w:] “Visnik L'viv's'kogo universitetu”, vip. 56, 2012, s. 306-315; Idem, *Imiennictwo przedstawicieli stanu mieszczańskiego i chłopskiego w ziemi wołyńskiej w XVI-XVIII wieku* [w:] *Studii z onomastiki ta etimologii 2011-2012*, za red. O. Karpenko, V. Šul'gača, Kiïv 2012, s. 170-179; Idem, *Najmenuvannâ žinok sláhtánokna Volini u XVI-XVII st.* [in:] „Language and society. Mova i suspil'stvo”, vip. 1, 2012, s. 76-85; Idem, *Slavonic First Names in Ukrainian Anthroponymy of Polish Ukrainian Borderland in the 16th Century* [in:] *International Scientific Conference Onomastic Investigations to Commemorate the 100th Anniversary of Vallija Dambe (1912-1995), Latvian onomastician – Abstracts*, Ojārs Bušs, Renāte Silina-Pinke, Sanda Rapa (ed.), Riga 2012, p. 37-39; Idem, *Imiennictwo szlachty polskiej w dawnej ziemi wołyńskiej* [w:] *Niejedno ma imię... Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesorowi Ewie Wolnicz-Pawłowskiej*, E. Dzięgiel, T. Korpysz (red.), Warszawa 2013, s. 289-299; Idem, *Antroponimia szlachty ukraińskiej i bojarów w XVI-XVIII w.* [w:]

Проблематику особових найменувань цього регіону досліджувала Ельжбета Рудольф-Зюлковська, див. статтю про антропонімію луцької землі у XVII-XVIII ст.²⁵, а також Ванда Шульовська, яка описала особові найменування мешканців Збаража (українців та поляків) у XVII ст.²⁶ та Кременця у XIX ст. (антропоформули професорів та учнів Кременецького ліцею²⁷), вивчала долю деривата *-ę у давній українській та польській антропонімії²⁸. Роль антропонімів у формуванні топонімії цього регіону висвітлюють праці Терези Плюскоти, присвячені топонімії руських земель Речі Посполитої у XVI-XVIII ст.²⁹

Холмська земля. Історичну антропонімію цієї території розкриває монографія *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku* та *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI-XVII wiek)*³⁰ І. Митнік. Паралельний опис розвитку двох антропонімних систем, української та польської, які функціонували незалежно на території холмської землі, здійснено з урахуванням соціального критерію, тобто поділу суспільства на три прошарки, зокрема шляхту, міщан та селян. Широкий контекст аналізу, зіставлення кресової антропонімії із прикладами з території інших регіонів колишньої Речі Посполитої та з українськими антропонімами, розкриття спільних та відмінних ознак у формуванні онімних систем – ці та інші аспекти аналізу ілюструють культурний простір українців та поляків. Прийняті методи дослідження уможливили порівняння імен, прізвищевих назв чоловіків та жінок, а також дозволили встановити динаміку змін у межах описуваних систем. Етнічна та соціальна належність носіїв постає як зв'язок з певними типами прізвищ, їх мовною структурою, способами ідентифікації носіїв. Розкрито формування прізвищевої функції онімів,

„Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 1, 2013, s. 189-205; Idem, *Slovânskij sloj v antroponimikone pol'sko-ukrainskogo pogranič'â v XVI st.* [v:] *Onomastikas pětijumi. Onomastic Investigations*, Ojârs Bušs, Renâte Silina-Pinke, Sanda Rapa (ed.), Riga 2014, c. 187-197.

²⁵ E. Rudolf-Ziólkowska, *Uwagi o antroponimii ziem łuckiej w XVII-XVIII wieku (na podstawie Albumu studentów Akademii Zamojskiej z lat 1595–1781)* [w:] „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 36, 2000, s. 109-119.

²⁶ W. Szulowska, *Nazwy osobowe mieszczan Trembowli i Zbаража w XVII w.*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem*, cz. IV. *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, pod red. J. Bartmińskiego i M. Łesiowa, Lublin 1992, s. 175-181.

²⁷ W. Szulowska, *Antroponimia profesorów i uczniów Liceum Krzemienieckiego z 1824 roku* [w:] *Studia Linguistica in honorem Edvardi Breza*, Bydgoszcz 2008, s. 244-250.

²⁸ W. Szulowska, *Losy derywatów z sufiksem *-ę (-ęta, -enie) w antroponimii polskiej i ukraińskiej* [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, „Język na Pograniczach”, nr 11, 1994, s. 171-177.

²⁹ T. Pluskota, *Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ruskiego*, Bydgoszcz 1998; Idem, *Imiona chrześcijańskie w nazewnictwie miejscowym ziem ruskich Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku* [w:] „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 36, 2000, s. 219-231.

³⁰ I. Mytnik, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 2017; Idem, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, e-book, Warszawa-Lublin 2019; Idem, *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI-XVII wiek)*, Warszawa 2017.

що стояли після імені: їхню стабілізацію та спадковість, регіональну специфіку та обсяг мовної інтерференції. Відзначу, що ономастична аргументація цієї праці підтверджує результати історичних та культурологічних досліджень про холмську землю (крім ратненського та любомльського повітів) у польсько-українській змішаній зоні.

Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek) Ірени Митнік задуманий як аналітичне доповнення до монографії, тому значно розширює її зміст. Словник фіксує прізвищеві назви з польською та українською мовними ознаками, а також назви іноземного походження з різними ступенями засвоєння польською мовою. Він сприяє аналізу мовної структури, дає етимологічні й мотиваційні пояснення чоловічих та жіночих антропонімів.

Лексикографічний опис всього польсько-українського пограниччя здійснено вперше. Новизну словникової статті довідника підтверджує покликання на першу фіксацію у документах XVI ст. та останній запис у текстах XVII ст. Прийнятий принцип сприяє пізнанню еволюції історичних прізвищ. Екземпліфікація включає також найдавніші фонетичні та графічні варіанти антропонімів, засвідчені у джерелах. Водночас є вказівка на основну словникову статтю або на інші оніми даної ідентифікаційної формули, а також до антропоніма, який належить до того ж гнізда. Так з культурно та соціально різнорідного простору виформовуються формальні та структурні зв'язки антропонімів в єдності з процесами творення історичних прізвищ.

Антропонімні системи ближчого та подальшого польсько-українського пограниччя обґрунтовано і в інших статтях І. Митнік. Деякі з них (присвячені антропоніміці колишньої холмської землі) становлять поетапну частину досліджень, синтезом яких є вищезазначена монографія та словник, інші праці виникають з попередніх досліджень історичного антропономастично-волинського воєводства та холмської землі або стосуються їх лише опосередковано³¹.

³¹ Por. I. Mytnik, *Imiennictwo szlachty polskiej w ziemi chełmskiej w XVI wieku* [w:] *Mowa v dzerkali osobistosti*, za red. V. Kononenka, Івано-Франківс'к 2013, s. 94-107; Idem, *Środki i sposoby identyfikacji szlachty polskiej w ziemi chełmskiej w XVII wieku* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 2, 2014, s. 113-120; Idem, *Środki indywidualizacji szlachty polskiej w ziemi chełmskiej w XVII wieku* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 2, 2014, s. 113-120; Idem, *Interferencja międzyjęzykowa w imiennictwie ziemi chełmskiej na tle kontaktów polsko-ukraińskich w dawnej antroponimii* [w:] *Tendencje rozwoju ukraińskoileksiki ta gramatiki*, za red. Ā. Kononenko, Ā. Mitnik, S. Romanuk, ċ. I, seria „W kręgu języka, literatury i kultury”, t. III, Warszawa 2014, s. 168-187; Idem, *Rodzime i obce. Z badań nad imiennictwem pogranicza polsko-ukraińskiego w XVI-XVII wieku* [w:] „*Typologią ta funkcii movnih odinic*”, № 1, 2014, s. 281-294; Idem, *Antroponimia szlachty ukraińskiej ziemi wołyńskiej i chełmskiej w XVI wieku* [w:] „*Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*”, t. 3, 2015, s. 113-124; *Identyfikacja mieszkańek pogranicza polsko-ukraińskiego w XVI-XVII wieku* [w:] „*Beiträge zum 18. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)*”, 18, pod red. E. G. Rubio, M. Falkowskiej, E. Kislovej, M. Stępień, Wiesbaden 2015, s. 177-185.

Для прикладу, антропоніми ще однієї суспільної групи, княжих родів, детально проаналізовані у зв'язку із історією династії Гедиміновичів (XIV-XVII ст.) та особливостями ідентифікації найменувань у документах³². Виокремлено традицію подвійних імен та зв'язок із антропоніміконом польського привілейованого прошарку. Встановлено типові моделі найменувань. Насамперед, це трикомпонентні формули, що склалися з імені, патронічного утворення та синтетичного відтопонічного найменування чи інших компонентів, які використовувались для ідентифікації (тобто антропоніма, утвореного від імені засновника династичної лінії та родоначальника, прізвиськового відпеллятивного оніма або геральдичного відповідника). Така модель історичного прізвища та типової номінаційної формули в цій суспільній групі існувала вже з XV ст., продовжуючи розвиватися в наступних століттях.

Польську та українську антропонімію міщан як окремого стану досліджено в контексті польського кресового антропономастикону, українського та етнічних регіонів Речі Посполитої³³. Організація міст, заснованих на руському чи магдебурзькому праві, а також їх економічний розвиток, пов'язаний із розташуванням на торгових шляхах, знайшли відображення в онімних системах цієї соціальної групи, явно нижчої, ніж у сусідніх регіонах (що продиктовано рівнем економічного життя холмської землі). Зіставлення типових моделей ідентифікації, що функціонували в середовищі польських та українських міщан, виявляє культурні відмінності між ними. У польській системі ідентифікація відбувалася шляхом вказівки на зовнішні чи внутрішні риси людини, заняття та місце походження, тоді як ідентифікація української системи одиниць підкреслювала належність до сім'ї та домінування ролі батька як голови сім'ї (це не що інше, як закорінення традиції сімейних організацій територій, де діяло руське право).

Характеристика селянського антропонімікону холмської землі в XVIII ст. (у межах сьогоднішньої польської держави) у працях Ірени Гук (І. Митнік) включає способи творення та структуру історичних прізвищ мешканців холмських сіл, продуктивність та історію словотвірних формантів, що використовувалися у процесі їх творення, способи номінації чоловіків і жінок³⁴,

³² I. Huk-Mytnik, *Personal Names of Members of the Gediminid Dynasty in Old Ukraine* [w:] *Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche Pisa, 28 agosto - 4 settembre 2005*, M. G. Arcamone (ed.), Pisa 2011, p. 157-172.

³³ Idem, *Nazwiska mieszczan ukraińskich w ziemi chełmskiej w XVI wieku* [w:] *S"stoânie i problemy na bâlgarneata onomastika. State and problems of Bulgarian onomastics/15. Materiali Otmehdunarodnata naučna konferenciâ S"stoânie, problemi i tendenci v razvitiето naonomastikata i onomastičnite proučvaniâ v načaloto na III-to hilâdoletie (Veliko T"rnovo, 4-5 noemvri 2016 g.)*, A. Petkova (red.), Veliko T"rnovo: Sv. Kiril i Metodij 2018, s. 175-184; Idem, *Antroponimia mieszczańska na obszarach kontaktowych polsko-ukraińskich w XVI-XVII wieku* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 6, 2018, s. 225-236.

³⁴ I. Huk, *Nazwy osobowe w księgach metrykalnych parafii Kumów koło Chełma w drugiej połowie XVIII wieku* [w:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniostowiań-*

польсько-українські мовні контакти у XVIII ст. (на матеріалі архівних джерел з Холмщини)³⁵.

Історична ономастика польсько-українського пограниччя також була предметом досліджень люблінських вчених. Марцін Койдер описав антропонімію жителів грубешівського староства у XVII і XVIII ст: *Derywacja semantyczna w nazwiskach mieszkańców starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII w. Mechanizmy powstawania odapelatywnych nazwisk historycznych na pograniczu polsko-ukraińskim*³⁶, *XVII-wieczne nazwiska mieszczan hrubieszowskich*³⁷, *Uwagi o nazewnictwie osobowym mieszkańców Hrubieszowa i okolicznych miast w XVII i XVIII wieku*³⁸ та *Sposoby nominacji osób w zapisach ksiąg sądowych z terenu starostwa hrubieszowskiego w XVII wieku*³⁹. Досьогодні досліджено способи творення та структуру антропонімікону грубешівської землі, а також найважливіші моделі номінації. В інших працях, зокрема *Nazwiska hybrydalne na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim w XVII i XVIII wieku*⁴⁰ і *Uwagi o nazewnictwie kobiet w starostwie hrubieszowskim (XVII-XVIII wiek)*⁴¹, М. Койдер представив проблему гібридизації антропонімів на території пограниччя та наявні

skim, pod red. M. Kondratiuka, Białystok 1995, s. 305-313; Idem, *Sposoby identyfikacji kobiet stanu chłopskiego w dawnej ziemi chełmskiej w wieku XVIII* [w:] *Kontakty językowe polsko-wschodniosłowiańskie*, pod red. M. Bobrana, Rzeszów 1995, s. 77-83; Idem, *Klasyfikacja i analiza słowotwórcza antroponimów w dawnej ziemi chełmskiej* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 6-7, 1998, s. 433-454; Idem, *Sposoby identyfikacji osób w dawnej ziemi chełmskiej* [w:] „Studia i Materiały Polonistyczne”, t. 4, 1999, s. 277-281.

³⁵ Idem, *Z polsko-ukraińskich interferencji językowych na obszarze pogranicza (na materiale antroponimii chłopskiej dawnej ziemi chełmskiej w wieku XVIII)* [w:] „Studia i Materiały Polonistyczne”, t. 3, 1997, s. 153-159; Idem, *Ukraińs'ki elementi v antroponimii Davn'oïholms'koï zemli u XVIII st.* [v:] *Movoznavstvo. Dopovid i ta povidomlennâ na IV Mižnarodnomu kongresi ukraïnistiv*, Kiïv 2002, s. 87-89.

³⁶ M. Kojder, *Derywacja semantyczna w nazwiskach mieszkańców starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII w. Mechanizmy powstawania odapelatywnych nazwisk historycznych na pograniczu polsko-ukraińskim* [w:] „Zahidnopolis'ki govirki v prostori ta časi. Volin' filologična”, 4, 2007, s. 236-243..

³⁷ Idem, *XVII-wieczne nazwiska mieszczan hrubieszowskich* [w:] *Z badań nad językiem i kulturą Słowian*, pod red. P. Sotirowa i P. Złotkowskiego, Lublin 2007, s. 87-96.

³⁸ Idem, *Uwagi o nazewnictwie osobowym mieszkańców Hrubieszowa i okolicznych miast w XVII i XVIII wieku* [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, pod red. I. Sarnowskiej-Giefing i M. Graf, Poznań, s. 151-162.

³⁹ Idem, *Sposoby nominacji osób w zapisach ksiąg sądowych z terenu starostwa hrubieszowskiego w XVII wieku* [w:] „Zahidnopolis'ki govirki v prostori ta časi. Volin' filologična”, 9, 2010, s. 270-276.

⁴⁰ Idem, *Nazwiska hybrydalne na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim w XVII i XVIII wieku* [w:] *Dziedzictwo kulturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 440. rocznicę Unii Lubelskiej*, pod red. S. Kowaloua i M. Kojdera, Lublin 2011, s. 77-84.

⁴¹ Idem, *Uwagi o nazewnictwie kobiet w starostwie hrubieszowskim (XVII-XVIII wiek)* [w:] *Z zagadnień językoznawstwa słowiańskiego. Tom dedykowany Profesorowi Stefanowi Warcholowi*, pod red. F. Czyżewskiego, „Rozprawy Sławistyczne”, 23, Lublin 2011, s. 113-122.

у давніх документах засоби та способи ідентифікації жінок. У 2014 р. з'явилася монографія цього автора як синтез досліджень давньої антропонімії грубешівського староства⁴².

Найновіше дослідження М. Койдера, *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662-1810)*⁴³, присвячено українським найменуванням вірних сьогодні греко-католицької церкви в історичній перспективі. Дослідження доповнює ономастичні праці про колишній історичний антропономастикон східної Люблінщини. Автор розкрив колонізаційні процеси і проаналізував процеси творення історичних прізвищ, структуру та функціонування різних словотвірних моделей. Застосовано новий методологічний прийом, зокрема географічний поділ греко-уніатської єпархії на північну, центральну та південну зони, що відповідає діалектним групам української мови, які належать до двох діалектних областей: північноукраїнської та південно-західноукраїнської. Виокремлено діалектні особливості досліджуваної системи одиниць та їх диференціацію на рівні фонетики, морфології та лексики. Станові ознаки формування назв осіб автор аналізує у зв'язку із „первинними межами українських говорів” цієї території: північна та центральна зони „проявлять риси тотожні з селянською антропонімією”⁴⁴, тоді як південна зона – „риса, характерні для антропонімії нижчої української шляхти”⁴⁵ (пер. Г. М.).

Грабовецьке староство. Проблематиці історичної антропоніміки присвячено монографію *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI-XVIII)* Марка Олейніка⁴⁶. За об'єкт аналізу послужили особові власні назви чоловіків та жінок усіх суспільних прошарків Грабовецького староства у XVI – XVIII ст., розташованого у белзькій землі (селяни, міщани та шляхта); назви проаналізовані у важливий період формування прізвищ. Результати досліджень показали семантичну і структурну специфіку давнього антропонімікону польсько-українського пограниччя на фоні сусідніх земель (в основному, Холмщини, Волині та Мазовеччини), зокрема продуктивність основних словотвірних типів у діахронні та синхронії, а також виявили характер польсько-українських інтерференцій на рівні мови. Окремі питання антропонімікону цього регіону Марек Олейнік розглянув у статтях, наприклад, *Antroponimy z formantem -uk, -czuk na przykładzie starostwa grabowieckiego (XVI-XVIII w.)*⁴⁷, *Określenia dodatkowe*

⁴² Idem, *Antroponimia historyczna starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku*, Lublin 2014.

⁴³ Idem, *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662-1810)*, Lublin 2019.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 324.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ М. Олейнік, *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI-XVIII w.)*, Lublin 2019.

⁴⁷ Idem, *Antroponimy z formantem -uk, -czuk na przykładzie starostwa grabowieckiego (XVI-XVIII w.)* [w:] „Slavica”, 46, 2017, s. 28-37.

*z sufiksem -ko w starostwie grabowieckim XVI-XVIII wieku*⁴⁸, *Imiennictwo Żydów starostwa grabowieckiego XII-XVIII wieku*⁴⁹, *Określenia dodatkowe szlachty z sufiksem -ski w starostwie grabowieckim w XVI wieku*⁵⁰.

Висновки

Взаємодія мови та культури різних територій пограниччя має перспективу аналізу в історичній соціолінгвістиці.

Взаємодію ілюструє кількісно багатий масив не опублікованих раніше джерел XV-XIX ст., проаналізований у працях польських ономастів. Праці реконструюють онімні системи української та польської мов як приклад розвитку системи мови і протікання міжособистісної та міжетнічної комунікації на цій території, а також формують інваріантну наукову теорію за ключовими теоретичними концептами, традицією аналізу і водночас наступністю в розвитку ономастичного знання. Саме воно й уможливило виокремлення лінгвістичних показників взаємодії мови та культури польсько-українського пограниччя, типових для аналізу предметного поля соціолінгвістики.

Насамперед взаємодію мови і культури маркує лінгвістичний показник *кореляція мова – територія*. Зміна геополітичного підпорядкування території зумовила зміни в співіснуванні онімних систем української і польської мов, посприяла творенню гібридних форм й асиміляції на різних рівнях їхньої структури. Онімні системи як підсистеми давніх польської та української мов зазнали впливів етнічних, культурних та релігійних чинників цих територій і спричинили появу регіональних моделей польських найменувань. Проаналізовані найменування з різних територій пограниччя мають свої особливості. Правда, дослідження підтверджують незалежне функціонування українських та польських антропонімних систем.

Зв'язки між мовою та етносом постають як особливості онімних систем кожної з двох мов. Український матеріал мав ознаки на всіх рівнях мовної системи. Поява гібридних форм найменувань свідчила про контакти та інтерференційні процеси. Співіснування на одній території лемків, поляків та словаків спричиняло наближення їхніх антропосистем.

Ще один лінгвістичний показник, *зв'язки між мовою та суспільними прошарками*, розкриває особливості найменування осіб із князівських династій,

⁴⁸ Idem, *Określenia dodatkowe z sufiksem -ko w starostwie grabowieckim XVI-XVIII wieku* [w:] *Kleszczele, Podlasie, Ukraina. Księga jubileuszowa ku czci doktora Mikołaja Roszczeni w 75-lecie urodzin*, pod red. G. Kuprianowicza, R. Wysockiego, Kleszczele 2017, s. 241-253.

⁴⁹ Idem, *Imiennictwo Żydów starostwa grabowieckiego XII-XVIII wieku* [w:] „*Slavia Orientalis*”, 47, nr 2, 2018, s. 279-292.

⁵⁰ Idem, *Określenia dodatkowe szlachty z sufiksem -ski w starostwie grabowieckim w XVI wieku* [w:] „*Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*”, 11, 2018, s. 281-296.

селянського чи міщанського середовищ, шляхти. Антропоніми княжих родів пов'язані із подвійними іменами та із антропоніміконом польського привілейованого прошарку. Найменування міщан мають свої ознаки в порівнянні з кресовим антропоніміконом та українськими і польськими регіонами Речі Посполитої. Існували культурні відмінності між польськими та українськими непривілейованими прошарками на рівні ідентифікації осіб: польська система назв ілюструє зв'язок із зовнішніми та внутрішніми рисами носія, українська система – із належністю до сім'ї та роллю батька. Вищі прошарки запозичували імена з польської системи. Демінутивні форми мали не всі соціогрупи. В обох мовних групах ідентифікаційна модель зумовлена відмісцевими прізвищевими найменуваннями, що показує значення земельної власності в середовищі шляхти. В українській онімній системі вони набули великого поширення під польським впливом, проте тут, на відміну від польського привілейованого прошарку, важливе місце в ідентифікації займали також відпатронімі утворення.

Зв'язки між мовою і статтю диференціюють культурний простір українців та поляків, маркуючи найменування жінок і чоловіків, а звідси й особливості їхнього мовлення. Наприклад, прізвищеві назви чоловіків та жінок, як і імена заміжніх жінок мали свої семантичні і структурні особливості.

Суспільні функції польської мови, відсутність стандартизованих правописних норм – це ті лінгвістичні показники, які доповнюють мовознавчу характеристику культурного простору польсько-українського пограниччя.

Усі показники доносять до сучасних носіїв мов своєрідні механізми функціонування пограниччя в колективній історичній пам'яті народів.

ЛІТЕРАТУРА

- Babiński G., *Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997.
- Cieślakowa A., *Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii*, Kraków 1991.
- Cieślakowa A., *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.
- Górny H., *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości w dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV-XIX w.)*, Rzeszów 2004.
- Gumperz John J., Cook-Gumperz J., *Studying, Language, Culture and Society: Sociolinguistics or Linguistics Anthropology* [in:] „Journal of sociolinguistics”, vol 12, issue 4, 2008, p. 532-545.
- Huk I., *Nazwy osobowe w księgach metrykalnych parafii Kumów koło Chełma w drugiej połowie XVIII wieku* [w:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, pod red. M. Kondratiuka, Białystok 1995, s. 305-313.
- Huk I., *Sposoby identyfikacji kobiet stanu chłopskiego w dawnej ziemi chełmskiej w wieku XVIII* [w:] *Kontakty językowe polsko-wschodniosłowiańskie*, pod red. M. Bobrana, Rzeszów 1995, s. 77-83.

- Huk I., *Z polsko-ukraińskich interferencji językowych na obszarze pogranicza (na materiale antroponomii chłopskiej dawnej ziemi chełmskiej w wieku XVIII)* [w:] „Studia i Materiały Polonistyczne”, t. 3, 1997, s. 153-159.
- Huk I., *Klasyfikacja i analiza słowotwórcza antroponomów w dawnej ziemi chełmskiej* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 6-7, 1998, s. 433-454.
- Huk I., *Sposoby identyfikacji osób w dawnej ziemi chełmskiej* [w:] „Studia i Materiały Polonistyczne”, t. 4, 1999, s. 277-281.
- Huk I., *Ukraińs'ki elementi v antroponomii davn'oï holms'koï zemli u XVIII st.* [v:] *Movoznavstvo. Dopovidì ta povidomlennâ na XV Mižnarodnomu kongresi ukraïnistiv*, Kiïv 2002, s. 87-89.
- Huk I., *Imiona chrzestne mieszczan Krzemieńca w XVI wieku* [w:] „Nova filologią”, t. 1 (21), 2005, s. 117-133.
- Huk I., *O imiennictwie ksiąząt Ostrogskich-Zaslawskich* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 19-20, 2005, s. 362-371.
- Huk I., *Nazewnictwo mieszczan Krzemieńca w XVI wieku* [w:] *Onomastyka regionalna ze szczególnym uwzględnieniem Warmii i Mazur*, pod red. J. Dumy, Olsztyn 2006, s. 97-106.
- Huk I., *Social'ni aspekti ukraińs'kogo antroponomikonu XVI- XVII sst.* [w:] “Visnik L'vivs'kogo universitetu”, vip. 38, 2006, c. 47-51.
- Huk-Mytnik I., *Nazwy zawodów w antroponomii dawnego Wołynia (XVI-XVII w.)*, [w:] „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. LII, 2007, s. 35-45.
- Huk-Mytnik I., *Personal Names of Members of the Gediminid Dynasty in Old Ukraine* [in:] *Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche Pisa, 28 agosto - 4 settembre 2005*, M. G. Arcamone (ed.), Pisa 2011, p. 157-172.
- Kirčiv R., *Etnokul'turne pograniččâ :konturi predmetnogo polâ j metodologični zasady jogo dosliďžennâ* [v:] „Narodoznavčì zošiti”, nr 5-6, 2009, c. 594-607.
- Kojder M., *Derywacja semantyczna w nazwiskach mieszkańców starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII w. Mechanizmy powstawania odaplatywnych nazwisk historycznych na pograniczu polsko-ukraińskim* [w:] „Zahidnopolis'ki govirki v prostori ta časi. Volin' filologična”, 4, 2007, s. 236-243.
- Kojder M., *XVII-wieczne nazwiska mieszczan hrubieszowskich* [w:] *Z badań nad językiem i kulturą Słowian*, pod red. P. Sotirowa i P. Złotkowskiego, Lublin 2007, s. 87-96.
- Kojder M., *Uwagi o nazewnictwie osobowym mieszkańców Hrubieszowa i okolicznych miast w XVII i XVIII wieku* [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, pod red. I. Sarnowskiej-Gieffing i M. Graf, Poznań 2010, s. 151-162.
- Kojder M., *Sposoby nominacji osób w zapisach ksiąg sądowych z terenu starostwa hrubieszowskiego w XVII wieku* [w:] „Zahidnopolis'ki govirki v prostori ta časi. Volin' filologična”, 9, 2010, s. 270-276.
- Kojder M., *Nazwiska hybrydalne na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim w XVII i XVIII wieku* [w:] *Dziedzictwo kulturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 440. rocznicę Unii Lubelskiej*, pod red. S. Kowaloua i M. Kojdera, Lublin 2011, s. 77-84.
- Kojder M., *Uwagi o nazewnictwie kobiet w starostwie hrubieszowskim (XVII-XVIII wiek)* [w:] *Z zagadnień językoznawstwa słowiańskiego. Tom dedykowany Profesorowi Stefanowi Warchołowi*, pod red. F. Czyżewskiego [w:] „Rozprawy Slawistyczne”, 23, 2011, s. 113-122.

- Kojder M., *Antroponimia historyczna starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku* [w:] „Rozprawy Slawistyczne”, 24, 2014.
- Kojder M., *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662-1810)*, Lublin 2019.
- Krivic'ka O., *Etnopolitična komponenta rozvitku pograniččâ* [v:] *Etnopolitičnij kontekst sociokul'turnih transformacij u sučasnij Ukraïni*, za red. O. Rafal's'kogo ta in., Kiïv 2017, s. 310-362.
- Kurzowa Z., *O mowie Polaków na Kresach wschodnich*, Kraków 1993.
- Lazarenko O., *Ponâttâ „Kresi” ta „pol's'kij periferijnij dialekt” (polszczyzna kresowa)* [v:] „Kiïvs'ki polonistični studii”, t. 16, 2010, s. 495-502.
- Malec M., *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Malec M., *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982.
- Malec M., *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994.
- Meredith M., *Language and Culture in Sociolinguistics* [in:] *The Routledge Handbook of Language and Culture*, Farzad Sharifian (ed.), London – New York, 2015, p. 373-385.
- Mytnik I., *Środki identyfikacyjne szlachty ukraińskiej na Wołyniu w XVI-XVII w.* [w:] „Naukovij Visnik Černivec'kogo universitetu”, vip. 354-355, 2007, s. 142-147.
- Mytnik I., *Polsko-ukraińskie kontakty językowe w antroponimii historycznej. Zarys problematyki* [w:] *Ukraina. Teksty i konteksty. Symbolae in honorem Stefan Kozak*, pod red. B. Nazaruka, W. Sobol, Warszawa 2007, s. 171-176.
- Mytnik I., *Imiona Giedyminowiczów w XIV-XVII w.* [w:] „Studia Slovakistica. Onomastika. Antroponimika”, vip. 9, 2009, s. 43-49.
- Mytnik I., *Antroponimia Wołynia w XVI-XVIII wieku*, Warszawa 2010.
- Mytnik I., *Imiona słowiańskie w antroponimii mieszczan i chłopów na Wołyniu w XVI w.* [w:] „Lingwistyka stosowana”, Warszawa 2010, s. 151-159.
- Mytnik I., *Polish-ukrainian language contacts in old anthroponymy of the class society – an overview* [in:] “Language and society. Mova i suspil'stvo”, vip. 1, 2010, s. 53-59.
- Mytnik I., *Odbicie stosunków językowych polsko-ukraińskich w imiennictwie dawnego województwa wołyńskiego (XVI–XVIII w.)* [w:] „Studia Slovakistica. Vypusk 11: Eliminaciâ movnih bar'êriv”, 2011, s. 12-19.
- Mytnik I., *Slavonic First Names in Ukrainian Anthroponymy of Polish Ukrainian Borderland in the 16th Century* [in:] *International Scientific Conference Onomastic Investigations to Commemorate the 100th Anniversary of Vallija Dambe (1912-1995), Latvian onomastician – Abstracts*, Ojārs Bušs, Renāte Silina-Pinke, Sanda Rapa (ed.), Riga 2012, p. 37-39.
- Mytnik I., *Najmenuvannâ žinok šlâhtânok na Volini u XVI-XVII st.* [in:] „Language and society. Mova i suspil'stvo”, vip. 1, 2012, s. 76-85.
- Mytnik I., *Imiennictwo i sposoby identyfikacji polskich szlachcianek w województwie wołyńskim w XVI-XVIII wieku* [w:] “Visnik L'vivs'kogo universitetu”, vip. 56, 2012, s. 306-315.
- Mytnik I., *Imiennictwo przedstawicielek stanu mieszczańskiego i chłopskiego w ziemi wołyńskiej w XVI-XVIII wieku* [w:] *Studii z onomastiki ta etimologii 2011-2012*, pod red. O. Karpenko, V. Šul'gača, Kiïv 2012, s. 170-179.

- Mytnik I., *Imiennictwo szlachty polskiej w dawnej ziemi wołyńskiej* [w:] *Niejedno ma imię... Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej*, pod red. E. Dzięgiel, T. Korpysza, Warszawa 2013, s. 289-299.
- Mytnik I., *Antroponimia szlachty ukraińskiej i bojarów w XVI-XVIII w.* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 1, 2013, s. 189-205.
- Mytnik I., *Imiennictwo szlachty polskiej w ziemi chełmskiej w XVI wieku* [w:] *Mova v dzerkali osobistosti*, za red. V. Grešuka, Īvano-Frankivs'k 2013, s. 94-107.
- Mytnik I., *Slovânskij sloj v antroponimikone pol'sko-ukrainskogo pogranič'â v XVI st.* [v:] *Onomastikas pētījumi. Onomastic Investigations*, Ojārs Bušs, Renāte Silina-Pinke, Sanda Rapa (ed.), Rīga 2014, c. 187-197.
- Mytnik I., *Środki indywidualizacji szlachty polskiej w ziemi chełmskiej w XVII wieku* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 2, 2014, s. 113-120.
- Mytnik I., *Rodzime i obce. Z badań nad imiennictwem pogranicza polsko-ukraińskiego w XVI-XVII wieku* [w:] „*Typologią ta funkcii movnih odinic*”, nr 1, 2014, s. 281-294.
- Mytnik I., *Interferencja międzyjęzykowa w imiennictwie ziemi chełmskiej na tle kontaktów polsko-ukraińskich w dawnej antroponimii* [w:] *Tendencii rozvitku ukrains'koileksiki ta gramatiki*, za red. Ī. Kononenko, Ī. Mitnik, S. Romanük, č. I, seria „*W kręgu języka, literatury i kultury*”, t. III, Warszawa 2014, s. 168-187.
- Mytnik I., *Identyfikacja mieszkańek pogranicza polsko-ukraińskiego w XV–XVII wieku* [w:] *Beiträge zum 18. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)*, 18, pod red. E. G. Rubio, M. Falkowskiej, E. Kislovej, M. Stępień, Wiesbaden 2015, s. 177-185.
- Mytnik I., *Antroponimia szlachty ukraińskiej ziemi wołyńskiej i chełmskiej w XVI wieku* [w:] „*Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*”, t. 8, Warszawa 2015, s. 113-124.
- Mytnik I., *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Mytnik I., *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI-XVII wiek)*, Warszawa 2017.
- Mytnik I., *Antroponimia mieszczańska na obszarach kontaktowych polsko-ukraińskich w XVI-XVII wieku* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 6, Warszawa 2018, s. 225-236.
- Mytnik I., *Nazwiska mieszczan ukraińskich w ziemi chełmskiej w XVI wieku* [w:] *S"stoânie i problemi na bālgarmeata onomastika. State and problems of Bulgarian onomastics / 15. Materiali Otmeždunarodnata naučna konferenciâ S"stoânie, problemi i tendenciji v razvitiato naonomastikata i onomastičnite proučvaniâ v načaloto na III-to hilâdoletie (Veliko T"rnovo, 4-5 noemvri 2016 g.)*, A. Petkova (red.), Veliko T"rnovo: Sv. Sv. Kiril i Metodij 2018, s. 175-184.
- Mytnik I., *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, e-book, Warszawa-Lublin 2019.
- Olejnik M., *Określenia dodatkowe z sufiksem -ko w starostwie grabowieckim XVI-XVIII wieku* [w:] *Kleszczele, Podlasie, Ukraina. Księga jubileuszowa ku czci doktora Mikołaja Roszczenki w 75-lecie urodzin*, pod red. G. Kuprianowicza, R. Wysockiego, Kleszczele 2017, s. 241-253.
- Olejnik M., *Antroponimy z formantem -uk, -czuk da przykladzie starostwa grabowieckiego (XVI-XVIII w.)* [w:] „*Slavica*”, 46, Debreczyn 2017, s. 28-37.

- Olejnik M., *Imiennictwo Żydów starostwa grabowieckiego XII-XVIII wieku* [w:] „Slavia Orientalis”, 47, nr 2, 2018, s. 279-292.
- Olejnik M., *Określenia dodatkowe szlachty z sufiksem -ski w starostwie grabowieckim w XVI wieku* [w:] „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej”, 11, 2018, s. 281-296.
- Olejnik M., *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*, Lublin 2019.
- Pavliv Ū., *Obrazi ukraińs'ko-pol's'kogo pogoriččâ Periodu drugoi svitovoi vijnii (za materialami spogadiv žinok, deportovanih iz Holmšini)* [in:] „Novitná doba”, vip. 1, 2013, c. 181-200.
- Pluskota T., *Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ruskiego*, Bydgoszcz 1998.
- Pluskota T., *Imiona chrześcijańskie w nazewnictwie miejscowym ziem ruskich Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku* [w:] „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 36, Warszawa 2000, s. 219-231.
- Rieger J., *Imiennictwo ludności wiejskiej w ziemi sanockiej i przemyskiej w XV w.*, Wrocław 1977.
- Rieger J., *Dawna granica polsko-ukraińska w okolicach Sanoka i Przemyśla w świetle antroponimii* [w:] *Antroponimia słowiańska*, pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i J. Dumy, Warszawa 1996, s. 259-269.
- Rudolf-Ziółkowska E., *Uwagi o antroponimii ziemi łuckiej w XVII-XVIII wieku (na podstawie Albumu studentów Akademii Zamojskiej z lat 1595-1781)* [w:] „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 36, 2000, s. 109-119.
- Schendl H., *Multilingualism, Code Switching, and Language Contact in Historical Sociolinguistics* [in:] *Historical Sociolinguistics*, Juan Manuel Hernandez-Campoy, Juan Camilo Conde-Silvestre (ed.), 2012, p. 520-533.
- Sharifian F., *Language and Culture: Overview* [in:] *The Routledge Handbook of language and culture*, Farzad Sharifian (ed.), London – New York 2015, p. 3 -17.
- Sovtis N., *Ukraińs'ko- pol's'ke pogoriččâ âkmovno- kul'turnij fenomen* file:///C:/Users/user/Downloads/slzb_2013_17_26.pdf [18.04.2020].
- Suhomlinov O., *Ukraińs'ko-pol's'ke kul'turne pogoriččâ v literaturi: vid Renesansu* [v:] „Kiivs'ki polonistični studii”, t. 7, „Ukraińs'ka škola” v literaturi ta kul'turi. Ukraińs'ko-pol's'ke pogoriččâ”, Zb nauk. prac', Kiiv 2005, s. 153-165.
- Suhomlinov O., *Kul'turni pogoriččâ: novij pogląd nastaru problemu*, Donec'k 2008.
- Suhomlinov O., *Etnokul'turnij diskurs u literaturi pol's'ko-ukraińs'kogo pogoriččâ XX stolittâ*, Donec'k 2012 <http://suchomlynov.pl/assets/files/publikacje/Monografia-doctor.pdf> [18.04.2020].
- Szulowska W., *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*, Warszawa 1992.
- Szulowska W., *Nazwy osobowe mieszczan Trembowli i Zbaraża w XVII w.* [w:] *Między Wschodem a Zachodem*, cz. IV. Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim, pod red. J. Bartmińskiego i M. Łesiowa, Lublin 1992, s. 175-181.
- Szulowska W., *Losy derywatów z sufiksem *-ę (-ęta, -enie) w antroponimii polskiej i ukraińskiej* [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, „Język na Pograniczach”, nr 11, Warszawa 1994, s. 171-177.
- Szulowska W., *Antroponimia profesorów i uczniów Liceum Krzemienieckiego z 1824 roku* [w:] *Studia Linguistica in honorem Edvardi Breza*, Bydgoszcz 2008, s. 244-250.

- Wolnicz-Pawłowska E., *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*, Wrocław 1978.
- Wolnicz-Pawłowska E., *Z dawnej antroponimii lemkowej. Nazwy kobiet z sufiksem -anka [w:] Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście*, pod red. H. Borka, S. Kochmana, Opole 1986, s. 251-258.
- Wolnicz-Pawłowska, *Dawne lemkowe nazwy kobiece na tle antroponimii sąsiednich gwar [w:] „Onomastica”, XXX, 1986, s. 133-141.*
- Wolnicz-Pawłowska E., *Z dawnej antroponimii ziemi sanockiej [w:] Dzieje Lubelszczyzny, t. VI, cz. 4, Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, pod red. J. Bartmińskiego, M. Łesiowa, Lublin 1992, s. 183-189.
- Wolnicz-Pawłowska E., *Antroponimia lemowska na tle polskim i słowackim*, Warszawa 1993.
- Wolnicz-Pawłowska E., *Lemkowskie imiona kobiece [w:] „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 33, 1996, s. 275-295.*
- Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W., *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich XV-XIX wiek*, Warszawa 1998.

Стаття присвячена формуванню лінгвістичної інтерпретації про взаємодію мови та культури польсько-українського пограниччя. Матеріал для аналізу: онімні системи української та польської мов, які розглядаються як культурний продукт міжособистісної та міжетнічної комунікації й елемент системи мови, а також створена у працях польських ономастів інваріантна наукова теорія (за ключовими теоретичними концептами, традицією аналізу і водночас наступністю в розвитку лінгвістичного знання). Здійснений у статті аналіз дозволяє виокремити типові для предметного поля соціолінгвістики лінгвістичні показники взаємодії мови та культури. Це зв'язки та поняття: *мова- територія, мова- етнос, мова- суспільні прошарки, мова- стать, суспільні функції польської мови, нестандартизовані правописні системи*. Лінгвістичні показники розкривають своєрідні механізми функціонування пограниччя в історичній пам'яті та колективній свідомості, маркуючи роль мов на цих територіях як чинник простору та культурний маркер і наближаючи нас до розуміння соціальних відносин носіїв мов у XV -XIX ст.

Ключові слова: культура польсько-українського пограниччя, ономастичні системи, лінгвістичне знання, лінгвістичні маркери взаємодії мови та культури.

ON LINGUISTIC INDICATORS OF LANGUAGE-CULTURE INTERACTION EXEMPLIFIED BY THE ANALYSIS OF THE POLISH-UKRAINIAN BORDER TERRITORIES IN THE FIFTEENTH-NINETEENTH CENTURIES

The article is devoted to the formation of a linguistic interpretation of the interaction of language and culture of the Polish-Ukrainian border territories. The material for the analysis includes nomic systems of Ukrainian and Polish languages, which are considered

as a cultural product of interpersonal and interethnic communication and an element of the language system, as well as invariant scientific theory created in the works of Polish onomastics (according to key theoretical concepts, tradition of analysis, and continuity in linguistic knowledge). The analysis performed in the article allows us to single out the linguistic indicators of the interaction of language and culture typical for the subject field of sociolinguistics. These are connections and concepts: *language-territory*, *language-social strata*, *language-gender*, *language-ethnicity*, *social functions of the Polish language*, and *non-standardized spelling systems*. Linguistic indicators reveal the peculiar mechanisms of the border in the historical memory and collective consciousness, marking the role of languages in these areas as a factor of space and cultural marker and bringing us closer to understanding the social relations of native speakers in the fifteenth-nineteenth centuries.

Key words: culture of the Polish-Ukrainian border territories, onymic systems, linguistic knowledge, linguistic markers of language and culture interaction.

złószczenie artykułu: 15.05.2020

przyjęcie artykułu do druku: 19.06.2020

Ірена МИТНІК¹

Варшавський університет
ORCID 0000-0002-9748-3314

Мар'яна РОСЛИЦЬКА²

Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID 0000-0003-3273-3949.

Сучасна українська соціолінгвістика: розвиток теорії і прикладні аспекти досліджень у працях представників Львівського соціолінгвістичного осередку

В Україні питанням соціолінгвістики присвячені індивідуальні дослідження і водночас над соціолінгвістичною проблематикою працюють колективи. Насамперед, це науковці з відділу культури мови, стилістики та соціолінгвістики (Інститут української мови НАН України), з відділу мов України (Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України), а також представники соціолінгвістичного осередку, діяльність яких пов'язана (у різні роки) із Львівським національним університетом імені Івана Франка: проф. Галина Мацюк, доц. Марія Гавриш (М. Гринишин), к.ф.н Оксана Горда, доц. Леся Дуда (Л. Луньо), доц. Юлія Дзябло, доц. Адріана Чучвара, к.ф.н. Оксана Бутковська (О. Васильців), к.ф.н Оксана Трумко, к.ф.н. Мар'яна Рослицька (М. Салецька).

Як свідчать публікації, згадані науковці спершу спорадично, а з 2005 р. уже системно досліджують питання історичної, теоретичної, прикладної та когнітивної соціолінгвістики, вводять у науковий обіг нову джерельну базу, формують теоретичні моделі аналізу різних аспектів взаємодії мови та суспіль-

¹ Ірена Митнік – мовознавець, д-р, ад'юнкт на кафедрі україністики Варшавського університету, iwmytnik@uw.edu.pl

² Мар'яна Рослицька – мовознавець, кандидат філологічних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, saletskam@gmail.com

ства, а також поширюють соціолінгвістичні ідеї та положення серед інших університетів України. У Львівському університеті з 2010 р. виходить єдиний в Україні щорічний соціолінгвістичний збірник „Мова і суспільство” (за ред. Г. Мацюк). У 2005-2015 рр. в університеті проходив щорічний Всеукраїнський соціолінгвістичний семінар для науковців, а з 2016 р. відбулися дві міжнародні соціолінгвістичні конференції на тему „Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки”. За період 2005-2019 рр. захищено 8 кандидатських дисертацій з соціолінгвістики (керівник проф. Г. Мацюк). Університет став базовим для проведення міністерського Всеукраїнського конкурсу студентських досліджень із соціолінгвістики (2005-2020 рр.). Досьогодні розроблено програми нових дисциплін для студентів різних курсів та спеціалізацій: „Соціолінгвістика як наука про мову та суспільство”, „Вступ до соціолінгвістики”, „Прикладна соціолінгвістика”, „Мовна політика і мовна ситуація: досвід світу та України”, „Мова та ідеологія”, „Мова та ідентичність”, „Мова, громадська думка і пропаганда”, „Знання про мову та суспільство в середній школі”. Студенти філологічного факультету першими з усіх університетів України отримали програму з „Основ соціолінгвістики” (2005 р.), а з часом і програму нової спеціалізації з соціолінгвістики „Політична комунікація” (2015 р.).

Студенти розвивають свої практичні навички та критичне мислення, оскільки теми курсових та магістерських робіт пов'язані з різними аспектами взаємодії мови та суспільства. Цікаво, що за цей час апробовано нові форми співпраці різних наукових середовищ: наприклад, українських студентів із німецьким славістами (університет Фрайбурга) в міжнародному студентському соціолінгвістичному проєкті „Міжнародні зобов'язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики” (2010 р.), а також зі студентами-україністами Варшавського університету, учасниками соціолінгвістичної студентської конференції (2015 р.).

Мета статті – проаналізувати аспекти дослідження взаємодії мови та суспільства у працях представників Львівського соціолінгвістичного осередку. Розглянемо питання предметного поля соціолінгвістики на рівні теорії, формування терміносистем, в історичному зрізі, з контексту сучасної проблематики та з урахуванням методики викладання дисциплін соціолінгвістики у вищій школі. Теоретичні передумови для аналізу цих завдань сформували результати зарубіжної соціолінгвістики, вона сьогодні є потужним міждисциплінарним полем, що продукує нові підходи до вивчення зв'язків між мовою та соціумом (Sociolinguistics. Theoretical Debates 2016; Auer, Peersman, Pickl, Ruttenand, Vosters 2015; Fernandez 2017; Applied Sociolinguistics 1984 та ін.)

1. Теорія соціолінгвістики та розбудова її термінології

У сучасних умовах глобалізації, на перший погляд, значення соціолінгвістичних традицій нівелюється, до цього спонукає навіть термін *міжнародна соціолінгвістика*³. Оскільки сучасна соціолінгвістика в Україні почала свій розвиток з часу незалежності (1991 р.) із урахуванням досвіду міжнародних досліджень та стану аналізу функціонування мов після тоталітарного комуністичного минулого в СРСР, є підстави вважати, що кожна **соціолінгвістична традиція** сьогодні становить своєрідну єдність універсальних ознак та ідіотнічного змісту (як присвячена аналізу конкретної мовної дійсності). Соціолінгвістичні традиції мають набір кількісних (різноманітні праці на соціолінгвістичну тематику) та якісних (напрями розвитку теорії, тематика) показників і виявляють, як мовознавча теорія реагує на запити суспільств⁴.

Українська соціолінгвістична традиція охоплює досвід вивчення різних питань взаємодії мови та суспільства в історії (від часу використання в мовознавстві наукових методів аналізу) і на синхронному зрізі. Характеристика традиції передбачає вивчення кореляцій *мова - соціум* упродовж чотирьох етапів⁵. Перший етап, як період уваги до аналізу зв'язків між мовою та соціальним життям у різних ділянках знання, пов'язаний із розкриттям суспільної природи мов до появи соціологічного напрямку в лінгвістиці; цей період ілюструють аспекти взаємодії мови та суспільства в працях О. Потебні, М. Драгоманова, І. Франка. Другий етап – соціологічний напрям в українському мовознавстві 20-40 рр. минулого століття, його представники Л. Булаховський, Н. Каганович, О. Курило, О. Синявський, М. Сулима та ін., а також ті українські вчені, які працювали за межами радянського мовознавства, зокрема А. Артимович, І. Огієнко, В. Сімович та ін. Третій етап – це період радянської соціолінгвістики, яку представляли дві школи: І. Білодіда (праці про українсько-російську двомовність, форми існування мови в радянському суспільстві, що ілюстрували вплив радянської ідеології на вирішення мовних питань) та Ю. Жлуктенка (роботи з теорії літературної мови, білінгвізму на матеріалі іноземних мов). Четвертий період – новітня соціолінгвістика, яка розвивається в незалежній державі з 1991 р. Її представники сьогодні досліджують корелятивні зв'язки *мова – нація, мова – держава, мова-ідеологія*, питання мовної ситуації і мовної політики, мовного законодавства, двомовність, ставлення до мов у різних регіонах, мовлення соці-

³ *The Routledge Handbook of Sociolinguistics around the World*, Martin J. Ball (ed.), London–New York 2010, p. 1.

⁴ G. Macûk, *Sučasna sociolingvistika: tendencii v rozvitku teorii zavdannâ* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 1, 2010, s. 13.

⁵ Idem, *Etapî rozvitku ukraïns'koï sociolingvistiki* [v:] “Sociolingvistični studii”, 2010, s. 17-22.

огруп, характеристику мови за гендерною ознакою, кодифікацію та стандартизацію норм української мови та інші питання⁶.

Відомо, що соціолінгвістика розвивається як міждисциплінарне поле аналізу. Хоча енциклопедія „Українська мова” і подає тільки зв'язки соціолінгвістики із соціологією, соціальною психологією, етнографією⁷ (подібно, як і лінгвістична енциклопедія в російському мовознавстві⁸), в умовах нової парадигми взаємодія соціолінгвістики з іншими науками набагато ширша, марно ж реалізується такий принцип опису мови, як експансіонізм. Тому сьогодні потрібно визнати зв'язок соціолінгвістики з діалектологією, дискурс-аналізом, геолінгвістикою, мовними контактами, прагматикою, правничими дисциплінами і навіть з теоріями математичних дисциплін⁹ та ін.

Відзначимо логіку сформульованих завдань української соціолінгвістики: розробити стратегію досліджень макро та мікросоціолінгвістичних досліджень, розмежувати предметні сфери аналізу різних підрозділів соціолінгвістики (прикладної, історичної, типологічної, когнітивної та ін.), здійснити дослідження мов корінних народів України, укласти довідники з соціолінгвістичної лексикографії, розвиток лінгводидактичних питань соціолінгвістики¹⁰ тощо. (Відразу зауважимо, що багато із цих завдань уже знайшли свій розвиток у працях згаданих представників цього осередку).

Відомо, що соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень не тільки формує знання про різні аспекти мовної дійсності, але й мала б виступати транслятором цих знань у суспільстві. Правда, до цього часу є ще багато труднощів із розвитком цього напрямку в Україні: хоча розвиток соціолінгвістичних досліджень у світі потужний, українські дослідники ще недостатньо враховують отримані результати західних мовознавців, потребує розвитку методологія досліджень про мовну дійсність в Україні, провладні політики рідко враховували експертну оцінку українських науковців при прийнятті рішень щодо мови в суспільстві (очевидно, сьогодні виняток становить лише прийняття закону про державну мову 2019 р., який продемонстрував єдність влади та науковців).

⁶ Про періоди формування знання про мову та суспільство див.: G. Macúk, *Sociologičnij pidhid do movi v ukrains'kij lingvističnij tradicij* [v:] „Visnik L'vivs'kogo univ'sitetu”, Seriâ filologična, vip. 46, 2009, s. 3-15; Idem, *Vzaemodiâ idej movoznavstva i sociologij: kontekst ukrains'koj lingvističnoj tradicij* [v:] „Naukovij visnik Černivec'kogo univ'sitetu”, vip. 475-477, Slov`ans'ka filologijâ, Černivci 2009, s. 223-229; Idem, *Suspil'na priroda movi v radâns'komu movoznavstvi: koncepcijâ M. Marra* [v:] „Lingvistični studij”, zb. nauk. prac', vip. 20, 2010, s. 44-54.

⁷ V. Bricin, *Sociolingvistika* [v:] *Ukrains'ka mova. Enciklopedijâ*, za red. V. Rusanivs'kogo ta in., Kiïv 2007, s. 654.

⁸ A. Švejc'er, *Sociolingvistika* [v:] *Lingvističeskij ênciklopedičeskij slovar'*, pod red. V. Ârcevoj, Moskva 1991, s. 481.

⁹ G. Macúk, *Sociolingvistika âk integracijnij naprâm doslidžen' v umovah sučasnoj paradigmi: mižnarodnij dosvid j ukrains'ka perspektiva* [v:] „Naukovi zapiski Naukm”, Filologični nauki (Movoznavstvo), t. 137, Kiïv 2012, s. 28-34.

¹⁰ *Ibidem*, s. 28-34.

Оскільки сучасна соціолінгвістика в Україні почала розвиватися з кінця минулого століття, перед мовознавцями виникло питання про термінологічну базу цього наукового напрямку і навчальної дисципліни. Системне обґрунтування ознак соціолінгвістичної термінології на матеріалі української, англійської та польської мов розпочалося в 2006 р. із доповіді Г. Мацюк на одній із конференцій в Університеті Палацького (Оломоуц, Чехія). На підставі аналізу функціонування і значення терміна *соціолінгвістика* та його гіперо-гіпонімічних відношень у словниках з різних соціолінгвістичних традицій виокремлено сутнісні ознаки терміносистеми, зокрема її універсальний та ідіоетнічний компоненти¹¹. Пізніше цю ідею розвинула Оксана Бутковська (Васильців) у своїх публікаціях¹² та в кандидатській дисертації „Структурно- семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах”¹³.

Ще одна продуктивна ідея стосувалася зв'язку соціолінгвістичної „терміносистеми і наукової традиції, яку терміни обслуговують”, про що свідчили „обґрунтування центру та периферії терміносистеми”¹⁴. Це положення знайшло своє дослідження на матеріалі української та японської мов у працях Юлії Дзябко¹⁵ та в її дисертації „Семантична структура термінологічного поля „мовна політика” в українській та японській мовах”¹⁶. Ці та інші праці дослідниці сприяють виокремленню ознак обох традицій. Їх виявляє і перший японсько-український словник соціолінгвістичних термінів, який Ю. Дзябко уклала на підставі розробленої в дисертації методики зіставного аналізу терміносистем¹⁷.

2. Проблеми історичної соціолінгвістики

Підкреслимо, що всі проаналізовані в статті праці вводять у науковий обіг нову різножанрову джерельну базу аналізу, починаючи від XVII ст. і закінчуючи першою половиною XX ст.

¹¹ Idem, *Termin u sociolingvističnih tradicijah* [v:] „Ucrainica II”, sborník článků, 2, Olomouc 2006, s. 477-482.

¹² O. Vasil'civ, *Gipero-giponimični vidnošennâ terminâ bilingvizm v ukraïns'kij ta anglijs'kij movah* [v:] *Zbiór raportów naukowych: Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka*, cz. 5, Wrocław 2014, s. 112-118; Idem, *Áviše sinonimij sociolingvističnih terminiv vukraïns'kij, anglijs'kij ta pol's'kij movah* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 4, 2016, s. 43-51.

¹³ O. Butkovs'ka, *Strukturno-semantični osoblivosti terminiv sociolingvistiki v ukraïns'kij, pol's'kij ta anglijs'kij movah*, Avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2016.

¹⁴ G. Macük, *Termin u sociolingvističnih ...*, s. 481.

¹⁵ Ū. Dzábko, *Áderna zona mikropolitâ „movnapolitika” v ukraïns'kij ta ápons'kij movah* [v:] *Movni i konceptual'ni kartini svitu*, vidp. red. O. Čeredničenko, vip. 40, Kiïv 2012, s. 35-39.

¹⁶ Idem, *Semantična struktura terminologičnogo polâ „movna politika” v ukraïns'kij ta ápons'kij movah*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2015.

¹⁷ Idem, *Ápons'ko-ukraïns'kij slovník sociolingvističnih terminiv: terminologične pole „movna politika”*, L'viv 2019.

Періоди розвитку знання про суспільну природу мови. Сьогодні положення історичної соціолінгвістики важливі для розуміння розвитку кожної з соціолінгвістичних традицій.

Увага до суспільної природи мови в європейському мовознавстві зароджувалися поступово. Так, крім національного характеру, категорія „народ” отримала ще одну ознаку – мову (праці Й. Гердера); обґрунтовано зв'язок індивіда, нації та мови (В. фон Гумбольдт); проголошено поєднання індивідуального і соціального в мові, яке ще довго буде обговорюватися в мовознавстві навіть у наступному двадцятому столітті (Г. Пауль). І. Бодуен де Куртене визнав мову явищем соціально-психологічним, а мовознавство психічно-суспільною наукою. Праці О. Потєбні, М. Драгоманова та І. Франка підготували ґрунт для розвитку соціологічного напрямку в українському мовознавстві¹⁸.

Причому в лінгвістиці цей напрям зародився як пошук виходу із кризи на межі двох століть (дев'ятнадцятого і двадцятого), коли молодогораматики так і знайшли відповіді на питання про сутність мови і мовознавства¹⁹.

Питання про **соціологічний напрям в українському мовознавстві** пов'язане із передумовами розвитку соціолінгвістики. Зазначимо, що енциклопедія „Українська мова” не подає інформацію про соціологічний напрям в українському мовознавстві, один із найновіших підручників із сучасного мовознавства О. Селіванової повторює загальноприйнятту в російському мовознавстві думку про соціологічний напрям як про вивчення суспільної природи мови тільки в працях представників Женевської, французької, Празької лінгвістичних шкіл, російських мовознавців²⁰. Звідси логічно виникає питання про те, чи був соціологічний напрям в українському мовознавстві як предтеча сучасної соціолінгвістики? Г. Мацюк дає ствердну відповідь, проаналізувавши і порівнявши праці представників щойно згаданих соціологічних шкіл у мовознавстві і мало відомі дослідження українських мовознавців 20–40 рр. минулого століття. Саме спільні ознаки аналізу мови: розкриття її суспільної природи, починаючи від походження мови і аж до ознаки соціального у змісті фонем чи лексем, виокремлення різних видів взаємодії мови та суспільства, а також характеристики суспільної природи літературного стандарту (шляхом розкриття змісту понять „норма”, „соціальна база носіїв” та ін.) – дозволили виокремити лінгвосоціологічні погляди українських мовознавців. Причому до уваги взято праці не тільки представників радянського мовознавства, але й тих, хто працював за межами СРСР. Отже, розвиток положень української соціолінгвістики від вперше виокремленого

¹⁸ G. Macûk, *Do vitokiv sociolingvistiki. Sociologičnij naprâm u movoznavstvi*, L'viv 2008, s. 15-102.

¹⁹ *Ibidem*, s. 103-168; *Idem*, *Pitannâ filosofii movi v nimec'komovnij lingvisticî, abo pro „ruh u movoznavstvi”*: G. Šuhard, K. Fossler, J. L. Vajsgerber [v:] *Magistr gri slova*, ukl. O. Âsinovs'ka, L. Svričevs'ka, L'viv 2009, s. 258-268.

²⁰ O. Selivanova, *Sučasna lingvistika. Naprâmi ta problemi*, Poltava 2008, s. 318-319.

соціологічного напрямку дозволяє сьогодні стверджувати про тяглість ідей сучасної української соціолінгвістики²¹.

Формування змісту категорії „кодифікація” отримало перспективу аналізу у зв'язку з розкриттям видової категорії „граматична кодифікація” щодо матеріалу граматики української мови першої половини XIX ст. Для аналізу поняття²² використано теорію представників Празької лінгвістичної школи про кодифікацію, врахувавши ще й такі частково дескриптивні теорії, як регулювання мовної діяльності, норми, граматичного опису, взаємодії літературної мови та діалектів. Теоретичний аналіз поняття дозволив виокремити такі ознаки його змісту: *соціолінгвістичні чинники кодифікації, наукове підґрунтя кодифікації, теорію граматичної кодифікації, граматичну правильність літературної мови, лінгвістичну характеристику граматичних норм, практику граматичної кодифікації*²³.

Зміст підпорядкованої категорії „кодифікація української мови на народній основі” збагачується на основі дослідження граматичних праць про українську мову другої половини дев'ятнадцятого і початку двадцятого століть. Оксана Горда проаналізувала терміносистему словотвору і зробила висновки про ознаки словотвірних норм, запропоновані в мовознавчому дискурсі Галичини.²⁴ Виявлено, що кодифікація термінології здійснювалася з урахуванням ідеалу – народної основи (правда, до його реалізації граматики йшли самостійно). Такому підходу посприяв широкий культурний контекст аналізу кодифікаційної діяльності авторів граматики. Хоча в центрі уваги дослідниці такі терміносистема словотвору, О. Горда виокремлює характеристику лінгвістичної свідомості граматистів, на яке впливали освіта (вони отримали філологічне знання у трьох університетах Австро-Угорщини, зокрема Віденському, Львівському та Чернівецькому), прагнення сформулювати норми для широкого кола українських школярів і знання концепції терміна в тогочасному науковому дискурсі, саме він і доносить ідею кодифікації терміносистем на народній основі²⁵.

Формування змісту категорії „асиметрична ситуація спілкування”. Набір вербальних та невербальних засобів вираження соціального статусу особи в асиметричних ситуаціях комунікації проаналізовано на матеріалі художнього дискурсу Івана Франка. Марія Гавриш (Гринишин) вважає, що цю

²¹ G. Macûk, *Do vitokiv sociolingvistiki*, ... s. 255-350.

²² Idem, *Formuvannâ teorii kodifikacii v ukrains'komu movoznavstvî Galičini (perša polovina XIX st.)* [v:] „Naukovî zapiski. Seriâ: filologični nauki (Movoznavstvo)”, vip. 30, 2000, s. 69-70.

²³ Idem, *Kodifikaciâ ukrains'koï movi v galic'kih gramatikah peršoï polovini XIX st.*, avtoref. dis. dokt. filol. nauk, Kiïv 2002.

²⁴ O. Gorda, *Stanovlennâ ta rozvitok slovotvirnoï terminologii v galic'kih škil'nih gramatikah ukrains'koï movi (druga polovina XIX- poč. XX st.)*, Avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2016.

²⁵ Idem, *Vzaemodiâ formi ta zmistu terminiv na poznačennâ prepozitivnih častin slova v galic'kih škil'nih gramatikah ukrains'koï movi (druga polovina XIX-XX st.)* [v:] *Mova v suspil'stvî: semantika, sintaktika, pragmatika/Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, za red. G. Macûk, Ā. Mitnik, O. Novikovoï, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019, s. 29-42.

категорію потрібно розкривати за допомогою теорії мовленнєвих актів і жанрів, з урахуванням ідей лінгвопрагматики, стилістики та категорійної граматики. На сьогодні розроблено тривірневу теоретичну модель аналізу засобів вираження соціального статусу особи, яка включає мовленнєву, мовну та невербальну характеристики²⁶. Встановлено, що статус комуніканта зумовлює тип взаємодії на невербальному рівні. Поведінка комуніканта із вищим статусом зумовлює інтенсивні та ініціативні дії, які можуть принижувати адресата. Ознаки соціального статусу ілюструють мовні засоби фіксації невербальної поведінки²⁷.

Аналізуючи асиметричну ситуацію комунікації, важливо виявити і роль невербальних засобів, тобто як вони доповнюють, підсилюють і навіть заміщають вербальні засоби. Відомо, що жест є зовнішнім виявом внутрішнього стану людини. Тому М. Гавриш вважає, що лексикографічна систематизація жестів дозволить поглибити розуміння мовної та мовленнєвої характеристики мовців в ситуаціях домінування та підкорення²⁸.

Формування змісту категорії „**соціально-індивідуальна природа сімейної комунікації**” здійснює у своїх працях Оксана Трумко на підставі дослідження кореляції *комунікативна тактика - позамовний чинник*. Вона передбачає увагу до етнічної належності сім'ї, соціального статусу сім'ї, віку дітей в єдності з лінгвістичними (мовленнєвими актами, комунікативними смислами) та кількісними (частотність комунікативних тактик) показниками²⁹. Джерельну базу аналізу становлять художні твори І. Франка.

Особливості мовлення дітей до батьків розкрито за допомогою аналізу емпатії в сімейній комунікації. Взяти за основу теоретичні засади характеристики цього явища в міжособистісній комунікації, О. Трумко розкриває зміст експресивних мовленнєвих актів у мовленні дітей для висловлення емпатії у процесі спілкування з батьками³⁰. Рольові ознаки сімейної комунікації розкрито на матеріалі листування між І. Франком та його дружиною, О. Хорунжинською. Виявлено, що в процесі комунікації з дружиною адресант-чоловік реалізує інтенції спонукання, інформування та негативної оцінки, кожна з яких передбачає актуалізацію різних мовленнєвих актів: поради, прохання, запитання (інтенція спонукання), виправдання, згоди/незгоди (інформування), докору (негативної

²⁶ M. Gavriš, *Komunikativni zasobi viražennâ social'nogo statusu osobi v hudožnij prozi ĭvana Franka*, Avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2009.

²⁷ M. Grinišin, *Poklin âk neverbal'nij marker nižčogo social'nogo statusu lûdini* [v:] „Lingvistični studii”: zb. nauk. pr., vip. 16, 2008, s. 252-256.

²⁸ Idem, *Problema leksikografičnogo opisu žestiv domînuvannâ tapîdkorennâ* [v:] „Ukraïns'ke movoznavstvo”, nr 38, 2008, s. 61-65.

²⁹ O. Trumko, *Social'no-individual'na priroda simejnoï komunikacii v hudožn'omu diskursi ĭvana Franka*, Avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2013.

³⁰ Idem, *Empatiâ âk zasib uspîšnoï komunikacii v sim'i (na materialî tvoriv ĭvana Franka)* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 10, 2019, s. 148-155.

оцінки)³¹. Очевидно, в перспективі актуальними були б і дослідження питань комунікації в сім'ї на прикладі усного мовлення.

Формування категорії „соціальна природа імені людини” на матеріалі не введених у контекст мовознавства метричних книг ХІХ – першої половини ХХ ст. досліджує Леся Дуда (Луць). Праці розкривають особливості кореляцій *ім'я - соціально-професійний статус*, *ім'я - вік*, *ім'я - стать* та їх лінгвістичні показники, зокрема спектр та частотність, структуру, мотиви вибору імен. Розроблено методику аналізу міського іменника в діахронії. Різні аспекти взаємодії імені та екстралінгвістичної інформації здійснено на матеріалі майже 25-ти тисяч антроповживань, зафіксованих у метричних книгах латинською, польською та українською мовами³². Див., для прикладу, статтю про корелятивний зв'язок *ім'я - віросповідання*³³.

Оскільки метричні записи про народження, крім антропонімних даних, містять соціальні характеристики найменованих, статистичні параметри та хронологічні вказівки щодо періоду найменування, Л. Дуда уклала словник „Іменник м. Львова першої половини ХХ ст.” (у друці). Теоретичні засади і практична цінність словника пройшли попередню апробацію³⁴.

Категорія „суспільні функції української мови в церкві” ілюструє взаємодію *мова - церква*, практично недосліджену в українській соціолінгвістиці. Розвиток функцій української мови в церкві постає як одна із мало відомих ознак мовної ситуації та мовної політики в 20-30-ті рр. минулого століття. Проаналізовано суспільні функції української мови як засобу богослуження та єдності вірян під час першого та другого етапів державотворення (1917-1918 рр.)³⁵. Для цього використано не тільки нові документи з інституційного державного та церковного дискурсу, але й вперше проаналізовано

³¹ Idem, *Īvan Franko – Ol'ga Horunžins'ka: osoblivostì simejnoi komunikacii* [v:] *Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika / Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, za red. G. Macùk, Ī. Mitnik, O. Novikovoï, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019, c. 177-190.

³² L. Lun'o, *Social'na priroda imeni luidini (na materialì metričnih knig latins'koù, ukrains'koù ta pol's'koù movami, XIX- perša polovina XX st.)*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, Kiïv 2013.

³³ L. Duda, *Rol' religijnogo činnika u formuvanni imennikal'viv`an peršoï polovini XX st. (na materialì metričnih knig pro narodžennâ greko- tarimo-katolikiv)* [v:] *Tendencii rozvitku ukrains'koï leksiki*, t. 1, za red. Ī. Kononenko, Ī. Mitnik, S. Romanùk, Varšava – Īvano-Frankivs'k, 2014, s. 188-202.

³⁴ Idem, *Leksikograficnij opis imennika m. L'vova: sociolingvističnij pidhid (žinoči prosti imena)* [v:] *Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika / Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, za red. G. Macùk, Ī. Mitnik, O. Novikovoï, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019, c. 207-220.

³⁵ G. Macùk, *Kurs na ukrainizaciiu cerkvi. Čomu vin buv neefektivnim v Ukraïns'kij Narodnij Respublicì (UNR) 1917-1918 rr.?* [v:] *Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika / Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, za red. G. Macùk, Ī. Mitnik, O. Novikovoï, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019, s. 103-115.

спогади та щоденники учасників подій (ілюструють продуктивність такого методу в соціолінгвістиці, як біографічний)³⁶.

З дослідженням взаємодії *мова - церква* пов'язаний і зміст категорії „**православізація греко-католиків**” в Російській імперії (XVIIIст.) та СРСР (XXст.). Насильницьке навернення в православну віру відбувалося в результаті геополітичних поділів територій, на яких проживали українці. Термін *насильницька православізація* доповнює терміногрупу „назви асимляційних процесів” щодо української мови і функціонує разом з відповідниками *асиміляція, русифікація, полонізація, чехізація*³⁷ та ін.

Хоча про формування змісту категорії „**українізація в 20-30 рр. XX ст.**” (період уявного сприяння радянської влади розвитку суспільних функцій української мови) є вже чимало праць, однак нова архівна база, яку нещодавно ввели в обіг історики (спогади і документи) дозволяє отримати нові висновки про процес більшовицької „українізації” в 20-30 рр. минулого століття. На підставі аналізу листування між комуністичними керівниками (Ленін – Сталін), документів про діяльність партійної влади, зібраних доносів на інтелігенцію, документів про таємні наміри Державного політичного управління (тогочасна служба безпеки) щодо нищення української наукової та церковної української інтелігенції (яка розвивала суспільні функції української мови)³⁸ розкрито картину політичної маніпуляції мовним питанням для насадження радянської ідеології.

Характеристика взаємодії мова - нація на прикладі вивчення праць про українську мову науковців з української діаспори. У руслі концепції про мовну єдність нації Г. Мацюк проаналізувала соціолінгвістичні аспекти мовознавчих робіт випусника Львівського університету в 1929-1937 рр. і відомого ономаста Канади Я.-Б. Рудницького (1910-1995), автора більше, ніж 2900 праць. Образ мови, який він конструює, постає як індивідуалізація дійсності у зв'язку з ідеологією, контекстом культури, історії, міграцією та як вроджене право людини. Актуалізація положень Я. Рудницького (а він відштовхувався „від думки Ф. де Сосюра, що мова як соціальне і лінгвістичне явище може мати різні зв'язки із законом держави чи нації: мова може бути легально визнана чи цілком заборонена в суспільному житті, її можуть юридично прийняти в якійсь ділянці внутрішнього життя чи можуть використовувати або не використовувати в навчанні”) дозволяє виявити правовий контекст зв'язків між мовою та суспільством, саме він дозволив ученому для аналізу української мовної дійсності вперше

³⁶ Idem, *Svits'ka ta cerkovna vlada pro suspil'ni funkciï ukrain's'koï movi: period Ukrain's'koï Deržavi get'mana Pavla Skoropads'kogo (29 kvitnâ 1918 r., 14 grudnâ 1918 r.)* [v:] „B"lgarska ukrainistika”, br. 8, Sofiâ 2019, C:/Users/user/Downloads/A1_8%20(1).pdf

³⁷ Idem, *Pravoslavizaciâ âk suspil'nij fenomen ta kategoriâ istoričnoï sociolingvistikï* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 23-33.

³⁸ Idem, *Vpliv ideologii na movu, movoznavstvo i movoznavciv: štrihi do obrazu ukrain's'kogo suspil'stva peršoi tretini XX stolittâ* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 6, 2018, s. 199-216.

увести в обіг новий термін *лінгвоцид* та його похідні *лінгвоцидні засоби*, *свобода мови*, *свобода мовлення*³⁹.

3. Сучасний соціум крізь призму лінгвістичного аналізу

Взаємодія мова – національна безпека як нову ознаку предметного поля української соціолінгвістики актуалізує сучасна мовна ситуація, ускладнена агресією проти України (російсько-українська війна, дискурсивна гібридна війна, згорання функцій української мови на тимчасово окупованих територіях та ін.). Тому лінгвістичний сегмент знання про суспільство може відігравати роль одного із засобів творення нової культури безпеки. Теоретичний потенціал сучасного мовознавства постає як підґрунтя для здійснення лінгвістичного аудиту суспільної комунікації (охоплює різні соціогрупи та різних політичних акторів, відправників інформації) і як передумова підготовки філологів-експертів, запит на яких є в сучасному суспільстві⁴⁰. Важливу роль відіграє питання, наскільки навчальні плани підготовки фахівця-україніста відповідають безпечовому виміру української гуманітарної освіти⁴¹.

В умовах сучасних ризиків в українському суспільстві важливо сформувати стійку мовну особистість студента-філолога. Цьому сприяють дисципліни соціолінгвістичного циклу в навчальних програмах філологічних факультетів (про склад предметів у Львівському університеті ми вже згадували на початку статті). Дисципліни соціолінгвістики реалізують свою безпекову місію: забезпечують знання про соціокультурну та політичну ситуацію в Україні, сприяють опірності пропаганді та лінгвістичній агресії Російської Федерації проти України, розширюють усвідомлення ролі мов в Україні та різних суспільствах⁴².

Відомо, що дослідження **сучасної мовної політики та ситуації** як об'єкта аналізу соціолінгвістики передбачає увагу до методів і шляхів влади та суспільства

³⁹ Idem, *Obraz movi v suspil'stvi: metodologiâ konstruïvannâ v naukovomu diskursi Á. B. Rudnic'kogo (1910-1995)* [v:] *Na storozhì slova, zbirnik nauk. prac' na pošanu profesora Vasilâ Grešuka*, vidp. red. V. Kononenko. Ívano-Frankivs'k 2019, s. 203-213.

⁴⁰ Idem, *Lingvističnij audit komunikacii v suspil'stvi âk odiniz instrumentiv komunikativno-kontentnoï bezpeki* [v:] *Materiali Mižnarodnogo forumu z krizovosti komunikacij., Kontentno-potokovì modeli âk taktični instrumenti komunikacijno-kontentnoï bezpeki*, za red. Í. Toloka ta in., Kiïv 2017, s. 220-223.

⁴¹ G. Macûk, Í. Mitnik, *Dinamika komunikativnoï kompetentnosti fahivcâ-ukraïnista v konteksti vimog sučasnogo sociokul'turnogo i političnogo Seredoviša Ukraïni i Pol'si* [v:] *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. Dialog mov – dialog kul'tur. Ukraïna i svit*, IX Mižnarodna naukova Ínternet-konferenciâz ukraïnistiki, München 1-4 November 2018, za red. O. Novikovoï, München 2019, s. 101-111.

⁴² G. Macûk, *Disciplini sociolingvistiki âk realizaciâ bezpekovogo vimiru gumanitarnoi osviti: dosvid L'viv'skogo nacional'nogo universitetu imeni Ívana Franka Sociolingvističeznannâ âk zasib formuvannâ novoï kul'turi bezpeki: Ukraïna – svit* [v:] *Íl Mižnarodna naukova konferenciâ, materialy 22-23 listopada 2018 r.*, za red G. Macûk, L'viv 2018, s. 78.

щодо впровадження різних мов у вжиток, аналізу ставлення до мов в умовах диглосії чи білінгвізму, освоєння нових мов у новому середовищі, до питань мовної політики та мовного законодавства (не тільки внутрішнього, але і зовнішнього), до аналізу міжособистісної чи міжкультурної комунікації (в соціогрупі, на робочому місці, в церкві та ін. групах людей) тощо з метою попередження конфліктної ситуації.

На підставі аналізу лінгвістичних засад мовного облаштування світу, універсального та ідіоетнічного компонентів в цьому облаштуванні (шляхом огляду мовних політик та демографічно-комунікативної потужності мов і заходів на їхню підтримку) Г. Мацюк формує концепцію прикладної соціолінгвістики і розкриває напрями мовної політики в Україні періоду СРСР (з метою творення нової ідентичності „радянський народ” та формування функцій російської мови як мови міжнаціонального спілкування). Схарактеризовано перебіг мовної політики та ознаки мовної ситуації в роки незалежної держави: на підставі соціологічних даних про ставлення до мов у різних регіонах, аналізу законодавчих ініціатив представників провладних та опозиційних політичних партій, визначення ролі Європейської Хартії регіональних та міноритарних мов, функцій української та російської мов в освіті, державному управлінні, телебаченні та ЗМІ тощо⁴³.

Підкреслимо, що вивчення питань мовної ситуації вимагає розвитку методології соціолінгвістичних досліджень. Наприклад, які принципи аналізу мали б формувати основу праць про конкретні мовні ситуації в різних країнах світу і, звичайно, в Україні? Одна із запропонованих моделей опису⁴⁴ полягає в застосуванні лінгвонаціосоціологічного принципу аналізу, пов'язаного із сучасними підходами до розкриття мови в новій парадигмі (тобто антропоцентризмом, експансіонізмом та функціоналізмом). Зазначена модель базується на використанні змісту різних категорій, зокрема „мова”, „нація”, „етнос”, „ідентичність”, „монолінгвізм”, „багатомовність”, „націоналізм”, „державна” та ін. Звичайно, вразливість застосування цього принципу в тому, що всі ці категорії – динамічні величини, і досьогодні вони реалізують різні змісти з контексту різних державних ідеологій та рівня розвитку демократій.

Оскільки вивчення питань мовної політики та мовної ситуації вимагає розробки нових теоретичних підходів, Г. Мацюк для аналізу мовної ситуації (йдеться про 1991-2013 рр. в Україні) використовує нову соціолінгвістичну теорію інституційного мовного менеджменту (іншими словами, теорію ефективності управління мовними проблемами на рівні держави, теорію започаткували праці зарубіжних мовознавців у кінці двадцятого століття). Зміст поняття „**інституційний мовний менеджмент**” досліджено⁴⁵ з урахуванням прийнятого

⁴³ Idem, *Prikladna sociolingvistika. Pitannâ movnoï politiki*, L'viv 2009, s. 112-185.

⁴⁴ Idem, *Teoretični zasadi opisu movnih situacij u konteksti prikladnoï sociolingvistiki* [v:], „Sučasni problemi movoznavstva taliteraturoznavstva”, vip. 13, 2009, s. 66-70.

⁴⁵ Idem, *Rozvitok teorij sučasnoï sociolingvistiki: formuvannâ zmistu ponattâ „institutijni jmovnij menedžment”* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 4, 2014, s. 12-32.

в 2012 р. антиконституційного закону „Про засади державної мовної політики” (провладні політики – „Партія регіонів”, президент В. Янукович). Обґрунтовано законотворчість навколо концепту „українська мова як єдина державна” до 2012 р. і „багатомовність як українсько- російська двомовність” після Закону 2012 р. Виокремлено проблеми, які знижували ефективність управління мовними питаннями держави: особливості мовного ужитку (мовна та національно-політична гетерогенність, обґрунтування правового статусу мов у законодавстві), ставлення до мов у регіонах, економічної підтримка мов, політичні мотиви захисту прав російськомовних громадян. Сформульовано висновок про те, що мовний менеджмент на рівні держави повинен здійснюватися незалежно від програм політиків, які приходять до влади. (Додамо, що в лютому 2019 р. Конституційний суд України визнав Закон 2012 р. антиконституційним, а 25 квітня 2019 р. Верховна Рада ухвалила Закон „Про забезпечення функціонування української мови як державної”).

Розкриттю ще однієї ознаки мовної ситуації сприяє введене в контекст соціолінгвістики поняття „**дискримінація за мовною ознакою**”. Його зміст формують положення міжнародних та українських законів для попередження дискримінації. Порушення мовних прав людини постає як показник мовної ситуації в Україні 2010-2013 рр. (при владі „Партія регіонів”, президент В. Янукович). Актуалізовано значення термінів *дискримінація за мовною ознакою* і *мовне право людини*. Виявлено відсутність цих термінів у словникових джерелах: з 12-ти використаних українських тематичних словників лише один фіксує значення терміна *дискримінація*. Він і його похідні функціонують у мові ЗМІ (*дискримінаційний, дискримінувати, дискримінатор*). Дискримінаційне ставлення до носіїв мов передають також терміни *расизм, шовінізм, ксенофобія, українофобія*, значення яких словники теж рідко фіксують. Здійснений аналіз базувався на систематизованих прикладах дискримінації за мовною ознакою. Зроблено висновок про потребу дослідження порушень мовних прав у предметному полі сучасної соціолінгвістики з урахуванням міждисциплінарного підходу⁴⁶.

Розкриттю дискримінації за мовною ознакою підпорядкований аналіз категорії „**мова ворожнечі як форма дискурсивної дискримінації**”, увагу до якої зумовила мовна ситуація в Україні в 2010-2013 рр. (за соціологічними дослідженнями, найвищі показники дискримінації за мовою тоді були саме в українців). Г. Мацюк аналізує зміст поняття з урахуванням положень міжнародного та українського законодавства. Підґрунтям для аналізу послужили теорія мовної особистості, соціальної комунікації та дискурс-аналіз. Виявлено, що дефініція терміна *мова ворожнечі* з’явилася в міжнародному законодавстві тільки в 1997 р. В Україні увагу до проблеми актуалізували ЗМІ. Підтримуємо думку авторки про те, що мовознавчий аналіз мови ненависті як форми дискурсивної

⁴⁶ Idem, *Pro potrebu doslidžennâ problemi „diskriminaciâ za movnoû oznakoû” v ukraïns'kij sociolingvistici* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 2, 2014, s. 97-111.

дискримінації доповнює характеристику мовних ситуацій в періоди їхніх загрожених станів⁴⁷.

Характеристика лінгвістичного ландшафту сучасної України. Відомо, що теорія лінгвістичного ландшафту почала свій активний розвиток з кінця минулого століття. Спершу вона розвивалася в контексті соціолінгвістики, сьогодні це вже самостійний напрям досліджень, який передбачає міждисциплінарний підхід до аналізу питань громадського простору і водночас вимагає створення нових моделей опису щодо конкретних населених пунктів чи територій для вивчення багатомовності, ознак мовної ситуації, передумов реалізації мовної політик і под. Громадський простір вже незалежної України довго не змінювався, за винятком західних і частково центральних областей. Г. Мацюк почала вивчати лінгвістичний ландшафт як вияв взаємодії мови і влади⁴⁸ (в основі статті доповідь на XXIV International Congress of Onomastic Sciences (Барселона, 5-9 вересня 2011 р.), а також як зв'язок мови та ідентичності⁴⁹. Після 2015 р., часу прийняття декомунізаційних законів, по всій території України відбулося звільнення ландшафту від назв із ідеологічною (комуністичною) семантикою. Цей процес постав як вияв взаємодії мови та ідеології⁵⁰, який доповнила доповідь на 4th International Conference on Onomastics „Name and Naming” в Бая Марє (Румунія), вересень 2017 р.⁵¹.

Здійснений аналіз засвідчив, що історично знаки лінгвістичного ландшафту України по-різному реалізували свою інформативну та символічні функції. Як правило, ці знаки змінювалися під впливом ідеології і за роки СРСР перетворилися в маркери візуалізації радянських цінностей. Зміни знаків громадського простору відбувалися на основі законодавчого підґрунтя. Погоджуємося із міркуваннями авторки публікацій, що в сучасних умовах звільнення від радянської ідеології стає важливим кроком у формуванні національної безпеки України.

Аналіз мовлення соціогруп. У працях Адріани Чучвари досліджено неофіційний іменник в соціогрупі „школярі” за допомогою соціолінгвістичного

⁴⁷ Idem, *Rozvitok teorii sociolingvistiki: formuvannâ zmistu ponâttâ „mova vorožnečî” âk formi diskursivnoï diskriminacii* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 3, 2016, s. 111-123.

⁴⁸ Idem, *Urban Street Names as a Marker of Language/Authority Interaction in Ukraine: Soviet (1922–1991) and Post-Soviet Periods (1991–2011)* [in:] „Names in daily life. Biblioteca tècnica de política lingvîstică”, № 11, Barselona 2014, p. 361-369, <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/040.pdf>

⁴⁹ Idem, *Pro prirudu vzaemodii movi ta identiçnosti v Ukraïni (na materialî mis'kogo urbanimikonu radâns'kogo radâns'kogo ta postradâns'kogo periodiv)* [v:] *Ukraïnocentrizm naukovogo sumlinnâ, zbirnik nauk. prac' na pošanu profesora Zenoviâ Terlaka*, vidp. red Bilous M., L'viv 2014, s. 539-565.

⁵⁰ Idem, *Lingvistiçnij landšaft Ukraïni âk vzaemodiâ movi ta ideologii: minule i s'ogodennâ* [v:] „Mova isuspil'stvo”, vip. 8, 2017, s. 71-83.

⁵¹ Idem, *Marking Ukrainian's public space as interaction of language and ideology: past and present* [in:] *Name and Naming. Sacred and Profane in Onomastics*, O. Felecan (ed.), Baja Mare 2017, p. 889-900.

та когнітивного підходів. Достовірність отриманих результатів аналізу забезпечили праці із соціолінгвістики, ономастики, когнітивного мовознавства, соціології, педагогіки, психології та відповідні методи аналізу, зокрема анкетування, невиключеного спостереження, корелятивного аналізу, порівняльний, елементи кількісного аналізу, див автореферат дисертації⁵². За допомогою аналізу такої ознаки мовної компетенції школярів, як відповідність прізвиськ нелітературним формам, дослідниця розкриває вербально-семантичний рівень у структурі мовної особистості школяра. Матеріалом для аналізу послужили відповіді на запитання анкети учнів із 227 загальноосвітніх шкіл Львівської області, причому із трьох типів населених пунктів (сіл, міст і містечок). Прізвиська розглянуто з погляду порушення орфографічних, лексичних, граматичних та словотвірних норм літературної мови⁵³.

На цій же вибірці А. Чучвара аналізує зв'язок *прізвисько – місце проживання*. Мовну компетенцію учнів розкривають такі ознаки, як відповідність прізвиськ літературній мові та нелітературним формам мови. Про лінгво-когнітивний і мотиваційний рівні в структурі мовної особистості школяра (пов'язані із його знанням про світ і людину) засвідчує семантика твірних основ і мотиви появи неофіційних імен⁵⁴.

Соціогрупа „політична еліта”. Комунікацію між політиками та представниками різних соціогруп у лінгвокультурах обрала за об'єкт аналізу Мар'яна Рослицька, досліджуючи змістові та формальні характеристики прецедентних імен як передумову їхнього функціонування в політичній комунікації. Праці дослідниці розкривають формально-семантичні показники прецедентних імен, їхню роль у техніках впливу адресата-політика на адресатів, представників різних соціогруп. Прецедентні імена постають як маркери ідеології адресантів-політиків, а також конструюють ідентичності адресанта та адресатів⁵⁵ та ін.

За джерельну базу дослідження обрано тексти промов президентів України (203 промови), Польщі (200 промов) та Франції (198 промов) за період з 1991 по 2016 рр. Матеріалом для аналізу послужили одиниці українською, польською та французькою мовами. У дослідженні використано описовий метод, що посприяв характеристиці й каталогізації сфер-джерел та тематичних груп виявлених прецедентних імен; зіставний аналіз, який дозволив виявити універсально та національно-прецедентні імена, а також спільні та відмінні ознаки

⁵² А. Čučvara, *Sociokognitivni činniki formuvannâ prizvis'ka školâra (na materialî neoficijnogo imennika učniv L'vivs'koï oblasti)*, Avtoref.dis. kand. filol. nauk, L'viv 2013.

⁵³ Idem, *Vpliv prostoriččâ na formuvannâprizvis'k u sociogrupi „školâr”* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 7, 2016, s. 85-92.

⁵⁴ Idem, *Pro realizaciû vzaêmody mova – teritorîâ: novî aspekti analîzu neoficijnogo imennikâ školâra sela, міста і містечка* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 4, 2016, s. 301-310.

⁵⁵ М. Roslic'ka, *Precedentne im`â v političnomu diskursi: formal'no-semantični oznaki i sociopragmaticnij potencijal (na materialî promov prezidentiv Ukraïni, Pol'si ta Francii kin. XX - poč. XIX st., avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2019.*

їхньої формальної реалізації; контекстний аналіз уможливив виокремлення конотативних елементів цих одиниць у висловлюваннях⁵⁶.

М. Рослицька стверджує, що прецедентні імена є засобами мовленнєвого впливу на адресата, співвідносяться з ідеологемами і маркують ідеологію політичних лідерів. Ідеологічні переконання президентів різних держав постають шляхом прямої вербалізації ідеологем за допомогою ключових слів та шляхом опосередкованої декларації ідеологічних цінностей⁵⁷.

4. Розвиток методики викладання дисциплін соціолінгвістики

Потреба впровадження дисциплін соціолінгвістики в навчальні плани університету зумовила увагу до питань, пов'язаних із програмами дисциплін, змістом курсів та методами і прийомами їх викладання. Цю роботу розпочато із укладання програми „Основи соціолінгвістики” для студентів філологічного факультету Львівського університету (2005 р.) та з доповіді проф. Г. Мацюк про роль соціолінгвістики в ієрархії дисциплін мовознавчого циклу на міжнародній конференції „The language policy of the EU and European university education” (Велико Тирново, 5-7 жовтня, 2005 р.)⁵⁸. Філологічний факультет Львівського університету став місцем апробації різних видів методичної роботи для покращення результатів вивчення проблем соціолінгвістики. Тут неодноразово були проведені школи-семінари із соціолінгвістики для студентів різних університетів, конкурси соціолінгвістичних досліджень. Наприклад, див. про методику проведення Українсько-німецького студентського семінару із соціолінгвістики у збірнику статей і тез українських та німецьких студентів, які брали участь у міжнародному соціолінгвістичному проєкті 2010 р.⁵⁹

Програма спеціалізації із соціолінгвістики „Політична комунікація” 2015 р. містить тематику і літературу до нових дисциплін для студентів 2-4 курсів (дисципліни на вибір): „Соціолінгвістика”, „Мовна політика: світ і Україна”, „Мова та ідеологія”, „Мова та ідентичність”, а також набір дисциплін для магістрів: „Політична комунікація”, „Теорія і методи аналізу політичного дис-

⁵⁶ Idem, *Komunikaciâ političnij lider-suspil'stvo: зміstovî, formal'nî ta funkcional'nî harakteristiki universal'no-precedentnih imen* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 10, 2019, s. 164-170.

⁵⁷ Idem, *Precedentni imena âk ideologični markeri u promovah prezidentiv Ukraïni, Pol'si ta Franciï* [v:] *Aktual'nî pitannâ ta problemi rozvitku sučasnoï movi ta literaturi*, Odesa 2017, s. 82-86.

⁵⁸ H. Matsyuk, *A new role for Sociolinguistics in the hierarchy of Linguistics disciplines (the experience of Ukraine)* [в:] *Езикова та политика на Европейския съюз и европейското университетско пространство*, Велико Търново, 5-7 октомври 2005 г., т. 2, Велико Търново 2006, s. 217-230.

⁵⁹ *Mižnarodnî zobov'âzannâ Ukraïni ta Niemečini v kontekstî êvropejs'koï movnoï politiki: ukraïns'ko-nimec'kij students'kij seminar iz sociolingvistiki*, za red. G. Macûk, L'viv 2010.

курсу”, „Лінгвориторичні параметри політичного дискурсу”, „Мова, суспільна думка і пропаганда”, „Соціолінгвістичний практикум”, „Методика викладання дисциплін соціолінгвістики у вищій школі”, „Магістерський семінар із соціолінгвістики”⁶⁰. Однак є труднощі з оновленням навчальних планів цими дисциплінами, оскільки предмети, як правило, мають статус тільки вибіркових⁶¹.

Різні види методичної роботи актуалізували потребу підручників та словників соціолінгвістики. Відомо, що після розпаду СРСР усі новоутворені незалежні держави отримали у спадок проблеми мовного життя, однак які, як стверджує проф. Юліане Бестерс-Дільгер (керівник міжнародного проекту, присвяченого вивченню питань мовної політики та ситуації)⁶², були найскладнішими саме в Україні. Виникло питання про методику викладання дисциплін, пов’язаних із розкриттям ознак мовної ситуації та мовної політики в Україні. У 2006 р. проф. Г. Мацюк впровадила дисципліну „Прикладна соціолінгвістика”, предметне поле якої охоплює характеристики мовного життя в різних країнах світу та в Україні. В основу аналізу покладено поняття „свідомий вплив на розвиток мови” Празької лінгвістичної школи, що стало базовим для розкриття політичних впливів на функції мов в історії та сьогоденні. (Зрозуміло, що написаний в 2009р. підручник „Прикладна соціолінгвістика: питання мовної політики”⁶³ вимагає оновлення новим ілюстративним матеріалом і перевидання).

Уже згаданий японсько-український словник соціолінгвістичних термінів Ю. Дзябло вийшов у 2019. Сьогодні над укладанням соціолінгвістичних довідників працюють М. Гавриш, О. Бутковська, Л. Дуда, М. Рослицька. Нові джерела сприятимуть не тільки розвиткові методики викладання дисциплін соціолінгвістичного циклу, а й розпочнуть формування нового напрямку української лексикографії.

Висновки

Проаналізовані праці засвідчують про зв’язок досліджень з українською мовною дійсністю та з різними лінгвокультурами. Отримані результати стосуються питань історичної, теоретичної, прикладної та когнітивної соціолінгвістики.

Дослідження розвивають зміст таких категорій: „українська соціолінгвістична традиція”, „періоди розвитку знання про суспільну природу мови”, „соціологічний напрям в українському мовознавстві”, „кодифікація”, „кодифікація на народній основі”, „асиметрична ситуація спілкування”, „соціально-індивідуальна природа сімейної комунікації”, „соціальна природа імені

⁶⁰ G. Macûk, *Programa specializacii iz sociolingvistiki „Politična komunikaciâ”*, L’viv 2015.

⁶¹ G. Macûk, Ī. Mitnik, *Dinamika komunikativnoï kompetentnosti fahivcâ-ukrainista ...*, s. 101-111.

⁶² *Movna politika i movna situaciâ: analiz i rekomendacii*, za red. Ū. Besters-Dil’ger, Kiïv 2008.

⁶³ G. Macûk, *Prikladna sociolingvistika. Pitannâ movnoï politiki*, L’viv 2009.

людини”, „суспільні функції української мови в церкві”, „православізація греко-католиків”, „українізація в 20-30 рр. ХХ ст.”. Дослідники також аналізують сучасні аспекти взаємодій *мова - нація, мова - національна безпека*, поняття „інституційний мовний менеджмент”, „дискримінація за мовною ознакою”, „мова ворожнечі як форма дискурсивної дискримінації”, „лінгвістичний ландшафт”, неофіційний іменник в соціогрупі „школярі”, комунікацію в соціогрупі „політична еліта” та ін.

Усе ще невеликий жанровий репертуар соціолінгвістичних праць, як і потреба нових підручників та словників, яка не вирішена в українському мовознавстві, дозволяють виокремити перспективні напрями соціолінгвістичного аналізу. Вважаємо, що сьогодні важливо підготувати і видати підручники та словники до всіх дисциплін, які слухають студенти. Водночас потрібно продовжити видання щорічного збірника „Мова і суспільство” та колективної монографії „Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика”(ч.1), які не тільки відіграють важливу роль у формуванні нових ідей, але й розпочали діалог між українськими та зарубіжними мовознавцями в обговоренні соціолінгвістичних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

Applied Sociolinguistics, Peter Trudgill (ed.), London 1984.

Auer A., Peersman C., Pickl S., Ruttenand R. V. G., *Historical sociolinguistics: the field and its future*, „Journal of Historical Sociolinguistics”, 1(1), Berlin 2015, p. 1-12.

Bricin V., *Sociolingvistička [v:] Ukraïns'ka mova. Enciklopediâ*, za red. V. Rusaniv's'kogo ta in., Kiiïv 2007, s. 654.

Butkovs'ka O., *Strukturno-semantični osoblivosti terminiv sociolingvistički v Ukraïns'kij, pol's'kij ta anglis'kij movah*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2016.

Čučvara A., *Sociokognitivni činniki formuvannâ prizvis'ka školâra (na materialî neoficijnogo imennika učniv L'vivs'koï oblasti)*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2013.

Čučvara A., *Vpliv prostoriččâ na formuvannâ prizvis'k u sociogrupi „školâr” [v:] „Mova i suspil'stvo”*, vip. 7, 2016, s. 85-92.

Čučvara A., *Pro realizaciû vzaêmodii mova – teritoriâ: noviaspekti analizu neoficijnogo imennikâ školâra sela, mišta i mištečka [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”*, t. 4, 2016, s. 301-310.

Duda L., *Rol' religijnogo činnika u formuvanni imennikal'viv`ân peršoi polovini HH st. (na materialî metričnih knig pro narodžennâ greko- ta rimo-katolikiv) [v:] Tendenciï rozvitku Ukraïns'koï leksiki ta gramatiki*, za red. Ī. Kononenko, Ī. Mitnik, S. Romanûk, Varšava – Īvano-Frankiv's'k, 2014, s. 188-202.

Duda L., *Leksikografičnij opis imennika m. L'vova: sociolingvističnij pîdhið (žinoči prosti imena) [v:] Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika/Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, za red. G. Macûk, Ī. Mitnik, O. Novikovoï, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019, c. 207-220.

- Dzábko Ť., *Áderna zona mikropolá „movnapolitika” v ukráins'kij ta ápons'kij movah* [v:] *Movni ì konceptual'nì kartini svìtu*, vidp. red. O. Čeredničenko, vip. 40, Kiïv 2012, s. 35-39.
- Dzábko Ť., *Semantična struktura terminologičnogo polá „movnapolitika” v ukráins'kij ta ápons'kij movah*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2015.
- Dzábko Ť., *Ápons'ko-ukráins'kij slovník sociolingvístičnìh terminìv: terminologične pole „movna politika”*, L'viv 2019.
- Fernandez F. M., *A Framework for Cognitive Sociolinguistics*. London and New York 2017.
- Gavrišm M., *Komunikativni zasobi viraženná social'nogo statutu osobi v hudožnij prozi Īvana Franka*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2009.
- Gorda O., *Stanovlenná ta rozvitok slovotvirnoï terminologii v galic'kih škil'nih gramatikah ukráins'koï movi (druga polovina XIX- poč. XX st.)*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2016.
- Gorda O., *Vzaémodiá formi ta zmìstu terminìv na poznačenná prepozitivnih častin slova v galic'kih škil'nih gramatikah ukráins'koï movi (druga polovina XIX-XX st.)* [v:] *Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika/Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, za red. G. Macúk, Ī. Mitnik, O. Novikovoï, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019, c. 29-42.
- Grinišin M., *Poklìn ák neverbal'nij marker nižčogosocial'nogo statusu lúdinì* [v:] „Lingvístičnì studii”: zb. nauk. pr., vip. 16, Donec'k 2008, s. 252-256.
- Grinišin M., *Problema leksikografičnogo opisu žestìv domìnuvanná ta pìdkorenná* [v:] „Ukráins'ke movoznavstvo”, nr 38, 2008, s. 61-65.
- Lun'o L., *Social'na priroda imeni lúdinì (na materialì metričnìh knìg latins'koú, ukráins'koú ta pol's'koú movami, XIX- perša polovina XX st.)*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, Kiïv 2013.
- Macúk G., *Formuvanná teorii kodifikacii v ukráins'komu movoznavstvi Galicini (perša polovina XIX st.)* [v:] „Naukovì zapiski. Seriá: filologičnì nauki (Movoznavstvo)”, vip. 30, 2000 s. 62-70.
- Macúk G., *Kodifikaciá ukráins'koï movi v galic'kih gramatikah peršoi polovini XIX st.*, avtoref. dis. dokt. filol. nauk, Kiïv 2002.
- Matsyuk H., *A new role for Sociolinguistics in the hierarchy of Linguistics disciplines (the experience of Ukraine)* [v:] *Ezikovata politika na Evropejskiá s'úz i evropejskoto universitetsko prostranstvo*, Veliko T"rnovo, 5-7 oktombri 2005 g., Veliko T"rnovo 2006, t. 2, s.217-230.
- Macúk G., *Termin u sociolingvístičnìh tradiciáh* [v:] „Ucrainica II”, sborníc článkù, 2, Olomouc 2006, c. 477-482.
- Macúk G., *Do vitokiv sociolingvístiki. Sociologičnij naprá m u movoznavstvi*, L'viv 2008.
- Macúk G., *Pitanná filosofii movi v nimec'komovnij lingvísticì, abo pro „ruh u movoznavstvi”*: G. Šuhard, K. Fossler, J. L. Vajsgerber [v:] *Magistr gri slova*, ukl. O. Ásinovs'ka, L. Svaričevs'ka, L'viv 2009, s. 258-268.
- Macúk G., *Prikladna sociolingvístika. Pitanná movnoï politiki*, L'viv 2009.
- Macúk G., *Sociologičnij pidhid do movi v ukráins'kij lingvístičnij tradiciì* [v:] „Visnik L'vìvs'kogo universitetu”, Seriá filologična, vip. 46, 2009, s. 3-15.
- Macúk G., *Vzaémodiá idej movoznavstva ì sociologii: kontekst ukráins'koï lingvístičnoï tradiciì* [v:] „Naukovij visnik Černìvec'kogo universitetu”, vip. 475-477, Slov'âns'ka filologîá, Černìveci 2009, s. 223-229.

- Macûk G., *Teoretični zasady opisu movnih situacij u kontekstì prikladnoì sociolìngvistikì* [v:] „Sučasni problemi movoznavstva taliteraturoznavstva”, vidp. red. Ī. Sabodaš, vip. 13, UŹgorod 2009, s. 66-70.
- Macûk G., *Sučasna sociolìngvistika: tendencii v rozvitku teoriii zavdannâ* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 1, 2010, s. 5-20.
- Macûk G., *Etapi rozvitku ukraïns'koì sociolìngvistikì* [v:] “Sociolìngvistični studii”, Kiïv 2010, s.17-22.
- Macûk G., *Suspil'na priroda movi v radâns'komu movoznavstvi: koncepciâ M. Marra* [v:] „Lìngvistični studii”, zb. nauk.prac', vip. 20, 2010, s. 44-54.
- Macûk G., *Sociolìngvistika âk integracijnij naprâm doslidžen' v umovah sučasnoì paradigmi: miŹnarodnij dosvid j ukraïns'ka perspektiva* [v:] „Naukovì zapiski Naukm”, Filologični nauki (Movoznavstvo), t. 137, 2012, s 28-34.
- Macûk G., *Pro prirodu vzaëmодиi movi ta iðentičnosti v Ukraïni(na materialì miš'kogo urbanimikonu radâns'kogo radâns'kogo ta postradâns'kogo periodiv)* [v:] *Ukraïnocentrizm naukovogo sumlìnnâ*, zbìrnik nauk. prac' na pošanu profesora Zenoviâ Terlaka, vidp. red Bilous M., L'viv 2014, s. 539-565.
- Macûk G., *Pro potrebu doslidžennâ problemi „diskriminaciâ zamovnoù oznakoù” v ukraïns'kij sociolìngvistikì* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 2, 2014, s. 97-111.
- Macûk G., *Rozvitok teorii sučasnoì sociolìngvistikì: formuvannâ zmìstu ponâtâ „ìnsticijnij movnij menedŹment”* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 4, 2014, s. 12-32.
- Macûk G., *Programa specializacii iz sociolìngvistikì „Politična komunikaciâ”*, L'viv 2015.
- Macûk G., *Rozvitok teorii sociolìngvistikì: formuvannâ zmìstu ponâtâ „mova voroŹneçi” âk formi diskursivnoì diskriminacii* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 3, 2016, s. 111-123.
- Macûk G., *Lìngvističnij audit komunikacii v suspil'stvi âk odiniz instrumentiv komunikativno-kontentnoì bezpeki* [v:] *Materiali MiŹnarodnogo forumu z krìzovosti komunikacij*, „Kontentno-potokovi modeli âk taktični instrumenti komunikacijno-kontentnoì bezpeki”, za red. Ī. Toloka ta in., Kiïv 2017, s. 220-223.
- Macûk G., *Lìngvističnij landsaft Ukraïni âk vzaëmodiâ movi ta ideologii: minule i s'ogodennâ* [v:] „Mova isuspil'stvo”, vip. 8, 2017, s. 71-83.
- Macûk G., *Disciplini sociolìngvistikì âk realizaciâ bezpekovogovimìru gumanitarnoi osviti: dosvid L'vìvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Īvana Franka Sociolìngvističneznannâ âk zasib formuvannâ novoì kul'turi bezpeki: Ukraïna – svit* [v:] *ĪĪ MiŹnarodna naukova konferenciâ, materiali 22-23 listopada 2018 r.*, za red G. Macûk, L'viv 2018, s. 76-78.
- Macûk G., *Vpliv ideologii na movu, movoznavstvo imovoznavciv: štrihi do obrazu ukraïns'kogo suspil'stva peršoi tretini XX stolittâ* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 6, Warszawa 2018, s.199-216.
- Macûk G., *Obraz movi v suspil'stvi: metodologiâ konstruivannâ v naukovomu diskursi Á. B. Rudnic'kogo (1910-1995)* [v:] *Na storoŹi slova*, zbìrnik nauk. prac' na pošanu profesora Vasilâ Grešuka, vidp. red. V. Kononenko, Īvano-Frankivs'k 2019, s. 203-213.
- Macûk G., *Kurs na ukraïnizaciiu cerkvi. Čomu vin buv neefektivnimv Ukraïns'kij Narodnij Respublicì (UNR)1917-1918 rr.* [v:] *Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika/Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, za red. G. Macûk, Ī. Mitnik, O. Novikovoì, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019, s. 103-115.
- Macûk G., *Svìts'ka ta cerkovna vlada pro suspil'nì funkciiukraïns'koì movi: period Ukraïns'koì DerŹavi get'mana Pavla Skoropads'kogo (29 kvitnâ 1918 r.,14 grudnâ*

1918 r.) [v:] „B"lgarska ukrainistika”, br. 8, Sofiâ 2019, C:/Users/user/Downloads/Al_8%20(1).pdf

Macûk G., *Pravoslavizaciâ âk suspil'nij fenomen ta kategoriâ istoričnoi sociolinguistiki* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, Warszawa 2019, s. 23-33.

Macûk G., Mitnik Ī., *Dinamika komunikativnoi kompetentnosti fahivcâ-ukraïnista v kontekstì vimog sučasnego sociokul'turnogo i političnogo Seredoviša Ukraïni i Pol'si* [v:] *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. Dialog mov – dialog kul'tur. Ukraïna i sviť*, IX Mižnarodna naukova Īnternet-konferenciâz ukraïnistiki, München 1-4 November 2018, za red. O. Novikovoï, München 2019, s. 101-111.

Matsyuk H., *Urban Street Names as a Marker of Language/Authority Interaction in Ukraine: Soviet (1922–1991) and Post-Soviet Periods (1991–2011)* [in:] „Names in daily life. Biblioteca tècnica de política lingüística”, № 11, Barselona 2014, p. 361-369, <http://www.gencat.cat/lleugua/BTPL/ICOS2011/040.pdf>

Matsyuk H., *Marking Ukrainian's public space as interaction of language and ideology: past and present* [in:] *Name and Naming. Sacred and Profane in Onomastics*, O. Felecan (ed.), Baja Mare 2017, p. 889-900.

Mižnarodni zobov'âzannâ Ukraïni ta Nimeččini v kontekstì êvropejs'koï movnoi politiki: ukraïns'ko-nimec'kij students'kij seminar iz sociolinguistiki, za red. G. Macûk, L'viv 2010.

Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika/Language in society: semantics, syntax, pragmatics, za red. G. Macûk, Ī. Mitnik, O. Novikovoï, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019.

Movna politika i movna situaciâ: analiz i rekomendaciï, za red. Ū. Besters-Dil'ger, Kiïv 2008.

Roslic'ka M., *Precedentni imena âk ideologični markeri u promovah prezidentiv Ukraïni, Pol'si ta Franciï* [v:] *Aktual'ni pitannâ ta problemi rozvitku sučasnoi movi ta literaturi*, vidp. red V. Rizun, Odesa 2017, s. 82-86.

Roslic'ka M., *Komunikaciâ političnij lider-suspil'stvo: zmistovi, formal'ni ta funkcional'ni harakteristiki universal'no-precedentnih imen* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 10, 2019, s. 164-170.

Roslic'ka M., *Precedentne im'â v političnomu diskursi: formal'no-semantični oznaki sociopragmatičnij potencial (na materialì promov prezidentiv Ukraïni, Pol'si ta Franciï kin. XX - poč. XIX st., avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2019.*

Selivanova O., *Sučasna lingvistika. Naprâmi ta problemi*, Poltava 2008.

Sociolinguistics. Theoretical Debates, N. Coupland (ed.), Cambridge 2016.

Švejcer A., *Sociolinguistika* [v:] *Lingvističeskij ênciklopedičeskij slovar'*, pod red. V. Ârcevoj, Moskva 1991.

The Routledge Handbook of Sociolinguistics around the World, Martin J. Ball (ed.), London, New York 2010.

Trumko O., *Social'no-individual'na priroda simejnoï komunikaciï v hudožn'omu diskursi Īvana Franka*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, L'viv 2013.

Trumko O., *Empatiâ âk zasib uspishnoi komunikaciï v sim'i (na materialì tvoriv Īvana Franka)* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 10, 2019, s. 148-155.

Trumko O., *Īvan Franko – Ol'ga Horunžins'ka: osoblivosti simejnoï komunikaciï* [v:] *Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika/Language in society: semantics, syntax,*

pragmatics, za red. G. Macûk, Ā. Mitnik, O. Novikovoĳ, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019, s. 177-190.

Vasil'civ O., *Gĳpero-gĳponimĳcni vidnoĳennā termina bilingvĳzm v ukrain's'kij ta anglĳs'kij movah* [v:] *Zbiór raportów naukowych: Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka*, cz. 5, Wrocław 2014, s. 112-118.

Vasil'civ O., *Āviĳe sinonimĳi sociolingvĳstĳcĳnih terminĳv v ukrain's'kij, anglĳs'kij ta pol's'kij movah* [v:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 4, 2016, s. 43-51.

Стаття присвячена розкриттю аспектів аналізу взаємодії мови та суспільства в умовах сучасної парадигми. Отримані результати стосуються формування змісту категорій: „українська соціолінгвістична традиція”, „періоди розвитку знання про суспільну природу мови”, „соціологічний напрям в українському мовознавстві”, „кодифікація”, „кодифікація на народній основі”, „асиметрична ситуація спілкування”, „соціально-індивідуальна природа сімейної комунікації”, „соціальна природа імені людини”, „суспільні функції української мови в церкві”, „православізація греко-католиків”, „українізація в 20-30 рр. XX ст.”. Дослідники також аналізують сучасні аспекти взаємодії *мова-нація*, *мова-національна безпека*, поняття „інституційний мовний менеджмент”, „дискримінація за мовною ознакою”, „мова ворожнечі як форма дискурсивної дискримінації”, „лінгвістичний ландшафт”, неофіційний іменник в соціогрупі „школярі”, комунікацію в соціогрупі „політична еліта” та ін.

У цілому отримані результати у працях представників Львівського соціолінгвістичного осередку сприяють розвиткові термінологічної системи та категорійної бази історичної, теоретичної, прикладної та когнітивної соціолінгвістики.

Ключові слова: соціолінгвістика, терміни, категорії, розвиток теорії, прикладні питання, Львівський соціолінгвістичний осередок.

MODERN UKRAINIAN SOCIOLINGUISTICS: DEVELOPMENT OF THEORY AND APPLIED ASPECTS OF RESEARCH IN THE WORKS OF REPRESENTATIVES OF LVIV SOCIOLINGUISTIC CIRCLE

The article is devoted to some aspects of the analysis of the interaction of language and society in the modern paradigm. Its results relate to the formation of the content of such categories as “Ukrainian sociolinguistic tradition”, “periods of the development of knowledge about the social nature of language”, “sociological direction in Ukrainian linguistics”, “codification”, “codification on a folk basis”, “asymmetric communication situation”, “social - individual nature of family communication”, “social nature of a name”, “social functions of the Ukrainian language in the church”, “conversion to Orthodoxy of Greek Catholics”, “Ukrainization in the 20-30s of the twentieth century”. Researchers also analyze modern aspects of *language-nation interaction*, *language-national security*, the concept of “institutional language management”, “language discrimination”, “hate speech as a form of discursive discrimination”, “linguistic landscape”, informal names in the socio-group “students”,

communication in the socio-group “political elite”, etc. In general, the results obtained in the works of representatives of Lviv sociolinguistic circle contribute to the development of the terminological system and the categorical base of historical, theoretical, applied and cognitive sociolinguistics.

Key words: sociolinguistics, terms, categories, theory development, applied issues, Lviv sociolinguistic circle.

zgłoszenie artykułu: 04.05.2020

przyjęcie artykułu: 16.06.2020

Галина НАСНКО¹

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0485-5068

Теологічні тексти у становленні українського наукового дискурсу II половини XVII століття (на прикладі „Науки о тайнѣ с(т): покаяніа” 1671 р.)

Значення порадників, інструкцій до покути вісторії й соціології культури свого часу підкреслив М. Вебер. У дослідженні про постання „капіталістичного духу” він писав про твори з душеспасіння: „[...] в ті часи, коли думками про потойбічний світ було сповнене життя, коли дозвіл причаститися прямо впливав на соціальний стан віруючого і коли значення духівника у справі спасіння душі, дотримання церковної дисципліни і як проповідника сягало таких масштабів, яких ми, сучасні люди, просто не можемо собі уявити (щоб переконатися в цьому, досить звернутись хоча б до збірників „consilia”, „Casus conscientiae” і т. ін.), — у ті часи релігійні ідеї, під впливом яких формувалася така практика, були водночас вирішальними чинниками формування “національного характеру”². Теза про те, що релігійний світогляд лежить в основі наукового, в історії й філософії науки належить до засадничих³.

¹ Галина Наснко – мовознавець, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, halynanaienko@gmail.com.

² М. Вебер, *Sociologija. Zagal'noistorični analizy. Polityka*, Kiiв 1998, s. 356.

³ V. Katasonov, *Intellektualizm i volūntarizm: religiozno-filosofskij gorizont nauki Novogo vremeni* [v:] *Filosofsko-religioznye istoki nauki*, Moskva 1997, s. 142-177.

I. Історія дослідження тексту

Стародрук із типографії Києво-Печерської лаври „Наука о тайні святого покаянія” 1671 року зберігся в кількох примірниках у бібліотеках Москви й Санкт-Петербурга. Уперше опублікував його текст 2012 р. Роман Кисельов у 3-томному виданні вибраних творів Інокентія Гізеля (Т.1, кн.1), оскільки на титулі книги вказано, що її видруковано *За Бл(с)веніе(м) в(ъ) Бѣу Преве(л): е(з) Мл(с): Г(с)дина Сѹца Иннокентіа Гизієла Архіма(н): с(т) Ве(л) Чу(д): Лаври Кіе(в): Пече(р)скіа*⁴.

Автор додав до публікації дослідження структурних ознак простої мови цього тексту та аналіз джерел термінологічних ресурсів теології⁵. Він дійшов висновку, що „базою ‘простої мови’ на всіх мовних рівнях були елементи живої української мови. Цей основний принцип її формування, реалізований, хоч і з перевагою іншої територіальної діалектної бази, у сучасній українській літературній мові, дозволяє розглядати історію цієї системи в контексті історії української літературної мови і використовувати при цьому паралельні глотиноніми «проста мова» і «українська літературна мова» [...]. Більший чи менший ступінь відкритості «простої мови» для неукраїнських інтерферем, принаймні в переважній більшості текстів, не досягає такого рівня, щоб поставити під сумнів українську атрибуцію цього літературного узусу»⁶.

Р. Кисельов встановив, що, добираючи термінологію, автор „значно охочіше послуговується польським словником, аніж церковнослов’янським”. На думку автора, це пояснюється як „свідомим розмежуванням церковнослов’янської й української літературної мови в той час, пов’язаним із жанровими та стилістичними атрибутами текстів, так і критерієм зрозумілості”. Це зумовило й тривкість, збереженість основної термінології на позначення різновидів гріхів⁷.

Вже в публікації 2017 року Маргарита Корзо постулювала, що за змістом в основу київської „Науки” лягло краківське видання 1582, 1594 років *Skarb duszny nad zloto y kamienie drogje kosztownieyszy*. Цей аскетико-повчальний твір мав латинське джерело – твір ієзуїта Франца Костера (1531–1619), написаний

⁴ NT – *Nauka o tajně c(t) Pokaņiē [v:] Īnokentij Ġizel’*. *Vĭbrani tvori v 3 tomah*, t. 1, kn.1, upor. L. Dovga, Kiĭv L’viv 2012, s. 477 (dalej – HT).

⁵ R. Kisel’ov, *Nauka o tajni svätogo pokañiâ (K., 1671) âk pam’âtka „prстої movi” [v:] Īnokentij Ġizel’*, *Vĭbrani tvory v 3 tomah*, t. III: *Doslidžennja ta materialy*, uporâdnyk ta nauk, red. L. Dovga, Kiĭv - L’viv 2011, s. 263-286; Idem, *Terminologični paraleli vidan’ „Nauka o tajni svätogo pokañiâ” (Kiĭv, 1671) ta “Mir z Bogom čoloviku” (Kiĭv, 1669) [v:] „Kiĭvs’ka Akademiâ”, 7, 2009, s. 141-146.*

⁶ Idem „*Nauka o tajni svätogo pokañiâ” (K., 1671) âk pam’âtka „prстої movi” [v:] Īnokentij Ġizel’*. *Vĭbrani tvory v 3 tomah*, T.III: *Doslidžennja ta materialy*, uporâdnyk ta nauk, red. L. Dovga, Kiĭv - L’viv 2011, s. 286.

⁷ Idem, *Terminologični paraleli vidan’ „Nauka o tajni svätogo pokañiâ” (Kiĭv, 1671) ta „Mir z Bogom čoloviku” (Kiĭv, 1669) [v:] „Kiĭvs’ka Akademiâ”, 7, 2009, s. 145-146.*

для членів Маріанської Содалії при ієзуїтському колегіумі в Кельні, який неодноразово видавався під різними назвами в XVI – XVII ст.⁸

Проте низка фрагментів у київській компіляції зазнали скорочень, спрощення, пропусків покликань. М. Корзо також звернула увагу на те, що в тексті є вставки – відсилки до дискурсу, зокрема зауваження про військові перипетії, коли протиборствуючі сторони підписували тимчасові військові союзи, в т. ч. і з мусульманами⁹.

Вона також відзначила характерні для переробки першоджерела непослідовне відтворення цитат, пропуски окремих покликань, напр., при цитуванні Василя Великого знято покликання, додано нову відсилку до „Церковних аналів” Цезаря Баронія¹⁰.

II. Методи й попередні результати

Мета роботи – проаналізувати способи позначення компонентів смислової структури цього тексту, що дасть змогу визначити його тип, встановити місце в тогочасному науковому дискурсі, продемонструвати ресурси наукового текстотворення.

Тут спиратимемось на загальноприйняті в когнітивістиці інтерпретації наукового тексту як відображення епістемічної ситуації, що втілена в його смисловій структурі, смислова структура сучасного наукового тексту може бути представлена як сукупність субтекстів (вербалізований на різних рівнях мовної структури результат осмислення автором епістемічної ситуації)¹¹.

Когнітивно-дискурсивний напрям вивчення наукового тексту оперує поняттями про основоположні категорії наукового тексту – інформативність та зв'язність. За словами Н. Рябцевої, відтворюваність результатів наукового пізнання забезпечується термінологічністю й зв'язністю викладу: терміни фіксують знання, а зв'язність забезпечує перехід від відомого до нового знання, від передумов до наслідків і доказів, так, щоб адресат, в процесі знайомства з науковою працею, міг сам пройти тією ж дорогою й отримати той самий висновок¹². Дискурсивний аналіз має своїм початком рівень конкретної мовної реалізації дискурсивного змісту, тобто рівень тексту, лінгвістична інтерпретація

⁸ M. Korzo, *Pravoslavnyje posobiâ o podgotovke k ispovedi XVII v. i ih istočniki: „Nauka o tajne Sv. pokaâniâ”* (Kiev, 1671) [v:] „Vestnik PSTGU. Seriâ 2. Istoriâ Russkoj Pravoslavnoj cerkvi”, v. 78, 2017, s.13.

⁹ *Ibidem*, s. 15.

¹⁰ *Ibidem*, s. 17.

¹¹ E. Baženova, *Naučnyj tekst v aspekte politekstual'nosti*, Perm' 2001; E. Baženova, M. Kotûrova, *Smyslovaâ struktura (smysl) teksta* [v:] *Stilističeskij ènciklopedičeskij slovar' russkogo âzyka*, pod red. M. Kožynoj, Moskva 2006, s. 388-392.

¹² N. Râbceva, *Âzyk i estestvennyj intellekt*, Moskva 2005, s. 457.

здійснюється в руслі традиційного стилістичного аналізу: встановлення комунікативного центру, актуалізація адресата, особливостей стратегій тематичного розгортання, що забезпечується зв'язком окремих висловлювань між собою та їх тематичною прогресією. Власне дискурсивний аналіз, підкреслює В. Чернявська, починається з проектування на елементи змістово-сислової та композиційно-мовленнєвої організації тексту психологічних, політичних, національно-культурних, прагматичних та інших факторів¹³.

Попередні дослідження староукраїнського наукового дискурсу¹⁴ показали, що цілісно експлікована смислова структура постає в наукових текстах із початку XVIII ст., попереднім періодам притаманні накопичення різних способів та елементів втілення окремих смислових компонентів. Характер їх оформлення визначений типологічними ознаками, пов'язаними з такими видами дискурсів.

Із релігійним дискурсом пов'язуємо тексти:

- аргументативні: *Душевник*, *Палінодія* й *Книга о вірі* З. Копистенського, *Месія правдивий* Й. Галятовського;
- повчальні: проповіді на філософські теми – *Зерцало Богословії* К. Транквіліона-Ставровецького, *Діонтра* Віталія, *Алфавіт Духовний* І. Копинського, *Розмова о смерті*;
- навчальні: анонімний Катехизис 1600 р. і *Короткий Катехизис* П. Могили й І. Трофимовича-Козловського 1645 р.;
- теоретико-інструктивні: *Мир з Богом чоловіку* І. Гізеля, *Наука* Й. Галятовського, *Метрика* й *Зерцало* Й. Шумлянського;
- популярні: *Виклад о церкві* Т. Софоновича, *Месія правдивий* Й. Галятовського.

Із світським дискурсом пов'язуємо тексти:

- академічні, теоретико-навчальні: граматики Л. Зизанія, М. Смотрицького та ін., *Діалектика* Й. Дамаскіна, трактат із логіки Й. Спаннебергера, *Філософія Аристотелева* М. Козачинського, анонімна риторика у списку XVIII ст. та ін.;
- популярні: *Люцидаріус*, *Проблемата* Псевдоаристотеля;
- довідково-інформаційні: гороскопи, порадики, астропрогнози, *Книжниця для господарства* І. Ленкевича – природничої тематики, лінгвістичні – *Розмова-Бесіда*, ймовірно І. Ужевича, лексикони перекладні й тлумачні;
- тексти гетерогенного типу, де майже рівноправний статус мають компоненти теоретичні, реферативні, популярні: це передмови до лексиконів, *Синопис* (має ознаки вторинного реферативного тексту), *Месія правдивий* Й. Галятовського (з ознаками академічного й популярного тексту). Їх кількість зростає в II половині XVII століття.

¹³ V. Černávskaá, *Kommunikáciá v nauke: normativnoe i deviantnoe. Lingvističeskij i sociokul'turnyj analiz*, Moskva 2011, s. 181.

¹⁴ G. Naenko, *Strukturno-semantyčn'i ta funkcional'n'i parametri staroukraïns'kogo naukovoogo tekstu XVI–XVIII st.: dys. dokt. filol. nauk*, Kiïv 2014.

Якщо розквіт лексикографії й мовознавства пов'язують із першою половиною XVII ст., то в релігійному дискурсі розвиваються вторинні (теоретико-інструктивні) жанри в II половині XVII ст.: довідники для пасторів (трактат І. Гізеля „Мир з Богом чоловіку”, „Зерцало” й „Метрика” Й. Шумлянського), проповідників („Наука” Й. Галятовського), загалом для пастви („Виклад о церкви” Т. Софоновича).

Відсутність оригінальних текстів, превалювання інструктивних текстотипів, орієнтація на розмовну мову вказують на вторинний характер природничих знань у тогочасному інтелектуальному полі. Тексти природничого змісту, зокрема довідково-інформаційні, як правило, мали неповну смислову структуру: цілісно виражений субтекст адресації, ускладнений субтекстом оцінки, проте редукований субтекст нового знання, елімінований субтекст авторизації.

Методологічні субтексти фіксуємо в текстах усіх дискурсів. Центральне місце належить полемічним теологічним текстам (аргументувальний дискурс), автори яких мали обґрунтовувати свої способи викладу, та передмови до словників з виразним позначенням методологічних засад¹⁵.

III. Способи вербалізації елементів смислової структури „Науки о тайні святого покаєння”

Як позначення нових знань відзначимо окремі дефініції термінів:

ГОРДОСТЬ, естъ тво грѣх(ъ) барзо суптелный, котрого заледво можетъ кто до себе постеречи, хотай в(ъ) немъ всѣ тую ваду видать, бо є(ст) іакъ терніє або ѣжъ колючаа¹⁶.

Переважно фіксуємо лише глоси до терміноодиниць: и называется *порубство. тоєст(ъ), кровомъшеніє*¹⁷; що з *Пыхи або Тицеславїа* за пожитокъ; *гордость, тоєстъ пыха*, над всѣ грѣхи бры(д)шаа естъ оу Бгѣ¹⁸.

Спостереження показують, що у викладі переважає актуалізація старих знань. Звичайно, це Святе письмо й твори отців церкви. Тут маємо точні покликання: *Іезе(к): љг* (479); *Іо̇ г. а, Іо̇ д̇*¹⁹. Проте частіше трапляється переказування змісту з допомогою типізованих маркерів: *іакъ мови(т) Стьїй Іван(ъ) Бг̇ослов(ъ)*²⁰; *(іакъ мови(т) с(т) Златоустъ.)*; *Стьїй Григорій Двоєсловъ поведаєть*, ижъ кто хочєть волен(ъ) быти досконале ѿ тои злои заразы бѣсѡвскои;

¹⁵ G. Naënko, *Strukturno-semantyčnì ta funkcional'ni parametri staroukraïns'kogo naukovogo tekstu XVI–XVIII st.*: avtoref. dys. dokt. filol. nauk, Kïiv 2014, s. 23-26.

¹⁶ NT, s. 517.

¹⁷ *Ibidem*, s. 515.

¹⁸ *Ibidem*, s. 518.

¹⁹ *Ibidem*, s. 479.

²⁰ *Ibidem*.

Василій Стий пише(т), з(ь) тыхъ речій которыи суть на земли...²¹; а такъ са ѿ(т)оучишь ѿбъжирства, *яко мови(т) Златоу(ст)*²²; до такой та досконалости приведуть, *ѿ какой сам(ь) Хр(с)то[с]ъ мови(т)*²³; *якъ самъ Х̃с̃ мови(т)*: огнь и(х) не угаснет(ь), и червь их(ь) не умираеть²⁴.

Кінець цитати може позначатися вставною конструкцією: *(Поты с(т): Златоустъ)*²⁵; перехід від однієї цитати до іншої позначається : *и далей*²⁶; *и нижей*²⁷; до люду Антіохійського *и далей то(й) же*²⁸.

Інколи першоджерела не вказані точно: Розмышляти в(ь) себѣ, *якъ мовить единъ учител(ь) Црковный*²⁹; *Напредъ, якъ с(т): Василій радить*, жебы(с) заразь оускромлалъ в(ь) себѣ гнѣвъ³⁰; *Гды(ж) и Писмо стѡе борони(т) того мовачи*: Не буди другъ гнѣвливому члѣвѣку³¹; *Але ведлугъ Ѳа(л)мисты*: Разумѣ(й)те же безу(м)ны(й)и в(ь) люде(х)³².

Найбільш узагальнені згадки теж трапляються: ...з(ь) першихъ потравъ насыщениому, *якъ ѿ томъ единъ // з(ь) учителей повѣдаеть*³³.

До прецедентних текстів належать також світські; це праці європейських істориків: Селнусъ Римскі Сенато(р), Та(к)же для пыхи, Зо всѣмъ родѡмъ своимъ сромотне вытраче(н) є(ст) *(Баро(н): л̃г.)* и є(ст) таки(х) страшны(х) прикладѡ(в) без(ь) личбы в(ь) писмѣ стѡмъ, *та(к)же и в(ь) Гистѡрико(в), так(ь) Г̃ Б̃ пышными брыди(т)са*³⁴.

Якщо для М. Корзо покликання на істориків видається “немного странно”³⁵, скажемо, що включення до кола прецедентів джерел із світського дискурсу – поширена практика для тогочасних текстів гібридного характеру. Такі приклади можна знайти в „Месії правдивому” Й. Галятовського, „Викладі о церкви” Т. Софоновича тощо³⁶.

²¹ *Ibidem*, s. 519.

²² *Ibidem*, s. 526.

²³ *Ibidem*, s. 521.

²⁴ *Ibidem*, s. 537.

²⁵ *Ibidem*, s. 534.

²⁶ *Ibidem*, s. 520.

²⁷ *Ibidem*, s. 524.

²⁸ *Ibidem*, s. 530.

²⁹ *Ibidem*, s. 519.

³⁰ *Ibidem*, s. 522.

³¹ *Ibidem*, s. 524.

³² *Ibidem*, s. 538.

³³ *Ibidem*, s. 525.

³⁴ *Ibidem*, s. 518.

³⁵ М. Korzo, *Op. cit.*, s. 17.

³⁶ G. Naënko, „Viklad o cerkvi” *Teodosiâ Sofonoviča u stanovlenni naukovno-populârnoho diskursu II polovini XVII st.* [v:] „Komparativni doslidžennja slov’âns’kih mov i literatur. Pam’âti akademika Leonida Bulahovs’kogo”, v. 21, Kiïv 2013, s. 77-86; Idem, *Polemičeskij traktat Ioannikiâ Gajâtovskogo „Messija pravdivij” kak naučno-populârnyj tekst XVII veka* [v:] „Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta imeni A. S. Puškina”, nr 1, t.7, Filologija, 2014, s. 86-94.

Зрідка до прецедентів потрапляють фразеологізми розмовного характеру: оуменшати того що множи(т) грѣх(ъ). тоє(ст), уймоват(и) ѿброку в(ъ) покармѣ и напою, *Ведлугъ онои приповѣсти: Одойми дровъ ѿ(т) огна, если хочешъ згасити поломень*³⁷.

Поміж інших прецедентів названі також сентенції: Такъ теж(ъ) кто пилене смотри(т) на свое сумненѣ, найдеть та(к) мно҃го речій, котрії бы потреба поправити, же жа(д)ною мѣрою не будет са людскими злост(ъ)м(и) забавлати, *ведлугъ онои сентенції: Имѣа на своихъ ребрахъ язву, чужею язвою не гнушаетса*³⁸.

До цілком розмовних слід віднести висловлення: Помни же тежъ и ты не хочешъ абы кто ѿ тебѣ таковы(й)и речи повѣдалъ, чого не любишь: *а прето жъ чого себѣ не хоче(ш), того другому не чини*³⁹.

Звичайно, повторювана ще з античності сентенція тут теж вживається: За частою Сповѣд(ъ)ю латвѣй члвкъ приступуеъ до ҃рунтовно҃го *познана самаго себе*⁴⁰.

Перехід від книжної культури до пізнання, базованому на повсякденному досвіді, часто експериментальному, проілюструємо таким пасажем. Перелічуючи способи лікування нечистоти, як аналогію наведено таке спостереження:

Яко наприкладъ: тды горнецъ оу огна барзо кипить, жебы са оусмири(л), ѿсобливе едно(й)и речи з(ъ) тыхъ трохъ заживаемо:

а. або є(г) ѿ(т) огна ѿста(в)лаемо,

б. або огна оуймуемо,

в. або чимъ холоднымъ заливаемо. Для того(ж) и ты жебы(с) оугаси(л) огн(ъ) пожа(д)ливостей своих(ъ), маеш(ъ) на то оуживати таковых же *Лѣкарствъ*⁴¹. Загалом поворот до спостереження за природою й відшукування аналогії в докiллi – це теж ознаки мислення передмодерного часу: *Присмотриса все҃го створенѣ оуставичной праці, ведлугъ волѣ Бж҃ей. абовѣм(ъ) слнце и всѣ Планеты ко(ж)до҃го дна оброто(м) свои(м) великую дорогу ѿправуют(ъ). и дерева, // и шиелакіе зелѣа, и квѣтки овоцы свои намъ приносят(ъ) . кождый звѣръ и бестиа бе(з)розумнаѣ, ведлугъ способу прирожена своего, для насъ працуют(ъ). и наименіше мро(в)ки, до которыхъ насъ мудрый Соломонъ ѿ(т)сылает(ъ) мовачи: Лѣниве научиса ѿ(т) мравій (При(т): ѣ.)*⁴².

З-поміж засобів адресації привертають увагу оператори сегментації, порціювання смислів: *Въ первыхъ, Каючійса має(т) вѣдат(и)*⁴³; *Напредъ, стережиса товариства скупыхъ людей*⁴⁴; *ПО ВТОРЕ, Помысль себѣ...ПО ТРЕТЕ.*

³⁷ NT, s. 527.

³⁸ *Ibidem*, s. 533.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 535.

⁴¹ *Ibidem*, s. 527.

⁴² *Ibidem*, s. 528-529.

⁴³ *Ibidem*, s. 479.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 520.

Изъ пыхи, або Тщеславїа, великіе шкоды⁴⁵; *На остатокъ*, заразъ спротивлатиса то(й) зло(й) мысли⁴⁶.

Окремі розділи мають нумерацію абзаців за допомогою літерних позначень: напр., арк. 102 : *ѣ, љ*, 102 зв: *ѣ, љ*, арк 103 – *ѣ, љ* і т.д.

Підзаголовки окремих підрозділів виконують функцію анотації: *Часть втораа. В(ъ) которой сѧ припоминаетъ, якъ Члвкъ грѣши(т) проти(в) Десяти Приказаній Бжїих(ъ)?// Якъ Члкъ грѣшитъ противъ Першому и Второму Приказаню Бжѣму, а напро(д) ѡ вѣрѣ? ... По вторе⁴⁷.*

Завершується текст розділами: *Выводы короткіи през(ъ) подобенства⁴⁸; Замкненіє⁴⁹*, тобто сегментація його дуже детальна.

За структурою текст має гібридний характер: адже тут є передмова, що має традиційне звертання до адресата, дві молитви – перед і після сповіді, складається з трьох частин. Завершується текст змістом: *Оглавленіє вѣще(й), яже обрѣтаютьсѧ въ Книжици сей⁵⁰.*

З-поміж номінацій адресата відзначимо найбільш узагальнені, загалом це всі віряни: *Каючому сѧ чителнику, наука⁵¹; Не может сѧ жадець члвкъ правдиве своїхъ грѣховъ каати⁵²; Читателю во(з)любленне Спсайсѧ ѡ Г(с)дѣ⁵³.*

Маргарита Корзо відзначила, що вживання простої мови не означало, що „Наука” адресована виключно мирянам, і вказала на згадки про гріхи монахів та духовних осіб у цілому⁵⁴: *Если будучи Законнико(м), Танцоваль, и многокротъ?⁵⁵; або теж(ъ) Законникъ если ѣль мѧсо⁵⁶; Если бывши Персоною Дховною, албѡ Законою, // неростропне що починил(ъ), або нечистотою сѧ мазаль⁵⁷; Если бывши Иноком(ъ) албѡ Дховнымъ, не оправиль Правила якъ Иноку належить⁵⁸.*

Оскільки текст належить до повчальної літератури, продукованої культурою моралізаторського характеру, він будується як послідовність висловлювань із імперативами: *И такъ приступи до Сщенника, и трикротъ поклонившисѧ стань, не в(ъ) лице Свашеннику смотрачи, але в(ъ) землю, аки винный пре(д) Бгѡмъ. И тымъ способомъ Исповѣдатисѧ начни; А потомъ начни повѣдати кождый*

⁴⁵ *Ibidem*, s. 518.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 528.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 488.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 534.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 537.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 540.

⁵¹ *Ibidem*, s. 479.

⁵² *Ibidem*, s. 517.

⁵³ *Ibidem*, s. 538.

⁵⁴ M. Korzo, *Op.cit.*, s.11.

⁵⁵ NT, s. 492.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 505.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 500.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 508.

грѣхъ поединкомъ: Згрѣшилиемъ Гѣду Бѣу вѣ(ѣ) тѣ(м), або ѣномъ, и про(ч)...⁵⁹; прочитай себѣ на то нижей положенные лѣкарства на грѣхи⁶⁰; *Розмыслиай себѣ*, якъ сѣ той грѣхъ Г(с)ду Бѣу не подобае⁶¹.

Проте вони співіснують із конструкціями описового характеру, висловлювання мають предикати, виражені аналітичними формами бажального способу: И вѣ(ѣ) чомѣ(ѣ) сѣ кто почувѣ(ѣ), *нехай себѣ вѣ(ѣ) памѣть возме(т), або напишетъ*, намнѣй нѣчогѣ // ани оуменшаючи, ани причинаючи, якъ(ѣ) вышше⁶²; И то Каючѣйсѣ *нехай помни(т)*, абы егѣ сповѣ(д) была покорнаѣ... А прето *нехай* такихъ словъ *уживае(т)* на сповѣ(д).....а кладучи на себе знакѣ(ѣ) Кр(с)та сѣгаѣ, *поклонисѣ* трижды до землѣ, и *бѣйсѣ* вѣ(ѣ) перси; А того чого не належи(т), *нехай не повѣдае(т)*, тоѣ(ст) чужихъ грѣхѣѣвѣ, ани ѣсобѣ жадны(х) по имени⁶³; И Взавши епитемѣю...*нехай иде(т)* вѣ(ѣ) мирѣ Благодарѣчи Бѣга; Потомъ ставши на покойно(м) мѣстѣ, *нехай мови(т)* Млѣтву по Исповѣди зѣ(ѣ) скрухоу сердечною⁶⁴.

Особливу роль тут відіграють висловлювання, які ми кваліфікуємо як перформативи непрямого типу: це настанови з дієсловами ментальної діяльності: *Належитъ* и то Каючемусѣ *вѣдати*⁶⁵; По исповѣди за(с), *нехай сѣ* кождый зѣ(ѣ) мыслю знову *збере(т)* и *рахуетъ*, а тыи три речи *нехай мае(т)* на баченю; Икѣ бы скоро грѣхъ який припалѣ, *мае(т)* сѣ самѣ члѣкъ, *строфовати* и *оупоминати*, и кара(н)е себѣ уставляти. *Мае(тъ)* завше *помнѣти* на притомность Бжюю⁶⁶.

Особливу роль такі форми відіграють у супроводі молитви перед сповіддю: А Потомъ тымъ способомъ *мае(т)* Сповѣдѣ *кончити* ... А Потомъ *мае(т)* набожне *слухати*⁶⁷.

Розробка маркерів перспекції та ретроспекції також належить до характерних ознак організації наукового тексту: ...ѣ чомъ на *ѣстатку* *буде(т)* *ширей*, вѣ(ѣ) нуждѣ же кождый може(т); Нехай же себѣ таковий прочитае(т) *нижей ѣписаны(й)* рахуно(к) совѣсти... ничогѣ єднакъ (*якъ сѣ вышше* *рекло*) не причинаючи, ани уме(н)шаючи...; намнѣй нѣчогѣ ани оуменшаючи, ани причинаючи, *якъ вышше*⁶⁸; Прочитай себѣ на то *нижей положенные* лѣкарства на грѣхи⁶⁹; а барзѣй проклатство на себе приводить, *якѣ выже(т)*⁷⁰.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 482.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 517.

⁶¹ *Ibidem*, s. 525.

⁶² *Ibidem*, s. 480.

⁶³ *Ibidem*, s. 481.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 482.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 480.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 516.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 482.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 480.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 517.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 519.

Інколи трапляються маркери делімітації: *а в(ъ)коротць мовачи, Гордост(ь) на(д) всѣхъ грѣх(в) є(ст) найгоршій грѣх(ъ)*⁷¹.

У цілому можемо констатувати, що трактат має неповну смислову структуру, характерну для популярних та інструктивних текстів.

З академічним дискурсом трактат зближує: складна сегментованість, притаманна схоластичним викладам, включно з оформленням передмови й змісту, робота неоднорідних маркерів інтертекстуальності, актуалізація перформативів непрямого типу та маркерів перспекції й ретроспекції. Архаїчність пізнавальних практик робить нерелевантним поняття нових знань; виклад організовано як роботу з прецедентними текстами, що мають передусім аргументувальну функцію. Проникнення прецедентів зі світського дискурсу типове для передмодерного часу. З популярним дискурсом слід пов'язувати такі особливості метатексту: елімінація авторизованості, оцінки, превалювання глосування над дефінуванням термінопонять. Діалогічна модель звертання на *ми* до узагальненого адресата, характерна для проповідницького дискурсу, співіснує тут із проявами *ми* інклюзивного, типового для навчальних текстів. Неоднорідна синтаксична організація визначена поєднанням порадника й молитов (імперативи, бажальні форми).

ЛІТЕРАТУРА

- Baženova E., Kotûrova M., *Smyslovaâ struktura (smysl) teksta [v:] Stilističeskij ènciklopedičeskij slovar' russkogo âzyka*, pod red. M. Kožynoj, Moskva 2006, s. 388-392.
- Baženova E., *Naučnyj tekst v aspekte politekstual'nosti*, Perm' 2001.
- Černâvskâ V., *Kommunikaciâ v nauke: normativnoe i deviantnoe. Lingvističeskij i sociokul'turnyj analiz*, Moskva 2011.
- Katasonov V., *Intellektualizm i volûntarizm: religiozno-filosofskij gorizont nauki Novogo vremeni [v:] „Filosofsko-religioznye istoki nauki”*, Moskva 1997, s. 142-177.
- Kisel'ov R., „*Nauka o tajni svâtogo pokaâniâ*” (K., 1671) âk pam'âtka „*prostoï movi*” [v:] *Înokentij Ġizel'. Vybrani tvory v 3 tomah*, t. III: *Doslidžennja ta materialy, uporâdnyk ta nauk*. red. L. Dovga, Kiïv - L'viv 2011, s. 263-286.
- Kisel'ov R., *Terminologični paraleli vidan' „Nauka o tajni svâtogo pokaâniâ” (Kiïv, 1671) ta „Mir z Bogom čolovïku” (Kiïv, 1669) [v:] „Kiïvs'ka Akademiâ*”, 7, 2009, s. 141-146.
- Korzo M., *Pravoslavnyje posobiâ o podgotovke k ispovedi XVII v. i ih istočniki: „Nauka o tajne Sv. pokaâniâ” (Kiev, 1671) [v:] „Vestnik PSTGU, seriâ 2. Istorîâ Russkoj Pravoslavnoj cerkvi”*, v. 78, 2017, s. 9-21.
- Naênko G., „*Viklad o cerkvi*” *Teodosiâ Sofonoviča u stanovlenni naukovo-populârnoho diskursu II polovini XVII st. [v:] „Komparativni doslidžennja slov'âns'kih mov i literatur. Pam'âti akademika Leonida Bulahovs'kogo*”, v. 21, 2013, s. 77-86.

⁷¹ *Ibidem*, s. 518.

- Naenko G., *Polemičeskij traktat Ioannikiâ Gajâtovskogo „Messija pravdivyj” kak naučno-populârnij tekst XVII veka* [v:] „Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta imeni A. S. Puškina”, nr 1, t. 7, Filologija, 2014, s. 86-94.
- Naënko G., *Strukturno-semantyčnì ta funkcional’ni parametri staroukraiïns’kogo naukovogo tekstu XVI–XVIII st.*: avtoref. dys.dokt. filol. nauk, Kiïv 2014.
- Naënko G., *Strukturno-semantyčnì ta funkcional’ni parametri staroukraiïns’kogo naukovogo tekstu XVI–XVIII st.*: dys. dokt. filol. nauk, Kiïv 2014.
- NT – *Nauka o tajnë s(t) Pokaënië* [v:] *Înokentij Ėizel’. Vibrani tvorì v 3 tomah*, t. 1, kn.1, upor. L. Dovga, Kiïv-L’viv 2012, s. 477-542.
- Râbceva N., *Âzyk i estestvennyj intellekt*, Moskva 2005.
- Veber M., *Sociologija. Zagal’noïstoryčnì analizy. Polityka*, Kiïv 1998.

Автор розглядає когнітивно-дискурсивні виміри смислової структури трактату „Наука о тайні святого покаєння”, який був виданий у Києво-Печерській лаврі 1671 р. (переклад з польської мови). Оскільки український науковий дискурс того часу мав дифузний характер, формуючися на перетині релігійного й світського (академічного), є підстави кваліфікувати текст як науково-популярний.

З академічним дискурсом виклад зближує: складна сегментованість, притаманна схоластичним викладам, розробка неоднорідних маркерів інтертекстуальності, актуалізація перформативів непрямого типу та маркерів перспекції й ретроспекції. З популярним дискурсом слід пов’язувати елімінацію авторизованості, превалювання глосування над дефінуванням термінопонять. Діалогічна модель звертання на „ти” до узагальненого адресата, характерна для проповідницького дискурсу, співіснує тут із проявами „ми”-інклюзивного. Неоднорідна синтаксична організація визначена поєднанням жанрів poradnika й молитов (імперативи, бажальні форми).

Ключові слова: історія української літературної мови, ‘проста мова’, науковий дискурс, науково-популярний текст, смислова структура наукового тексту.

THEOLOGICAL TEXTS IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE OF THE SECOND PART OF THE 17TH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF *Nauka o tajnë s(t): pokaënië* of 1671)

The author analyzes the cognitive-discourse aspect of the semantic structure of the treaty *Nauka o tajnë s(t): pokaënië* (a translation from the Polish original) printed in 1671 by the imprimery of the Kyivan Cave Monastery. Found on the boundary line between theological literature and the secular genres, the Ukrainian scientific discourse was rather vague at that time; the text under consideration can be viewed therefore as a popular scientific one. The text is connected with the academic discourse through a complicated structure, typical of scholastic treaties, heterogeneous markers of the intertextuality, the use of indirect performative markers as well as markers of the prospection and retrospection. Its connection with the popular discourse is maintained through the elimination

of authorship, the prevailing glossing rather than definitions of the respective terms. The dialogue model of addressing with the help of singular 'you,' which is common for preaching, is found in this treaty side by side with the inclusive 'we.' The treaty's heterogeneous syntactic organization is marked by the combination of different genres, namely, literature of practical purpose and sermons.

Keywords: the history of the Ukrainian literary language, 'prosta mova', scientific discourse, popular scientific text, semantic structure of the scientific text.

zgłoszenie artykułu: 15.10.2019

przyjęcie artykułu do druku: 12.04.2020

Любов ОСТАШ¹

Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID 0000-0001-8785-7442

Давні імена в українських прізвищах

У писемних пам'ятках XIV–XVII стст. фіксуємо багато власних особових імен церковного походження. Процес їх фонетичної і словотвірної адаптації відбувався давно, починаючись фактично від часів, коли українці прийняли християнство. Як зазначав І. Огієнко, „грецькі хресні ймення були зовсім чужі й незнані для українського народу, а тому в живій вимові їх стали українізувати надзвичайно рано ... Надзвичайно цікаві ті хресні ймення, що їх подає календар нашої величної київської пам'ятки 1056 р., т.зв. Остромирової Євангелії. Багато імен тут уже українізовані, цебто змінили свою грецьку форму під впливом нашої мови, напр. (в родовім чи в давальнім відмінку): василю 271 б, ... дьмитра 272, ... григора 242 б, ... гаурила 231 б, ... григороу 242 б, ... курила 265 б ... і т.ін. Поданий список імен із церковного календаря 1056 р. надзвичайно цінний і цікавий, бо він переконливо свідчить, що вже в половині XI-го віку грецькі ймення зукраїнізувалися, а це говорить за те, що ці ймення спорадично мусіли давно тут появитися (задовго до офіційного охрищення України-Руси), бо процес українізації був певне дуже повільний. Подруге, список цей свідчить також, що вдавнину церква вільно вживала хресних імен у живій зукраїнщеній формі, а не конечно в повній грецькій. Ці наші живі форми вільно вживалися в церкві аж до XIX-го ст.; так само вільно вживано їх по наших урядових канцеляріях, де повна грецька форма звичайно мало знана”².

Писемні пам'ятки XIV–XVII стст. містять дуже різноманітні як за фонетичним, так і за словотвірним оформленням варіанти імен, які віддзеркалювали тодішнє народне мовлення. Багато з них потім вийшли з ужитку. Але вони збереглися в українських прізвищах.

Нижче розглянемо ці процеси на прикладах кількох імен.

¹ Любов Осташ – мовознавець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка, liubov.ostash@lnu.edu.ua

² І. Огієнко, *Naši osobovi jmenná* [v:] „Rідna mova”, № 7, 1935, s. 289-300.

Ім'я **Павъ**. Ім'я Павъ є усіченим дериватом від імені Павло, яке, у свою чергу, є народним варіантом від церк. імені Пáвель (ЛБ 227)). Ім'я зустрічаємо у Реєстрі Війська Запорозького 1649 року: Павъ Ивановичъ, 45 зв. (Чрк)) (1649 р. Реєстр). У сучасному іменнику функціонують розмовні варіанти від офіційного імені Павло: Пáва, Пáвик, Пáвка, Павкó (ІТ 278); Паву́сь, Пáвцьо (Аркушин 136).

У пам'ятках фіксуємо прізвищеві назви, які походять від імені Павъ: дворянинъ нашъ Михайло Павша... просиль в насъ селища, у Черкаскомъ повѣтѣ, на имя Климятина (Львів, 1510 р. АктыЮЗР I, 44); Я, Михайло Павша... записалъ есми свою вѣрную выслугу... селище Климятинъ... братьи старцомъ Пустынского монастыря (Київ, 1512 р. АктыЮЗР I, 45); Панъ Богуфаль Павша (Житомир, 1584 р. АКЖМУ 70); Іванъ Павичъ (1756 р. АК V, 163).

Ми зафіксували такі сучасні прізвища, які можуть походити від імені Павъ: Павей (СП 261); Павенко (ЮН 615); Пáвик (ІТ 279); Павин (< чол. Пáва) (ЮН 615); Паві́ця, Пáвич (СП 261); Павич (ЗА: Вн обл); Пáвичич (Чучка 422); Павкéвич, Павкó, Павкóвич (ІТ 279); Павко, Павкович (ЗА: Рв обл); Павула (Панчук 119); Пáвун, Павчúк (СП 262), Павич, Павко, Павкович (Редько II, с. 778).

Ім'я **Паникаръ**. Ім'я Паникаръ може мати кілька варіантів походження: а) утворене від Панъ за допомогою суфіксів **-ик** і **-ар**: Пан + суфікс **-ик** → Паник + суфікс **-ар** → Паникар. Пор. прізвищеві назви: Гарасим Паниченко (Гадяч, 1688 р. ДГІМ 447) (Паник + суфікс **-ен-к-о** або Панич + суфікс **-ен-к-о**); (род.) Евфима Паниченка (1770 р. МКДП 12); Семен Паниченко (1779 р. МКДП 25); б) народний варіант від Полікарп (ІТ 300).

Ім'я зустрічаємо у давніх пам'ятках: Паникаръ Шеметєнько, 82 зв. (Кнв) (1649 р. Реєстр), Поника(р) (одночл. іменув.) (Острожчина, 1576 р. ОО 60); Поникар Класковська (1620 р. ВО 151). У сучасному іменнику функціонує розмовний варіант імені Панікарт від оф. Полікарп (ІТ 300).

Від імені Паникаръ фіксуємо прізвищеві назви: Степанъ Поника(р), 433 (1649 р. Реєстр); Іwan Ponikarenia (Острог, 1604 р. ОО 148); Поникареня Іван; (жін.) Поникариха (1620 р. ВО 146); Данило Панекаръ (Лубен. полк, 1784 р. Им. сп. 65).

Виявляємо сучасні прізвища, які походять від імені Паникаръ: Паникар (СПЖЛ II, 112); Панікар (ІТ 300); Панікар (ЗА: Вн обл, Днц обл, Кв обл, Лг обл, Плт обл, См м, См обл, Хм обл, Хрк м, Хрк обл, Чрг обл, Чрк обл); Паникарович (ЗА: Вл обл, Вн обл, Днп обл, Днц обл, Жт обл, ІФ обл, Кв м, Кв обл, Лв обл, Лг обл, Од м, См обл, Хрк м, Чрг обл); Панікаренко (ВГ 377; ЗА: Днп обл, Днц обл, Лг обл, Од обл, См м, См обл, Трн обл); Панікарський, Понікар (ІТ 300); Понікар (ЗА: Днп обл, Од м, Од обл, Плт обл, См м, Хрк м); Понікарко, Понікарчик, Понікарчúк (ІТ 300).

Ім'я **Па(н)ко**. Ім'я Па(н)ко може мати кілька варіантів походження: а) утворене від Панъ за допомогою суфікса **-к-о**; б) усічено-суфіксальний дериват

від імен на зразок Панась (ім'я Панась є усиченням від панась < церк. імені Аѳанасій (ЛБ 173), на українському мовному ґрунті звук [θ] у цьому імені передавався як [п]), Панкрат, Панкратій (ІТ 284-286), Паньтелій, Пантелеймон (ІТ 285), утворений за допомогою суфікса **-к-о**; в) усичено-суфіксальний дериват від Па[вло], утворений за допомогою однофонежного суфікса **-н-** і суфікса **-к-о**.

Ім'я Па(н)ко зустрічаємо у попередніх століттях: Па(н)ко Пилипе(н)ко, 1 зв. (1649 р. Реєстр), Панко Матвѣе(н)ко, 115 зв. (1649 р. Реєстр), Панько Верещака, 128 (1649 р. Реєстр), Панько Чачало, 139 (1649 р. Реєстр); панко слуга королевъ (1387 р. ССМ II, 123); Panko (1548 р. Мутник 67); Панько Петровичъ (Чорнобиль, 1552 р. АЮЗР, 7/І, 591); Панко з сыном (Луцьк, 1561 р. АЮЗР 8/VI, 99); Panko Petrowicz (Галицьке ст-во, 1564 р. ОКЗР I, 90); Па(н)ко Цупьчи(ч) (Острожчина, 1576 р. ОО 48); А при томъ былъ тивунъ Негневицкій Гринко, ... а дѣти мои Сенько а Панько (XVI ст. АктыЗР I, 103); Панко Слюса(р) (Острожчина, 1603 р. ОО 96); Панко Шматко (Ніжин. полк, 1654 р. ПК 227); Па(н)ко Василе(н)ко (Поділ. полк, 1659 р. Крикун 84); Панко Павленко (Харків, 1660 р. ХП 138); Панко Нетреба (1666 р. МПК 49); братя на имя Евсѣй Илленко, Иван и Панко (Конотоп, 1690 р. ДГІМ 1016); Панко Товстий (1695 р. ДГК 53); Панко Бажаненко (Миргород. полк, 1718 р. ПрисМП 157); Панко Дюгтяренко (Полт. полк, 1718 р. ДПП 116); Панко Середенко (Миргород. полк, 1732 р. Присяга 47); Панько Цеберябий (Потоцька сотня, 1752 р. Пивовар 19-20); Панько Сапатій; Панко Сторчакъ (1756 р. АК V, 172, 185); Панько (Лемківщина, 1787–1819 рр. АЛ 12); Панько Романовъ сынъ Яцентюкъ (XVIII ст. МШ 161); Пантельмійнь, Панько́, Пантелій – Пантелеймонъ (1818 р. Павловський 77); Панько́ (< Пантелеймон) (1861 р. Закревський 440); Крути, Панько, головою! (1864 р. Номис 299); Пантелѣй, Панько́ – Пантелеймонъ (1882 р. Піскунов 178); Панько́ (1909 р. МТ 201); Панько < Пантелеймон (1909 р. Грінченко 559); Панко, Панько (Центральна Донеччина, 30-ті рр. ХХ ст. Буга 258); Панько (1940 р. Зілінський 180); м'їй д'їд Пан'ко́ був стóрожом у па́нс'кому саду (ССУГ 65).

Уживається це ім'я і в сучасному антропоніміконі: оф. Панько́, Пантелеймон (ВІЛ 90); розм. Панко́/Панько́ від оф. Павло, Панас, Панкрат, Панкратій, Пантелеймон (ІТ 279, 283, 285-286); розм. Панько́ від оф. Павло, Панас, Пантелеймон (Аркушин 137, 140). Ім'я зустрічається і інших мовах: болг Пáнко < Пáно < Панайо́т, Пантелѣй (Илчев 504, 506-507).

Від імені Па(н)ко утворені прізвищеві назви: Ива(н) Па(н)ко, 5 (1649 р. Реєстр); Ждань Па(н)ковичъ, 34 зв. (1649 р. Реєстр); Ива(н) Па(н)че(н)ко, 121 зв. (1649 р. Реєстр); Аньдрушкó Па(н)ченько, 207 (1649 р. Реєстр); Миха(й)ло Па(н)кеви(ч), 315 (1649 р. Реєстр); Степанъ Паньче(н)ко, 391 (1649 р. Реєстр); Сидоръ Панковичъ (Вінниця, 1552 р. АЮЗР 7/І, 604); ґ Яромола Па(н)ковича взали се(р)мягу (Луцьк, 1560 р. ЛЗК 149); Philip Pa(n)kowicz (Дубівці, 1564 р. ОКЗР I, 66); Пе(т)руше(ц) Па(н)чи(ч) (Острожчина, 1570 р. ОО 39); Ива(н) Па(н)че(н)ко (Поділ. полк, 1659 р. Крикун 84); Тарас Панченко (Харків, 1660 р. ХП 142); Simon Pankiewicz (Холмщина, 1665 р. Мутник S 213); Семко Панченко

(1667 р. ПКГХ 21); Pankowicz (1684 р. Мутнік 67); Антон Панченко (1695 р. ДГК 54); Макар Панченко; Тишко Панко (Миргород. полк, 1718 р. ПрисМП 65, 98); Pankiewicz (1719 р. Мутнік 67); Кононь Панченко (Чернігівщина, 1732 р. Роспись 56); Савка Панченко (Миргород. полк, 1732 р. Присяга 50); Демко Панченко (1756 р. АК V, 143); Pankiewicz (1765 р. Мутнік 67); (род.) Василя Панченка (1771 р. МКДП 13); Лазар Панков (Гадяцький полк), Матвей Панченко (Переясл. полк) (1784 р. Им. сп. 14, 153); Паньків (Pankow), Панькуш (Pankusz), Панчак (Panczak), Панчишин (Panczyszyn) (1785–1788 рр.), Панчук (Panczuk) (1819–1820 рр.) (Прикарп. Львівщина; ІФ 257-258); Федор Иванов Панченко (Сумщина, 1835 р. РСВОСБ 106); Панченко (прізвище) (Сосницький повіт, 1858 р. СКР ч. I, зошит I, 22).

Від імені Па(н)ко походять сучасні прізвища: Панкєвич (СП 264); Панкевич (СПЖЛ II, 112; Фандуль 244: ЮН 619; Holutiak 313); Панків (СПЖЛ II, 112); Панківський (СП 264); Панківський (Holutiak 313); Панкін (СПЖЛ II, 112); Панко́ (ГК 173); Панко́в (ГК 173; СП 264); Панков (СПЖЛ II, 112; ЮН 619); Панковець (Holutiak 313); Панковичєнко (ГК 173); Панковський (ЮН 619), Панчак (СПЖЛ II, 112; Holutiak 314); Пáнченко (ВГ 7; ГБ 91; ГК 174; Стехна 26); Панченко (СПЖЛ II, 112); Панчишак (СПЖЛ II, 113); Панчишин (СПЖЛ II, 113; Holutiak 314); Панчій (ГК 174); Панчúк (ГК 174; Стехна 16); Панчук (СПЖЛ II, 113; ЮН 621; Holutiak 314); Панькєвич (ГК 174; СП 265); Панькевич (Holutiak 314); Пáньків (ЗА: Ль м); Паньків (СП 265); Паньків (СПЖЛ II, 113; ЮН 621; Holutiak 314); Паньківський (Holutiak 314); Панько́ (СП 265; Стехна 22); Панько (СПЖЛ II, 113; ЮН 621; Holutiak 314); Панько́в (ГК 174; СП 265); Паньков (СПЖЛ II, 113; ЮН 621; Holutiak 314); Паньковецький (ЮН 621); Панько́вський (СП 265); Паньковський (ЮН 621); Панкевич (Редько II, 788); Панченко, Панчина, Панчик, Панчишин, Панчук, Паньків, Паньківський (Редько II, 789); Панько, Панькевич, Паньковський, Панькусь (Редько II, 790).

Ім'я **Пань**. Ім'я Пань за походженням може бути: а) усіченням від імен [Ѡ]пань (яке, у свою чергу, є усіченим дериватом від Ѡпанась < церк. імені АѠанасій (ЛБ 173), на українському мовному ґрунті звук [Ѡ] у цьому імені передавався як [п]), Пан[ась] (ім'я Панась є усіченням від Ѡпанась < церк. імені АѠанасій (ЛБ 173), Пань[тел'фй] (ім'я Паньтелй є усічено-суфіксальним дериватом від церк. імені ПантелеимѠ(н) (ЛБ 226)), Пан[телеймон] (ІТ 285); б) усічено-суфіксальним дериватом від Па[вло] (ім'я Павло є народним варіантом від церк. імені Пáвель (ЛБ 227)), утвореним за допомогою однофонеминого суфікса **-н/-н'**.

Зустрічається ім'я Пань та його похідні варіанти у попередніх століттях: Пань Мовчанє(н)ко, 165 зв. (Ум) (1649 р. Реєстр); Panasz (Холмщина, 1545 р. Мутнік ZСН 77); А то люди угриновские з роботами и их повинностями: Авд'фй, Панец, Каленик, Тимош, Яцко, Конаш – служба (Луцьк, 1561 р. АЮЗР 8/VI, 99); Панє(ц) Макарови(ч) (Острожчина, 1570 р. ОО 38); Паничъ Кърило(в) (Поділ. полк, 1659 р. Крикун 81);.

Ім'я функціонує і в сучасному антропоніміконі: розм. Пан від оф. Пантелеймон, Пантелій (ІТ 285); розм. чол. Пáня від оф. Пантелеймон (Аркушин 140).

Ім'я Пань лягло в основу прізвищевих назв: Panewicz (1552 р. Мутнік 67); Петро Паненко (Полт. полк, 1718 р. ДПП 148); Петро Пановиця; Павло Пáня; Семен Панюк; Микита Паненко (Миргород. полк, 1718 р. ПрисМП 67, 99, 169, 202); Василь Панич (Келебердянська сотня, 1752 р. Пивовар 20-36); Васи(л) Пановиця; Хома Паничъ (1756 р. АК V, 54, 79); Симеон Панич (1777 р. МКДП 20); Панич (Panicz), Панок (Panok), Панонько (Panonko) (Прикарп. Львівщина, 1785–1788 рр. ІФ 257); Панов (прізвище) (Сосницький повіт, 1858 р. СКР ч. I, зошит II, 27); пор. також: Гарасим Паниченко (Гадяч, 1688 р. ДГІМ 447) (Паник + суфікс **-ен-к-о** або Панич + суфікс **-ен-к-о**); (родовий відмінок) Евфима Паниченка (1770 р.); Семен Паниченко (1779 р.) (МКДП 12, 25); Павло Паниця (Гадяцький полк, 1784 р. Им. сп. 21).

Від імені Пань походять сучасні прізвища: Пан (ВГ 389; ГБ 91; СПЖЛ 111; Чучка 427); Панага (ЗА: Зп обл; ЮН 618); Панейко (ЗА; Holutiak 313); Пáнек (СП 264); Панела (Holutiak 313); Панéнко (ГК 173; ІТ 286); Паненко (ЮН 619); Панéчко (ЗА: Рв обл); Панечко (ЮН 619); Пáнев, Пáнек (СП 264); Пáник (ІТ 286; СП 264); Паник (Панчук 137; ЮН 619); Панúр, Пáниць (СП 264); Паниця (Holutiak 313); Пáнич (Богдан 215; ІТ 286; СП 264); Панúч (ГК 173); Панич (ЗА: Вн обл; Стехна 9); Паничáк, Паничúк (Богдан 215); Панишко (ЗА: Вл обл; ЮН 619); Пáнів (ІТ 286); Панів (СПЖЛ II, 112); Панівський (СП 264); Пáнін (ГК 173; СП 264); Панін (Holutiak 313); Паница, Панич (ЮН 619); Пáнов (Стехна 34); Панóв (ГБ 91; ГК 173; СП 262; Стехна 24); Панов (СПЖЛ II, 112); Панович (Holutiak 313); Панусяк (СП 265); Панúта (ІТ 286); Пануш (ЮН 620); Пáнушко, Панúшко (СП 265); Панчúк (ГБ 91; Стехна 16); Панúк (ІТ 286); Панюк (ЮН 621); Паниóра (ЗА: Ль м); Паниóсь (ІТ 286); Паниюхно (ЗА: Кв м; ЮН 621); Паньó (ІТ 286); Паньонко (ЗА); Пáня (ГБ 92); Панява (ГК 174); Пани́к (Богдан 215); Панейко, Паненко, Панечко, Панич, Паничик, Панів, Паночко (Редько II, 788); Паньо, Паняк (Редько II, 790).

Ім'я **Паньтелѣй**. Ім'я Паньтелѣй є усічено-суфіксальним дериватом від церк. імені Пантелеїмω(н) (ЛБ 226) (пор.: послан был до хана крымского Пантелеймон Радич (1691 р. ЛІМ II, 279); Пантелеймонъ Мурий (Черніг. полк, 1732 р. Роспись 95)), утвореним за допомогою суфікса **-ѣй**: Пантел[еймω(н)] + **-ѣй** → Паньтелѣй.

Ім'я зустрічаємо у давніх пам'ятках: Паньтелѣй Євенько, 441 (Чрн) (1649 р. Реєстр); она... цорку свою... в стан малженский змовила была за Пантелѣя Хвесенка (Стародуб, 1693 р. ВКДГМ 923); Пантелѣй Мосоль; Пантелѣй Зѣнченко (Черніг. полк, 1732 р. Роспись 90, 133); Пантелымінъ, Панькó, Пантелій – Пантелеймонъ (1818 р Павловський 77); Пантелій (< Пантелеймон) (1861 р. Закревський 440).

У сучасному іменнику фіксуємо оф. Пантелій (ВІЛ 90; ІТ 285); розм. Пантелійко, Пантелійчик (ІТ 285), суч. діал. Пантелей (Нестерчук Дис 99).

Ім'я Паньтел'їй лягло в основу прізвищевих назв і давніх прізвищ: Курьло Па(н)тел'є(н)ко, 338 (1649 р. Реєстр); Ничипо(р) Па(н)тел'їй, 363 зв. (1649 р. Реєстр); Аксень Пантел'єв (Черніг. полк, 1732 р. Роспись 135); Пантелієнко (прізвище) (Сосницький повіт, 1858 р. СКР ч. I, зошит I, 22).

Від імені Паньтел'їй походять сучасні прізвища: Пантелієнко, Пантеліїв, Пантелій, Пантелійчук (ІТ 286); Пантелишин, Пантелюк (Редько II, 788).

Ім'я **Паньтя**. Ім'я Паньтя є усічено-суфіксальним дериватом від імен на зразок Паньтел'їй, утвореним за допомогою суфікса-флексії -'а.

Ім'я Паньтя зустрічаємо у попередніх століттях: Паньтя Усе(н)ко, 171 (Бр) (1649 р. Реєстр), П'єтроу Грьбовьц... продал свою правою отниною от... оурика отца своего Панти (Васлуй, 1495 р. ССМ II, 125). У сучасному іменнику зафіксовано розм. Паньт'оха від оф. Пантелеймон (Аркушин 140).

Від імені Паньтя походять прізвищеві назви: Степан Пантюх з братом Леском (Келебердянська сотня, 1752 р. Пивовар 20-36); Иван Пантюх (Гадяцький полк, 1784 р. Им. сп. 10).

Ім'я Паньтя лягло в основу сучасних прізвищ: Пáнта, Пантáк (СП 264); Пантéля, Пáнтич (ІТ 286); Пáнтия (СП 265); Пант'ó (ІТ 286); Пант'óк (ЗА: Кв м; СП 265); Пант'óх, Пант'óхін (СП 263); Пáнтя (ІТ 286; СП 265); Пантя (ЗА: АР Крим, Вл обл, Жт обл, Кв обл, Лв обл, Мк обл, Плт обл, См обл, Хрс обл, Чрк обл; ЮН 620); Пант'ян (СП 265); Пантюх, Пантюшко (Редько II, 788).

Ім'я **Панюта**. Ім'я Панюта утворене від імені Пань за допомогою суфікса -'ута. Ім'я зустрічаємо у попередніх століттях: Панюта Атамань, 206 зв (Кли) (1649 р. Реєстр), Panuta (одночл. іменув.) (Острожчина, 1604 р. ОО 109). Функціонує ім'я також у сучасному антропоніміконі: розм. Паніюта від оф. Пантелеймóн, Пантелій (ІТ 285-286).

Від імені Панюта походять прізвищеві назви: Ва(с)ко Панюте(н)ко, 9 (1649 р. Реєстр); Сємень Панюте(н)ко, 126 (1649 р. Реєстр); Ивань Панюте(н)ко, 157 (1649 р. Реєстр); Стефа(н) Панюте(н), 203 (1649 р. Реєстр); Кар'єп Панюте(н)ко, 331 зв. (1649 р. Реєстр); Сємень Панюте(н)ко, 406 зв. (1649 р. Реєстр); Васюта Панюти(ч) (Острожчина, 1576 р. ОО 52); Пилип Панюта (1756 р. АК V, 69); Алексей Панюта (Ніжин. полк, 1785 р. Им. сп. 38); Панюта (Panjuta) (Прикарп. Львівщина, 1785-1788 pp. ІФ 257).

Від імені Панюта походять сучасні прізвища: Паніюта (ВГ 133; ГК 174; ЗА: Кв м, Лв м, Чрк обл; ІТ 286); Панюта (ЮН 621); Панютин (СПЖЛ II, 113); Панютов (ЮН 621); Панюта (Редько II, 790).

Таким чином, давні імена, які функціонували в українському антропоніміконі у попередніх століттях, не тільки збереглися до сьогодні як народні варіанти імен, а й лягли в основу великої кількості прізвищевих назв, а з часом і прізвищ. Дослідження давніх імен дає змогу краще етимологізувати сучасні прізвища і продемонструвати спадкоємність українського антропонімікону.

ЖЕРЕЛА**РУКОПИСНІ ДЖЕРЕЛА**

ЗА – Zapisi avtora statti.

Буга – Buga T., *Dinamika osobovih imen Central'noi Doneččini (kinec' XIX – počatok XXI st.)*, Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Donec'k 2010.

Нестерчук Дис – Nesterčuk O., *Slovotvir variantiv vlasnih osobovih imen žiteliv Volins'kogo Polissâ*, Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Luc'k 2014.

ДРУКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

АК-5 – *Reêstr Vîjs'ka Zaporoz'kogo Nizovogo 1756 roku* [v:] Arhiv Koša Novoï Zaporoz'koï Sičï. *Korpus dokumentiv 1734-1775*, t. 5, Kiïv 2008.

АКЖМУ – *Aktova kniga Žitomirs'kogo miš'kogo urâdu kincâ XVI st. (1582-1588 rr.)*, pidgot. do vid. M. Bojčuk, Kiïv 1965.

АктыЗР – *Akty, odnosâšiesâ k" istorii Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheografičeskoï Komissieï*, t. I (1340-1506), Sankt-Peterburg" 1846.

АктыЮЗР – *Akty, odnosâšiesâ k" istorii Ūžnoj i Zapadnoj Rossii, sobr. i izd. Arheografičeskoï komissieï*, t. 1–15, Sankt-Peterburg" 1863-1892.

АЛ – Ранс'о S., *Antroponimiâ Lemkivšini*, Ternopil' 1995.

Аркушин – *Slovník variantiv vlasnih imen pìvnično-zahidnoï Ukraïni: A – Á*, upor. G. Arkušin, Luc'k 2009.

АЮЗР – *Arhiv Ūgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissiej dlâ razbora drevnih aktov*, č. 1–8, Kiev 1859-1914.

Богдан – Bogdan F., *Slovník ukraïns'kih prizviš u Kanadi, Vinnipeĝ - Vankuver* 1974.

ВГ – Gorpinič V., *Prizviša stepovoï Ukraïni: slovník*, Dnìpropetrovs'k 2000.

ВЛ – Skripnik L., Dzâtkivs'ka N., *Vlasni imena lûdej. Slovník–dovidnik*, Kiïv 2005.

ВКДГМ – *Vîjs'kovî kampanii dobi get'mana İvana Mazepi v dokumentah*, uporâdnik Sergij Pavlenko, Kiïv 2009.

ВО – *Volodinnâ knâziv Ostroz'kih na Shidnij Volinî (za inventarem 1620 roku)*, uporâdk. i peredmovâ İrini Vorončuk, Kiïv, Starokostântiniv 2001.

ГБ – Gorpinič V., Babij Ū., *Prizviša Seredn'oi Naddnìprânšini: slovník*, Dnìpropetrovs'k 2004.

ГК – Gorpinič V., Kornienko İ., *Prizviša Dnìprovs'kogo Priporižžâ: slovník*, Dnìpropetrovs'k 2003.

Гринченко – *Krestnyâ imena lûdej* [v:] *Slovar' ukraïns'koï movi*, zibr. red. žurn. „Kievskââ starina”, uporâdkuvav z dodatkom vlasnogo materialu Boris Grinčenko, Kiïv 1909 [fotoperedruk], Kiïv 1958, t. 4, s. 548-563.

ДГІМ – *Doba get'mana İvana Mazepi v dokumentah*, upor. S. Pavlenko, Kiïv 2007.

ДГК – *Drevnosti goroda Kupânska. 1675-1699: dokumenty po osnovaniï, istorii i pervym godam sušestvovanîâ goroda*, Har'kov 2011.

ДПП – *Džerela z istorii Poltavs'kogo polku, Komput 1718 r.*, upor. V. Moklâka, Poltava 2007.

Закревський – Zakrevskij N. *Slovar' malorossijskih" idiomov" ili sobraniê slov" neshodnyh" s" russkimi* [v:] „Starosvâtskij bandurista”, kn. 3, Moskva 1861, s. 255-601.

- Зілинський** – Zilins'kij Ī. *Praci pro govirki Lemkivšini (vid Popradu do Oslavi)*, vstup ta redakciã Mihajlo Lesiv; zibrav i do druku pidgot. V. Pilipovič, Gorlici 2008.
- Илчев** – Ilčev S. *Rečnik na ličnite i familni imena u b"lgarite*, Sofiã 2012.
- Им. сп.** – *Imennye spiski kazakov ukrainskih polkov, prohodãših vojskovuũ službu v 1784–1785 gg.*, Har'kov 2012.
- IT** – Trijnãk Ī., *Slovník ukrãins'kih imen*, Kiïv 2005.
- ИФ** – Farion Ī., *Ukrãins'ki prizviševì nazvi Prikarpats'koï L'vivšini naprikinci XVIII – počatku XIX stolittã: z etimologičnim slovníkom*, L'viv 2001.
- Крикун** – Krikun M. *Perepis Podil's'kogo kozac'kogo polku 1659 roku [v:] Krikun M., Miž vijnoũ i radoũ. Kozactvo Pravoberežnoï Ukraïni v drugij polovini XVII – na počatku XVIII stolittã*, Kiïv 2006, s. 67-97.
- ЛБ** – *Leksikon slovenoros'kij Pamva Berindi*, pidgot. tekstu i vstupna stattã V. Nimčuka, Kiïv 1961.
- ЛЗК** – *Luc'ka zamkova kniga 1560–1561 rr.*, pidgot. do vid. V. Mojsiënko, V. Polišuk, Luc'k 2013.
- МКДП** – *Metrična kniga dvoch prihodiv: slobid Buãns'koï i Popel'nastoi 1770-1782 rokiv*, avt.-upor.: N. Źahalova, Kiïv 2011.
- МПК** – *Malorossijskiã perepisnyã knigi 1666 goda*, Kiev 1900.
- МТ** – Mihal'čuk K., Timčenko E., *Programa dlã zbirannã dialektičnih odmin ukrãins'koï movi*, Kiïv 1909.
- МШ** – Šamraj M., *Marginaliï v starodrukah kiriličnogo šriftu 15–17 st. z fondu Nacional'noi biblioteki Ukraïni im. V. Ī. Vernads'kogo*, Kiïv 2005.
- Номис** – *Ukrãins'ki prikazki, prislivã i take inše*, ukl. M. Nomis, Kiïv 1993.
- ОКЗР** – *Opisi korolivšin v zemlãh rus'kih XVI viku [v:] Źerela do istorii Ukraïni-Rusi*, t. 1-3, L'viv 1895–1900.
- ОО** – *Opisi Ostrožčini drugoi polovini XVI – peršoi polovini XVII stolittã*, uporabnik V. Atamanenko, Ostrog 2004.
- Павловський** – Pavlovskij A., *Grammatika malorossijskogo narečiã*, Sankt-Peterburg 1818.
- Панчук** – Pančuk G. *Antroponimiã Opillã : materiali dlã speckursiv ta specseminariv*, Ternopil' 2001.
- Пивовар** – Pivovar A.V., *Poselennã zadnìpr's'kih mišc' do utvorennã Novoï Serbii v dokumentah seredini XVIII stolittã*, Kiïv 2003.
- Пискунов** – *Slovar' živogo narodnogo, pis'mennogo i aktovogo Ńzyka russkih Ńžan Rossijskoj i Avstro-Vengerskoj imperii*, sost. F. Piskunov, Kiev 1882.
- ПК** – *Prisãžni knigi 1654 r., Bilocerkiv's'kij ta Nižins'kij polki*, upor. Ū. Micik, M. Kravec', Kiïv 2003.
- ПКГХ** – *Perepisnye knigi goroda Har'kova 1667, 1669 gg.*, Har'kov 2009.
- ПрисМП** – *Prisãga Mirgorods'kogo polku 1718 roku*, opr. D. Virs'kij, R. Moskalenko, Kiïv 2012.
- Присяга** – *Prisãga Mirgorods'kogo polku 1732 roku*, opr. D. Virs'kij, R. Moskalenko, Kiïv 2011.
- Редько** – Red'ko Ū., *Slovník sučasnih ukrãins'kih prizviš: u dvoch tomah*, L'viv 2007.
- Реестр** – *Reēstr Vijs'ka Zaporoz'kogo 1649 roku: Translitteraciã tekstu*, pidgot. do druku O. Todijčuk (golovnij uporabnik), V. Straško, R. Ostaš, R. Majboroda, Kiïv 1995.

- Роспись** – *Imennaâ rospis' Černigovskogo polka 1732 goda*, Har'kov 2010.
- РСВОСБ** – *Revizskaâ skazka vojskovykh obyvatelej slobody Belka Ahtyrskogo uezda 1835 god*, Har'kov 2010.
- СКР** – *Spisok kozac'kih rodiv Sosnic'kogo povitu. Reviz'ki skazki 1858 roku*, častina 1, zošiti ĭ-ĭĭ, uklav Ê. Černec'kij, Bila Cerkva, 2010.
- СП** – *Slovník přizviš: praktičnij slovozmínno–orfografičnij (na materialì Černiveččini)*, gol. red. Lukânûk K.; uklad. Babič N., Kolesnik N., Lukânûk K., Skab M., Red'kva Â., Černivci 2002.
- СПЖЛ** – Gluhovceva K., Gluhovceva ĭ., Lêsnova V., *Slovník přizviš žiteliv Luganšini: u 2 t.*, Lugans'k 2011.
- ССМ** – *Slovník staroukrajns'koï movi XIV-XV st., u 2-h tomah*, za red. L. Gumeč'koïi, ĭ. Kernic'kogo, Kiïv 1978.
- ССУГ** – *Shidnostepovi ukrajns'ki govirki: naukovo-navčal'nij posibnik*, za red. A. Zagnitka, Donec'k 1998.
- Стегна** – Stehna P.M., *Sučasni přizviša Zaporiz'koï Priazovšini: slovník*, Dnìpropetrovs'k 2009.
- Фандуль** – Fandul' O. *Prizviša Central'noi Hmelniččini, utvoreni sufiksál'nim sposobom [v:] Aktual'ni problemi problemi filologii ta perekladoznavstva*, gol. redaktor M. Skiba, vip. 6, častina 1, Hmel'nickij 2013, s. 238-248.
- ХП** – *Harkivs'kij perepis r. 1660 (Perepis Slobožanšini F.T. Pestrikova j S.S. Ušakova) [v:] „Zapiski ist.–filol. viddilu VUAN”*, kn. XXI, 1928, s. 129-173.
- Чучка** – Čučka P.P., *Slovâns'ki osobovi imena ukrajnciv: istoriko-etimologičnij slovník*, Užgorod 2011.
- ЮН** – Novikova Ū.M., *Praktičnij slovozmínno–orfografičnij slovník přizviš Central'noi ta Shidnoi Doneččini*, Donec'k 2007.
- Holutiak** – Holutiak-Hallick Stephen P., *Dictionary of Ukrainian surnames in the United States*, New York 1994.
- Mytnik** – Mytnik I., *Antroponimia Wołynia w XVI-XVIII wieku*, Warszawa 2010.
- Mytnik ZCH** – Mytnik I., *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Mytnik S** – Mytnik I., *Slovník historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek)*, Warszawa 2017.

ЛІТЕРАТУРА

Ogîenko ĭ., *Naši osobovi jmennâ [v:] „Rìdna mova”*, № 7, 1935, s. 289-300.

Умовні скорочення назв полків із Реєстру Війська Запорозького 1649 року

Б – Білоцерківський; **Бр** – Брацлавський; **Кв** – Київський; **Клн** – Кальницький; **Кнв** – Канівський; **Крп** – Кропивнянський; **Крс** – Корсунський;

М – Миргородський; **Н** – Ніжинський; **П** – Переяславський; **Плт** – Полтавський; **Прл** – Прилуцький; **Ум** – Уманський; **Чг** – Чигиринський; **Чрк** – Черкаський; **Чрн** – Чернігівський.

Загальні умовні скорочення

Вл обл – Волинська область; **Вн обл** – Вінницька область; **див.** – дивись; **діал.** – діалектне, діалектний варіант імені; **Днп обл** – Дніпропетровська область; **Днц обл** – Донецька область; **зв.** – зворотний бік аркуша; **Жт обл** – Житомирська область; **Зк обл** – Закарпатська область; **знах.** – знахідний відмінок; **Зп м** – м. Запоріжжя; **Зп обл** – Запорізька область; **ІФ обл** – Івано-Франківська область; **Кв м** – м. Київ; **Кв обл** – Київська область; **Лв м** – м. Львів; **Лв обл** – Львівська область; **Лг обл** – Луганська область; **м.** – місто; **Мк обл** – Миколаївська область; **нар.** – народний; **обл.** – область; **Од м** – м. Одеса; **Од обл** – Одеська область; **оф.** – офіційний варіант імені; **Плт м** – м. Полтава; **Плт обл** – Полтавська область; **пор.** – порівняй; **р.** – рік; **Рв обл** – Рівненська область; **род.** – родовий відмінок; **розм.** – розмовний варіант імені; **См м** – м. Суми; **См обл** – Сумська область; **Трн обл** – Тернопільська область; **ур.-церк.** – урочисто-церковний варіант імені; **Хм обл** – Хмельницька область; **Хрк м** – м. Харків; **Хрк обл** – Харківська область; **Хрс обл** – Херсонська область; **церк.** – церковне; **Чрв обл** – Чернівецька область; **Чрг обл** – Чернігівська область; **Чрк обл** – Черкаська область.

В основі сучасних українських прізвищ знаходимо різноманітні елементи: слов'янські автохтонні імена, християнські імена, прізвиська тощо. У статті розглянуто українські прізвища, які походять від давніх християнських імен. Ці імена, потрапляючи на український мовний ґрунт, зазнавали фонетичної адаптації, від них утворювалась значна кількість народних варіантів. Зараз частина цих власних особових назв вийшла з активного вжитку у функції саме офіційних варіантів імен, але збереглась як народні варіанти імен, а також у сучасних українських прізвищах. У статті досліджено етимологію прізвищ, які походять від християнських імен, встановлено імена, від яких вони утворилися, висвітлено поширення імен і похідних від них прізвищевих назв у минулі століття та представлено список прізвищ і географію їх уживання сьогодні.

Ключові слова: ономастика, антропонімія, власне особове ім'я, прізвище, етимологія.

ANCIENT NAMES IN UKRAINIAN SURNAMES

In modern Ukrainian surnames one can find the diverse elements: Slavonic autochthonous names, Christian names, nicknames, etc. Ukrainian last names derived from the ancient Christian names are studied in the article. These names, getting into the Ukrainian language

ground, underwent the phonetic transformation, the substantial quantity of folk variants were created from them. Currently the part of these proper names is out of the active use – functioning specifically as official variants of names, – however, they are preserved as folk variants of names, as well as modern Ukrainian surnames. The etymology of last names, deriving from the Christian names, is researched in the current article, names from which they were formed are defined, spreading of the names and the deriving surname forms from them is highlighted, and also the list of last names and geography of their usage is provided.

Key terms: onomastics, anthroponomy, proper personal name, last name/surname, etymology.

zgłoszenie artykułu: 30.11.2019

przyjęcie artykułu do druku: 25.06.2020

Наталія ПІДДУБНА¹

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
ORCID 0000-0003-0331-0496

Біблійність як чинник інтертекстуальності в еґо-текстах Тараса Шавченка

Релігійна лексика і фразеологія як складники мови творів Кобзаря постійно перебувають у фокусі наукової уваги мовознавців. Вивчення еґо-текстів Т. Шевченка – багатий матеріал для фахівців багатьох лінгвістичних дисциплін, зокрема й теолінгвістики, оскільки до її завдань належить і дослідження етимології та розвитку релігійної лексики; комплексне вивчення релігійної картини світу і її вербалізація², а також особливості вияву біблійності в мові та ін. Під біблійністю, услід за польським лінгвістом В. Хлебдою³, українською дослідницею М. Скаб⁴ та ін., також розуміємо наслідки активного й широкого впливу Біблії на мову.

У листах і щоденниках Т. Шевченка, як відомо, уживається велика кількість біблійзмів різного типу – від лексичних до текстових. Тому, очевидно, можна розмірковувати про біблійність як про одну з визначальних рис щоденникового й епістолярного дискурсів поета.

Наприклад, Кобзар використовує лексичний бібліїзм *світоч* у переносному метафоричному значенні ‘той, хто є носієм правди, волі, освіти і т. ін.’⁵, яке було

¹ Наталія Піддубна – мовознавець, кандидат філологічних наук, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, piddubnan71@gmail.com

² А. Вуєвіч, *K voprosu o statuse novoj integrirovannoј disceplini*. <https://lib.vsu.by/jspui/handle/123456789/3597> [20. 06. 2020].

³ W. Chlebda, *Bibliâ v âzike – âzik v Biblii* [v:] *Problemy frazeologii europejskiej. II : Frazeologia a religia*, pod red. A. Lewickiego, W. Chlebdy, Warszawa, 1997, s. 67-74.

⁴ М. Скаб, *Vpliv Biblii na ukraïns'ku movu: obšir, aspekti ta osnovni problemi ih vivčenn'a* [v:] „Naukovij visnik Černivec'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ūriâ Fed'koviča”, vip. 772, Černivci 2016, s.13-20.

⁵ *Slovník ukraïns'koï movi*, t. X, Kiïv, 1978-1988, s. 96.

поширене в Біблії (Мт., 5: 14-16), напр.: *Флорентинская республика – полудикая, исступленная средневековая христианка, но все-таки как материальная христианка она поступила с своим строптивым гражданином Дантом Альеери. Боже меня сохрани от всякого сравнения себя с этими великомучениками и светочами человечества*⁶. Такі мовні одиниці Г. Сьота кваліфікує як різновид інтертекстуальності й номінує лексичними цитатами⁷.

Біблійну лексему *ангел* Т. Шевченко вживає з усталеною прикладкою *хранитель* у переносному значенні ‘людина, яка допомагає кому-небудь, піклується про когось’, спроектованому на колишню його кохану Т. Пеунову, порівн.: *Случайно встретил я Пиунову, у меня не хватило духу поклониться ей. А давно ли я видел [в ней] будущую жену свою, ангела-хранителя своего, за которого готов был положить душу свою?*⁸.

Бібліїзм *заповідь* в еґо-текстах уживається як у прямому значенні, маркованому в СУМ-11 як релігійне, порівн.: *„рел. Біблійний або євангельський вислів-наказ, вислів-повчання морально-побутового характеру”*⁹, що в листах Т. Шевченка конкретизується означенням *Христовий*, напр.: *Август-язычник, ссылая Назона к диким гетам, не запретил ему писать и рисовать. А христианин Н[иколай] запретил мне то и другое. Оба палачи. Но один из них палач-христианин! И христианин девятнадцатого века, в глазах которого выросло огромное государство в мире, выросло на началах Христовой заповеди*¹⁰, так і в переносному ‘суворе правило поведінки, неухильний обов’язок’¹¹, [СУМ-11, III, с. 269], порівн.: *Поехали мы с М[ихайлом] С[еменовичем] сегодня поклониться его семейству. Он узнал о нашем присутствии в своем доме и, вопреки заповеди доктора, просил нас к себе*¹².

Поет використовує як цитатні (контекстуальні) біблійні фразеологізми, тобто ті, що з більшою чи меншою точністю відтворюють текст Біблії, так і ситуативні постбіблійні фразеологізми, **що не функціують у Біблії, а утворюються в національних мовах на основі біблійних образів і / або сюжетів**¹³. Так, до цитатних бібліїзмів відносимо застарілий фразеологізм *во врем’я оно*, що походить з Євангелія, де цей вираз часто вживався у функції першої фрази зачала – цілісної за змістом частини тексту Євангелія й Апостола, призначеної для

⁶ Т. Ševčenko, *Kobzar. Vperše zi šodennikom avtora*, Harkiv 2015, s. 651.

⁷ G. Sůta, *Typologiá Ifunkcií biblijnihc itat v ukraíns’kij poetičnij movi XX st.* [v:] „Ukraíns’ka mova”, № 4 (48), 2013, s. 84.

⁸ Т. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 779.

⁹ *Slovník ukraíns’koj movi ...*, t. III, s. 269.

¹⁰ Т. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 651.

¹¹ *Slovník ukraíns’koj movi ...*, t. III, s. 269.

¹² Т. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 787.

¹³ K. Dubrovina, *Biblejskie frazeologizmi v russkoj i evropejskoj kul’ture* http://modernlib.ru/books/kira_nikolaevna_dubrovina/biblejskie_frazeologizmi_v_russkoj_i_evropejskoj_kul'ture/read/, [10.03.2018].

прочитання в певний день року. Він репрезентує урочисту конотацію й означає ‘колись, дуже давно; у давнину’¹⁴, порівн.: *Был у меня во время оно приятель в Малороссии, некто г. Афанасьев, или Чужбинский*¹⁵.

До таких постбіблійних фразеологізмів відносимо й уживаний в сучасних мовах, зокрема в українській, вираз *світло істини*. Його немає в Біблії, у якій, однак, сказано, що Бог є світло, порівн.: *А це звістка, що ми її чули від Нього і завіщаємо вам: Бог є світло, і немає в Нім жадної темряви!*”(1 Соб. посл. Св. Ап. Івана1: 5-7). Християнство ототожнює істину з особою Сина Божого – Ісуса Христа, порівн.: *Я – дорога, і правда, і життя* (Ів. 14:6), тобто під *світлом істини* розуміють самого Бога, що підтверджує активне вживання зазначеного виразу як назви різних християнських видань й організацій.

У Т. Шевченка цей вираз також стосується Всевишнього, про що свідчить контекстуальне оточення з лексемами *Бог, божественний*, порівн.: *Быть хорошим гравером, значит бать распространителем прекрасного и поучительного в обществе. Значит бать распространителем света истины. Значит бать полезным людям и угодным Богу.* <...> *Божественное призвание гравера!*¹⁶.

Подібне спостерігаємо й стосовно вислову *час спокути* (рос. *час искупления*), не фіксованого словниками, однак такого, що відповідає критеріям бібліїзмів (відтворюваність у мові, зв’язок із текстом Біблії, стабільність закріпленої за мовною одиницею семантики; смислова завершеність). Його Т. Шевченко використовує в значенні ‘час, коли після великих страждань настає довгождана полегшення, здійснення бажаного’ для характеристики свого важкого очікування звільнення від солдатчини, порівн.: *Господи, настане ли наконец для меня час искупления? Настанут ли когда-нибудь для меня те блаженне дни, когда я буду читать эти отвратительные правдиве сказания, как ложный сон, как невозможную небывлицу?*¹⁷.

Як у листах, так і в щоденнику Т. Шевченка бібліїзми переважно вербалізують тематичний блок ‘людина’, зокрема вживаються для автопортретування чи для зображення поведінки, рис характеру, душевного й фізичного стану інших осіб, представлення визначення фізичного стану людини, рис її характеру, поведінки тощо. Наприклад, вираз *хліб насущний*, що вжитий у Нагірній проповіді Ісуса Христа (Мт. 6: 11) й у більшості мов став ФО зі значенням ‘засіб, край необхідний для існування, для життя; щось винятково важлив’¹⁸, поет використовує саме в такому усталеному значенні, як ‘засіб, край необхідний для існування’, порівн.: *Если вашему сиятельству угодно будет обратитъ благосклонное внимание на все мною изложенное, <...> я прошу дозволить мне*

¹⁴ *Slovník frazeologizmiv ukraïns'koï movi*, Kïiv 2008, s. 761.

¹⁵ T. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 787.

¹⁶ *Ibidem*, s. 787.

¹⁷ *Ibidem*, s. 673.

¹⁸ *Lepta biblejskoj mudrosti: biblejskie krilatje viraženïa I aforizmi na šesti âzikah*, Mogilev 2014, s. 199.

на старости иметь кусок **насущенного хлеба** от моих молодых трудов, признания цензурой безвредными даже и до благодетельного воцарения нашего великого монарха¹⁹ або ж у значенні ‘щось винятково важливе’, ‘те, що є потребою душі’, напр.: *В первые дни не нравилось мне это занятие, как не нравится всякое занятие, пока мы его себе не усвоим, не смешаем его с нашим **насущенным хлебом**. Сначала я принимался за свой журнал, как за обязанность, как за пунктики, как за ружейные приемы. А теперь, и особенно с того счастливого дня, как завелся я медным чайником, журнал для меня сделался необходимым, как хлеб с маслом для чая*²⁰.

У щоденнику для автопортретування поет використовує ФО-бібліїзм *ФО отрясти прах од ног своїх* (Матв., 10: 11-14), що означає ‘рішучий і безповоротний розрив з чимось або з кимсь’²¹, напр.: *Я пустился к нему [А. А. Сапожникову], застал его дома, но он меня не принял по случаю скорого обеда. Это меня немного сконфузило, **я отряхнул прах от ног своих** и по дороге зашел к черниговскому земляку своему Н. И. Петрову, где и пообедал нараспашку*²² та ін.

Для характеристики своєї поведінки поет використовує й біблійний фразеологізм *ні на йоту* – ‘ніскільки, нітрохи, зовсім’²³, щоправда, у дещо зміненій формі *ні на йот*, порівн.: *Экзамен повторился слово в слово, как и десять лет тому назад, четверти буквы ни прибавлено, ни убавлено. Зато и я **ани на йот** не подвинулся на поприще военного просвещения. Упорство обоюдное и невозмутимое*²⁴.

Деякі бібліїзми Т. Шевченко використовує для характеристики поведінки інших осіб і висловлення свого ставлення до такої поведінки, як наприклад, *відпусти їм, не видають, що творять* (Лука, 23: 34), що вживається „для характеристики людей, які не передбачають поганих наслідків своїх вчинків або слів”²⁵. Як неточне відтворення цитати цей вираз трапляється й у щоденнику Кобзаря, порівн.: *Возможно ли двадцатинструментным, вдобавок нетрезвым, оркестром исполнять какую бы то ни было увертюру? А тем более увертюру „Роберта” Мейербера? Прости им, **не видят бо, что творя***²⁶ або ж бібліїзм *нести (свій) хрест* (Лука, 23: 26), який використовують тоді, коли хочуть сказати про чийсь покірність долі²⁷. Його в щоденнику Кобзаря уживає для

¹⁹ *Listuvannâ Tarasa Ševčenka*, za red. S. Ěfremova, Ćerkasi 2013, s. 211.

²⁰ Т. Ševĉenko, *Op. cit.*, s. 658.

²¹ А. Koval’, *Spoĉatku bulo Slovo. Krilati vislovi biblijnogo pohodžennâ v ukraiñs’kij movi*, Kiïv 2012, s. 197.

²² Т. Ševĉenko, *Op. cit.*, s. 802.

²³ *Slovník frazeologizmiv ukraiñs’koï movi* ..., s. 284.

²⁴ Т. Ševĉenko, *Op. cit.*, s. 655.

²⁵ А. Koval’, *Op. cit.*, s. 228.

²⁶ Т. Ševĉenko, *Op. cit.*, s. 747.

²⁷ А. Koval’, *Op. cit.*, s. 226.

характеристики декабриста Пущина, порівн.: *Я никому, и тем более заступнику свободы, не звиняю этой безнравственной независимости, так туго связывающей этих бедных побочных детей. Простительно какому-нибудь забубенному гусару, потому что он только гусар, но никак не человек. <...> Но декабристу, **понесиему свой крест** в пустынную Сибирь во имя человеческой свободы, подобная независимость непростительна*²⁸.

У щоденнику поет використовує бібліїзм *віра без діл мертва*, що походить з Нового Заповіту, а саме з Послання апостола Якова (2: 20), де він „кілька разів у різних формах повторює думку про те, що віра без добрих діл – мертва”²⁹. За допомогою цього крилатого виразу Т. Шевченко створює фігуру паралелізму й підкреслює важливість добрих справ для дружби, порівн.: ***Вера без дел мертва есть. Так и дружба без существенных доказательств – пустое, лукавое слово***³⁰.

Інколи в межах невеликого контексту поет уживає кілька бібліїзмів, як наприклад, *страшний суд*, що в переносному значенні означає ‘щось жахливе’³¹ і *праведний (справедливий) суддя*, що походить з Біблії, де сказано: *Бог Суддя справедливый, і щоденно на злого Бог гнівається...* (Пс.7:12). У цьому разі простежуємо своєрідну мовну гру, за допомогою якої автор щоденника влучно характеризує поведінку одного з офіцерів-самодурів Новопетровського укріплення й репрезентує іронічно-зневажливе ставлення до нього, порівн.: *И после этого нежного, грациозного вступления назначен был формальный смотр той несчастной роты, к которой и я имею несчастье принадлежать. Бедная рота всю ночь готовилась к этому истинно **страшному суду** и в п’ять часов утра 23 июня, умытая, причесанная, нафабренная, выстроилась на полянке, точно игрушка, вырезанная из картона. От 5-ти и до 7-ми часов, во ожиданки **судии праведного**, рота равнялась. В 7 часов явился во всем своїм грозном величии сам **судия** и испытывал, или, лучше сказать, потал ее, несчастную, ровно до 10-ти часов*³². Тут продемонстровано авторську оказіоналістику, заґрунтовану на бібліїзмах: простежуємо „створення власне-авторських слів, а також формування потужного оказіонального образно-метафоричного тла, також стихію мовної гри з активним використанням різних мовних ресурсів”³³, що, як зазначає А. Загнітко, є «граничним виявом лінгвоіндивідуалізації» мовної особистості³⁴. Т. Шевченко доволі часто вдавався до неї, наприклад, трансформуючи бібліїзми, порівн.: *Легче верблюду в игольное ухо пройти, нежели доброму*

²⁸ Т. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 750.

²⁹ А. Koval’, *Op. cit.*, s. 274.

³⁰ Т. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 669.

³¹ А. Koval’, *Op. cit.*, s. 284.

³² Т. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 655.

³³ А. Zagnitko, *Teoriā lingvopersonologij*, Vinnicā 2017, s. 26.

³⁴ *Ibidem*, s. 26.

*художнику среди бела дня оставитъ свою рабочую*³⁵; “Он из божественного искусства *сотворил себе золотой кумир и ему молится*”³⁶.

На думку Г. Сюті, подібна смислово-естетична дисонантність трансформованих бібліїзмів із високим ціннісним змістом прецедентного сакрального висловлення „змінює не *традицію* біблійного слововживання, а *стереотип* його відтворення як застиглої формули, точної цитати”³⁷.

Для характеристики свого знайомого Т. Шевченко використовує ще один вираз, що, хоч і не входить до канонічних книг Біблії, однак кваліфікується як бібліїзм, оскільки вважається, що він виник із легенд про Ісуса Христа і єврея Агасфера, який грубо й образливо відмовив Спасителю у відпочинку по дорозі на Голгофу, за що був приречений на вічну мандрівку³⁸. У сучасних мовах вираз *вічний жид* має переносне значення ‘людина, яка все життя блукає, не знаходячи собі притулку’, порівн.: *После не сов сем умер енного обеда вишли мы на улицу и, пройдя несколько шагов, встрелили мы вездесущего вечно жиду, брехуна Элькана*³⁹.

ФО-бібліїзм спати сном праведника „пов’язаний із неодноразовими згадками в Біблії про спокійний сон людей, які ведуть чесне, праведне життя”⁴⁰. У сучасній мові він переосмислюється і, як зауважує А. Коваль, “сьогодні найчастіше це образна характеристика ліноців – душевних і фізичних. <...> іноді цей вислів є образним позначенням міцного сну безтурботної людини”⁴¹. Саме як засіб позитивної характеристики для самопортретування й для зображення поведінки й душевного стану інших осіб цю одиницю використовує Т. Шевченко, порівн.: *Андрій (чего я никак не ожидал) спал сном праведника в своей темной землянке*⁴²; *В 3 часа возвратился домой и до 9 часов утра спал сном праведника*⁴³.

Окрім явних бібліїзмів, у щоденнику й листах Кобзаря вживаються й такі, які російська дослідниця К. Дубровіна назвала „бібліїзмами, ‘замішаними’ на фольклорі”⁴⁴ типу паремії *Голенький (беденький) ох, а за голеньким Бог*, порівн.: “Будьте життям не грошолобні, задовольняйтесь тим, що маєте. Сам бо сказав: Я тебе не покину, ані не відступлюся від тебе!” (До Євреїв 13:4,5). У щоденнику Т. Шевченка цей бібліїзм уживається зі зсувами в семантиці, що, власне, характерне для його узусного вживання, оскільки наведена одиниця вербалізує християнське уявлення про Бога, засноване на біблійному тексті,

³⁵ *Listuvannâ Tarasa Ševčenka ...*, s. 237.

³⁶ *Listuvannâ Tarasa Ševčenka ...*, s. 206.

³⁷ G.Sûta, *Op. cit.*, s. 88.

³⁸ A. Koval’, *Op. cit.*, s. 286.

³⁹ T. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 793.

⁴⁰ A. Koval’, *Op. cit.*, s. 115.

⁴¹ *Ibidem*, s. 115-116.

⁴² T. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 701.

⁴³ *Ibidem*, s. 787.

⁴⁴ K. Dubrovina, *Op. cit.*

як про підтримку будь-якої, зокрема й бідної, людини в складних життєвих ситуаціях, порівн.: *Голенький ох, а за голеньким Бог. Из моей библиотеки, которую я знаю наизусть всю и которую уже давно упаковал в ящик, не нашлось книги, достойной сопутствовать мне в моем радостном одиноком путешествии по Волге. <...> Это меня беспокоило. <...> Но fortuna, эта гордая повелительница повелителей мира, эта безглазая царица царей, – сегодня мой лакей, хуже – бердичевский фактор.<...> Прихожу в ротную канцелярию, смотрю, на столе рядом с образцовыми сапогами лежат три довольно плотные книги в серой подержанной обертке*⁴⁵.

В его-текстах Т. Шевченка, як і в його художніх творах, особливе місце посідають біблійні цитати. Науковці характеризують їх як християнський протекст, „якому властива особлива мова і який під впливом історичних подій набуває менталізації у релігійному мисленні вірян”⁴⁶, а сама Біблія як прецедентний текст є джерелом цитат, до якого „постійно звертається мовна свідомість авторів, підтримуючи актуальну для всіх періодів розвитку національного художнього дискурсу традицію вживання експлікованих та прихованих, точних і різноступенево трансформованих, графічно виділених (маркованих) і невиділених (немаркованих), розгорнутих і точкових цитат з Біблії”⁴⁷.

У своїх листах Кобзар, наприклад, використовує точні марковані цитати, порівн.: *Давид добре сказав: „Кто возлагает силы Господни; слыша ны сотворит вся хвалы его”*⁴⁸ (Пс.105:2); *Вчера просидел я до утра и не мог собраться с мыслями, чтобы кончить письмо; какое-то безотчетно[e] состояние овладело мною (приидите все труждающиеся и обремененные, и аз упокою вы)*⁴⁹ (Мт 11: 28). Як зауважує Г. Сютя, із погляду лінгвопрагматики, „такі точні немарковані цитати – це мовомисленнєві стереотипи. Завдяки максимально дослівному відтворенню вони чітко співвідносяться з прецедентним текстом і ‘живуть’ у мовній свідомості соціуму як носії певного фрагмента сакральних знань”⁵⁰.

Поет удається й до немаркованого (“незалапкованого”) цитування, порівн.: *Вонми гласу моленья моего, друже мій єдиний, пришли мені текст „Слова о полку Игоря”, а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те „Слово”, переведено на наш задушевний, прекрасний язык*⁵¹; порівн.: *Господи, воззвах к Тебе, услыши мя: вонми гласу моленья моего, внемда воззвати ми к Тебе* (Пс. 140: 1).

За винятком одного слова, точно відтворена немаркована цитата з „Книги премудрости Ісуса, сина Сирахова” (37: 1): *Всяк друг речет: содружихся ему*

⁴⁵ Т. Ševčenko, *Op. cit.*, s. 670.

⁴⁶ О. Čerhava, *Rekonstrukciá teolingvističnoi matrici religijno-populárnogo diskursu (na materialy anglijs'koj, nimec'koj ta ukrains'koj mov)*: avtoref. dys.....kand. filol. nauk, Kiïv 2017, s. 2.

⁴⁷ G.Sûta, *Op. cit.*, s. 82-83.

⁴⁸ *Listuvannâ Tarasa Ševčenka ...*, s. 83.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 85.

⁵⁰ G.Sûta, *Op. cit.*, s. 86.

⁵¹ *Listuvannâ Tarasa Ševčenka ...*, s. 121.

и аз: но есть именем точию друг. – Отак тепер і зо мною сталося, було, на собаку кинь, то влучиши друга. А як прийшлося до скруту, то святий їх знає, де вони поділись! чи не вимерли, крий Боже?⁵².

В одному зі своїх листів Т. Шевченко використовує вираз **прошу и не помяну**, порівн.: Осмеливаюсь прибавить, что просьба моя кажется мне уважительною по одному тому уже, что ее исполнение будет соответствовать характеру всех милостей царских, которые изливаются на его подданных от полноты его благодушия, **в смысле божественных слов: прошу и не помяну**, и что в моем положении не будет противоречия с понятием о великодушии монаршем⁵³. Стосовно цього С. Єфремов зазначає: „Слова ці взято, очевидно, з Біблії, але не текстуально, а лиш самий зміст. Найближче до них підходять: з пророка Ісаїї, розд. 43, стих 25 – „Азь есмь заглаждай беззаконія твоя мене ради, и грѣхи твоя, и не помяну”; також з пророка Іеремії, розд. 31, стих 34 – „... вси познають мя, отъ мала до даже и до великого ихъ: яко милостивъ буду неправдамъ ихъ и грѣховъ ихъ не помяну тому”⁵⁴. У цьому разі маємо неточне цитування.

Отже, як бібліїзми є невід’ємним складником мови его-текстів Тараса Шевченка, так і біблійність є однією з визначальних рис його листів і щоденників і, ширше, усього простору його текстів. Ця особливість Кобзаревих листів і щоденника підтверджує тезу про тісний зв’язок мови й релігії, релігійної й мовної картин світу, про невмирущість мови Святого Письма, що є постійним джерелом лінгвокреативності знакових мовних особистостей, репрезентуючи їхню інтимну сферу творчості.

ЛІТЕРАТУРА

- Buevič A., *K voprosu o statuse novoj integrirovannoј disceplini*. <https://lib.vsu.by/jspui/handle/123456789/3597> [20. 06. 2020].
- Čerhava O., *Rekonstrucija teolingvističnoј matrici religijno-populârnogo diskursu (na materialih anglijs’koј, nimec’koј ta ukraïns’koј mov)*: avtoref. dys.....kand. filol. nauk, Kiïv 2017.
- Chlebda W., *Bibliâ v âzike – âzik v Biblii [v:] Problemy frazeologii evropejskij. II: Frazeologia a religia*, pod red. A. Lewickiego, W. Chlebdy, Warszawa, 1997, s. 67-74.
- Dubrovina K., *Biblejskie frazeologizmi v russskoј i evropejskoј kul’ture*, http://modernlib.ru/books/kira_nikolaevna_dubrovina/bibleyskie_frazeologizmi_v_russskoј_i_evropejskoј_kul’ture/read/, [10. 03. 2018].
- Koval’ A., *Spočatku bulo Slovo. Krilati vislovi biblijnogo pohodžennâ v ukraïns’kij movi*, Kiïv 2012.

⁵² *Ibidem*, s. 82.

⁵³ *Ibidem*, s. 212.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 816.

- Lepta biblejskoj mudrosti : biblejskie krilatje viraženia i aforizmina šesti ázikah*, Mogilev 2014.
- Listuvannâ Tarasa Ševčenka*, za red. S. Êfremova, Ćerkasi 2013.
- Ševčenko T., *Kobzar. V perše zi šodennikom avtora*, Harkiv 2015.
- Skab M., *Vpliv Biblii na ukraïns'ku movu: obšir, aspekti ta osnovni problemi ih vivčenn'a* [v:] „Naukovij visnik Ćernivec'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ūriâ Fed'koviča”, vip. 772, Ćernivci 2016, s.13-20.
- Slovník frazeologizmiv ukraïns'koï movi*, Kiïv 2008.
- Slovník ukraïns'koï movi*, Kiïv 1978-1988.
- Sûta G., *Tipologiâ I funkcii biblijnih citat v ukraïns'kij poetičnij movi XX st.*[v:] “Ukraïns'ka mova”, № 4 (48), 2013, s. 82-92.
- Zagnitko A., *Teoriâ lingvopersonologii*, Vinnicâ 2017.

У статті розглянуто особливості вживання біблеїзмів різного типу в листах і щоденниках Т. Шевченка. На підставі аналізу автор доходить висновку, що біблійність є однією з визначальних рис щоденникового й епістолярного дискурсів поета. Показано, що Т. Шевченко активно використовує лексичні бібліїзми як у прямому, так і в переносному значенні, розширюючи їхню семантику. В его-текстах Т. Шевченка бібліїзми переважно вербалізують тематичний блок “людина”, зокрема вживаються для автопортретування чи для зображення поведінки, рис характеру, душевного й фізичного стану інших осіб. Вони є засобом експресивного увиразнення тексту, оскільки залучаються до створення різних тропів та фігур, а також до мовної гри. Ця особливість Кобзаревих листів і щоденника підтверджує тезу про тісний зв'язок мови й релігії, релігійної й мовної картин світу, про невмирущість мови Святого Письма, що є постійним джерелом лінгвокреативності знакових мовних особистостей, репрезентуючи їхню інтимну сферу творчості.

Ключові слова: бібліїзм, біблійність, щоденниковий дискурс, епістолярний дискурс, релігійна картина світу, мовна картина світу, мовна особистість.

THE BIBLE AS THE REASON OF INTERTEXTUALITY IN TARAS SHEVCHENKO'S EGO-TEXTS

The article presents the analysis of the peculiar use of Biblicisms of different types in T. Shevchenko's letters and diaries. As the result, the author concludes that biblicity is one of the major features of the diary and epistolary genres of the poet. It has been shown that T. Shevchenko frequently uses lexical Biblicisms both in the direct and in the metaphoric meanings enriching their semantics. T. Shevchenko's ego-texts usually contain Biblicisms that verbalize the theme block “person”, in particular, for self-portraying or depicting other people's behavior, traits of character, mental and physical state. They are the means of creating expressive emphasis in the text as they are used in different tropes and figures as well as in language play. The feature of Kobzar's letters and diaries proves the hypothesis about the close connection of language and religion, religious and language mapping of

the world, the immortality of the Holy Scripture that is a constant source of lingual creativity of prominent language personality, representing their intimate sphere of work.

Key words: Biblicism, biblicity, diary discourse, epistolary discourse, religious mapping of the world, language mapping of the world, language personality.

zgłoszenie artykułu: 26.06. 2020

przyjęcie artykułu: 13.07.2020

Ніна БЕРНАДСЬКА¹

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID 0000-0001-9217-2229

Новітній український роман: жанрові пошуки

Сучасний літературний процес в Україні позначений, без перебільшення, помітним розвитком прози, роману зокрема. До цього жанру сьогодні звертаються прозаїки різних поколінь: найстаршого (Ю. Щербак, В. Шевчук), старшого (В. Медвідь, Є. Пашковський, С. Процюк, Ю. Андрухович, Ю. Винничук, В. Слапчук), середнього (С. Жадан, Сашко Ушкалов, Любка Дереш), молодшого (І. Астапенко, С. Андрухович, М. Лаюк, О. Чупа, О. Михед, А. Любка). Його систематизація за стильовими особливостями ще на початку 2000-х років не втратила своєї актуальності і сьогодні, оскільки ті три вектори – неомодерністський, постмодерністський, неонародницький (неопопулістський), про які писали літературознавці, простежуються і в творах сьогодення². Водночас жанрова палітра новітнього українського роману зазнає все більших модифікацій, тому мета статті – з'ясувати основні тенденції розвитку цього жанру в останні десятиліття.

Так, українські романісти потужно „експлуатують” історичну тему, при цьому помітно розширюючи й модифікуючи матрицю історичного роману. Наприклад, Марія Матіос однією з перших зобразила приватну історію окремої людини на тлі реальних подій 30-70-х років ХХ ст. у романі *Солодка Даруся* (2004). У змалюванні авторки лише зміна прапора на сільській управі підказує горянам, що в черговий раз прийшла нова влада у їхній край, а ритм і сенс життя залишаються усталеними, предковічними, як і мальовничі гори, що оточують село. Проте вітри історії, найперше – радянської, виявляються такими руйнів-

¹ Ніна Бернадська – літературознавиця, професорка кафедри історії української літератури, теорії літератури і літературної творчості Київського національного університету імені Тараса Шевченка, nbernadska@gmail.com

² Т. Gundorova, *Pisljačornobyl's'ka biblioteka. Ukraїns'kyj literaturnyj postmodern*, Kyїв 2005; R. Haščuk, *Sučasna Ukraїns'ka proza. Postmodernyj period*, Kyїв 2008.

ними, що не лише вносять трагічний дисонанс у гармонійне життя молодого подружжя Михайла і Мотронки, а й фатально змінюють долю їхньої народженої з великої любові (а, значить, неминуче приреченої на щастя) доньки Дарусі. Недаремно твір має підзаголовок – „драма на три життя”. Він цікавий не лише як авторський погляд на зміст, а й як авторська жанрова дефініція (роман складається із трьох частин: *Даруся* – драма щоденна, *Іван Цвичок* – драма попередня, *Михайлове чудо* – драма найголовніша; вони, незважаючи на інверсовану в часі композицію, творять єдине ціле). Справді, складники драми у цьому творі помітні, як і ліризація оповіді, що ствердив Г. Павлишин: „У творчій парадигмі письменниці співіснує триродове поєднання лірики, епосу й драматичного перевтілення прозових творів з подальшим театральним розігруванням «життєвого дійства»»³. Проте, на мій погляд, у *Солодкій Дарусі* домінантним є все-таки „розігрування «життєвого дійства»”, коли новітнє художнє осмислення історії крізь призму окремої людської долі (доль) постає естетичним проживанням історії як травми. Відтак Марія Матіос створила психологічний роман у новелах.

Загалом психологічні нюанси різної сили та тембру помітні й в інших творах, у яких зображена саме приватна історія на тлі епохи. Так, це роман Р. Іваничука *Торговиця* (2013), прототипом головного героя якого став рідний брат автора, учасник УПА – він потрапив у полон і повернувся до рідної Коломиї через десять років каторги у Воркуті. Отож Р. Іваничук моделює історію крізь призму долі окремої людини, яка пережила численні випробування.

Про свій твір *Забуття* (2016) Таня Малярчук висловила так: “[...] це мій роман про ХХ ст., мої сто років, але не самотності, а втраченої пам’яті”⁴. Справді, у цьому творі його авторка обрала незвичний кут художнього осягнення історичного матеріалу – молода жінка, героїня роману, оцінює власне життя, шукає свою сутність, апелюючи до життєвого досвіду В. Липинського.

Тематично близьким – головним героєм-іноземцем, котрий присвятив своє життя служінню Україні, – до цього роману є твір Наталки Сняданко *Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма* (2017) – про особисту історію одного з членів родини Габсбургів, Вільгельма, відомого в Україні як Василь Вишиваний. І якщо Таня Малярчук більше року працювала в Австрійській національній бібліотеці над історичними матеріалами, то до Наталки Сняданко звернувся австрійський режисер із проханням перекласти українською опис документального фільму про Вільгельма фон Габсбурга, очільника сотні Українських січових стрільців, який, за офіційною інформацією, помер від туберкульозу в 1947 році в Лук’янівській в’язниці. У художній версії цієї історії Василь Вишиваний не загинув, а прожив до старості у Львові, написав спогади, які є основою однієї із сюжетних ліній роману.

³ G. Pavlyšyn, *Dyskurs prozy Marii Matios*: avtoref. dys.kand. filol. nauk, Černivci 2012, s. 16.

⁴ *Sto rokov vtračenoj pam’jati. Uryvok z novogo romanu Tani Mal’jarčuk „Zabutt’ja”* [v:] „Ukrains’ka Pravda”, 20 serpnja 2016.

Широкого розголосу набув роман М. Гримич *Клавка* (2019), у якому приватна (вигадана) історія секретарки Спілки письменників, її минуле, любовні захоплення і сумніви тісно переплетені з реаліями літературного та ширше – столичного – життя у післявоєнний період. Авторка детально відтворює тривожні події у житті Спілки письменників, котрі засвідчили моральне знищення відомих уже в той час М. Рильського та Ю. Яновського й духовну деградацію окремих представників української творчої інтелігенції. До цієї групи творів також можна зарахувати романи Теодозії Зарівни *Вербовая дощечка* (2008), Любові Голоти *Епізодична пам'ять* (2007), Євгенії Кононенко *Останнє бажання* (2015), Надії Гуменюк *Вересові меди* (2015).

Новітня історія – від здобуття Україною Незалежності до початку війни на Сході – художньо викладена в романі П. Коробчука *Ключові клапани* (2019) через життєві долі шкільних друзів, яких об'єднала, зокрема, музика. Сам автор про свій задум сказав так: „Вирішив підсумувати час від точки дня Незалежності до сьогоднішнього дня. Розмислами, історіями, героями показати – як час і нові знання змінюють наше минуле. Час змінює минуле. Кожне попереднє десятиліття породжує наступне. І це схоже на передачу генів: ось з'являється нібито нове десятиліття, але з генетичним матеріалом минулого десятиліття, з подібними рисами обличчя, і тому історії повторюються під зовсім неочікуваним кутом і в неочікуваних обставинах”⁵. Критик Ганна Улюра так оцінила цей твір: „[...] фантазії на тему новітньої української історії, в яких автор довіряє виключно своєму досвіду і своїм спогадам”⁶. І хоча твір був розкритикований досить різко, зокрема за стилістичну одноманітність, нечітко виписаних персонажів, він є показовим щодо тенденції зображення приватного життя на тлі реальних подій.

Відлуння історичних подій різного часового діапазону притаманні родинним (сімейним) сагам, створених українськими прозаїками. Це *Музей покинутих секретів* (2009) Оксани Забужко, *Вільний світ* (2014) Тетяни Белімової, *Століття Якова* (2010), *Соло для Соломії* (2013), *Країна гіркої ніжності* (2015) Володимира Лиса, *Вічний календар* (2019) Василя Махна, у яких історії кількох родин зображуються у драматичних перипетіях, несподіваних поворотах, психологічних нюансах. Новий роман Марії Матіос *Букова земля* (2019), який щойно побачив світ, в анотації позиціонується як сага завдовжки у 225 років, пропущена через історії п'яти родин різного рівня і статусу, а також історичних персонажів, так чи інакше пов'язаних із Буковиною. Прикметно, що герої цієї саги змальовані творцями загальноєвропейської історії, а не лише власної, приватної.

⁵ Pavlo Korobčuk napysav “hudožnju istoriju Nezaležnosti”, bukvoid.com.ua/events/presentation/2019/02/25/144522.html, [27.12.2019].

⁶ G. Uljura, *Korotka istorija vrodženogo stenožu po-ukraїns'ky*, ukr.lib.ua/culture/2019/04/29/425399_korotka_istorija_vrodženogo_stenožu.html, [27.12.2019].

Водночас не можна не згадати про роман О. Коцарева *Люди в гніздах* (2018), в якому художньо відтворено історію кількох поколінь однієї родини в широкому часовому діапазоні – від XVII до XXI століття. Це окремі оповіді, щедро оздоблені ліричними відступами, вставними епізодами, листами, фрагментами з особової справи, енциклопедії, газети, проте читач розуміє, що автор часто-густо вигадує ці „документи”, пропонуючи кілька варіантів розгортання подій. О. Коцарев по-постмодерному грайливо реконструює сімейну сагу, творячи роман-пародію, позначену грою, гумором, іронією, гротеском, навіть коли йдеться про драматичні чи трагічні сторінки родинної історії. Сам прозаїк свій задум пояснив так: „У моїй книжці події відбуваються переважно в XX столітті. І так склалося історично, що в українській літературі, коли мова заходить про XX століття, то найчастіше автори говорять про тогочасні події або з героїчним пафосом, або з дуже похмурим відчаєм. І це не дивно, це виправдано. Але мені все ж хотілося про той час по-іншому. Мені, перефразуючи відомі слова Винниченка, хотілося написати книжку, в якій українську історію можна читати без брому. І при цьому не особливо щось приховуючи, не оминаючи складних, прикрих чи трагічних моментів. Мені хотілося, щоб не було ані гучного пафосу, ані чорного відчаю”⁷.

На загал жанрова матриця історичного роману в постмодерністський період зазнала кардинальних модифікацій, і її реформатором виступив В. Кожелянко, вперше вписавши в український культурний простір альтернативну історичну оповідь – *Дефіляду в Москві* (1997). Його перу належать твори пізнішого часу, в яких також зі сміхом руйнується історична правда, її пафосність, навіть трагізм, і засобами карнавалу твориться новий міф про українське минуле як виклик драматичним сторінкам реальної української історії (*Конотоп*, 1998, *Людинець пана Бога*, 1999, *ЛЖЕNostradamus*, 1999, *Тероріум*, 2002, *Ефіопська Січ*, 2011). Цей шлях автора від першої до останньої альтернативної історії К. Родик слушно визначив так: „[...] від оборонного блазнювання до психоаналітичного самоосмислення”⁸. І хоча жанрова природа цих текстів і сьогодні є предметом дискусій науковців (роман-анекдот, роман-пародія, фантастичний роман, політичне фентезі), твори В. Кожелянка вже міцно ввійшли у вітчизняний культурний простір.

“Історія як ареал гри” (С. Матвієнко) або ж фантазії у стилі „що було б, якби...” запропонував О. Ірванець у таких творах, як *Рівне / Ровно* (2002) та *Харків 1938* (2017), подієва основа яких – терени радянської України, проте, крім цієї політично-географічної координати, у романах домінують гіпотетичні ситуації. У першому з них – це поділ міста Рівне на дві частини, одна з яких належить Західній Українській Республіці, а інша – Соціалістичній Республіці

⁷ Oleg Kocarev: *Ukrains'ku istoriju možna čytaty bez bromu*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46407649>, [28.12.2019].

⁸ K. Rodyk, *Jak Pavlo Lazarenko perestav hotity* [v:] „Ukraina moloda”, 28.12. 2011.

України. Їх розділяє стіна, котра нагадує Берлінську й символізує роз'єднаність суспільства і його політичний розкол. У другому – „нова, прекрасна і сильна Україна” буде соціал-комунізм і відзначає двадцятиліття революційних подій.

Історія як героїка стає об'єктом художнього змалювання у романах В.Шкляра, котрі ніби творять своєрідну „повстанську” трилогію, – *Чорний ворон* (2009), *Маруся* (2014), *Троца* (2017). Вона присвячена національно-визвольним змаганням 20-х і другої половини 40-х років ХХ століття: Холодноярська республіка, реальна родинна історія поліських учителів Соколовських із Житомирщини, боротьба УПА, написана в неоромантичній манері з актуалізацією теми історичної пам'яті, патріотичної проблематики, проєкції минулого на авторське сьогодення, із залученням донедавна табуйованих численних мемуарно-архівних матеріалів, епістолярію, документальних видань. За співвідношенням факту й художньої вигадки ці тексти найбільш наближені до матриці класичного історичного роману. Його традиції продовжує й І. Корсак. Скажімо, документальна основа твору *Перстень Ганни Барвінок* (2015) – листування Олександри Білозерської, роману *Запізніле кохання Миклухо-Маклая* (2016) – фотокопії численних матеріалів із природничих музеїв та інститутів Австралії, Британії, Чилі, Росії, Папуа-Нової Гвінеї, присмачені психологічними характеристиками героїв, надають їм переконливості, й авторська версія історії захоплює читача.

Цікаві своєю реальною основою історичні романи А. Дрофаня *Тайна голубого палацу* та *Музи кохання* (обидва – 2014), присвячені Качанівці, дворянському маєтку, збудованому в ХVІІ столітті.

Натомість твори Ю. Винничука лише відштовхуються від певної епохи, її конкретики. Як слушно зауважила Галина Сафроньєва з приводу роману *Сестри крові* (2018), цей текст створений для естетичного смакування, а не для розбору й перевірки фактів⁹. І далі додає „рецепт” твору від Ю. Винничука: “[...] роман повинен бути історичним, частково пригодницьким, частково любовним, і ще трохи детективним, плюс у тексті обов'язково будуть певні провокації, несподівані повороти, іронія, пошуки істини в таємничій атмосфері монастирів а-ля Умберто Еко по-українськи, а головне – на тлі всіх зображених подій для читача відведено достатньо простору для власної фантазії”¹⁰. Справді, прозаїк вибудовує сюжети своїх творів на міцній історичній основі – це здебільшого ХХ століття (*Цензор снів*, 2016, його перша половина, *Танго смерті*, 2012, довоєнний Львів, під час Другої світової війни і сучасний) або ХVІІ століття (*Аптекарь*, 2015, *Сестри крові*, 2018).

До такого різновиду „історичних” творів належить і найновіший роман В.Шкляра *Характерник* (2019), у якому події другої половини ХVІІІ століття, побут і реалії Запорізької Січі актуалізуються в авторську сучасність, щоб

⁹ G. Safron'jeva, *Vynnychuk: čytaty, stavyty na pauzu, smakuvaty*, litakcent.com/2018/12/26/vinnichuk-chitati-staviti-na-pauzu-smakuvati/, [26.12.2019].

¹⁰ *Ibidem*.

підкреслити позачасові явища: як українська еліта ігнорує державницькі інтереси, як народ захищає і бореться за свою свободу.

У романах Г. Пагутяк *Слуга з Добромиля* (2006), *Зачаровані музиканти* (2010), *Сни Юлії і Германа* (2011) вдало поєднано історичні сюжети з елементами фантастичними, відтак авторка успішно використовує такий новий для української прози різновид історичного роману, як фантастично-історичний. Ще в 90-і роки він потужно представлений у творчості В. Шевчука, який уже в 2000-х опублікував химерно-історіософський роман *Срібне молоко* (2001). Не можна не згадати і сучасну прозу, присвячену війні на Сході України. Ці твори найчастіше опираються на автобіографію автора або когось із його знайомих (Є. Положий *Іловайськ*, 2015, Тамара Горіха Зерня *Доця*, 2019).

Тенденція до олюднення історії і відповідно розширення меж історичного роману, переформатування його жанрової сутності уже помічена критиками. Скажімо, Н. Герасименко в оглядовій статті *Сучасний історичний роман: жіночий ракурс* слушно зауважує: “Історичний жанр сьогодні переживає своєрідне відродження. Причиною цього є його здатність відчувати зміни, які постійно відбуваються у соціумі. Запровадження новацій додає історичній прозі нових властивостей, а це, своєю чергою, інтенсивно формує елементи жанрової структури”¹¹.

До читача-інтелектуала апелюють автори біографічного роману – В. Даниленко (*Капелюх Сікорського*, 2010), Олесь Ільченко (*Місто з химерами*, 2009 – про архітектора Владислава Городецького), М. Слабошпицький (*Що записано в книгу життя*, 2012 – про М. Коцюбинського), С. Процюк (*Троянда ритуального болю*, 2010 – про В. Стефаніка, *Маски опадають повільно*, 2011 – про В. Винниченка, *Чорне яблуко*, 2013 – про А. Тесленка). Твори С. Процюка критики одностайно іменують художніми “психобіографіями”, які представляють глибинні дослідження внутрішнього світу відомих українських прозаїків, ґрунтовані на їхньому епістолярії, щоденниках. Цікаву художню версію життя і загадкової до сьогодні смерті М. Леонтовича запропонувала читачам Ірен Роздобудько у романі *Прилетіла ластівочка* (2018).

Водночас реальні біографії класиків української літератури стають полем гри і реінтерпретації. Скажімо, у кіноромані-стимпанку П. Яценка *Нечуй. Немов. Небач* (2017) на тлі екзотичного антуражу другої половини ХІХ ст. – дирижаблів, електричних кебів, механічних волів чумаків, багатofункціональних кухонних пристроїв – розгортається життєва доля І. Нечуя-Левицького, з якої запозичено чимало реальних фактів, проте сучасний автор деміфологізує особу відомого прозаїка, котрий міцно увійшов у канон вітчизняного письменства. Тим самим П. Яценко фентезійно переосмислює його біографію: стержень сюжету тримається на історії із заміною хворого серця класика на механічне. Водночас образ серця у творі поліфункціональний: від уявлення, що цей невеликий м’яз

¹¹ N. Gerasymenko, *Sučasnyj istoryčnyj roman: žinočyj rakurs* [v:] „Literaturna Ukraina”, 20.10.2016, s. 8.

– вмістилище наших почуттів, і до ідеологічного символу, який стосується колоніального статусу України, українців, української літератури: російське Археографічне товариство займається зомбуванням людей, вживляючи їм механічні серця з „духом російським”. Відтак у цьому творі тісно переплітаються елементи історичного роману-реконструкції, урбаністичного та пригодницького.

Якщо П. Яценко деканонізував життя і творчість І. Нечуя-Левицького, то В. Єшкілев здійснив, на думку П. Білоуса, „своєрідний акт десакралізації постаті Сквороди”¹² у романі *Усі кути трикутника. Апокриф мандрів Григорія Сквороди* (2012). Письменник запропонував авторську версію життєпису філософа й художника слова, провокаційно зобразивши його шпигуном, бісексуалом, учасником змов, оргій і використавши для цього малодосліджений і маловірогідний факт – подорож Г. Сквороди до угорського містечка Токай в 1750-1753 роках. Як слушно зазначила М. Микицей, „... класично прийнятий образ мандрівного філософа ходив босий селами, грав на сопілці, проповідував сердечну науку» Володимир Єшкілев трансформує і продовжує у цілком несподіваний, але такий привабливий образ своєрідного українського Джеймса Бонда...”¹³. Сам автор жанрову сутність свого твору визначив як біографічний роман, тоді як О. Галич вважає, що це квазі-біографія, „справжній пригодницький постмодерністський роман”¹⁴. Безперечно, йдеться про художню біографію, про модифікацію біографічного роману, в якому домінує авторська вигадка, провокація, гра з читачем, пригода.

У новітній українській літературі активізується жанр антиутопії. Серед його найпомітніших здобутків трилогія Ю. Щербака – *Час смертохристів. Міражі України 2077 року* (2011), *Час Великої Гри. Фантоми 2079 року* (2012), *Час Тирана. Прозріння 2084 року* (2014). Ці твори попереджають про загрозу зникнення української нації і державності, про глобальні виклики українській людині й світові загалом. Звернувся до жанру антиутопії Т. Антипович, опублікувавши роман *Хронос* (2011), дія якого відбувається у 2040-2047 рр. Автор проектує майбутнє – винахід особливого апарату, що збирає і ущільнює час, проте ця футурологічна проекція дозволяє прозаїку осмислити реалії нашої сучасності, її апокаліптичний вияв.

О. Чупа запропонував українському читачеві антиутопію *Акваріум* (2015). Ускладненість сюжету цього твору зумовлена рамковою композицією: оповідач купує плівку із записами популярної групи, але виявляє, що звучить голос науковця, який розповідає про невідому речовину, здатну перетворити людей на покірних беземоційних тварин. Оскільки вони розселені в акваріумі, то

¹² P. Bilous, *Sproba pohytnuty kanon*, litakcent.com/2012/03/01/ sproba-pohytnuty-kanon/comment-page-1, [28.12.2019].

¹³ М. Муkycej, *Slipuče kolo provokacijnogo čytann'ja, abo Čy trykutnyk giršyj za sopilku?* bukvoid.com.ua/reviews/books/2012/05/09/085500.html, [28.12.2019]

¹⁴ О. Galyč, *Osoblyvosti postmodernists'koi kvazi-biografii: V. Ješkilev "Usi kuty trykutnyka* [v]: „Visnyk LNU imeni Tarasa Ševčenko”, nr 12, 2012, s.153.

виникає окреме суспільство зі своїми законами, владою, поділом на окремі групи. Метафора досить прозора: втрата самосвідомості веде людину до трагічного передбачуваного фіналу.

У сучасному українському літературному процесі з'являються і нові романи різновиди, які засвідчують активне входження в український літературний процес жанрів масового письменства. Це, скажімо, трилер і його різновиди: психотрилери (*Астра*, 2015, О. Михеда, *Твій погляд. Чіо-Чіо-Сан*, 2018, А.Любки), технотрилери (*Море для шульги*, 2012, П. Коробчука, *Бот*, 2012, *Твердиня*, 2013, Макса Кідрука), містичний (*Білий попіл*, 2018, І. Павлюка), а також ретродетективи: вперше до цього романного різновиду звернувся В. Кожелянко (*Срібний навул*, 2013), а його починання підхопили А. Кокотюха, В. Івченко, Б. Коломійчук.

Водночас до серйозного читача апелюють тексти ретроманів С. Андрухович *Фелікс Австрія* (2014), Ю. Винничука *Цензор снів* (2016), а також романи-цитатники В. Слапчука *Книга забуття* (2013), *Роман&Роман* (2019).

Жанрові пошуки українських романістів останніх десятиліть засвідчують загальні тенденції розвитку цього популярного жанру нашої сучасності: зміцнення інтересу читача до серйозних історій, домінування у них документального, біографічного, автобіографічного елементів, новелізацію роману, стирання меж між масовою та елітарною літературою, „прощання” з постмодерністською художньою практикою.

ЛІТЕРАТУРА

- Bilous P., *Sproba pohytnuty kanon*, litakcent.com/2012/03/01/ sproba- pohytnuty- kanon/ comment-page-1, [28.12.2019].
- Galyč O., *Osoblyvosti postmodernists'koї kvazi-biografii: V. Ješkilev "Usi kuty trykutnyka* [v:] "Visnyk LNU imeni Tarasa Ševčenko", Lugans'k № 12, 2012, s. 151-161.
- Gerasymenko N., *Sučasnyj istoryčnyj roman: žinočyj rakurs* [v:] „Literaturna Ukraina”, 20.10. 2016, s. 8-9.
- Gundorova T., *Pisljačornobyl's'ka biblioteka. Ukraїns'kyj literaturnyj postmodern*, Kyiv 2005.
- Harčuk R., *Sučasna ukraїns'ka proza. Postmodernyj period*, Kyiv 2008.
- Mykycej M., *Slipuče kolo provokacijnogo čytann'ja, abo Čy trykutnyk giršyj za sopilku?* bukvoid.com.ua/reviews/books/2012/05/09/085500.html, [28.12.2019].
- Oleg Kocarev: *Ukraїns'ku istoriju možna čytaty bez bromu*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46407649> [28.12.2019].
- Pavlo Korobčuk napysav "hudožnju istoriju Nezaležnosti"*, bukvoid.com.ua/ events/presentation/2019/02/25/144522.html, [27.12.2019].
- Pavlyšyn G., *Dyskurs prozy Marii Matios: avtoref. dys. kand. filol. nauk, Černivci* 2012.
- Rodyk K., *Jak Pavlo Lazarenko perestav chotity* [v:] „Ukraina moloda”, 28.12. 2011.
- Safron'jeva G., *Vynnyčuk: čytaty, stavyty na pauzu, smakuvaty*, litakcent.com/2018/12/26/ vinnichuk-chitati-staviti-na-pauzu-smakuvati/, [26.12.2019].

Sto rokiv vtračenoï pam"jati. Uryvok z novogo romanu Tani Mal'jarčuk "Zabutt'ja" [v:] „Ukraïns'ka Pravda”, 20 serpnja 2016.

Uljura G., *Korotka istorija vrodženogo stenozu po-ukraïns'ky*, ukr.lib.ua/culture/2019/04/29/425399_korotka_istorija_vrodženogo_stenozu.html, [27.12.2019].

У статті окреслено основні тенденції розвитку новітнього українського роману, його здобутки та жанрові пошуки останніх десятиліть. Відзначено посилений інтерес прозаїків до історичної тематики, документу, біографії, відтак матриця історичного роману модифікується, історія художньо відтворюється і як приватна доля людини, і як героїка, і як травма, і як гра. Водночас з'являються нові для української літератури романи-психобіографії, техно- і психотрилери, романи-цитатники, ретродетективи, активізується жанр антиутопії. Стираються межі між масовою та елітарною літературою, постмодерністські практики письма згасають, натомість посилюються реалістичні, неоромантичні, навіть неосентиментальні акценти у зображенні минулого й сьогодення.

Ключові слова: український роман перших десятиліть XXI століття, жанрові модифікації сучасного роману.

THE NEWEST UKRAINIAN NOVEL: GENRE SEARCHES

The article outlines the main trends of development of the newest Ukrainian novel, its achievements and genre searches of the last decades. Increased interest of prose writers in historical subjects, documents, biographies has been noted, so the matrix of the historical novel is modified, history is artistically reproduced both as a private destiny of man, and as a hero, and as a trauma and as a game. At the same time, new psycho-biography novels, techno- and psychotriller novels, quotation books, retro-detectives are emerging for Ukrainian literature, and the genre of dystopia is being activated. The boundaries between mass and elitist literature are blurred, postmodern practices of writing are fading away, while realistic, romantic, even sentimental accents in the image of the past and present are intensified.

Key words: Ukrainian novel of the first decades of the twentieth one century, genre modifications of the modern novel.

zgłoszenie artykułu: 15.01.2020
przyjęcie artykułu do druku: 30.05.2020

Мар'яна ГІРНЯК¹

Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID 0000-0002-1396-2888

Між експериментом та інтелектуальним письмом: гра з літературною традицією у романі Майка Йогансена *Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію*

Двадцять років ХХ століття увійшли в історію української літератури як період переосмислення традиції, відмови від звичних для читача тем та установлених прийомів, а відтак – активного пошуку актуальних проблем, нових нарративних стратегій і жанрових форм. Серед найважливіших змін у прозі 1920-х варто згадати інтелектуалізацію письма (В. Домонтович, В. Підмогильний, М. Івченко, Є. Плужник, М. Хвильовий, Ю. Яновський та ін.) і тяжіння до експерименту (Д. Бузько, Л. Скрипник, Г. Шкурупій). Творчість М. Йогансена дослідники розглядають насамперед у контексті авангардної прози ХХ століття (В. Агеєва, Р. Мовчан, Я. Цимбал)², акцентують на грі як поетикальній домінанті йогансенівського тексту (С. Павличко, Н. Бернадська, Р. Мельників, Р. Мовчан, Н. Віннікова, Л. Кавун, С. Матвієнко)³, але водночас – принаймні

¹ Мар'яна Гірняк – літературознавець, доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, maryana.hirnyak@lnu.edu.ua

² V. Agečeva, *Prostir gri* [v:] Idem, *Dorogi j seredohrestá. Esej*, L'viv 2016, s. 169, 172; R. Movčan, *Ukraïns'kij modernizm 1920-h: portret v istoričnomu inter'eri*, Kiïv 2008, s. 438; Â. Cimbal, *Tvorčist' Majka Jogansena v kontekstí ukraïns'kogo avangardu 20-30-h rokiv*: avtoref. dis. kand. filol. nauk, Kiïv 2003, s. 8.

³ S. Pavličko, *Diskurs modernizmu v ukraïns'kij literaturì*, Kiïv 1999, s. 175; N. Bernads'ka, *Ukraïns'kij roman: teoretični problemi i žanrova evolúciá*, Kiïv 2004, s. 138; R. Mel'nikiv,

принагідно – звертають увагу на те, що гра цього письменника насправді має інтелектуальне підґрунтя. Ліричні твори М. Йогансена, у яких звукові експерименти є не так самодостатньою грою, як „засобом проникнути у смислові таємниці мови”⁴, дають підстави С. Крижанівському розпізнати в тексті „поета-філософа”⁵. Інтертекстуальна гра в прозових творах, пов’язана з „пародіюванням авторитетних мистецьких зразків”, спонукає В. Агеєву зробити висновок, що твори М. Йогансена адресовані не „наївному”, а „обізнаному” читачеві, здатному розшифрувати численні претексти⁶, а Ю. Шерех пропонує навіть розглядати *Подорож ученого доктора Леонардо [...]*, як і *Невеличку драму* В. Підмогильного, „серед інтелектуально-іронічних романів кінця 20-х років”⁷.

Мета статті – з’ясувати, завдяки яким текстуальним елементам і художнім прийомам відбувається деконструювання класичної поетики у романі М. Йогансена *Подорож ученого доктора Леонардо [...]*, та простежити, як літературний експеримент і гра з традицією сприяють інтелектуалізації авторського письма та розгортанню філософських рефлексій у творі.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є праці, присвячені філософії гри (Й. Гейзінга, Г.-Г. Гадамер, Х. Ортега-і-Гасет), семіотиці та феноменології тексту (У. Еко, І. Башляр), теорії іронії (Р. Семків, Р. Струць), проблемам літературної комунікації (А. Бужинська, М. П. Марковський), а також літературознавча розвідка самого М. Йогансена (*Як будується оповідання. Аналіза прозових зразків*), що свого часу була гідною реплікою у дискусії представників формальної школи. Відповідно, визначальними при аналізі та інтерпретації роману М. Йогансена стали принципи структурно-семіотичної методології та літературної герменевтики.

Lúdina z himernim imâm [v:] Jogansen M., *Vibrani tvorí*, Kiïv 2001, s. 10; R. Movčan, *Op. cit.*, s. 277; N. Vinnikova, *Parodiâ Majka Jogansena na licars'kij roman* [v:] „Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo universitetu. Filologični nauki”, nr. 2, 2010, s. 29; L. Kavun, *Modernists'ka estetika j poetika romanu Majka Jogansena „Podorož učenogo doktora Leonardo i jogo majbutn'oï kohanki prekrasnoï Al'česti u Slobožans'ku Švejcaríu”* [v:] „Literaturoznavstvo. Fol'kloristika. Kul'turologiâ”, vip. 27-28, 2018, s. 7; S. Matviënko, *Decentraciâ tekstu âk gra z čitačem („Podorož učenogo doktora Leonardo...” Majka Jogansena)* [v:] „Magisterium”, vip. 2, Literaturoznavčî studii, 1999, s. 18.

⁴ Â. Cimbal, *Op. cit.*, s. 6.

⁵ S. Križanivs'kij, *Romantik revolúciijnogo slova* [v:] M. Jogansen, *Vibrani tvorí*, Kiïv 2001, s. 484.

⁶ V. Ageëva, *Op. cit.*, s. 169, 174.

⁷ Ū. Šerch, *Bilok i jogo zaburennâ* [v:] Idem, *Porogi i Zaporizžâ. Literatura. Mistectvo. Îdeologii*, t. 1, Harkiv 1998, s. 441.

Децентрування структури та комунікативні стратегії роману

Одним із найважливіших і найпомітніших експериментів М. Йогансена у романі *Подорож ученого доктора Леонардо* [...] є спроба створити „книгу *Пейзажу*” на *противагу* звичній для читача *книзі історій*. Здебільшого пейзаж виконує маргінальну функцію у художньому творі, тоді як розвиток дії та персонажі сприймаються як центральне. Аналізований роман, попри анонсовану „історію”, пов’язану з подорожжю доктора Леонардо й Альчести, не дає змоги читачеві отримати сподіване задоволення від розгортання подій. Прогулянка іспанського тираноборця Дона Хозе Перейри українським степом і спричинене літньою спекою перетворення подорожнього на члена райвиконкому Данька Харитоновича Перерву, заборонене в серпні полювання на зайця, невдала втеча від куркулів на степовий хутір та дивовижне зворотнє переродження Перерви через смерть в іспанця Перейру – такий розвиток фабули не налаштовує реципієнта на співпереживання з персонажами чи напружене очікування розв’язки. Навіть сподівання на розвиток інтимної сюжетної лінії, який мав би перетворити „майбутню коханку” доктора Леонардо на теперішню, поступово руйнуються, а інтрига слабне з огляду на абсурдно-хімерні перешкоди (фізіологічні „клопоти” доктора Леонардо та Альчести, постріли із зіпсованої рушниці дрвонасадця, поява псевдокоханця), що, зрештою, провокують у читача хіба що іронічну посмішку.

Натомість увагу привертають майстерно виписані пейзажі українського степу чи Слобожанської Швейцарії. „Запахові портрети” зайців і „ніжні мініатюри” перепелів⁸, що манять сетера Родольфо і його господаря Перейру, медові аромати гречки, у якій ховається Перерва від куркулів-переслідувачів, озера „в м’яких берегах очерету”⁹ і повноводі ріки, серед яких Леонардо й Альчеста насолоджуються метушливою перистих окунів та зелено-золотого жучка, передзвоном пташиних голосів і пасмами гір чи густими лісами обабіч водного шляху, – усі ці та інші картини природи відчутно домінують над розвитком подій чи характеристикою персонажів.

Такі розлогі пейзажі, на перший погляд, здаються дивними у творі М. Йогансена, адже у своїй теоретичній розвідці автор звертав увагу на важливість „фабульної розробки” у прозі і недопустимість надто великої кількості „ландшафтних описів”¹⁰. Однак С. Матвієнко, яка однією з перших констатувала „децентрацію суб’єкта” в романі і зміщення акцентів у напрямку

⁸ M. Jørgansen, *Podorož učenoga doktora Leonardo i joga majbutn’oi kohanki prekrasnoi Al’česti u Slobožans’ku Švajcariju* [v:] Idem, *Vibrani tvoriv*, Kiïv 2001, s. 280.

⁹ *Ibidem*, s. 344.

¹⁰ M. Jørgansen, *Åk buduēt’sâ opovidannâ. Analiza prozovih vrazkiv* [v:] Idem, *Vibrani tvoriv...*, s. 382, 392.

до маргінального, слушно відзначила: „ключ для розуміння всього Йогансена – «читання-навпаки»”¹¹. Цей „ключ” спрацьовує також для розуміння ролі пейзажів у романі „Подорож ученого доктора Леонардо [...]”. Якщо події не вкладаються у класичний цілісний сюжет, то „подією” стає пейзаж. Краєвиди, що відкриваються перед персонажами, дають змогу читачеві спостерігати за численними „історіями”, що відбуваються у природі: схід сонця змінюється заходом, погідне небо – важкими хмарами і грозою, а битва мурах, що зчепилися в герці кліщами, інтригує не менше, ніж перипетії між людьми.

Про домінування пейзажу у творі свідчить, зокрема, неприхована *гра „автора” з „читачем”*. Наголошуючи на потребі зламати літературну традицію та „пересунути взаємні ролі ландшафту і дієвих осіб”, сам „автор” у „Післяслові” до роману зізнається, що насправді не мав наміру писати звичайну історію подорожі. Звертаючись до „читача” і „читачки”, „автор” пояснює, що всі людські фігури у творі були „картонними”, „декоративними”: протягом „усього Прологу і всієї Подорожі нахабно водив вас, прекрасні читачу і читачко, за ваші (клясичні) носи. Автор удав, ніби він (як усякий порядний літератор) збирається показати вам справжніх людей і справжні їхні мандри”, але натомість вирішив продемонструвати „справжні ландшафти”, „водити декоративних людей по живих і соковитих краєвидах”¹². Автор усвідомлює, що читач може покинути книжку, „не допливши й до третьої сторінки”, однак вірить, що хтось таки дочитає до кінця цю „книгу Пейзажу”, а відтак розпочата гра матиме продовження, а отже, і сенс.

Творча манера М. Йогансена ніби підтверджує відомий висновок, який свого часу зробив Х. Ортега-і-Гасет: „нове” мистецтво усуває „надто людські елементи”, його потрібно вважати „лише грою, і більше нічим”¹³. Кожна гра, на переконання філософів, ґрунтується на своїх законах: вона виходить за межі протиставлення істини й омани, добра і зла, мудрості й глупоти, передбачає обов’язкову співучасть іншого, має конкретні правила, але водночас її сутність – це свобода, зосередженість на дії, яка важливіша від мети¹⁴. У часопросторі літературної комунікації ігрова взаємодія набуває додаткових властивостей. Діалог між автором і читачем асоціюється А. Бужинській та М. П. Марковському з „любовною грою”, із синтезом „Еросу й Гермеса”, що, з одного боку, передбачають асиметричність учасників „гри” та можливі непорозуміння, а з іншого, „неприсутність хочуть перетворити на присутність, далеке – в близьке, а незрозуміле – в зрозуміле”¹⁵.

¹¹ S. Matviënko, *Op. cit.*, s. 22, 18.

¹² M. Jørgensen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 358-359.

¹³ H. Ortega-i-Gaset, *Degumanizaciã mistectva* [v:] Idem, *Vibrani tvorì*, Kiïv 1994, s. 244-245.

¹⁴ J. Gejzìnga, *Homo ludens*, Kiïv 1994, s. 13-18; G.-G. Gãdamer, *Aktual'nist' prekrasnogo* [v:] Idem, *Germenevtika i poetika*, Kiïv 2001, s. 70-71.

¹⁵ A. Burzyñska, *Anty-Teoria literatury*, Kraków 2006, s. 171-174; M. P. Markowski, *Występek: eseje o pisanìu i czytaniu*, Warszawa 2001, s. 77-81.

Намагаючись посприяти розумінню того, що відбувається у просторі роману, автор *Подорожі ученого доктора Леонардо* [...] запрошує до гри „любого серцю читача” впродовж усього розгортання тексту. Він раз у раз наголошує, що є „отцем” і творцем усіх „реальних і нереальних” персонажів роману¹⁶, дозволяє їм бути поінформованими щодо інших творів свого автора, нагадує про ті важливі для розвитку дії епізоди, які „неуважний читач” уже міг забути. Автор так часто апелює до свого читача, що вони обоє починають сприйматися як повноцінні текстуальні фігури. Інколи самі персонажі розмірковують про непорушність і непохитність законів фабули або навіть переконують одне одного в авторській детермінованості власного життєвого шляху: „Усе ваше музично гармонійне життя, довгі роки подорожі з ученим доктором Леонардо [...] постало в думці того, хто створив вас, прекрасну Альчесту, і вченого доктора Леонардо. Ви не можете не поїхати в Лісові озера і ви мусите їхати в Лісові озера зі мною, студентом Орестом Перебийносом”¹⁷. Автор постійно намагається викликати в читача довіру, привернути увагу до власних стратегій, навіть якщо йому для цього доводиться розривати „картонні груди” фігур-персонажів і „просувати крізь них свою патлату голову”¹⁸. Як наслідок, за влучним висловом В. Агеєвої, читач уже „почувається дещо очманілим від надмірної авторської одвертості”¹⁹, однак такі художні прийоми – це не лише бажання епатувати й поливати свою читацьку аудиторію „із театральної пожарної шланги холодною водою”²⁰. Запропонована гра має глибше підґрунтя, адже, як зауважив М. Йогансен у своїй теоретичній розвідці, „коли письменницька техніка вже не встигає вганятися за новими вимогами життя, письменник-новатор odkриває цю техніку публіці”²¹, „оголює прийоми” у самому творі, зобов’язуючи реципієнта розпізнавати у романі не лише події, персонажів чи пейзажі, а й літературні таємниці з приводу того, „як будується оповідання”.

Поінформований читач має змогу довідатися про авторські стратегії вже з перших рядків *Подорожі ученого доктора Леонардо* [...]. Початок „Післяслова”, у якому йдеться про намір змінити функції персонажів і пейзажів у творі, – це переклад англomовного епіграфа, процитованого за нібито неопублікованим есе Автора *Ландшафт у літературі*. Перемикання *мовних кодів* у романі стосується не лише цитати, що виконує роль своєрідного обрамлення твору. Уже перший епіграф до роману латинською мовою налаштовує читача на філософські рефлексії („небо, а не душу, змінюють ті, що мандрують за море”²²), а назва першого розділу, яка зводиться до перекладу слова „подорож”

¹⁶ M. Jogansen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 286.

¹⁷ *Ibidem*, s. 348.

¹⁸ *Ibidem*, s. 359.

¹⁹ V. Ageeva, *Op. cit.*, s. 175.

²⁰ M. Jogansen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 359.

²¹ Idem, *Ак будуєт'сâ оповіданнâ ...*, s. 394.

²² M. Jogansen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 277.

російською, німецькою, англійською та французькою мовами, акцентує на важливості цього феномена незалежно від того, яку культуру репрезентує людина-мандрівник. Присутність мовного коду в романі особливо відчувається тоді, коли персонажі захоплюються колоритними висловами української мови („нам з тобою тепер непереливки, як каже український народ”²³) чи намагаються автентично відтворити її звучання (Альчеста замість слова „квас” може вимовити лише наближене „куасс”). Інколи автор через фонетичні подібності підводить до висновку про споріднену ідентичність персонажів (Дон Хозе Перейра – Данько Харитонович Перерва) або пародіює традицію лицарських романів через апелювання до пишномовного стилю в діалогах між доктором Леонардо та Альчестею.

Зміна мовного коду у творі М. Йогансена пов’язана не лише з використанням елементів тієї чи іншої національної мови або особливостей певного стилю, а й із співіснуванням буденної мови та поетичної, поява якої у *Подорожі ученого доктора Леонардо [...]* зумовлена наявністю в романі численних віршованих текстів. Окремі поетичні рядки можуть здаватися безглуздими („дід їсти-ме хліб і котити-ме біб...”²⁴), асоціюватися з авангардистською грою („Я покинув Барселону, – Кін-кону, лін-льону [...]”²⁵) чи навіть викликати звинувачення самого автора в невірності персонажа-поета („Як ми з нею луками ішли, Розцвітали луки на путі...”²⁶). Здебільшого, однак, поетична мова автора засвідчує зосередженість на образному слові, про яке згадував Йогансен-теоретик і яке лежить в основі ігрової функції поезії. На думку Й. Гейзінги, гра – не метафора для поезії, а її „точна, буквальна істина”, адже через творення нової мови та несподіваних зв’язків між словами та речами „дух [...] грається тією чудесною номінативною здатністю”²⁷. Поетичні образи М. Йогансена у *Подорожі ученого доктора Леонардо [...]* не лише фіксують особливе сприйняття персонажами чи „автором” реальності („Степ сповила велика борода [...] А небом йдуть водяні вози”²⁸), а й часто сигналізують про міфологічне підґрунтя такого світосприйняття („Немов не зорі то були, а деревій: Райдеревом розкинувся над світом І подолав полин, і перемиг перій, І виріс в ігдразил, – Морями, хмарами і снами оповитий”²⁹). Аналізуючи особливості функціонування символів-знаків у поезії М. Йогансена, Р. Мельників звертає увагу на обізнаність письменника з германо-скандинавською міфологією. Підтвердженням цього є, зокрема, образ ігдразили – „універсального космогонічного символу світового дерева”, що, поруч зі світовим океаном, „постає

²³ *Ibidem*, s. 295.

²⁴ *Ibidem*, s. 284.

²⁵ *Ibidem*, s. 285.

²⁶ *Ibidem*, s. 312.

²⁷ J. Gejzina, *Op. cit.*, s. 152, 11.

²⁸ M. Jørgensen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 292.

²⁹ *Ibidem*, s. 321.

одним із ключових у символіці міфо-поетичного світу Майка Йогансена, його ‘філософічних ландшафтів’”³⁰.

Поява поезій у романі *Подорож ученого доктора Леонардо* [...] свідчить про активне апелювання письменника до художнього прийому „**текст у тексті**”, що виявляється також у численних наративних вставних конструкціях. Знаменно, що історії про подорож Леонардо й Альчести та про *Неймовірні авантури дона Хозе Перейри у Херсонському степу* спершу були опубліковані як самодостатні твори у першому та восьмому випусках альманаху *Літературний ярмарок* (1928, 1929) і лише 1930 року об’єднані в окремому виданні³¹. Однак поєднанням цих сюжетних ліній в один твір М. Йогансен не обмежується. Автор дуже детально з’ясовує минуле своїх персонажів, і такі ретроспекції інколи нагадують скорочений виклад повноцінного роману. Наратор з’ясовує особливості революційної діяльності Дона Хозе Перейри та Данька Харитоновича Перерви, деталі родоводу іспанського аристократа і навіть його сетера Родольфо, згадує про часи козаччини, коли предки студента-комсомольця Ореста Перебийноса заслужили своїми героїчними подвигами колоритне прізвище, чи вражає неймовірною історією древонасадця, який взимку під час голоду вигнав з хати дружину та двох дітей. Іноді вставні оповідання привертають увагу до епізодичних персонажів (селянин-візник Черепаха та його кінь Володька) або взагалі безпосередньо не присутніх у розвитку дії (дід-пасічник і його любов-прив’язаність до собаки).

Багатолінійність роману, монтаж прозових і віршованих фрагментів дають підстави зробити висновок про **кінематографічний принцип** організації матеріалу в романі М. Йогансена. Розмірковуючи над „кіноконструкціями”, що лежать в основі низки літературних творів 20-х і 30-х років ХХ століття, О. Пуніна визначає монтаж як один із ключових принципів кінематографічного письма³². Вставні тексти, що часто взаємодіють у *Подорожі ученого доктора Леонардо* [...] за принципом зміни кадрів, не лише засвідчують композиційну гру автора в деконструювання класичного наративу, а й виявляють глибший смисл творення нової реальності, що виникає внаслідок реалізації асоціативних можливостей мислення. М. Йогансен у своєму романі часто апелює до кінематографічної лексики („в рямцях небесної стежки, немов на екрані кіно, на мить з’явилася низка живих хрестів”³³), ніби об’єктивом камери фіксує епізоди чи пейзажні картини, але важливо, що кінематографічний ефект сприйняття реальності дає змогу побачити світ у несподіваних ракурсах і в найменших деталях. Дон Хозе Перейра згадує, що під час польоту на аероплані земля нагадувала йому „рельєфну

³⁰ R. Mel’nikiv, *Majk Jogansen: landšafti transformacij*, Kiïv 2000, s. 77-78.

³¹ Idem, *Lúdina z himernim imâm ...*, s. 19.

³² О. Punina, *Kinofikaciâ ukrains’kogo literaturnogo diskursu (20-30-ti roki XX stolittâ)*, Donec’k 2012, s. 155-166.

³³ M. Jogansen, *Podorož učenogo doktora Leonardo ...*, s. 344.

мапу”, подорож потягом перетворила її на „театральну декорацію”, їзда на велосипеді дала змогу побачити танець ховрашків край дороги, відчутти, як пахне чебрець, а піша хода дозволила так наблизити невидиму камеру до природи, що її „живе життя” перевершило відчуття власної тілесної ваги³⁴. Отож застосування прийому кінознімання не лише забезпечує зміну краєвидів чи довільне зчеплення непокєднуваних, на перший погляд, елементів, а й сприяє осяганню світу в усіх його вимірах. Невипадково механізми людського пізнання іноді асоціюються з „кінематографічним принципом кадрування й нанизування”³⁵.

Інтелектуальна іронія та філософське осмислення світу

Сприймання світу у романі М. Йогансена зазвичай амбівалентне. Ідеться не лише про співіснування голосів, що представляють різних суб'єктів свідомості на рівні нарративної організації твору, а передусім про те, що конкретні висловлювання персонажів чи наратора позначені *іронією*, яка, за спостереженням дослідників, є одночасно „ствердженням та запереченням”³⁶, „правдою і неправдою”³⁷. Визначити істинний сенс в іронічному висловлюванні складно, оскільки іронія часто є не так риторичною фігурою, як „ігровим світоглядним принципом”³⁸. Реагуючи на пронизаний суперечностями світ, вона утверджує „право на сумнів”, невпевненість у здатності людського розуму осягнути абсолютну істину. Тому іронічне твердження „не обов'язково обертається на свою протилежність, а може сприйматися і як істинне”³⁹.

Окремі висловлювання у романі *Подорож ученого доктора Леонардо* [...] не викликають труднощів в інтерпретації, зокрема, з огляду на комічний ефект, який справляють відповідні твердження чи описувані події (доктор Леонардо, що досі ніколи не розлучався з Альчестою, раптом відчув „непереборне бажання з нею на мить розлучитись” і віддалився від стежки, „намацуючи в кишені останній номер італійської газети”⁴⁰). Здебільшого, однак, обрати правильний код для розшифрування істинного сенсу сказаного не так просто. Наприклад, „автор” зізнається в любові до пролетаріату, який був його „першим товаришем у дитинстві”, згодом став його наставником і навчив любити „футбол, американський фільм, авантурний роман, риболовлю” і, зрештою, викликав повагу „за те, що він – Майстер, за те, що це він робить Річ”⁴¹. Таке захоплення можна

³⁴ *Ibidem*, s. 281-282.

³⁵ O. Punina, *Op. cit.*, s. 45-47.

³⁶ R. Semkiv, *Іронічна структура: типи іронії в художній літературі*, Київ 2004, s. 12.

³⁷ R. Struc', *Riznovidi ironii* [v:] „Naukovі zapiski NaUKMA”, t. 4, Filologija, 1998, s. 37.

³⁸ R. Semkiv, *Op. cit.*, s. 87.

³⁹ *Ibidem*, s. 21, 92.

⁴⁰ M. Jørgansen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 334.

⁴¹ *Ibidem*, s. 286.

сприймати і в прямому значенні, особливо якщо згадати, що М. Йогансен був одним із засновників спілки пролетарських письменників „Гарт”, однак Н. Бернадська слушно зауважила, що „гімн пролетаріату” інколи досягає „протилежаного ефекту – ефекту пародії на політичні лозунги, маніфести, листівки, мову газет”⁴². Амбівалентність філософсько-іронічних рефлексій особливо відчутна, коли персонажі порушують питання про значення і сутність подорожі („Той, хто сьогодні, негайно, в цю мить не їде в Індію, – той позбавлений елементарнісінької людської цікавості! – так сказав один товариш, коли в його спитали, чому він проживає весь свій вік лише в своїй кімнаті”⁴³), про вміння людини „бачити” під час свої мандрів справді важливі речі (повернувшись із-за кордону, дехто „вміє розповісти тільки про те, як у німецьких готелях улаштовані ванни”⁴⁴, або, не відрізняючи річки Лопань від Сіверського Дінця, заперечувати красу Слобожанської Швейцарії під час „доповіді [...] перед хатою на колоді”⁴⁵).

Іронія у *Подорожі ученого доктора Леонардо* [...] часто поєднується з *пародіюванням* певних літературних стилів чи навіть текстів. Інколи в романі М. Йогансена можна простежити безпосередні іронічні висловлювання про велику кількість „прозаїчних ліриків”, які пишуть „прозу, що нагадує дуже погані вірші”⁴⁶, або з приводу пролетаріату, який легко дає собі раду з мистецькою технікою, що „давалася буржуазії довгою роботою”⁴⁷. Про скептичне ставлення автора до легковажності у мистецтві свідчить те, що навіть сетер своїм глибоким поглядом дорікає Донові Хозе Перейрі за низькопробну поезію: „Як вам не сором римувати «очі» і «ночі!»”⁴⁸.

Переважно, однак, пародіювання сформованих у літературній традиції стилів чи жанрів відбувається завдяки розгортанню дії та комічним епізодам у романі, характеристиці персонажів та їхнім іменам, зображенню пейзажів та побудові висловлювань. Візник Черепаха, що має допомогти докторові Леонардо та Альчесті доїхати до Бахтина, своїм виглядом нагадує Ахіллеса, тим самим відсилаючи поінформованого читача до відомої апорії Зенона. Розлога назва роману – *Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію* – не лише спонукає пригадати *Сентиментальну подорож Францією та Італією Л. Стерна* чи *Мандри Премудрого гідальго Дона Кіхота з Ламанчі* М. де Сервантеса, а й укорінює твір у бароковій традиції, яка виявляється, зокрема, у „вертепній моделі світу”⁴⁹.

⁴² N. Bernads'ka, *Op. cit.*, s. 142.

⁴³ M. Joganzen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 279.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 280.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 305.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 316.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 283.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 288.

⁴⁹ L. Kavun, *Op. cit.*, s. 9.

Важливу роль в іронічній інтерпретації попередніх текстів культури відіграють вставні оповідання, які, за спостереженням В. Агеєвої та Н. Бернадської⁵⁰, стають основою для пародіювання традиційного історичного роману (подвиги предків Ореста Перебийноса; човен на колесах асоціюється з „чайкою, що шукає в лузі при битій дорозі свої любі діти”⁵¹), соціально-побутової прози (життя мешканців Слобожанської Швейцарії) чи сюжетних кліше, присвячених класовій боротьбі (Данько Харитонович Перерва та куркулі).

Особливо відчутним є інтертекстуальний зв'язок між *Подорожжю ученого доктора Леонардо* [...] та жанрами любовного й лицарського роману. Відповідний горизонт сподівання формує навіть назва роману М. Йогансена, однак пародійний ефект виникає насамперед внаслідок пишномовності висловлювань, яка не узгоджується зі змістом („Ти могла б сміливо пити, о Альчесто [...] тут сифілісу немає”⁵²), завдяки портретам персонажів (прекрасна Альчеста навіть у спеку носить лайкові рукавички й шовкові панчішки), їхнім передісторіям (родові заслуги Дона Хозе Перейри і родовід його сестера Родольфо) та перипетіям (подвиги лицаря задля прекрасної дами перетворюються в кумедні війни за шматок сала чи порятунок Альчести на мілководді)⁵³.

Назва роману М. Йогансена формує в читача горизонт сподівань, пов'язаний не лише з жанрами лицарської літератури, а й із передбачуванним розгортанням подій у творі. Розглядаючи художній текст як „механізм продукування *можливих світів*”⁵⁴, У. Еко звертає увагу, що читач завжди вибудовує у своїй уяві певні припущення з приводу подальшого розвитку фабули, які текст підтверджує або спростовує. У кожному разі, можливі світи, в які читач «вірить, які уявляє, яких бажає»⁵⁵, залишаються актуальними у процесі сприймання і визначають враження від твору. З огляду на те, що Альчесту названо „майбутньою коханкою”, читач передбачає, що близький фізичний зв'язок між нею і доктором Леонардо таки виникне, але автор руйнує не лише такі сподівання, а й ідентичність самого персонажа – представляючи його то як бандита, то як іспанця Дона Хозе Перейру, що видає себе за італійця Леонардо Пацці, або взагалі акцентуючи на тому, що доктора Леонардо, Альчести та Дона Хозе Перейри ніколи не було на світі, вони не їздили насправді по Слобожанській Швейцарії, а відтак автор не може розповісти, чим закінчилася їхня історія.

На переконання Х. Ортеги-і-Гасета, місія мистецтва – „створювати уявні світи”⁵⁶, і М. Йогансен успішно послуговується цією настановою. Відповідні інтенції автора підтверджує навіть граматична побудова речень, у яких часто

⁵⁰ V. Agečva, *Op. cit.*, s. 174-184; N. Bernads'ka, *Op. cit.*, s. 138-141.

⁵¹ M. Jørgansen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 349.

⁵² *Ibidem*, s. 308.

⁵³ Детальніше про це див.: N. Vinnikova, *Op. cit.*, s. 28-32.

⁵⁴ U. Eco, *Rol' čitača. Dosлідžennâ z semiotiki tekstiv*, L'viv 2004, s. 342.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 303, 306.

⁵⁶ H. Ortega-i-Gaset, *Op. cit.*, s. 268.

домінує умовний спосіб дієслова. Якби вигадана авторською фантазією „легендарна баба” була реальною, то вона „могла б дечого навчити подорожнього” Леонардо⁵⁷. Якби Орест Перебийніс був доктором Леонардо, то „почав би розповідати” про значення тюркського слова „Бешкинъ”, а не „казку про Велику Любов”⁵⁸. Автор усвідомлює, що, поки розгортання тексту пропонує низку вставних історій, читач, найімовірніше, сам „дописує” подальші пригоди доктора Леонардо і прекрасної Альчести: „Вони могли б зараз вибратися на першу кручу [...] Вітер міг би донести до них у південній тиші немов потойбічний гуркіт вагонів [...] Вони могли б і просто іти далі берегом Дінця”, у хаті колишнього дроворуба могло б „відбутися законіння нового життя у череві прекрасної Альчести. Але того не було”⁵⁹.

Можливі світи, які створює М. Йогансен, – це своєрідні альтернативні історії, які „могли б здійснитися, якби усе пішло по-іншому”⁶⁰. Важливо, що їх продукування відбувається не лише з допомогою читача, а й інколи за участі персонажа, який, як, наприклад, Данько Харитонович Перерва, прогнозує появу нового жорстокого господаря для свого друга-собаки, хоча у творі нічого такого не відбувається. Зародком потенційних оповідань або навіть романів є також вставні історії у творі М. Йогансена, що немовби підтверджують висновок У. Еко про „можливі світи” тексту як про „вагітні світи”, „переповнену сукупність”⁶¹.

Поділ персонажів на „вигаданих” та „реальних” і поява „можливих світів” зумовлюють у романі *розмивання граней між фікційним та дійсним*. Створюючи „легендарну бабу” як персонажа вставної історії-епізоду і наголошуючи на її „вигаданості”, автор, з одного боку, пропонує читачеві „уявити” її зовнішній вигляд, відчутти запах її поту, простежити, як вона шкандибає лісовою стежкою, порушуючи тишу шарудінням листя чи хрускотом гілки, а з іншого – називає її „привидом”, „фантомом”, „альгебраїчною формулою”, що існує лише в авторській фантазії⁶². „Роз’ятрена фантазія мистця” іноді, за висловом самого „автора”, може випередити найдивовижніший витвір природи, „наймонструозніший факт Реальної Дійсности”⁶³, навіть змусити човен їхати на колесах реальними лугами серед осик та ясенів. Однак деколи автор намагається запропонувати раціональні ключі до розшифрування власних химер. Самоідентифікація Альчести зі срібнокрилою птицею чи дивовижне перетворення Дона Хозе Перейри на Данька Харитоновича Перерву відбуваються в оніричному просторі. У сновидній фантазії Альчеста актуалізує образи

⁵⁷ M. Jørgensen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 305, 314.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 337.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 315, 322.

⁶⁰ U. Eco, *Op. cit.*, s. 303.

⁶¹ *Ibidem*, s. 304.

⁶² M. Jørgensen, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 329-330.

⁶³ *Ibidem*, s. 349.

з нещодавно почутої поезії⁶⁴, а марення під час спеки спровокувало в іспанського аристократа повну втрату пам'яті, аж до перевтілення в іншу особу. Під час активного свідомого життя людина часто не підозрює, що приховано у глибинах її істоти, але марення, як стверджує Г. Башляр, дають змогу вийти поза себе: у сновидіннях ми розпорошуємося на „привиди дивних істот” і таким чином стаємо невловимі самі для себе, не маючи шансів „віднайти гарантії свого існування”⁶⁵.

Балансування між дійсністю та породженим уявою можливим світом у *Подорожі ученого доктора Леонардо [...]* зумовлене також фікціоналізацією фактів. Хоча Дона Хозе Перейру автор називає „вигаданим” персонажем, генерал Мігель Прімо де Рівера, якого має намір знищити цей аристократ-тираноборець, є реальною постаттю – іспанським диктатором 20-х років ХХ століття. Таке поєднання факту і вимислу впроваджує вигаданих персонажів в історичний контекст, але водночас змушує реальних осіб набувати ознак персонажів фікційного світу. Між реальним та ірреальним балансують у романі навіть пейзажі. М. Йогансен апелює до актуальних топонімів Слобожанщини (Бахтин, Сіверський Донець, Лопань, Зміїв), але Слобожанська Швейцарія – топонім, що виходить за рамки географічної назви. Л. Кавун зазначає, що відповідний образ постає насамперед як „культурологічний і психологічний феномен” української свідомості 1920-х років і навіть містить у собі іронічний підтекст⁶⁶. Однак „іронічна” вигадка М. Йогансена насправді не позбавлена реального підґрунтя. У другому десятилітті ХХІ століття можна простежити активну тенденцію українців називати мальовничі куточки своєї країни „швейцаріями” (Слобожанська, Черкаська, Буковинська, Подільська, Закарпатська, Львівська тощо), внаслідок чого журналісти готові констатувати існування в Україні своєрідного „швейцарського синдрому”⁶⁷.

Продуктування можливих світів у романі *Подорож ученого доктора Леонардо [...]* пов'язане не лише з тяжінням М. Йогансена до експерименту, а й із бажанням заглибитися у *філософію* людського буття та світосприймання. На перший погляд, це твердження можна поставити під сумнів, адже у своїй теоретичній праці М. Йогансен скептично відгукувався про письменників, які у своїх творах „розводять філософію, або пейзажі, або цитати”: „ляндшафтів словами не опишеш”, цитати краще читати в контексті оригінальних творів, а філософію – шукати у фахівців своєї справи⁶⁸. Однак орієнтацію автора на інтелектуальне письмо та філософські рефлексії засвідчують уже поетичні тексти М. Йогансена. Підзаголовок до знакової у творчості письменника збірки *Кроковее коло* –

⁶⁴ *Ibidem*, s. 324-325.

⁶⁵ G. Bachelard, *Poetyka marzenia*, Gdańsk 1998, s. 166, 168.

⁶⁶ L. Kavun, *Op. cit.*, s. 11-12.

⁶⁷ A. Mel'ničuk, *Ukraina. Švejcars'kij sindrom*, <https://poglyad.te.ua/podii/strongukrayina-shvejtsarskyj-syndromstrong.html>, [27.12.2019].

⁶⁸ M. Jogansen, *Åk buduēt'sâ opovidannâ ...*, s. 471.

„філософічні ландшафти” – це своєрідне передчуття тієї „книги Пейзажу”, яку запропонує у романі *Подорож ученого доктора Леонардо [...] М. Йогансен*. Краєвиди, що відкриваються перед персонажами, спонукають читача побачити красу природи, відчуті разом із персонажами життя українського степу й розчинитися в його безмежних просторах. Водночас автор порушує питання про те, наскільки людина здатна осягнути цю красу, адже, коли вона „не вміє бачити”, то „нічого не побачить путнього”, окрім того, що дорога була довга і курна⁶⁹, що ріка – засіб комунікації за допомогою човна, гори – „нерівні місця, на яких не можна орати землю”, а саги й затоки – затоплені водою сіножати⁷⁰. Місцеві мешканці винищують у ріці рибу і качок, вирубують ліс та очерет, але навесні природа демонструє свою міць: ріка розливається навколо, нагадуючи про те, якою була в давні часи.

Філософські рефлексії „автора” чи персонажів інколи набувають іронічного звучання. Альчеста, милуючись озерами Слобожанської Швейцарії, констатує природність цих краєвидів, протиставляючи їх великим і прекрасним швейцарським озерам: „почуваєш, що в них усе ж таки не вода, а H₂O, а колір її не небо, а анілін, і що все це зробили невтомні кубісти для епатації американських мільйонерів”⁷¹. Такі натяки на амбівалентність зумовлені, очевидно, переконанням М. Йогансена, що „єдина безпечна для новеліста філософська позиція – це іронія та скепсис”⁷², однак часто навіть в іронічному висловлюванні домінує не так заперечення, як ствердження, спроба побачити істинні сенси в парадоксальних речах. Роздуми про сутність подорожі приводять персонажів до висновку, що все на землі перебуває у безперервному русі, а відтак – у вічних мандрах. Людина подорожує не лише тоді, коли змінює просторові координати, а й коли не покидає меж свого помешкання, і навіть камінь, „порепаний і сонливий, що лежить між двома старими дубами [...] і він подорожує”⁷³. Подорож може бути повільною і швидкою, з увагою до найдрібніших деталей чи прагненням „мислити гігантськими абстрактними астрономічними філософемами”⁷⁴, але важливим є сам факт усвідомлення того, що існування людини, як і світобудови, – це вічний рух, у якому все взаємопов’язане, має конкретні причини або визначене незбагненими силами. Життя натхненного юнака, як переконує Перебийніс Альчесту, може раптово обірватися під колесами трамвая, шляхи персонажів чітко детерміновані авторською волею, а бажання „автора” творити „добрі Речі”⁷⁵ у царині мистецтва спровоковане захопленням прекрасними речами, які створюють ремісники, майстри своєї справи.

⁶⁹ Idem, *Podorož učenoga doktora Leonardo...*, s. 305.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 341.

⁷¹ *Ibidem*, s. 344.

⁷² M. Jørgensen, *Åk buduēt'sâ opovidannâ ...*, s. 392.

⁷³ Idem, *Podorož učenoga doktora Leonardo ...*, s. 279.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 281.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 287.

Висновки

Роман *Подорож ученого доктора Леонардо [...]* засвідчує тяжіння М. Йогансена, з одного боку, до експерименту, а з іншого, до інтелектуалізації прози. Експеримент та гра з літературною традицією насамперед пов'язані з децентруванням структури та комунікативними стратегіями тексту. Автор у своєму творі пропонує не так розповідь про події, як книгу *Пейзажу*, постійно звертається до читача, збиваючи його з пантелику своїми заувагами про поділ персонажів на вигаданих і реальних, оголенням художніх прийомів чи постійним акцентуванням на своїй присутності. Часто в романі можна простежити перемикання мовних кодів, що виявляється в цитатах іншими мовами, апелюванні до колоритних висловлювань, пишномовного стилю чи поетичної мови. Вставні віршовані тексти інколи репрезентують авангардистську гру автора, але часто є свідченням уваги до образного слова, що ґрунтується на міфологічному світосприйнятті. Наративні „тексти у тексті” не лише впроваджують у роман епізодичних персонажів зі своїми історіями, а й зумовлюють монтаж як провідний композиційний принцип твору. Кінематографічний ефект виявляється також в апелюванні до відповідної лексики, зосередженні уваги на деталях та „кадруванні” як механізмі сприймання і мислення.

Інтелектуальне письмо представлене насамперед частим апелюванням до філософсько-іронічних рефлексій. Іронія в романі здебільшого постає не як риторична фігура, а як світоглядний принцип, що спонукає до усвідомлення амбівалентності світу, права на сумнів та пошуку істинних сенсів. Поінформованого та вдумливого читача вимагає пародіювання літературних стилів та текстів культури, зокрема любовного й лицарського романів, а також поява у творі імпульсів до творення нових оповідей та альтернативних історій. Конструювання можливих світів пов'язане водночас із розмиванням граней між реальним та ірреальним, фікціоналізацією постатей та топосів, зі зверненням до сновидної фантазії як до спроби раціонально пояснити напівфантастичні речі та події у творі. Інколи автор пропонує замислитися над законами існування світобудови. Особливо відчутною в романі є філософія речей, пейзажів та подорожі як метафори вічного руху життя.

ЛІТЕРАТУРА

- Ageêva V., *Prostir gri [v:]* V. Ageêva, *Dorogi j seredohrestâ. Esei*, L'viv 2016, s. 168-188.
- Bernads'ka N., *Ukraïns'kij roman: teoretični problemi i žanrova evolúciâ*, Kïiv 2004.
- Cimbal Â., *Tvorčist' Majka Jogansena v konteksti ukraïns'kogo avangardu 20-30-h rokiv*, avtoref. dis. kand. filol. nauk, Kïiv 2003.
- Eko U., *Rol' čitača. Doslidžennâ z semiotiki tekstiv*, L'viv 2004.
- Gejzînga J., *Homo ludens*, Kïiv 1994.

- Ġadamer G.-Ġ., *Aktual'nist' prekrasnogo* [v:] Idem, *Germenevtika i poetika*, Kiïv 2001, s. 51-99.
- Jogansen M., *Podorož učenogo doktora Leonardo i jogo majbutn'oï kohanki prekrasnoi Al'česti u Slobožans'ku Švajcariû* [v:] Idem, *Vibrani tvori*, Kiïv 2001, s. 277-359.
- Jogansen M., *Ák buduêt šâ opovidannâ. Analiza prozovih zrazkiv* [v:] Idem, *Vibrani tvori*, Kiïv 2001, s. 361-475.
- Kavun L., *Modernists'ka estetika j poetika romanu Majka Jogansena „Podorož učenogo doktora Leonardo i jogo majbutn'oï kohanki prekrasnoi Al'česti u Slobožans'ku Švajcariû”* [v:] „Literaturoznavstvo.Fol'kloristika. Kul'turologiâ”, vip. 27-28, 2018, s. 7-17.
- Križanivskij S., *Romantik revolûciijnogo slova* [v:] Jogansen M., *Vibrani tvori*, Kiïv 2001, s. 477-499.
- Matviênko S., *Decentraciâ tekstu ák gra z čitačem („Podorož učenogo doktora Leonardo...” Majka Jogansena)* [v:] „Magisterium”, vip. 2, Literaturoznavčï studii, 1999, s. 18-24.
- Mel'nikiv R., *Lûdina z himernim imâm* [v:] Jogansen M., *Vibrani tvori*, Kiïv 2001, s. 5-28.
- Mel'nikiv R., *Majk Jogansen: landšafti transformacij*, Kiïv 2000.
- Mel'ničuk A., *Ukraïna. Švejcars'kij sindrom*, <https://poglyad.te.ua/podii/strongukrayina-shvejsarskyj-syndromstrong.html>, [27.12.2019]
- Movčan R., *Ukraïnskij modernizm 1920-h: portret v istoričnomu interêri*, Kiïv 2008.
- Ortega-i-Gaset H., *Degumanizaciâ mistectva* [v:] Idem, *Vibrani tvori*, Kiïv 1994, s. 238-272.
- Pavličko S., *Diskurs modernizmu v ukraïnskij literaturi*, Kiïv 1999.
- Punina O., *Kinofikaciâ ukraïnskogo literaturnogo diskursu (20-30-ti roki XX stolittâ)*, Donec'k 2012.
- Semkiv R., *Ġronična struktura: tipi ironii v hudožnij literaturi*, Kiïv 2004.
- Struc' R., *Riznovidi ironii* [v:] „Naukovï zapiski NaUKMA”, t. 4, Filologîâ, 1998, s. 37-42.
- Šereh Ū., *Bilok i jogo zaburennâ* [v:] Idem, *Porogi i Zaporizžâ. Literatura. Mistectvo. Ġdeologii*, t. 1, Harkiv 1998, s. 434-442.
- Vinnikova N., *Parodiâ Majka Jogansena na licars'kij roman* [v:] „Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo universitetu. Filologični nauki”, nr 2, 2010, s. 28-32.
- Bachelard G., *Poetyka marzenia*, Gdańsk 1998.
- Burzyńska A., *Anty-Teoria literatury*, Kraków 2006.
- Markowski M. P., *Występek: eseje o pisanii i czytaniu*, Warszawa 2001.

У статті зосереджено увагу на романі М. Йогансена *Подорож ученого доктора Леонардо [...]*, що виявляє схильність автора до експериментальної гри з літературною традицією та класичною поетикою і водночас до інтелектуального письма. Експеримент можна простежити насамперед у децентруванні структури роману та особливостях текстуальних комунікативних стратегій. Автор створює „книгу Пейзажу” на противагу розповіді про події та персонажів, грається з читачем, постійно акцентуючи на своїй присутності та оголюючи художні прийоми, вдається до перемикування мовних кодів та вставних конструкцій, часто створюючи ефект кінематографічності. Про інтелектуалізацію письма свідчать інтертекстуальні зв'язки (передусім пародіювання різних літературних стилів), присутність у творі іронії як світоглядного принципу, спонукування читача

до конструювання можливих світів та балансування на межі реального і фікційного, а також рефлексії, присвячені філософії речей, пейзажів та подорожі чи законам буття.

Ключові слова: експеримент, гра, традиція, інтелектуалізація, філософія, інтертекстуальність, пейзаж, автор, читач.

**Between Experiment and Intellectual Writing:
Game with Literary Tradition in the Novel by Mike Johansen
„The Travel of Scientist Dr. Leonardo and His Future Ladylove
Alchesta the Beautiful to Slobozhan Switzerland”**

The article deals with the novel *The Travel of Scientist Dr. Leonardo [...] by Mike Johansen* which manifests the author's predisposition to experimental game with literary tradition and classic poetics as well as to the intellectual writing. The experiment can be observed foremost in the decentration of the novel's structure and textual communicative strategies. The author creates "the book of Landscape" as opposed to the narrative about events and characters. He plays with the reader, emphasizing on his presence permanently and exposing artistic techniques, uses language code switching and inserted constructions, creating an effect of cinematography. The intellectualization of writing is proved by intertextual links (first of all, parodying different literary styles), presence of irony as worldview principle in the work, motivation for the reader to construct possible worlds and to oscillate at the limit of the factuality and fictionality as well as by reflections devoted to the philosophy of things, landscapes, travels and laws of being.

Key words: experiment, game, tradition, intellectualization, philosophy, intertextuality, landscape, author, reader.

zgłoszenie artykułu: 13.01.2020
przyjęcie artykułu do druku: 22.04. 2020

Marta ZAMBRZYCKA¹

Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0002-2123-8531

Paulina OLECHOWSKA²

Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0003-1375-8921

Ukraina Wschodnia jako przestrzeń symboliczna w prozie Serhija Żadanana podstawie powieści *Woroszyłowgrad i Mezopotamia*

Wstęp

Tematem artykułu jest analiza przestrzeni Wschodniej Ukrainy, zwłaszcza miasta Charkowa i regionu Donbasu w prozie Serhija Żadana. Analiza przeprowadzona zostanie na podstawie dwóch powieści: *Mezopotamia* (2014 r.) i *Woroszyłowgrad* (2010 r.). Przestrzeń Wschodniej Ukrainy wykracza w powieściach poza kategorie geograficzne, a nawet geopolityczne czy geokulturowe i jest tożsama z obszarem najważniejszych wartości kształtujących osobowość człowieka i wpływających na jego autoidentyfikację. Przestrzeń to również „miejsce pamięci”, obszar skumulowanych przez pokolenia doświadczeń, których obecność nie pozostaje obojętna na teraźniejsze wydarzenia³. Poza wymiarem historycznym i aksjologicznym istotny jest również

¹ Marta Zambrzycka – literaturoznawca, kulturoznawca, dr, adiunkt w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, m.e.zambrzycka@uw.edu.pl

² Paulina Olechowska – literaturoznawca, dr, adiunkt w grupie pracowników dydaktycznych w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, p.olechowska@uw.edu.pl

³ O przestrzeniach jako „miejscach pamięci” w swoich artykułach pisali m.in. A. Nowacki, *Przestrzenie sacrum w Trylogii wołyńskiej Wołodymyra Łysa* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia” t. VII, 2019, s. 109-120; P. Olechowska, *Ukraina w eseistyce Jerzego Stempowskiego i Jewhena Malaniuka* [w:] *Literatura ukraińska w XIX i XX wieku w kontekście europejskim*, pod red. L. Siryk, Lublin 2008; P. Olechowska, *Ukraina w esejach Tarasa Prochaški, Jurija Andruchowycza, Serhija Żadana*

wyobrażeniowy aspekt przestrzeni jako kategorii literackiej istotnej dla prozy Żadana. Przez aspekt wyobrażeniowy rozumiemy stosowany przez autora zabieg, polegający na ukazywaniu nie tyle realnego miejsca, co funkcjonujących o nim wyobrażeń czy wręcz stereotypów. Tak ukazana przestrzeń funkcjonuje na prawach swoistego symulakrum, więcej mówiącego o roli społecznej percepcji w kształtowaniu obrazu rzeczywistości niż o faktycznie zachodzących na danym terytorium procesach.

Mówiąc o przestrzeni wartości i przestrzeni wyobrażeń nie sposób pominąć koncepcji geografii humanistycznej, rozwijającej się od lat siedemdziesiątych XX wieku, a także, utrwalonych w refleksji tego nurtu niuansów w rozumieniu pojęć „przestrzeń” i „miejsce”. Jak pisze Anna Marta Dworak, geografia humanistyczna akcentuje rolę, jaką „w ustanawianiu miejsca odgrywa doświadczenie”⁴. Doświadczenie tożsame jest z rodzajem „zakorzenienia” w danej przestrzeni, a to z kolei wiąże się z poczuciem tożsamości i związków między osobowością a zamieszkanym terytorium. Klasycznym już dziś przykładem analizy utrzymanej w nurcie geografii humanistycznej jest książka Yi-Fu Tuana *Przestrzeń i miejsce*. Autor, który jest jednym z twórców tej koncepcji geografii podkreśla różnicę między pojęciami przestrzeni i miejsca twierdząc, iż „to, co na początku jest przestrzenią, staje się miejscem w miarę poznawania i nadawania wartości”⁵.

Nie ma wątpliwości, że wschód Ukrainy, a szczególnie Charków, gdzie Serhij Żadan mieszka i Donbas, z którego pochodzi, stanowią przestrzeń nacechowaną emocjonalnie i bliską pisarzowi nie tylko jako autorowi ułożonych na wschodzie fabuł, ale też w życiu prywatnym. Jest to więc – w myśl geografii humanistycznej – „miejsce” nacechowane aksjologicznie, „oswojone”, dające poczucie bezpieczeństwa

[w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. III, 2015; M. Zambrzycka, *Sakralizacja przestrzeni literackiej. Obraz zaświatów w powieści Walerija Szewczuka *Oko otchłani**, „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. II, 2014, s.343-351; M. Zambrzycka, *Символічна топографія як елемент постколоніального дискурсу в прозі валерія Шевчука (на прикладі роману «Тіні зликомі»)* [w:], „Літературознавство” НАН України, Київ, 2018, c. 119-130; K. Jakubowska-Krawczyk, *Pamięć a perspektywa dramaturgiczna w działaniach artystycznych Ołeny Kostiuk*, Studia Ucrainica Varsoviensia, t. IV, Warszawa 2016, s.525-534; K. Jakubowska-Krawczyk, *Rekonstrukcja pamięci miasta w lwowskiej sztuce XXI wieku* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. III, 2015, s.307-316; K. Jakubowska-Krawczyk, *Tango śmierci Jurija Wynnyczuka jako dialog z polską literaturą wspomnieniową (na marginesie badań literatury kresowej)*, „Studia Methodologica” t. 40, 2015, 175-180; K. Jakubowska-Krawczyk, *Przestrzeń realna czy mityczna? Kazka pro Majdan Chrystyny Łukaszcuk* [w:] *Geografia krain zmyślonych. Wokół kategorii miejsca i przestrzeni w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej*, pod red. W. Kosteckiej i M. Skowery, Warszawa 2016, s. 137-174; K. Jakubowska-Krawczyk, *Obraz miasta Środkowoeuropejskiego w twórczości Jurija Andruchowycza* [w:] *Fiatal Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája IV, Eötvös Loránd University*, pod red. Urkom Aleksander, Budapeszt 2016, s. 54-56; K. Jakubowska-Krawczyk, *Lwów wieku XX-XXI. Dorastanie i konflikt pokoleń w dobie przemian społecznych i rewolucji (na podstawie "Domu z witrażem" Żanny Słoniowskiej* [w:] „TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” 2 (13), 2018, s. 159-174.

⁴ A. M. Dworak, *Europa miejsc i Europa przestrzeni – o mapie wyobrażonej Starego Kontynentu w twórczości polskich pisarzy doby międzypowstańczej* [w:] „Tematy i konteksty”, 8 (18), 2018, s. 457.

⁵ Y. F. Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Warszawa 1987, s. 16.

i zakorzenia. Jest to również miejsce związane z doświadczeniem jednostki i jej pamięcią. Pomimo podkreślanych w literaturze teoretycznej różnic między pojęciami „miejsca” i „przestrzeni” w dalszej części tekstu używamy ich zamiennie, oba rozumiejąc jako określony obszar geograficzny, nacechowany aksjologicznie i emocjonalnie, związany z doświadczeniem i kluczowy w procesach tożsamościowych.

W wywiadzie z Agnieszką Matusiak Żadan podkreślał swój dalece nieobojętny stosunek do terenów wschodniej Ukrainy, zwłaszcza do Donbasu. Określa to terytorium mianem ojczyzny a swoje do niej uczucia definiuje jako miłość. Pisarz twierdzi, iż: „są pewne rzeczy, które człowiek kocha nieświadomie, po prostu dlatego, że nie może ich nie kochać. Kocha, ponieważ to jego Ojczyzna”⁶. Uczucie żywione do ojczyzny (w tym przypadku „małej”, „lokalnej”) jest bezwarunkowe i niemotywowane żadnymi obiektywnymi czynnikami. Nie tylko w wywiadach, lecz również w twórczości eseistycznej Żadan akcentował bardzo osobisty stosunek do wschodnich regionów swojego kraju. W eseju *Atlas drogowy Ukrainy* autor-narrator pisze, że czuje się związany z opisywaną przestrzenią, która jest miejscem jego wychowania. Sentyment pozostały z lat dziecięcych wpływa na obrazowanie i wartościowanie przestrzeni: „Z tego wszystkiego wytworzył mi się bardzo dziwny obraz – moja Ukraina Wschodnia z nieproporcjonalnie wygiętymi sosnami wzdłuż trasy, z niesamowicie słonecznymi miastami i niewymownie gorącym asfaltem”⁷. Sentyment, który pozostał z lat dziecięcych łączy się w twórczości Żadana z dość bezkompromisową diagnozą kondycji tego regionu po upadku ZSRR. Autor określa ją mianem „martwego industrialu”⁸, akcentując wszechobecną ruinę i brak perspektyw. Dualizm uczuć wobec tej małej ojczyzny, a także próby określenia jej specyfiki stanowią kanwę prozy Żadana. Przedmiotem dalszej części artykułu są analizy trzech, ściśle ze sobą związanych wymiarów przestrzeni-miejsca, a mianowicie: przestrzeń wartości, przestrzeń pamięci, przestrzeń wyobrażeń, opisane na podstawie dwóch wymienionych wyżej powieści.

Przestrzeń wartości

W powieści Serhija Żadana *Woroszyłowgrad*⁹ nacechowaną aksjologicznie przestrzenią jest Donbas, z tytułowym Woroszyłowgradem (czyli Ługańskiem). Na drodze

⁶ *Donbas-moja miłość. Serhij Żadan, Władimir Rafiejenko i Jurij Wołodarski w rozmowie z Agnieszką Matusiak i Anną Ursulenko opowiadają za co i dlaczego kochają wschód* [w:] „Miscellanea Posttotalitarna Wratislaviensia”, t. 4, 2016, s. 145.

⁷ Por. P. Olechowska, *Ukraina w esejach Tarasa Prochaški, Jurija Andruchowycza, Serhija Żadana* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. III, 2015, s. 325-330.

⁸ Por. o koncepcji martwego industrialu [w:] J. Poliszczuk, *Ukraińskie rozstaje. Studia*, Białystok 2015, s. 132-139.

⁹ Powieść *Woroszyłowgrad* ukazała się w 2010 roku i zdobyła nagrodę książki roku BBC Ukraine, w 2018 roku doczekała się ekranizacji (film zatytułowany „Dziki pole”), która, w związku z tym, że zrealizowano ją już po wybuchu wojny zawiera liczne aluzje do obecnej sytuacji konfliktu zbrojnego.

wylotowej z miasta znajduje się stacja benzynowa, która stanowi przestrzenne centrum tekstu. Zarówno wspomniany obiekt, jak i cała przestrzeń miasta i jego okolice sprawia początkowo wrażenie swoistego „końca świata”, opustoszałej, pozbawionej perspektyw prowincji, z której każdy, kto ma jakiegokolwiek ambicje powinien czym prędzej uciekać. Główny bohater Herman, który przyjeżdża w rodzinne strony z Charkowa, aby szybko załatwić sprawy zawodowe, związane z porzuconą przez brata stacją paliw i wrócić do swojego dość jałowego, ale „wielkowiejskiego” życia, już od pierwszych chwil zderza się z obrazami ruiny i beznadziei: „Ominąłem rozwalonego moskwicza ze spalonymi kołami, jakąś górę żelastwa, części samolotów, chłodni i kuchenek gazowych i wyszedłem [...] do dystrybutorów. [...] Sama stacja nie wyglądała najlepiej [...] za przyczepą powstało składowisko rozwalonych maszyn [...]”¹⁰. Nie dość, że znajdująca się w stanie rozpadu, opisana przestrzeń jest również niebezpieczna: „[...] następne miejsce, gdzie była benzyna znajdowało się jakieś siedemdziesiąt kilometrów na północ, a trasa biegła przez podejrzane miejsca, gdzie nieobecne były organa władzy i ludność jako taka. Nawet zasięgu na północ, zdaje się nie było”¹¹.

Na pozór Donbas jest w powieści raczej „terytorium” niż „miejscem”, a jednak szybko okazuje się, że to jałowe i niebezpieczne pustkowie staje się również przestrzenią transformacji tożsamościowej głównego bohatera¹², który w rodzinnym mieście odnajduje nie tylko wspomnienia i poczucie zakorzenienia, lecz również dojrzewa jako osobowość, wypracowując w sobie poczucie wspólnoty i solidarności ze współmieszkańcami, a także odpowiedzialności za losy rodzimej przestrzeni i zamieszkujących ją ludzi. To przebudzenie świadomości, będące jednocześnie metaforą duchowej inicjacji, czyli przejścia jednostki od kondycji półdziecięcej do pełni dojrzałości, jest w powieści zdeterminowane określonym miejscem. To właśnie tu, w rodzinnych stronach, w trudzie walki z okoliczną mafią, w oporze, jaki bohater zaczyna stawiać skorumpowanej rzeczywistości rodzi się jego nowa tożsamość. Przemiana tożsamościowa bohatera jest nierozzerwalnie związana z kategorią pamięci „wrośniętej” w konkretną przestrzeń geograficzną i kulturową.

Nacechowana aksjologicznie przestrzeń jest „bohaterem” również innych powieści Żadana, w tym *Mezopotamii*¹³. Jak podkreśla Żadan w wywiadzie dla „Gazety Wyborczej” utwór ten jest hołdem dla jego ukochanego miasta – Charkowa, w którym spędził 25 lat swojego życia¹⁴. *Mezopotamia* stanowi opowieść o miłości

¹⁰ S. Żadan, *Woroszyłowgrad*, tłum. Michał Petryk, Wołowiec 2013, s. 33-34.

¹¹ *Ibidem*.

¹² T. Gundorova, *Tranzitna kul'tura. Simptomi postkolonial'noi travmi*, Kiïv 2013, c. 211.

¹³ Zob. A. Babenko, *Urbanističnij prostir âk dekonstrukciâ lûdânosti u knizi Sergiâ Žadana «Mesopotamiâ»*, *Naukovij visnik Mikolaïvs'kogo nacional'nogo uniwersitetu imeni V. O. Suhomlins'kogo* 2016, nr 1, c. 20-26.

¹⁴ Zob. wywiad przeprowadzony przez Magdę Piekarską, „Gazeta Wyborcza”, 19 października 2015, <https://wyborcza.pl/1,75410,19043552,nagroda-angelus-2015-dla-serhija-zadana-moj-charkow-jako-idealne.html>, [22.01.2019].

i śmierci, o swoistym duchu Charkowa, o Charkowie realnym, intymnym, romantycznym i fantasmagorycznym. W utworze mamy realnie istniejące miejsca – jak mówi Żadan położone przede wszystkim w starym Charkowie, niezwykle klimatycznym rejonie miasta. Prawdziwy jest szpital, do którego trafia Jura, czy podwórko, na którym odbywa się stypa po Maracie¹⁵, ale także fantasmagoryczne wizje transportu niewolników, szalonych, trędowatych i alchemików¹⁶. Jest miejsce na przyjaźń, miłość, rozboje i mafię. Żadan tłumaczy poetykę utworu następująco: „Zależało mi na tym, żeby moje historie były z jednej strony maksymalnie realistyczne, codzienne, z drugiej – żeby w tym, co zwyczajne, widać było ich symboliczny i uniwersalny wymiar. Chciałem tak pisać o moich sąsiadach z mojej klatki schodowej, jakby to byli dawni bohaterowie i bogowie”¹⁷. O wartościach w kontekście przestrzeni charkowskiej możemy mówić przede wszystkim na przykładzie pierwszego opowiadania *Mezopotamii*. Jest to historia Marata, która opowiada o przyjaźni kilku chłopaków z charkowskich sąsiadujących ze sobą podwórek, chłopaków z okolicy, o poczuciu wspólnoty. W tym opowiadaniu autor opisuje realnie istniejące przestrzenie bez fantasmagorycznych elementów, opowiadanie wydaje się mieć formę wspomnienia:

„Mieszkaliśmy w starych kamienicach, które zawisły nad rzeką, dorastaliśmy w podzielonych i przebudowanych mieszkaniach, wybiegaliśmy rano z wilgotnych klatek, wracaliśmy wieczorem pod niepewne dziurawe dachy, które należałoby do końca załatać. Z góry widzieliśmy całe miasto, na podwórkach czuliśmy, że pod nami leżą kamienie, na których to wszystko zbudowano.”¹⁸

To przestrzeń odczuwana we wczesnej młodości – bliska, oswojona i bezpieczna, „gdzie wszystko było pod ręką – porodówka, przedszkole, szkoła muzyczna, wojskowa komenda uzupełnień, sklepy, apteki, szpitale, cmentarze”¹⁹. Kolejnym obrazem jest okolica podwórka – charakterystyczna dla miasta architektura: bulwar i most, czarne budynki fabryczne, budowy, wszechobecne charkowskie domy jednorodzinne, kościoły²⁰. Podwórko, na którym odbywało się spotkanie rodziny i przyjaciół 40 dni po śmierci Marata to także charakterystyczny fragment charkowskiej przestrzeni: po obu stronach przedrewolucyjne piętrowe budynki, w połowie opustoszałe i zaniedbane, na środku podwórka klomby i ogródki, za nimi jabłonie i czarny ceglany mur budynku, który miał wyjście na sąsiednie podwórko, brak trawy, glina, kamienie i piach²¹. Marat, z pochodzenia Czeczen, został zastrzelony

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ S. Żadan, *Mezopotamia*, przeł. M. Petryk, Wołowiec 2014, s. 80, 108.

¹⁷ Zob. wywiad przeprowadzony przez Magdę Piekarską, „Gazeta Wyborcza”, *Op. cit.*

¹⁸ S. Żadan, *Mezopotamia ...*, s. 1.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, s. 12.

w niejasnych okolicznościach, był bokserem, zmarnowanym talentem, kobieciarzem, człowiekiem bezkompromisowym. Takim znali go przyjaciele, jednak uroczystość wymagała konkretnej konwencji wspomnienia przyjaciela. Koledzy mówili o nim jako o sportowej nadziei obwodu charkowskiego, wspaniałym zawodniku, gorliwym muzulmaninie, tym, który zawsze stawał w obronie słabszych narażając życie, pełnym poświęceń synu, wzorowym mężu. Takie są zasady przyjaźni: „Nikt nie miał nic przeciwko temu, żeby wypić, nikt nie miał nic przeciwko prawdziwej męskiej przyjaźni”²².

Życie Marata nie było pasmem sukcesów, dużo w nim było krwi i bólu, zmarnowana możliwość kariery, poczucie niespełnienia, uzależnienia. Plany na życie jednak były inne i do tych planów z charkowską przestrzenią w tle wraca na końcu opowiadania narrator. Przypomina sobie sytuację, kiedy razem z Maratem, pod koniec podstawówki zgodził się na nocne polowanie na gołębie na strychu kamienicy, w której mieszkał. Obydwaj chłopcy z dachu kamienicy oglądali okolicę w świetle księżyca. I znowu pojawiają się charakterystyczne atrybuty charkowskiej przestrzeni, pojawia się specyficzna kolorystyka oraz fascynacja i zachwyt nią bohatera:

„Prosto pod nami świeciła ciemnym srebrem okolica, w której dorastaliśmy, ciężko ciężkie zgrupowania domów, korony drzew. Świeciły puste podwórka, w których stał mrok jak woda w zatopionych tankowcach. Świeciły okna i balkony, anteny i drobiny. Świeciły bramy i klatki, latarnie i słupy ogłoszeniowe. Świeciły cegła i blacha, trawa i kamień, glina i nocna ziemia. Świeciły pajęczynę wypełniając powietrze cienkimi nitkami. Dalej budynki schodziły do rzeki i tam, bliżej jej koryta, świeciły dachem magazynów i warsztatów samochodowych, zimna ręci rzeki, mglisty komin starego młyna na drugim brzegu, światła domów jednorodzinnych, białe dymy kotłowni i fabryk. Dalej srebro zlewało ze sobą ziemię i niebo. I można było tylko się domyślać, kto tam mieszka i co tam się dzieje. Marat jak zaczarowany patrzył przed siebie.”

Zarówno w *Woroszyłowgradzie* jak i w *Mezopotamii* rodzime przestrzenie bohaterów to miejsca nacechowane aksjologicznie – miejsca dojrzewania bohaterów i kształtowania się systemu wartości, to również obszary najważniejszych wspomnień i najsilniejszych więzi międzyludzkich.

Przestrzeń wyobrażeń

Tadeusz Iwański pisze, że *Woroszyłowgrad* można odczytywać jako opis realiów poradzieckiej Ukrainy lub głos „w dyskusji o miejscu Ukrainy, [...] na kulturowo-

²² *Ibidem*, s. 24.

-tożsamościowej mapie Europy”²³. Również Małgorzata Nocuń twierdzi, że w powieści *Woroszyłowgrad* Żadan mistrzowsko pokazuje patologie ukraińskiego wschodu, czy Ukraińskiego państwa w ogóle: przestępczość, powiązanie biznesu ze światem polityki, alkoholizm, łapownictwo, kryminalizację społeczeństwa i inne. Z jego powieści wyłania się też, zdaniem wspomnianej autorki, obraz wschodniej Ukrainy jako miejsca „zapomniane[go] w dyskursie o ukraińskiej tożsamości”²⁴. Traktowanie prozy Serhija Żadana jako źródła wiedzy o współczesnym Donbasie – co jest, zdaniem Ryszarda Kupidury – praktyką nierzadką²⁵ wydaje się jednak tylko częściowo uzasadnione, a w każdym razie odpowiednie dla percepcji publicystycznej, a nie literaturoznawczej.

Tę ostatnią prezentuje natomiast Tamara Hundorowa, która niezwykle trafnie diagnozuje geokulturową topografię powieści *Woroszyłowgrad* w kategoriach przestrzeni „wyobrażonych realiów”, rodzaj symularkum czy kliszy światopoglądowej. Istotnie, autor demonstruje nam nie tyle realny obraz wschodniej Ukrainy co prze-filtrowuje go przez dominujące zarówno w świadomości potocznej jak i w dyskursach intelektualnych wyobrażenia na jego temat. W większości narracji politycznych i intelektualnych, charakterystycznych dla niepodległej Ukrainy Wschód cały i Donbas w szczególności przetwarzają się na swego rodzaju „rezerwat obcości”²⁶, miejsce „inne”, wykluczone, będące siedliskiem tego, co nie wpisuje się w koncepcje patriotyczno-narodowe i w narracje tożsamościowe. Jak pisze Marta Studenna-Skrucka, degradacja wizerunkowa Donbasu jest zauważalna od początku ustanowienia niepodległego państwa:

Degradacja zawodowa górników pociągnęła za sobą zmianę w postrzeganiu całego regionu [...] W ogólnoukraińskiej percepcji po 1991 roku Donbas wyraźnie uosabia centrum patologii społecznych: przestępczości [...], korupcji, alkoholizmu, agresji i chamstwa. Mieszkańcom Donbasu imputuje się także ogólny brak ogłady, ignorancję oraz niechęć do obcowania z kulturą wysoką”²⁷.

Sposób, w jaki Serhij Żadan przedstawia ten region jest w powieści *Woroszyłowgrad* swego rodzaju komentarzem do wspomnianych, panujących o tym regionie wyobrażeń. Fantasmagoria, groteska, brawurowe, często paradoksalne łączenie sprzecznych elementów i czarny humor najprzedniejszego gatunku kreują miejsce

²³ T. Iwański, *Kraina Donbas. Recenzja powieści Serhija Żadana Woroszyłowgrad* [w:] „Nowa Europa Wschodnia”, 3-4, 2013, s. 157-159.

²⁴ M. Nocuń, *Zanurzenie w Ukrainie* [w:] „Tygodnik Powszechny”, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/zanurzenie-w-ukrainie-19838>, [22.01.2019].

²⁵ R. Kupidura, *Postkolonialna analiza twórczości Ołeksija Czupy* [w:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, t. 4, 2016, s. 229.

²⁶ T. Gundorova, *Op. cit.*, s. 218.

²⁷ M. Studenna-Skrucka, *Ukraiński Donbas*, Poznań 2014, s. 218.

przypominające pod względem konwencji obrazowania raczej filmy o Bałkanach Emira Kusturicy niż z reportażowy, realistyczny portret prawdziwego Donbasu. Oczywiście, opisane przez autora zjawiska, takie jak kryminalizacja, przestępczość, alkoholizm, brak perspektyw itp. są częścią wschodnio ukraińskiej rzeczywistości, jednak autor hiperbolizuje je, ukazując nam świat przerysowany niekiedy do granic absurdu. Przykładem może być iskrzący się humorem opis życia jednego z bohaterów powieści, Koczy:

„Kocza [...] należał właśnie do perspektywicznej młodzieży, wychowywał się bez rodziców, już w szkole miał problemy z organami ścigania, stopniowo stając się postrachem osiedla. Osiedle w latach siedemdziesiątych dopiero budowano, więc burzliwa młodość Koczy zbiegła się z intensywnym rozwojem komunalnej infrastruktury – okradał nowe spożywczaiki, obrabiał świeżo otwarte kioski z prasą [...] w ogóle, szedł z duchem czasu. [...] Służył w batalionie budowlanym pod Żytomierzem, jednak wrócił do domu z dziarami wojsk desantowych. [...] Po dzielnicy chodził z pagonami i bił wszystkich, którzy go nie poznawali. My, chłopaki zachwycaliśmy się Koczą, był dla nas złym przykładem. Komsomoł podjął ostatnią żalosną próbę walki o jego duszę i podarował mu dwupokojowe mieszkanie [...] Kocza wprowadził się i urządził sobie w domu jaskinię rozpusty. [...] pił coraz więcej i rozpad kraju umknął jego uwadze. Pod koniec lat osiemdziesiątych, kiedy w mieście pojawił się seryjny morderca, władza i organy ścigania podejrzewały Koczę. Jednak nie odważyli się go aresztować, bo się go po prostu bali. Sąsiedzi też byli przekonani, że to Kocza [...] gwałci pracownice mleczarni rozpruwając je potem ostrym metalowym przedmiotem. Mężczyźni go za to szanowali, kobietom się podobał”²⁸.

Przytoczony cytat warto uzupełnić komentarzem, że Kocza jest bohaterem niezwykle sympatycznym i nie wzbudzającym w czytelniku żadnych negatywnych emocji. W podobnie groteskowej konwencji opisany jest donbaski świat przestępczy (pełen żalosnych, choć niebezpiecznych nieudaczników) a także lokalne społeczności cygańskie, łączące w isticie kusturicowym stylu barwny eklektyzm wierzeń i obyczajów z działalnością kryminalną. Westernowy (czy raczej „easternowy”) motyw heroicznej obrony stacyjki benzynowej przed lokalną mafią a zwłaszcza finałowa scena walki o ten obiekt również nie pozwala traktować przedstawionej w powieści rzeczywistości w kategoriach realizmu, jest raczej ironiczną grą z funkcjonującymi społecznie stereotypami „bandyckiego Donbasu”.

Pogląd Tamary Hunderowej o traktowaniu geokulturowej topografii w powieści Woroszyłowgrad jako przestrzeni „wyobrażonych realiów” czy kliszy światopoglądowej

²⁸ S. Żadan, *Woroszyłowgrad* ..., s. 36-37.

dotyczy także obrazów i realiów charkowskiej przestrzeni w *Mezopotamii*. W opowiadaniu *Romeo* miasto ukazane jest z perspektywy gościa oraz mieszkańca. Są to dwie kontrastujące ze sobą wizje, dwa różne sposoby odczuwania miasta. Dwudziestoletni bohater przyjeżdża do Charkowa na studia oraz w poszukiwaniu swojego miejsca w życiu. Obraz miasta koreluje ze stanem wewnętrznym bohaterów: pierwsze wrażenie majowej charkowskiej przestrzeni było pozytywne, podobnie jak pozytywne nastawienie do życia bohatera:

„Miasto mi się spodobało: ciche podwórka w okolicy dworca zarośnięte trawa i obsadzone morelami, przybudówki i rozwalone budynki, z których wychodzili emeryci ospali jak kameleony – wszystko mi odpowiadało. Zapach cukru i czekolady w okolicach fabryki słodyczy, gmachy pustych przedsiębiorstw wokół bazaru, bramy, sklepy i przychodnie lekarskie – wszystko było dla mnie. Okazało się, że są tu mosty. To dobrze, pomyślałem, miasto, które leży nad rzeką, jest bezpieczniejsze i spokojniejsze, życie w takim mieście utrzymuje się we własnych granicach i ma własny porządek. Później dowiedziałem się, że to niejedyna rzeka. Miasto leżało na wzgórzach pomiędzy nimi, jakby na wyspie, błyszcząc wszystkimi swoimi białymi i czerwonymi budynkami, które otaczała gorąca majowa zieleń”²⁹.

Rzeczywiście życie w tym mieście miało własny porządek, zgoła jednak inny niż wyobrażał sobie bohater zaraz po przyjeździe. Przewodniczką po charkowskim świecie była Dasza, młoda prawniczka, w której bohater się zakochał i której uczucia jednak nie udało się zdobyć. Dasza kreuje własną wizję ulicy, miasta, swój osobisty Charków³⁰, dostosowuje się do jego reguł. Jej pierwsza opowieść przstraszyła chłopaka. To narracja momentami ironiczna, stylizowana na „straszną” historię „z życia wziętą”. Oglądając wspólnie to, co znajduje się za oknem okazuje się, że młody człowiek sąsiaduje ze szkołą, w której dzieją się „dziwne rzeczy”, salonem urody, w których pracują dziewczyny o długich krogulecznych paznokciach, „podejrzaną restauracją”, w której co rano właściciel wychodzi w różowym kimonie pogadać z kimś przez damską komórkę, pubem sportowym chętnie odwiedzanym przez Arabów, spelunką Wietnamczyków (w której oni sami nie jedzą), burdelem zrobionym na saunę, pustym budynkiem – latem zamieszany przez żulernię, pracownikami artystów (ważne żeby bohater nie pomylił ich z żulernią), przychodnią przeciwgruźliczą, wydawnictwem, do którego wieczorem znoszą papierowe torby, o świecie wynoszą trupy zawinięte w chińskie dywany, starą chatą, gdzie na starość zamieszkały kochanki ojców miasta, kilkoma zawsze zamkniętymi sklepami

²⁹ S. Żadan, *Mezopotamia ...*, s. 47.

³⁰ Por. A. Majer, *Miasto osobiste* [w:] „Acta Universitatis Lodzianis Folia Sociologica”, 36, 2011, s. 19, 23.

spożywczy, do których wchodzi młode kobiety i znikają³¹. To przestrzeń różnorodna, ale i tajemnicza, niebezpieczna, dziwna.

Dasza często opowiadała chłopakowi o mieście. Wierzyła w swoje nieprawdopodobne historie o systemach fortyfikacji i przejściach podziemnych, zwierzętach bojowych, które ukrywają się w piaszczystych norach wokół zalewu, tajnych laboratoriach politechniki, o szkołach naukowych, w których produkują eliksir nieśmiertelności, o broni białej produkowanej w starych fabrykach, o wiedźmach, topielcach i wisielcach, którzy poprawiają ogólną sytuację demograficzną w mieście, o księżycu za oknem ulepionym z gliny i trawy, o tym, że na ulicach znów zaczęli strzelać i że nikt nie ma zamiaru się poddać, że wszystko będzie trwało dopóki będziemy kochać³². Roman zakochany w kobiecie słuchał opowieści, ale miasto miało dla niego znaczenie, dopóki znaczenie miała Dasza i dopóki widział szansę na wzajemną relację. Gotów był zadomowić się w nim, przyjąć jego reguły. Jednak po nieudanych próbach zdobycia uczucia kobiety poddał się i postanowił miasto opuścić. Charków pozostał przestrzenią niespełnionych pragnień i w pewnym sensie bajkowych wizji: Romana –relacji z Daszą, Daszy –relacji z życiem, z miłością.

Przestrzeń pamięci

O tym, że powieść *Woroszyłowgrad* jest przede wszystkim tekstem o pamięci mówią zarówno literaturoznawcy³³ jak i sam autor, który w jednym z wywiadów stwierdza: „Це роман про пам’ять, про важливість пам’яті, про безперервність пам’яті, про те, що потрібно пам’ятати все, що з тобою було, і це тобі дозволяє якось формувати своє майбутнє”³⁴. Konieczność zachowania pamięci dotyczy przede wszystkim jednostki, gdyż osoba pozbawiona wspomnień i związków z własną przeszłością funkcjonuje w stanie wykorzenienia. Deklarujący chęć wyjazdu z Ługańska Herman słyszy od swojej rozmówczyni: „- Myślę, że tak szybko uciekasz, bo zapomniałeś wszystko, co z tobą było. Kiedy sobie przypomnisz, nie tak łatwo będzie stamtąd wyjechać”³⁵. Stopniowo, wraz z powrotem wspomnień bohater odnajduje w sobie poczucie więzi z rodzimym terytorium, przetwarzając je we własnej świadomości w „miejsce”, „dom”. Zarówno rodzinne miasto jak i szerzej, region staje się więc przestrzenią nacechowaną aksjologicznie, nierozzerwalnie powiązaną z doświadczeniem i historią życia bohatera.

³¹ S. Żadan, *Mezopotamia ...*, s. 57-58.

³² *Ibidem*, 79-80.

³³ T. Gundorova, *Op. cit.*, s. 211.

³⁴ D. Šul’ga, *Sergij Żadan: „Vorošilovgrad” ne pripade do duši tim, hto upodobav „Depeš mod”* [v:] <http://kirovograd.rks.kr.ua/daily/kirovograd/2010/9/23/zhadan-voroshilovgrad/>, [22.01.2019].

³⁵ S. Żadan, *Woroszyłowgrad...*, s. 27.

Postulat pamiętania wykracza w powieści poza wymiar jednostkowy przybierając formę „pamięci regionu”. Żadan odwołuje się tu do tradycji Ukrainy Słobodzkiej, czyli wielkiego stepu, zasiedlanego na przestrzeni wieków przez różne grupy napływowe. Marta Studenna-Skrukwa w następujący sposób charakteryzuje specyfikę kształtowania się Donbasu:

„Donbas jako region z całą swoją specyfiką został stworzony przez przesiedleńców. Terytorium to na długo przed odkryciem złóż węgla kamiennego stanowiło część tzw. Dzikich Pól [...] Od czasów najdawniejszych do końca europejskiego średniowiecza terytorium obecnego Donbasu stanowiło część wielkiego stepu euroazjatyckiego zdominowanego przez kolejne fale ludów koczowniczych. [...] Przenikanie się na tym terenie wpływów słowiańskich i tureckich dało początek fenomenowi Kozaczyzny. [...] W XVII wieku uformowała się [...] ukraińsko-kozacka autonomiczna struktura terytorialna Ukraina Słobodzka. [...] [Tu] osiedlali się zbiegli chłopci i Kozacy nierejestrowi [...]”³⁶.

Do tej przesiedleńczo-koczowniczej przeszłości regionu Serhij Żadan nawiązuje przede wszystkim za pośrednictwem fantasmagorycznej halucynacji głównego bohatera, który pod wpływem narkotyków widzi przemierzające podmiejskie pustkowia hordy dziwacznych postaci, mężczyzn, kobiet, dzieci, zwierząt oraz półmitycznych potworów. Postaci te wynurzają się z mgły i we mgle na powrót się rozplývają, są więc immanentną przyrody, pamięć o nich jest „wrośnięta” w ziemię i okoliczną naturę. Ten obraz ukazuje wagę historii danego regionu trafniej niż uzasadniona naukowo argumentacja, przytoczymy więc fragment wizji Hermana:

„Głosy nasiliły się, kroki stały się zupełnie wyraźne i nagle, wprost przed nami, z mgły zaczęły wylazić postaci, szybko zbliżające się po gęstej, gorącej trawie. [...] Mężczyźni, którzy chowali w płucach skrzepy mgły. Byli wysocy, mieli długie, nieuczesane włosy związane z tyłu albo zebrane w irokezy, na ich ciemnych twarzach widniały szramy, niektórzy mieli wymalowane na czołach dziwne znaki i litery, niektórzy mieli kolczyki w uszach i nosach, twarze innych były zakryte chustkami. [...] ktoś niósł krzyż, inni worki z ziarnem, wielu miało bębny. Ubrani byli niedbale i kolorowo, niektórzy byli w oficerskich kurtkach, inni narzucili na ramiona owcze kożuchy, wielu miało na sobie długie proste szaty. [...] Za mężczyznami szły kobiety [...] Miały wysoko upięte włosy, wiele nosiło dredy, choć zdarzały się całkiem łyse. [...] Na nogach miały bransolety i plecione opaski. [...] Kiedy

³⁶ M. Studenna-Skrukwa, *Op. cit.*, s. 97.

i one przeszły z mgły zaczęły wyłaniać się ciemne postaci w ogóle do niczego nie podobne [...]”³⁷.

Również Charków w *Mezopotamii* staje się przestrzenią pamięci, nierozdzielnie powiązaną z doświadczeniami bohaterów. Determinuje wybory mieszkańców i przybyszów. Ołeh z opowiadania *Iwan*³⁸ jest przybyszem, pracuje w budowlance. Przybywa do Charkowa na wesele swojej byłej dziewczyny – Soni, nie jest zaproszony. Nie wiadomo, czy kieruje nim miłość, desperacja czy chęć zemsty, że Sonia go odrzuciła. Wędrówka Ołeha do miasta jest jednym z dwóch głównych motywów opowiadania. Dotarcie na czas wymaga od niego determinacji, to swoisty akt desperacji.³⁹ Miasto skrywa w sobie historię namiętności Soni i Ołeha. Opowiadanie kończy się ciekawą wizją miasta, która podobnie jak w przypadku Donbasu, zawiera swoistą pamięć regionu. Wińczy ona wyobrażenia bohaterów z poprzednich opowiadań. Jest w niej miejsce na: wyjeżdżające o świcie ciężarówki pełne towaru, cysterny z mlekiem i kradzioną benzyną, tory po których toczyły się tabory z rybami i drewnem, barki z węglem, domy robotników w dolinie i szkoły ich dzieci, szpitale, więzienia, budynki fabryk produkujące traktory i czołgi, niekanoniczne kościoły, które zabraniano budować w górnym mieście, lotnisko, obsiane makiem pola zakonów żeńskich, piekarnie, kombinaty mięsne, szubienice, gdzie wieszano wiedźmy, hipermarket budowlany, budynki z czerwonej cegły obwieszane antenami satelitarnymi, osiedla domów jednorodzinnych, stalinowskie budynki, ogródki działkowe i cmentarze, baraki czerwonego krzyża pobudowane przy dworcu autobusowym, hotele robotnicze, mury warowne wzdłuż prawego brzegu, banki, sklepy, całodobowe kioski z tytoniem i całodobowe apteki z miksturami, restauracje, kawiarnie i tanie jadłodajnie dla studentów, teatry, pałce, ratusz, pomniki poetów i założycieli uniwersytetów⁴⁰.

Tę różnorodną pod względem krajobrazowym i zhierarchizowaną pod względem architektonicznym przestrzeń zamieszkują: niewolnicy, senni pasażerowie, trędowaci, pracownicy bazarów i dworców, żydowskie dzieci, tramwaje wypchane robotnikami, chłopami i kurierami, rybacy, żebracy i prostytutki, biznesmeni i ojcowie miasta oraz święci⁴¹. Miasto średniowieczne, nakłada się na Charków lat dwudziestych, Charków za czasów ZSRR oraz ten najbardziej współczesny. Przestrzeń miasta ukazana jest wieloaspektowo, wielowymiarowo, występują różne płaszczyzny czasowe, jest to swoisty matrix gdzie wszystko i wszyscy w przestrzeni i czasie są w jakiś sposób połączeni, ale i ograniczeni. Jest w tej wizji miejsce na sny o niewolnikach Soni i fantazje o księżycu Daszy. Charków staje się przestrzenią uniwersalną. Jak pisze Żadan:

³⁷ S. Żadan, *Op. cit.*, s. 55.

³⁸ S. Żadan, *Mezopotamia ...*, s. 81-112.

³⁹ Wesele Soni łączy dwa opowiadania: *Romeo i Iwan*.

⁴⁰ S. Żadan, *Mezopotamia ...*, s.108-112.

⁴¹ *Ibidem*.

„Zależało mi, żeby stworzyć w *Mezopotamii* obraz Charkowa jako idealnego średniowiecznego miasta z płataniną tajemniczych zaułków. Jeden z bohaterów, wracając do miasta, widzi na horyzoncie sylwetkę średniowiecznej fortecy. Mam wrażenie, że moi bohaterowie żyją trochę jak typowi przedstawiciele średniowiecznego społeczeństwa i cały ich świat jest ograniczony fortecznym murem, a to, co dzieje się poza jego granicami, ich nie dotyczy. Tylko jeden z bohaterów wyrusza w podróż za morze. Ale to nie jest podróż w poszukiwaniu nowego łądu. Raczej wyprawa do krainy zmarłych, jak w dawnych mitach”⁴².

Przestrzeń wschodniej Ukrainy odgrywa rolę kluczową zarówno w przeanalizowanych powieściach Serhija Żadana, jak też w jego wcześniejszych utworach oraz w tekstach, napisanych po 2014 roku. Tocząca się od 2014 roku wojna weryfikuje wiele ze sformułowanych przez autora diagnoz i wymaga odpowiedzi na wciąż nowe pytania. Proza Serhija Żadana, jak i wielu innych autorów, stara się te odpowiedzi sugerować, sam pisarz pozostaje silnie zaangażowany w wydarzenia polityczne, twierdzi też, że „wojna radykalnie zmieniła perspektywę i większość rzeczy, o których pisał dotychczas, bezpowrotnie odeszła w przeszłość i dzisiaj nie sposób do nich wrócić”⁴³. W najnowszej powieści zatytułowanej *Internat* pojawiają się zagadnienia nowe, ściśle związane z sytuacją mieszkańców regionu i ukazujące go jako dramatyczną przestrzeń konfliktu. Tragedię wojny opisuje autor w ścisłym związku z analizą przestrzeni, w której toczą się działania bojowe. Bohaterem znów staje się miejsce – Donbas, będący zarówno domem, przejściowym internatem jak i ziemią niczyją, doprowadzoną do ruiny przez strony konfliktu.

Wschodnia część Ukrainy to bez wątpienia region o bardzo trudnej autoidentyfikacji, czego dowodem jest między innymi jego aktualna sytuacja. Poczucie przynależności narodowej, etnicznej, kulturowej większości zamieszkującej te tereny ludności można określić jako nieokreślone a w każdym razie dość słabo związane z ukraińską tożsamością, łączącą się z poczuciem lojalności wobec państwa. Tym niemniej dla dość licznej grupy ukraińskich (i ukraińskojęzycznych autorów) wschodnia Ukraina to nie tylko mała ojczyzna ze swoją specyfiką i całym arsenałem osobliwości dla „małych ojczyzn” właściwych, lecz również punkt wyjścia dla rozważań tożsamościowych o zdecydowanie ponadlokalnym charakterze oraz miejsce zakorzenienia, które nie wyklucza przywiązania do tego co miejscowe z obywatelską, świadomą postawą. W tekście starałyśmy się ukazać wielowymiarowość przestrzeni Ukrainy Wschodniej w dwóch wybranych powieściach Serhija Żadana, podkreślając równocześnie, że kategorie przestrzenne (nacechowane aksjologicznie, symbolicznie

⁴² M. Piekarska, *Nagroda Angelus 2015 dla Serhija Żadana*. „Mój Charków jako idealne średniowieczne miasto” [w:] <https://wyborcza.pl/1,75410,19043552,nagroda-angelus-2015-dla-serhija-zadana-moj-charkow-jako-idealne.html>, [22.01.2019].

⁴³ R. Kupidura, *Op. cit.*, s. 229.

i historycznie) stanowią istotną składową także innych tekstów tego autora. Opisując „swój” region – Donbas, a także „swoje” miasta Charków, Ługańsk Żadan odwołuje się do kategorii pamięci determinującej zarówno system wartości jednostki jak i będącej niezbędnym składnikiem świadomości ponadjednostkowej, narodowej.

BIBLIOGRAFIA

- Babenko A., *Urbanističnij prostir âk dekonstrukciâ lûdânosti u kniži Sergiâ Žadana «Mesopotamiâ»*, Naukovij visnik Mikolaïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. O. Suhomlins'kogo, 1, 2016, c. 20-26.
- Donbas-moja miłość. Serhij Žadan, Władimir Rafiejenko i Jurij Wołodarski w rozmowie z Agnieszką Matusiak i Anną Ursulenko opowiadają za co i dlaczego kochają wschód* [w:] „Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia”, t. 4, 2016, s. 145-143.
- Dworak A. M., *Europa miejsc i Europa przestrzeni – o mapie wyobrażonej Starego Kontynentu w twórczości polskich pisarzy doby międzypowstaniowej* [w:] „Tematy i konteksty”, 8 (18), 2018, s. 455-475.
- Gundorova T., *Tranzitna kul'tura. Simptomi postkolonial'noi travmi*, Kiïv 2013.
- Iwański T., *Kraina Donbas. Recenzja powieści Serhija Žadana Woroszyłowgrad* [w:] „Nowa Europa Wschodnia”, 3-4, 2013, s. 157-159.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Pamięć a perspektywa dramaturgiczna w działaniach artystycznych Ołeny Kostiuk*, „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. IV, 2016, s. 525-534.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Rekonstrukcja pamięci miasta w lwowskiej sztuce XXI wieku* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. III, 2015, s.307-316;
- Jakubowska-Krawczyk K., *Tango śmierci Jurija Włynnyczuka jako dialog z polską literaturą wspomnieniową (na marginesie badań literatury kresowej)* [w:] „Studia Methodologica”, t. 40, 2015, s. 175-180.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Przestrzeń realna czy mityczna? Kazka pro Majdan Chrystyny Łukaszczuk* [w:] *Geografia krain zmyślonych. Wokół kategorii miejsca i przestrzeni w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej*, pod red. W. Kosteckiej i M. Skowery, Warszawa 2016, s. 137-174.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Obraz miasta Środkowoeuropejskiego w twórczości Jurija Andruchowycza* [w:] *Fiatat Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája IV, Eötvös Loránd University*, pod red. Urkom Aleksander, Budapeszt 2016, s. 54-56.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Lwów wieku XX-XXI. Dorastanie i konflikt pokoleń w dobie przemian społecznych i rewolucji (na podstawie „Domu z witrażem” Żanny Słoniowskiej* [w:] „TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych”, 2 (13), 2018 , s. 159-174.
- Kupidura R., *Postkolonialna analiza twórczości Oleksija Czupy* [w:] „Studia Ucrainica Posnaniensia”, 4, 2016, s. 229-237.
- Majer A., *Miasto osobiste* [w:] „Acta Universitatis Lodzianis Folia Sociologica”, t. 36, 2011, s. 17-34.
- Nowacki A., *Przestrzenie sacrum w Trylogii wołyńskiej Wołodymyra Łysa* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia” t. VIII, 2019, s. 109-120.

- Nocuń M., *Zanurzenie w Ukrainie* [w:] „Tygodnik Powszechny”, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/zanurzenie-w-ukrainie-19838>, [22.01.2019].
- Olechowska P., *Ukraina w esejach Tarasa Prochaški, Jurija Andruchowycza, Serhija Żadana* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. III, Warszawa 2015, s. 325-330.
- Olechowska P., *Ukraina w eseistyce Jerzego Stempowskiego i Jewhena Małaniuka* [w:] *Literatura ukraińska w XIX i XX wieku w kontekście europejskim*, pod red. L. Siryk, Lublin 2008.
- Olechowska P., *Ukraina w esejach Tarasa Prochaški, Jurija Andruchowycza, Serhija Żadana* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. III 3, 2015, s.325-331.
- Piekarska M., *Nagroda Angelus 2015 dla Serhija Żadana. „Mój Charków jako idealne średniowieczne miasto”* [w:] <https://wyborcza.pl/1,75410,19043552,nagroda-angelus-2015-dla-serhija-zadana-moj-charkow-jako-idealne.html>, [22.01.2019].
- Poliszczuk J., *Ukraińskie rozstaje. Studia*, Białystok 2015.
- Studenna-Skrukwa M., *Ukraiński Donbas*, Poznań 2014.
- Šul’ga D., *Sergij Żadan: „Vorošilovgrad” ne pripade do duši tim, hto upodobav „Depeš mod”* [w:] <http://kirovograd.rks.kr.ua/daily/kirovograd/2010/9/23/zhadan-voroshlovgrad/> [22.01.2019].
- Tuan Yi-Fu, *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Warszawa 1987.
- Zambrzycka M., *Sakralizacja przestrzeni literackiej. Obraz zaświatów w powieści Walerija Szewczuka *Oko otchłani**, [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. II, 2014, s.343-351.
- Zambrzycka M., *Simvolična topografiâ âk element postkolonial’nogo diskursu v prozi Valeriâ Ševčuka (na prikladî romanu «Tini znikomî»)* [v:] „Literaturoznavstvo” NAN Ukraïni, 2018, s. 119-130.
- Żadan S., *Woroszyłowgrad*, tłum. M. Petryk, Wołowiec 2013.
- Żadan S., *Mezopotamia*, przeł. M. Petryk, Wołowiec 2014.

Tematem artykułu jest analiza trzech aspektów obrazu przestrzeni Wschodniej Ukrainy, zwłaszcza regionu Donbasu i miasta Charkowa w prozie Serhija Żadana w powieściach *Woroszyłowgrad* (2010 r.) i *Mezopotamia* (2014 r.). Przestrzeń Wschodniej Ukrainy jest tożsama z obszarem najistotniejszych wartości kształtujących osobowość człowieka i wpływających na jego autoidentyfikację. Przestrzeń ta to również „miejsce pamięci”, doświadczeń pokoleń, które mają wpływ na teraźniejsze wydarzenia. Poza wymiarem historycznym i aksjologicznym istotny jest również wyobraźniowy aspekt przestrzeni, swoisty zabieg, zastosowany przez autora polegający na ukazywaniu nie tyle realnego miejsca co funkcjonujących o nim wyobrażeń czy wręcz stereotypów.

Słowa kluczowe: Donbas, Charków, wartości, pamięć, stereotypy

**EASTERN UKRAINE AS A SYMBOLIC SPACE
IN SERHIY ZHAN'S PROSE BASED ON THE NOVELS
VOROSHILOVGRAD AND *MESOPOTAMIA***

The subject of the article is an analysis of the three aspects of depicting urban space of Eastern Ukraine, focusing specifically on the Donbass region and the city of Kharkov as depicted in the novels *Voroshilovgrad* (2010) and *Mesopotamia* (2014) by Serhiy Zhadan. The urban space of Eastern Ukraine overlaps with the most important values that shape a person's personality and affect her or his self-identification. The city space is also a "place of memory" and experiences of generations that influence current events. In addition to the historical and axiological dimension, the imaginative aspect of space is also important. This approach is used by the author to describe the urban space as a functioning imagination or stereotypes associated with it as opposed to its realistic depiction.

Key words: Donbass, Kharkov, values, historical awareness, stereotypes.

zgłoszenie artykułu: 09.04.2020
przyjęcie artykułu do druku: 15.05.2020

Олена РУДА¹

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID 0000-0002-3568-55433

Агіологія поетичної збірки Лазаря Барановича *Żywoty świętych* (1670)

Поетична збірка Лазаря Барановича *Żywoty świętych*² має кілька варіантів і дві версії заголовка: *Apollo Chrześcianański opiewa Żywoty świętych* з підзаголовком *Z chwałą ich cnoty / Ucho skłoń z ochoty* та *Żywoty świętych ten Apollo pieje* з підзаголовком *Jak Ci działali / Niech tak każdy dzieje*. Обидва примірники, як зазначено на титульних аркушах, опубліковані у Києво-Печерській лаврі 1670 року. Уже з назви зрозуміло, що в центрі збірки – святі: їх налічується 187 образів, якщо не рахувати Ісуса Христа, Богородицю та ангелів, які є прикладами для інших святих. Мученики, які прийняли в один день однакову кару, представлені одним збірним образом. До таких належать: 1) 20 тис. мучеників, спалених у Нікомидії; 2) вбиті Іродом немовлята; 3) десять мучеників критських; 4) 7 братів-мучеників Макавеїв; 5) 7 юнаків-мучеників Ефеських.

Історичність не входила до пріоритетів Барановича. У деяких віршах він навіть помиляється щодо фактів. Проте історичність і не є визначальною для авторських агіографічних віршів, які дуже далеко відійшли від мартрирологів, синаксарів та богослужбової гімнографічної літератури. У більшості віршів про святих Баранович зосереджується передусім на їхньому типі святости та молитві до них. Іноді прагнення дотепно обіграти котрийсь епізод із життя, ім'я або титул святого переважає опис.

¹ Олена Руда – аспірантка кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, chustepovityra@gmail.com

² Тут і надалі використовується як умовне скорочення.

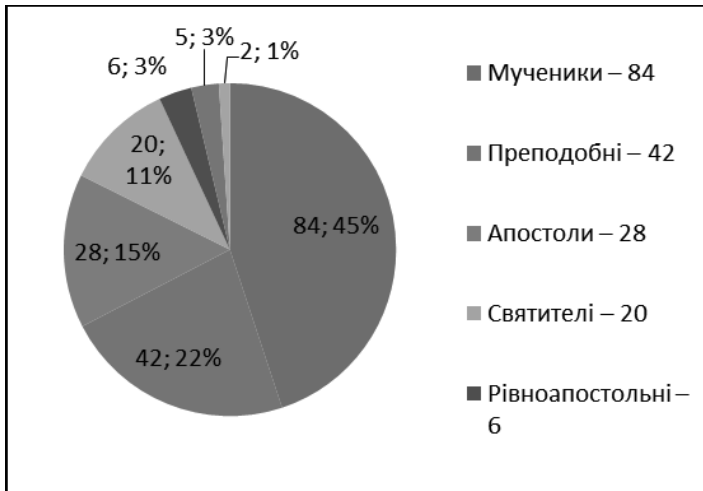


Рис. 1. Святі у збірці *Żywoty świętych* (за ликами святости)

За східною традицією, святих класифікують відповідно до ликів святости: пророки, апостоли, святителі, преподобні, мученики, священномученики, преподобномученики, сповідники, праведники, рівноапостольні, безсрібники, страсотерпці та ін. Лазар Баранович групує святих так: 1) пророки; 2) апостоли; 3) рівноапостольні; 4) пастирі; 5) мученики; 6) мучениці; 7) пустельники, ченці й праведні; 8) печерські отці; 9) черниці й пустельниці. Він, отже, розділяє святих чоловіків і жінок, а також виокремлює національних святих. Крім цього, Баранович не дотримується повністю поділу за ликами святости, адже пастир, пустельник і чернець – це характеристики, а не категорії. Якщо класифікувати образи святих у збірці за ликами, то ось що виходить: *див. рис. 1.*

Майже половина від усіх святих, описаних у збірці, – мученики. Як пише архієпископ Ігор (Ісиченко), в епоху Руїни тип „мученика за єдність” сформували свмч. Йосафат Кунцевич, прп. Атанасій Берестейський та св. Анджей Боболя, які загинули від конфесійної нетолерантності, оскільки вони, попри ворожі погляди, всі троє повторюють і актуалізують муки Христа³, наближаючись так до „трипостасного Бога, єдиного і неподільного”³. Отже, Баранович був свідком того, як з’являлися нові мученики за віру, але про них він не згадує в *Żywotach świętych*, натомість – намагається осмислити феномен мучеництва на прикладах ранньохристиянських святих, які померли за віру.

Зі 187-ми святих, описаних у збірці, лише десять не вшановуються усією Церквою – і Східною, і Західною, решта ж – святі, канонізовані до розколу Церкви. Зі згаданих десяти двоє – києво-печерські святі (Антоній і Феодосій),

³ І. Ісиченко, *Duhovni vimiribarokovogo tekstu: Literaturoznavčì doslidžennâ*, Harkiv 2016.

трое – київські митрополити (Петро, Олексій, Іван), а також святі мученики Борис і Гліб, прп. Авраамій, архимандрит Ростовський, прп. Єфросинія Полоцька, моці якої зберігалися у дальніх (Феодосієвих) печерах, та прп. Параскевія Терновська, моці якої в 1641 році спочили у церкві Трьох Святителів у місті Яси, дідизні Петра Могили, де в 1642 році відбувся помісний собор, на якому затвердили *Православне визнання віри*.

Зрозуміло, що у випадку з київськими митрополитами, князями та печерськими святими має значення їхнє українське походження. Як і Скарга, Баранович виокремлює святих тієї нації, до якої належить. Преподобні Єфросинія і Параскева, очевидно, згадувалися в цей час у зв'язку з перенесенням мощів. Незрозумілою залишається лише поява імені російського святого, прп. Авраамія. Вірш, присвячений йому, – доволі короткий і може пасувати будь-якому святому з іменем Авраамій, оскільки жодних біографічних деталей не містить, натомість Баранович розвиває два біблійні топоси, пов'язані з патріархом Авраамом, – „діти Авраама” та „Авраамове лоно”.

Описаний у вірші Авраамій за свої вчинки може назватися сином біблійного патріарха Авраама й згодом відпочити на його лоні, але які саме це вчинки, невідомо. Схоже, для Барановича це не має значення, йому важливо дотепно витлумачити ім'я святого. Цілком можливо, що в календарі, на який орієнтувався поет, могло не вказуватися звання „архимандрит Ростовський”. Л. Нікітіна пише, що житіє і служба цьому святому вперше трапляється в рукописах з кінця XV ст.⁴ У київському Анфологоні 1619 року⁵ імені прп. Авраамія немає. Його житіє входило до московського Прологу 1643 року, Великих Четьх-Міней митр. Макарія, а також до книги житій свт. Димитрія Туптала⁶.

Отже, згадка в *Żywotach świętych* про російського святого має значення не для аналізу агіології збірки чи суспільно-політичних поглядів автора, а для дослідження джерел його творчості. У Місяцеслові, Анфологоні чи Мінеї, на які орієнтувався Баранович, 29 березня має згадуватися свт. Авраамій, архимандрит Ростовський. Крім того, це ще один приклад, яких у збірці багато, що дотепність авторові важливіша, ніж історичність.

Класифікація святих Барановичем відрізняється від традиційного східного поділу за ликами, зокрема, тим, що він виділяє в окрему групу пастирів, а не святителів⁷. До неї входять двадцять святих (Лазар з Віфанії, Василь Великий, Григорій Богослов, Іоан Золотоустий, Миколай Чудотворець Мирлицький, Амвросій Медіоланський, Спиридон Чудотворець, Папа Римський Сильвестр, Григорій Ниський, Атанасій і Кирило Александрійські, Мелетій Антіохійський,

⁴ L. Nikitina. *Prepodobnyj Avraamij Rostovskij. Pozdnââagiografičeskaâ tradiciâ i gimnografiâ* [v:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 62, SPB 2014, s. 70.

⁵ *Anfologion. Napečatano v Obiteli Obšezitel'skoj Monastyrapečerskago v Kïevě*, Kïiv 1619.

⁶ L. Nikitina, *Op. cit.*, s. 70.

⁷ Ł. Baranowicz, *Apollon Chrześcianański opiewa żywoty świętych. Z chwyłq ich cnoty ucho skłoń z ochoty*, Kïiv 1670, s. 191-231.

Лев Катанський, Митрофан Константинопольський, Тихон Чудотворець, Йоан V Милостивий, Григорій Чудотворець, митрополити київські Петро, Олексій, Йоан), серед яких більшість – святителі і чудотворці, але є і св. Лазар з Віфанії, канонізований як „праведник”. Очевидно, Баранович вибирає універсальніші означення (пастир, пустельник, чернець) замість святителів і преподобних, щоб бути зрозумілим західному читачеві. Більшість пастирів із *Żywotów* (десять) – єпископи, два – архієпископи, три – митрополити, п’ять – патріархи, зовсім немає ієреїв.

Деяким пастирям Баранович присвячує по кілька віршів, найбільше (дев’ять) – св. Лазарю з Віфанії, оскільки це його патрон. Поет називає себе другим Лазарем й проводить аналогію між собою і своїм небесним покровителем, просячи Христа про другу сльозу для себе: першу отримав Лазар. Загалом прохання про дар сліз – одне з найчастіших у збірці. Баранович просить про сльози покаяння і засуджує сміх, якщо його причина – не радість Христові.

Конструюючи ідеальний образ пастиря, чернігівський владика спирається насамперед на Нагірну проповідь⁸. Сіль землі, світло для світу, дерево з добрими і злими плодами, дім на камені і на піску – Нагірна проповідь насичена багатьома глибокими символами, за допомогою яких Христос пояснював, у чому полягає сенс християнина. Баранович щодо пастирів найчастіше використовує лише метафору світла для світу. Так, у вірші про трьох святителів (Василя Великого, Йоана Золотоустого, Григорія Богослова) поет порівнює їх із трикирієм – трисвічником, яким архієрей благословляє людей. Власне саме під час винесення осіяльників (трикирія і дикирія) на початку Архієрейської Божественної Літургії диякон виголошує слова з Нагірної проповіді: „Так нехай світить світло твоє перед людьми, щоб вони бачили добрі твої діла і прославляли Отця нашого, що є на небі, завжди, нині і повсякчас, і на віки вічні” (Мт, 5:16).

Як пастирю стати „світлом для світу”? За Барановичем, кожен святитель досягнув цього у свій спосіб: Григорій Богослов писав християнські вірші, тримався насамперед Бога і правди, а не посади, Миколай Мирликійський – здійснював чудеса й піклувався про ближніх, Амвросій Медіоланський – „годував науками”, Мелетій Антіохійській висвятив гідних єпископів, Йоан Милостивий подав приклад милосердя і поводження з грішми, Григорій Чудотворець показав, яку силу може мати щира молитва. Щодо більшості зі згаданих у збірці святителів Баранович використовує євангельське визначення „*czuły pasterz*” („добрий пастир”) і зауважує, що вони виконали Ісусову настанову і навчати заповідям, і виконувати їх⁹. Причому під навчанням поет має на увазі письменницьку діяльність; він згадує про твори Василя Великого, Йоана Золотоустого, Григорія

⁸ Мт 5-7.

⁹ „Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей, та й людей так навчить, той буде найменшим у Царстві Небеснім; а хто виконає та й навчить, той стане великим у Царстві Небеснім” (Мт, 5:19).

Богослова, Амвросія Медіоланського, Атанасія і Кирила Александрійських і надає їм великого значення.

У вірші про Амвросія Медіоланського Баранович навіть пише, що зараз такого пастиря не відшукати, адже св. Амвросій мав сміливість дорікати римському імператорові Феодосію Великому. На думку Барановича, у „нашому домі”, тобто в Україні, немає порядку через те, що пастирі не хочуть комусь із влади сказати різке слово: „Wstyd nam, Pasterzmi co się nazywamy, / A co Pasterska tego nie patrzymy. / Narazić słowy nie chcemy nikomu, / Stąd o porządek trudno w naszym domu”¹⁰.

Ще один місток, який Баранович вибудовує між минулим і своїм часом – це згадка про аріан. Твори самого Арія майже повністю втрачені. Більшість тез, які приписуються йому, взяті дослідниками з праць опонентів. З упевненістю можна говорити про те, що Арій сприймав Бога Отця і Бога Сина не як іпостасі Трійці, а як Творця і творіння¹¹. Згодом у XVII ст. у Речі Посполитій аріанами почали називати социніан, послідовників руху Фавста Социна, під впливом якого перебували й представники Львівського братства, зокрема Стефан і Лаврентій Зизанії¹². Социніани „заперечували християнське вчення про Трійцю, вважали Христа людиною, яка... заслуговує на божественне вшанування”¹³. Протягом XVII ст. у Польщі вийшло чимало творів на захист социніанського вчення, яке ототожнювалося з аріанством¹⁴.

Очевидно, Баранович, маючи на увазі саме цей сучасний йому рух, згадує про критичне ставлення Отців Церкви до Арія. У вірші про Атанасія та Кирила Александрійських поет пише, що аргументи Атанасія проти аріан актуальні й досі: „I dzisiaj Cerkiew Jego dowodami / Kona aryam jako orężami”¹⁵. Баранович приписує каппадокійським отцям (Василію Великому, Григорію Назіанзину, Григорію Ніському) боротьбу з аріанами, хоча насправді вони виступали проти аномійців, руху Євномія, який представляв крайню точку аріанства¹⁶. Євномія Баранович згадує у вірші про Григорія Ніського. Проте й тут є неточності: поет пише, що святий Григорій, єпископ Ніси, перебував вісім років у вигнанні за оборону християнської віри від аріанства, хоча насправді в його біографії немає такого епізоду¹⁷.

¹⁰ Ł. Baranowicz, *Op. cit.*, s. 213.

¹¹ Dž. Holl. Stūart, *Arij i Nikejsij sobor* [v:] *Učenje i žizn' Rannej Cerkvi*, s. 165.

¹² O. Matkovs'ka, *Īdeĭ Reformacĭi v diāl'nosti L'vĭvs'kogo bratstva* [v:] *L'vĭvs'ke bratstvo: Kul'tura ĭ tradicĭi. Kinec' XVI – perša polovina XVII st.*, L'viv 1996, s. 50.

¹³ *Ibidem*, s. 50.

¹⁴ Детальніше: *Ariane* [v:] *Ėnciklopedičeskij slovar' Brokgauza i Efrona*, t. II, 1890, s. 102-103.

¹⁵ Ł. Baranowicz, *Op. cit.*, s. 218

¹⁶ „Wielka gdy Burza Arianska wstała, / Wielkim Bazyliem Cerkiew od niej cała. / Na Bazyliszta następował śmiele / Wielki Bazyli, wskurał na nim wiele” (Ł. Baranowicz, *Op. cit.*, s. 199), „Nalazł Równego Bazylego sobie, / Grzegorz Kompana, rad był tey Osobie. / Razem Zakonne Ustawy pisali, / Razem przeciwko Aria stawali” (*Ibidem*, s. 200).

¹⁷ „Że od Arian mocno bronił Wiary, / Ósm Lat w wygnaniu cierpiał biad bez miary” (*Ibidem*, s. 216).

Оригінально Баранович пише про Арія у вірші, присвяченому Амвросію Медіоланському. Медіолан – це давня назва італійського міста Мілану, яка перекладається „посеред рівнини”. У збірці можна відшукати чимало прикладів етимологічних дотепів, проте у вірші про Амвросія Баранович бере за основу дотепности не етимологію, а звукову схожість латинського слова „medio” та польського „miód”. Св. Амвросій порівнюється з медом, бо до його вуст бджілки злітаються за солодким медом – його словами, а потім з бджілкою, яка дає християнам солодкий мед, аріанам же – жало. Врешті, Баранович називає Амвросія Небесною Пасікоюю, а наприкінці – каменем, з якого тече мед¹⁸.

Крім віршів про пастирів, аріани згадуються у богородичному циклі (вірш *Maria na Aria*) та у вірші про Антонія Великого, який „w Alexandriej tłumil Ariany, / Powiadał, że ci równi są z roganu”¹⁹. Оскільки аріанство применшувало роль Ісуса Христа у спасінні, то і применшувалася роль Його матері. Баранович дотепно зауважує, що ім’я „Арій” відрізняється від імені „Марія” лише двома літерами, й обіграє це як перевагу Марії над Арієм. Зрозуміло, літерний запис двох імен – це псевдопричина, але Баранович у такий оригінальний спосіб намагається відшукати справжній сенс, чому ж помиляється Арій. Поет апелює до Другого послання апостола Павла до коринтян, в якому є слова „Літера вбиває, Дух же оживляє” (2 Кор. 3: 6). Отже, Арій надавав занадто велике значення розмірковуванням: „Piśmo zabija, że Litera jego / Zabiła: Ducha Ożywającego / Panna nie dała; depce go w imieniu. / MARIA dała Aria zginieniu”²⁰.

Наприкінці збірки, в поетичному циклі про всіх святих, є ще один вірш, присвячений Арію, – *Na przeciwnika świętym, Ariusza*. У ньому Баранович згадує про святителів Петра Александрійського та Миколая Мирликійського й іще раз нагадує пастирям про потребу пильнувати свою отару від таких вовків, як Арій: „I dzisiaj gróžno pastorały macie, / Pasterze, wilków gdy nie wyganiaacie”²¹. Поет порівнює протистояння свт. Петра і Арія з євангельським сюжетом про апостола Павла, який відтяв мечем вухо Малхові, слугі Каяфи: святі мають однакові імена й обоє повстали проти ворогів Христа, тільки Петро Александрійський відтяв не вухо, а язик Арія, тобто заперечив його слова. Проте якщо у Євангеліях Ісус зцілює Малха й застерігає, що „хто за меч береться, той від меча і загине”²², то у вірші Барановича Арію, який порівнюється з Малхом, вибачення немає: „Gniłe z ust jego słowo wychodziło, / Godzien by wszystkie

¹⁸ „Медом зі скелі, або диким медом харчувався Йоан Хреститель” (*Biblejskaà Ènciklopedià*, Moskva 1990, s. 465). У книзі Повторення Закону є також згадка про такий мед: „Він його садовив на висотах землі, і він їв польові врожаї, Він медом із скелі його годував, і оливою з скельного кременя...” (Pwt 32,13).

¹⁹ Ł. Baranowicz, *Op. cit.*, s. 331.

²⁰ *Ibidem*, s. 146.

²¹ *Ibidem*, s. 406.

²² Mt 26,52.

ciało jego zgniło. / Mieczem duchownym jak członek go gniły / Odcieli święci, którym Bóg jest miły”²³.

За допомогою образу одягу, шат Баранович намагається пояснити одноістотність Отця і Сина, яку Арій розумів інакше, ніж прийнято згідно з вченням Церкви: „Ja z Otcem jedno, Słowa Pańskie byli, / Nadwoje szaty jemu nie dzielili”²⁴. Поет проводить аналогію між Арієвим розмежуванням Отця і Сина та епізодом, коли солдати кидали жереб на одяг Ісуса: Арій так само ділить Господній „одяг”, Його Божу і людську природу, тобто так само стає співучасником Христового розп’яття, як і солдати, які кидали жереб.

Ще одна особливість агіології збірки – Баранович виокремлює святих жінок у два розділи: *O świętych męczenniczkach* та *O ss. zakonniczkach i pustelniczkach*, більшість віршів яких основними мотивами та структурою не відрізняються від віршів з аналогічних розділів про святих чоловіків-мучеників, монахів і пустельників. Проте святих жінок у збірці значно менше, ніж чоловіків: зі 187-ми образів – 17 мучениць та 7 черниць і пустельниць, тобто лише 13 %. Хоча, як пише Анн-Марі Пельтьє, дослідниця ролі жінок у християнстві, „жінок, які стали віч-на-віч перед гоніннями й тортурами, було значно більше, ніж чоловіків”²⁵.

Всі описані Барановичем святі жінки зберігали дівицтво й відмовлялися від шлюбу, деякі – навіть ціною власного життя. Баранович використовує топонім sponsa Christi, нареченої Христової. „Mam ja Małzonka innego na Niebie, / Nieporównanie piękniejszy nad siebie”, – звертається Юліана до Елевзія, який хотів примусити її вийти за нього заміж²⁶. Так само у життях Теклі, Харитини, Параскеви, Анастасії, Тетяни, Агафії, Марини та Ксенії сюжет побудовний на відмові одружуватися. Усі, крім Ксенії Римлянки, зазнають мученицької смерті через свій вибір. У віршах про черниць найпоширеніший сюжет – перебування святої в чоловічому монастирі, приховування там своєї статі.

Баранович неодноразово зауважує, що святі жінки не піклувалися про свою зовнішність. Харитина була одягнена в „пурпур власної крові”, Параскева не носила на голові рожевий вінок, оскільки пам’ятала про терновий вінець Христа, і так само не носила браслетів, оскільки пам’ятала про його кайдани, а Тетяна не фарбувалася, тобто не використовувала косметики, оскільки споглядала, як Христос дав себе „розфарбувати гострими пензликами”, тобто розп’ясти. Про те, який вигляд повинна мати жінка-християнка, писали різні Отці Церкви: Григорій Богослов у творі *Про жінок, які люблять прикрашатися*, Йоан Золотоустий – *Про жінок і красу*, Тертуліан – *Про жіночі прикраси*²⁷. Отці апелюють до того, що природна краса є Божим творінням, одруженій

²³ Ł. Baranowicz, *Op. cit.*, s. 406.

²⁴ *Ibidem*, s. 406.

²⁵ А-М. Pel’t’è, *Hristiánstvo ta žínki. Dvadcát’ stolit’ istoriï*, Kiïv 2016, s. 55.

²⁶ Ł. Baranowicz, *Op. cit.*, s. 321.

²⁷ G. I. Šimanskij, *Hristianskaâ dobrodetel’ celomodriâ i čistoty po učeniï svâtyh Otcov i podvižnikov Cerkvi*, Moskva 1997, s. 480.

жінці не слід прагнути подобатися комусь, крім чоловіка, прикрашання забирає час, який можна було б використати для духовного вдосконалення. Баранович же вимірює цінність будь-якого явища, в тому числі й використання косметики, його співмірністю із Христовою жертвою. Це співзвучно з Тертуліаном: „Якщо вже пишатися своїм тілом, то хіба що тоді, коли воно приймає муки за Христа”²⁸. Водночас інших жінок поет не закликає наслідувати святих мучениць.

Баранович не ігнорує жіночності. У богородичному циклі він детально описує, як Марія сповивала Немовлятко Ісуса, годувала Його своїм молоком і відчувала за Нього тривогу. У вірші про святу Катерину поет уточнює, що вона прийняла мученицьку смерть не просто за Христа, а за Христа, який ссав молоко. За переданням, коли Катерині відтяли голову, з неї потекла не кров, а молоко. Тож Баранович на основі спільного поняття – молока – об’єднує два церковні наративи – різдвяний та мученицький. Цей самий прийом він використовує і у вірші про мч. Варвару: „Dla Tego, który piersi ssał Panieńskie, / I swoje piersi utracą męczeńskie”²⁹. Те, що Ісус ссав грудне молоко, – ознака Його людської природи. Як Бог принизився, ставши людиною, так людина звеличується, прийнявши мученицьку смерть, і обожествляється – істина, яку Баранович передає через різдвяно-мученицькі аналогії.

У збірці майже немає прикладів християнського подружжя. Деякі Отці Церкви писали про рівність обох покликань – шлюбу і монашества, проте більшість таки ставила монашество вище, зокрема Йоан Золотоустий (*Про дівцтво*), Августин Блаженний (*Вартість подружжя*), Амвросій Медіоланський. Баранович також називає монашество ангельським життям. У вірші про Антонія Великого він нагадує про поради відомого пустельника: монахи мають багато молитися, чувати, дотримуватися посту, зберігати лагідність, убогість, покору, чистоту, давати милостиню³⁰. Яким має бути християнське подружжя, поет пише лише у вірші про Ксенофонта та його родину: „Szczęśliwy, komu da Bog sną żonę, / I dzieci niebu snotą sporządzone”³¹. Одруження Ксенофонта – добре, оскільки воно принесло всім членам родини спасіння. Поет порівнює його родину з Авраамом і Сарою: і те, і те подружжя мало віру в Бога. Спасіння дітей Ксенофонта пояснюється тим, що вони були слухняними батьку. У збірці є ще вірш про подружжя мучеників Терентія та Неоніли, але він доволі короткий і містить лише опис мук і молитовне звернення, без роздумів про покликання.

Отже, загалом у збірці переважають за ликом святости – мученики, за статтю – чоловіки, майже всі згадані святі вшановуються обома церквами – Східною і Західною, географічно – це святі, які мешкали у Візантії, в Римській імперії та на Близькому Сході. Баранович ідеалізує монашество і вважає його

²⁸ Ł. Baranowicz, *Op. cit.*, s. 77.

²⁹ *Ibidem*, s. 319.

³⁰ *Ibidem*, s. 331.

³¹ *Ibidem*, s. 342.

найдосконалішим типом святости. У віршах про пастирів поет схвалює їхню суспільно-політичну активність та просвітницьку діяльність. Ідеальний пастир, за Барановичем, має, як і написано в Нагірній проповіді, сам виконувати всі заповіді й вчити інших цього.

ЛІТЕРАТУРА

- Anfologion*. Napečatano v Obiteli Obšežitel'skoj Monastyrapečerskago v Kievě, 1619.
- Ariane* [v:] *Ėnciklopedičeskij slovar' Brokgauza i Efrona*, t. II, 1890.
- Baranowicz Ł., *Apollo Chrześciański opiewa żywoty świętych. Z chwylą ich cnoty ucho skłoń z ochoty*, Kiïv 1670.
- Biblejskaâ Ėnciklopediâ*, Moskva 1990.
- Ėsičenko Ī., *Duhovni vimiribarokovogo tekstu: Literaturoznavčï doslidžennâ*, Harkiv 2016.
- Kinec' XVI – perša polovina XVII st.*, L'viv 1996.
- Matkovs'ka O., *Ėdei Reformacii v diâl'nosti L'vivs'kogo bratstva* [v:] *L'vivs'ke bratstvo: Kul'tura i tradicii*. Moskva 1997.
- Nikitina L., *Prepodobnyj Avraamij Rostovskij. Pozdnââagiografičeskaâ tradiciâ i gimnografiâ* [v:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 62, SPB 2014.
- Pel'tê A-M., *Hristiânstvo ta žinki. Dvadcat' stolit' istorii*, Kiïv 2016.
- Šimanskij G. I., *Hristianskaâ dobrodetel' celomodriâ i čistoty po učenii svätých Otcov i podvižnikov Cerkvi*, Stûart Dž. Holl, *Arij i Nikejsij sobor* [v:] *Učenie i žizn' Rannej Cerkvi*, Novosibirsk 2000.

Мета статті – аналіз агіології поетичної збірки Лазаря Барановича *Żywoty świętych* (1670). Це передбачає вирішення таких завдань: 1) підрахунок святих, які згадуються в збірці; 2) визначення, до якого лику/церкви/епохи/місця шанування вони належать; 3) якою мірою в агіографічних віршах відображено біографічну інформацію; 4) авторське бачення різних типів святости; 5) їхня актуальність для України XVII ст. Отримані в статті результати насамперед свідчать про те, чим для Барановича була святість, а також про його погляди на покликання до монашества і сімейного життя, вони допомагають реконструювати ідеальний образ пастиря, жінки-християнки та ін.

Ключові слова: агіологія, Лазар Баранович, барокова поезія, агіографічний вірш, святість.

HAGIOLOGY IN LAZAR BARANOVYCH'S POETRY COLLECTION *ŻYWOTY ŚWIĘTYCH* (1670)

The purpose of the article is the analysis of hagiology in Lazar Baranovych's poetry collection entitled *Żywoty świętych* (1670). This includes the fulfilment of such tasks: 1) To enumerate the saints mentioned in the poetry collection; 2) To determine to which church/epoch/place of worship or order of sainthood they belong; 3) To determine how

full the saints' details of biography are reflected in the poetry collection mentioned above; 4) To understand Lazar Baranovych's view on the topic of different kinds of sainthood clearly; 5) To measure the actuality of his views given the context of the 18th century Ukraine. The results of the research are shared in the given article, showing how exactly Lazar Baranovych defined for himself the concept of the sainthood at the first place. They also tell us about his views on the call for monkhood and family life and help us to reconstruct the images of the ideal spiritual shepherd, female Christian etc.

Key words: hagiology, Lazar Baranovych, Baroque poetry, hagiographic verse, sainthood.

złogosenie artykułu: 15.01.2020

przyjęcie artykułu do druku: 19.05.2020

Oksana BORYS¹

Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0001-9469-9825

Aleksandra SAMADOWA²

Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0003-0109-3125

Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej z okazji Jubileuszu 65-lecia Katedry Ukrainistyki UW „Dziedzictwo chrześcijańskie Polaków i Ukraińców – słowo, sztuka”

W dniach 28-29 maja 2018 roku w Warszawie odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa z okazji Jubileuszu 65-lecia Katedry Ukrainistyki UW „Dziedzictwo chrześcijańskie Polaków i Ukraińców – słowo, sztuka”, pod patronatem JE Ambasadora Ukrainy w Polsce Andrija Deszczyci, JM Rektora UW Marcina Pałysa oraz Dziekana Wydziału Lingwistyki Stosowanej Sambora Gruczy. W salach reprezentacyjnych Pałacu Kazimierzowskiego UW spotkali się uczeni z Polski, Ukrainy oraz Czech. Obrady zostały zaplanowane w 11 panelach dyskusyjnych³. Poprzedziła je ekumeniczna Msza św. w Cerkwi greckokatolickiej pw. Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy i św. Jozafata biskupa i męczennika, odprawiona w intencji Katedry Ukrainistyki UW oraz uczestników jubileuszowego spotkania.

Konferencję otworzyła dr hab. Irena Mytnik, Kierownik Katedry Ukrainistyki. Następnie głos zabrali goście honorowi. Jako pierwsza wystąpiła dr hab. Svitlana Romaniuk, Prodziekan ds. Studenckich Wydziału Lingwistyki Stosowanej, która

¹ Oksana Borys – językoznawca, wykładowca w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, o.borys@uw.edu.pl.

² Aleksandra Samadowa – językoznawca, wykładowca w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, aj.lewicka@uw.edu.pl.

³ Część wygłoszonych referatów została opublikowana w „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019.

w imieniu prof. Sambora Gruczy, Dziekana WLS, skierowała słowa uznania do pracowników KU za ich wkład w rozwój studiów ukrainistycznych. Następnie głos zabrał JE Ambasador Ukrainy w Polsce Andrij Deszczycia, który pogratulował Kierownikowi KU i wszystkim pracownikom wytrwałości w szerzeniu wiedzy o Ukrainie w Polsce, podkreślił również rolę takich działań w obliczu wyzwań politycznych i historycznych w XXI wieku, prowadzących do podnoszenia świadomości społecznej na temat Ukrainy.

Po wystąpieniach gości honorowych rozpoczęła się sesja plenarna moderowana przez dr Paulinę Olechowską, Zastępcę Kierownika KU UW. Jako pierwsza głos zabrała dr hab. Irena Mytnik, która w wystąpieniu *65-lecie Warszawskiej Ukrainistyki* przedstawiła historię powstania i rozwoju Katedry Ukrainistyki UW. Omówiła wkład ośrodka warszawskiego w rozwój badań ukrainistycznych w Polsce i kształcenie kolejnych pokoleń specjalistów z zakresu języka, kultury i literatury ukraińskiej⁴. Wiele uwagi poświęciła osobom, które przez lata tworzyły warszawską ukrainistykę. Jako drugi wystąpił prof. Stefan Kozak. W referacie *Misyjne dzieło Cyryla i Metodego na Rusi-Ukrainie*⁵ przybliżył słuchaczom rolę spuścizny chrystianizacyjnej Cyryla i Metodego w dziejach Rusi. Ostatnim prelegentem tej sesji był ks. prof. Michał Janocha, biskup pomocniczy Archidiecezji Warszawskiej, który w referacie

⁴ Por. I. Mytnik, *Jubileusz 65-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 6, Warszawa 2018, s. 17-28; Idem, *Nasza Ukrainistyka [w:] 65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018, s. 11-41; *65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018. Por. również inne prace poświęcone działalności naukowo-organizacyjnej i dydaktycznej Katedry Ukrainistyki UW oraz metodyce nauczanych dyscyplin: I. Mytnik, *Działalność naukowa i dydaktyczno-organizacyjna Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, „Etnos i kultura”, nr 10-11, Івано-Франківськ 2014, s. 142-149; Idem, *Warszawska ukrainistyka – wczoraj i dziś*, „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 3, 2015, s. 15-20,

a także I. Kononenko, I. Mytnik, *Izučenie ukraińskogo, russkogo i anglijskogo žykov na kafedre ukrainistiki Varšavskogouniversiteta [v:] Fiologičeskoe obrazovanie v sovremennyh issledovaniih: lingvističeskij i metodičeskijaspekty*, M. Ruseckaâ (red.), Moskva 2017, s. 350-354; I. Kononenko, I. Mitnik, S. Romanûk, *Rozvitok movnih kompetencij studentiv na kafedri Ukraïnistiki Varšavs'kogo unïversitetu [v:] Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika. Language in Society: Semantics, Syntax, Pragmatics*, za red. G. Macûk, Ī. Mitnik, Warszawa–Lwów–Monachium 2019, s. 43-56; G. Macûk, Ī. Mitnik, *Dinamika komunikativnoï kompetentnosti fahivcâ-ukraïnistâ v kontekstï vimog sučasnogo sociokul'turnogo i političnogo seredoviš Ukraïni ta Pol'si [v:] IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik “Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht”*, O. Novikova, U. Schweier (ed.), München 2019, s. 101-110; I. Mitnik, *Sertifikacijnij ispit z ukraińs'koï movi na rivni C1 u Varšavs'komu unïversiteti [v:] The 5th International conference “Science and society – Methods and problems of practical application”* (August 15, 2018), L. Koenig (ed), Vancouver 2018, s. 28-35; Idem, *Vikladannâ ukraińs'koï movi prava na kafedri ukraiństiki Varšavs'kogo unïversitetu*, “Teoriâ i praktika vikladannâ ukraińs'koï movi âk inozemnoi”, vip. 13, 2018, s. 60-68; Idem, *Z problematyki nauczania ukraińskiego języka prava w środowisku polskojęzycznym*” (w druku).

⁵ S. Kozak, *Dzieło misyjne Cyryla i Metodego na Rusi-Ukrainie [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 77-84.*

Metropolita Andrzej Szeptycki i jego związki ze sztuką ukraińską i polską przedstawił kulturotwórczą rolę działalności metropolity Andrzeja Szeptyckiego, związaną m. in. z ochroną zabytków i dzieł sztuki. Po zakończeniu obrad sesji plenarnej uczestnicy udali się na posiedzenia panelowe.

Pierwszy panel *Sacrum w literaturze I* odbywał się w Sali Senatu Pałacu Kazimierzowskiego i był poświęcony problematyce *sacrum* w literaturze twórców dawniejszych i współczesnych. Moderatorami byli prof. Walentyna Sobol (UW) i prof. Stepan Chorob (Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. W. Stefanyka). Jako pierwszy głos zabrał prof. Roman Hołod (Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. W. Stefanyka). W wystąpieniu *Франко і Церква (Чи всі дороги ведуть до Храму?)* przedstawił stosunek ukraińskiego wieszca Iwana Franki do Cerkwi. Następnie prof. Stepan Chorob (Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. W. Stefanyka)⁶ w referacie *Кореляція категорії sacrum у драматургії Григора Лушницького* przybliżył pojęcie *sacrum* w zewnętrznej i wewnętrznej strukturze twórczości dramaturga, Hryhora Łuźnickiego, omówił tradycję tworzenia literatury religijnej w kontekście duchowo-kulturowym. Kolejnym prelegentem była prof. Ludmiła Siryk (Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej), która wystąpiła z referatem *Християнська традиція в українській поезії класицистичного типу*. Prof. Walentyna Sobol (UW) w odczycie *Олександр Кошиць (1875-1944) – вихованець Київської Духовної Академії* przybliżyła twórczość Ołeksandra Koszycia, wybitnego ukraińskiego kompozytora i dyrygenta, jego losy emigracyjne i dorobek z zakresu aranżacji tradycyjnych ukraińskich pieśni ludowych i kompozycji sakralnych. Następnie wystąpiła dr hab. Lidia Stefanowska z tematem *Концепція ПРАСЛОВА в поезії Б. І. Антонюча*, omawiając stosunek poety do idei prასłowa. Dr Anna Choma-Suwała (Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej) w referacie *Sacrum w Czechowiczowskich tłumaczeniach poezji Pawła Tyczyny* przedstawiła sposób, w jaki Józef Czechowicz przełożył ponad dwadzieścia utworów ukraińskiego poety, skupiając się na zachowaniu charakterystycznego *klarnetyzmu*. Zwróciła uwagę na przyczynę translatorskich wyborów lubelskiego poety oraz dobór strategii tłumaczeniowych. Dr Natalia Piddubna (Charkowski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. H. Skoworody), w odczycie *Біблійність як чинник інтертекстуральності в его-текстах Тараса Шевченка*, omówiła ścisły związek między religijnym i językowym obrazem świata odzwierciedlonym w twórczości T. Szewczenki. Jako ostatnia wystąpiła dr Paulina Olechowska (UW) z referatem *Sacrum w prozie Oksany Zabużko*. Obrady panelu zakończyła dyskusja.

Równolegle, w Sali im. J. Brudzińskiego Pałacu Kazimierzowskiego, odbywały się obrady w panelu *Sacrum w języku*. Jego moderatorami byli dr hab. Switłana Romaniuk (UW) i prof. Marian Skab (Czerniowiecki Uniwersytet Narodowy im. J. Fed'kowycza). Jako pierwszy głos zabrał prof. Witalij Kononenko

⁶ C. Horob, *Korelaciâ kategorii sacrum u dramaturgii Grigora Lużnic'kogo* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 49-60.

(Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. W. Stefanyka). W referacie *Християнські цінності в мовно-естетичній реценції Василя Стефаника* przedstawił on językowo-estetyczne zasady rozumienia wartości chrześcijańskich przez bohaterów nowel Wasyla Stefanyka. Prof. Nina Danyliuk (Wschodnioeuropejski Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki) wygłosiła odczyt *Християнські слова-символи у текстах українських народних пісень*, w którym omówiła wybrane leksemy – symbole, występujące w twórczości ludowej, głównie w kontekstach obrzędowych. Prof. Lidia Hnatiuk (Kijowski Narodowy Uniwersytet im. T. Szewczenki) w referacie *Християнська духовність в осмисленні Григорія Сковороди: лінгвістичний вимір* przeprowadziła analizę koncepcji „dwóch natur” i jej wpływ na „trzy światy” w filozofii H. Skoworody w kontekście języka jako narzędzia poznania „widzialnego” i „niewidzialnego”, zaprezentowała gry słowne i zestawienia zaproponowane przez filozofa, które miały ułatwić zrozumienie istoty m.in. Pisma Świętego. Jako kolejny zabrał głos prof. Wasyl Greszczuk (Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. W. Stefanyka). W referacie *Словотвірне гніздо з вершиною Христос у мовній картині світу українців*, na przykładzie gniazda słowotwórczego zbudowanego wokół centrum *Chrystus*, przeanalizował on rolę słowotwórstwa w formowaniu językowego obrazu świata Ukraińców. Dr hab. Robert K. Zawadzki (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie) wystąpił z odczytem *Kraj, wiara i język Rusinów w wykładzie Jana ze Stobnicy (1470-1519)*, który dotyczył fragmentu naukowej dysertacji kosmograficznej *Introductio in Ptolemaei cosmographiam cum longitudinibus et latitudinibus regionum et civitatum celebriorum* Jana ze Stobnicy, zawierającej obszerny passus opisujący ówczesną Ruś. Z kolei prof. Ewa Wolnicz-Pawłowska (UW) w referacie *Spuścizna chrześcijańska w imionach Polaków i Ukraińców. Przegląd problemów interpretacyjnych w antroponomastyce* poruszyła problemy dotyczące nazewnictwa osobowego Polaków i Ukraińców, tj. imion, nazwisk, przydomków i przezwisk proveniencji chrześcijańskiej. Ostatnim zaplanowanym w tej sesji wystąpieniem był referat prof. Zoriany Kupczyńskiej (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki): *Християнські імена як твірні основи архаїчної ойконімії України*, poświęcony imionom chrześcijańskim motywującym archaiczne ojkonimy ukraińskie.

Jednocześnie odbywały się prace w panelu *Religia i kultura*. Jego moderatorami były prof. Hałyna Maciuk (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki) oraz dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk (UW). Jako pierwszy głos zabrał hieronmich Dmytrij Frankiw z odczytem *Еклезіологічна ідентичність і культурне різноманіття Помісних Православних церков: від етнофілетизму до христоцентризму*. Omówił w nim zagadnienie eklezjologicznej tożsamości oraz kulturowej różnorodności w cerkwiach lokalnych. Przedstawił postawy wahające się od skrajnego etnofiletizmu do chrystocentryzmu. Następnie wystąpiła dr hab. Irena Mytnik (UW). W referacie *Tradycja modlitwy Jezusowej w duchowości wschodniej i zachodniej*⁷

⁷ I. Mytnik, *Modlitwa Jezusowa jako dziedzictwo duchowe Polaków i Ukraińców* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 97-108.

przedstawiła źródła powstania tej wyjątkowej modlitwy i historię jej rozwoju, ukazując ją jako wspólne dziedzictwo duchowe chrześcijan Wschodu i Zachodu, w tym Polaków i Ukraińców. Prof. Hałyna Maciuk (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki) w odczycie *Церква в українській державі: про що мовчали архіви?* omówiła dokumenty archiwalne, dotyczące funkcjonowania Cerkwi ukraińskiej⁸. Następnie dr Irena Wodzianowska (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) w referacie *Wystrój wewnątrz cerkwi greckokatolickich w XVIII wieku na Braclawszczyźnie* przybliżyła zarówno wschodnie, jak i zachodnie wzorce architektoniczne cerkwi greckokatolickich regionu braclawskiego oraz sposoby ich przebudowywania i wyposażania. Jako ostatnia w panelu głos zabrała dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk (UW). W wystąpieniu *Tendencje rozwoju współczesnej ikony ukraińskiej* przedstawiła dorobek współczesnych ikonopisarzy z Ukrainy⁹.

Po przerwie obiadowej panel *Sacrum w literaturze II* moderowały prof. Ludmiła Siryk (Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej) oraz dr hab. Lidia Stefanowska (UW). Jako pierwszy wystąpił dr Albert Nowacki (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II). W referacie *Przestrzenie sacrum w „wołyńskiej” twórczości Wołodymyry Lysa*¹⁰ przedstawił stosunek pisarza do sacrum i środki wykorzystywane do ukazania przeżyć duchowych bohaterów. Hałyna Żukowska (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. T. Szewczenki), w referacie *Сфера sacrum в художньому дискурсі Марії Матіос*¹¹, zaprezentowała wyniki analizy cech interpretacji artystycznej uniwersalnych i jednocześnie sakralnych obrazów – symboli: ziemi, wody, ognia, słońca i in. w twórczości Marii Matios. Wykazała, że w prozie Matios nabierają one wyraźnego aksjologicznego i estetycznego zabarwienia, że funkcjonalne obciążenie sfery sacrum jest modelowane w stylu etniczno-narodowego kolorytu, w którym przeplatają się ze sobą chrześcijaństwo i pogaństwo, uniwersalizm i tradycjonalizm. Z kolei dr Łarysa Jołkina (Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Drahomanowa) w odczycie *Язичницький світ очима християнина: фокалізація*

⁸ G. Maciuk, *Pravoslavizaciâ âk suspil'nij fenomen takategoriâ istoričnoï sociolingvistiky* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 23-33.

⁹ K. Jakubowska-Krawczyk, *Od ikony ludowej do abstrakcji* [w:] *Nowa ikona*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, M. Sory, Warszawa 2018, s. 41-44, a także K. Jakubowska-Krawczyk, *Wymiar społeczno-polityczny współczesnej ukraińskiej sztuki sakralnej* [w:] *Ukrainistyka: mynulosť, pryztomnosť, budoucnosť III. Literatura a kultura*, Brno 2015, s. 567-574; K. Jakubowska-Krawczyk, *Das Leiden in der modernen ukrainischen Sakralkunst. Gesellschaftlicher Kontext* [w:] *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*, O. Novikova, P. Hilkes, U. Schweier (ed.), Monachium 2016; K. Jakubowska-Krawczyk, *Das Werk von Serhij Radkevych – Dialog eines modernen Kunstlers mit der Tradition* [w:] *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*, O. Novikova, P. Hilkes, U. Schweier (ed.), München – Berlin 2015, s. 578-584.

¹⁰ A. Nowacki, *Przestrzenie sacrum w „Trylogii wołyńskiej” Wołodymyry Lysa* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 109-120.

¹¹ G. Żukovs'ka, *Sfera sacrum u hudožn'omu diskursi Marii Matios* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 185-200.

часопростору в повісті Р. Володимира „Андрій Первозванний” przedstawiła analizę chronotopu powieści, jej struktury, która pozwoliła na odtworzenie szcze-gólnego związku między autorem, narratorem i bohaterem tekstu. Następnie doc. dr Tetiana Szadrina (Zaporoski Państwowy Uniwersytet Medyczny). W referacie *Національна ідентичність як сфера сакрального у творчості канадських авторів українського походження*¹² omówiła systemy wartości, które określają święty wymiar społeczno-kulturowego doświadczenia ludzi. Na przykładzie pism autorów kanadyjskich pochodzenia ukraińskiego przeanalizowała przestrzeń oso-bowej istoty jednostki, determinowaną przez wyższe wartości duchowe stworzone przez jej własny naród.

Równolegle odbywały się obrady panelu *Язык религии в перспективе истори-ческой*, któremu przewodniczyli dr hab. Iryna Kononenko (UW) oraz prof. Wasyl Greszczuk (Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. W. Stefanyka). Jako pierwsza wystąpiła doc. dr Lubow Ostasz (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki) z referatem *Давні християнські імена в українських прізвищах*, w którym przed-stawiła m. in. proces asymilacji dawnych imion chrześcijańskich na ukraińskim gruncie językowym. Następnie została zaprezentowana praca dr Iryny Dudko i dr Łarysy Marczyło (Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Drahomanowa): *До питання про вживання діслівних форм у Пересопницькому Євангелії 1556-1561 рр.* Przedstawiono w niej wyniki analizy form czasownikowych występujących w języku Ewangeliarza Peresopnickiego, w kontekście zmian historycznych, zachodzących w języku ukraińskim. Dr Oksana Nika (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. T. Szewczenki) w odczuciu *Українське проповідництво XVII ст. і Петро Скарга: лінгвотекстологічний аспект* zwróciła szczególną uwagę na rękopis *Книга третя каза(н)я розныє*. Przedstawiła swoje spostrzeżenia dotyczące jego datowania, struk-tury i treści kazań oraz zestawienie z tekstami Piotra Skargi, a także podobieństwa i różnice wynikające z przekładu. Następnie dr Hałyna Najenko wygłosiła referat *Теологічні тексти у формуванні українського наукового дискурсу II половини XVII століття (на прикладі „Науки о тайнъ с(т): покааніа” 1671р.)*. Omówiła w nim kognitywno-dyskursywne wymiary struktury traktatu, m. in. elementy wyka-zujące podobieństwo do dyskursu akademickiego (m.in. złożona segmentacja, opra-cowanie niejednorodnych markerów intertekstualności i in.). Wzajemne wpływy w zakresie układania kazań w przestrzeni polsko-ukraińskiej przedstawiła dr Oksana Suchowij (Kijowski Narodowy Uniwersytet im. T. Szewczenki) w wystąpieniu *Польсько-українська інтерференція в урочисто-святочних казаннях Варлаама Ясинського*. Na przykładzie rękopisu zbioru kazań Warlaama Jasińskiego wyjaśniła wpływ polszczyzny na język staroukraiński w zakresie zapożyczeń, form czasowni-kowych, konstrukcji syntaktycznych i in., szczególnie w sferze cerkiewno-religijnej. W referacie *Мовний вияв сакрального у творах Григора Тютюнника* dr Hanna

¹² T. Šadrina, *Nacional'na identičnist' âk sferasakral'nogo u tvorah kanads'kih avtoriv ukraïns'kogo pohodžennâ* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 149-160.

Zwiahina (Zaporoski Państwowy Uniwersytet Medyczny) przedstawiła sposób, w jaki Hryhir Tiutiunyk oddawał w swoich utworach sakralność.

Obradom panelu szóstego *Język religijny i socjym* przewodniczyła prof. Hałyna Maciuk (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki). Pierwsze wystąpienie *Біблійний інтертекст в сучасному українському мовопросторі* wygłosiła prof. Ała Archanhelska we współautorstwie z dr Radaną Merzową (Uniwersytet Palackiego w Ołomuńcu). Prelegentka przedstawiła Biblię jako system poglądów na świat, które współcześnie poddawane są interpretacji, motywy i mikroteksty biblijne jako „teksty w tekście”, ich wymiar intertekstualny i sposoby transformacji tychże w tekstach autorskich. Następnie dr Olga Petryszyna (Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. W. Hnatiuka) w referacie *Антитеза як лексико-стилістичне вираження діалектики буття в релігійному дискурсі* przeanalizowała cechy charakterystyczne antytezy jako figury retorycznej na podstawie kazań cerkiewnych, tekstów ojców kościoła i modlitw. W przeprowadzonej analizie wykazała, że antyteza w dyskursie religijnym poszerza granice rozumienia świata i odkrywa przed wierzącymi nowe możliwości poznania danej koncepcji w całości, bądź jej fragmentów. Z kolei w wystąpieniu *Конфесійна приналежність та мова – складові культурно-національної ідентичності мешканців Івано-Франківська (д. Станиславова)* dr Olena Pelechata (Narodowy Uniwersytet Przykarpacki im. W. Stefanyka) przeprowadziła analizę pojęcia samoidentyfikacji mieszkańców regionów pogranicza na podstawie badań terenowych przeprowadzonych w 2017 roku z udziałem użytkowników języka polskiego starszego pokolenia z Iwano Frankiwska. Podkreśliła, że jednym z najważniejszych wskaźników adaptacji mieszkańców pogranicza są język i religia. Wskazała też czynniki wpływające na zanik diaspory polskiej w tym regionie. Ostatnią prelegentką panelu była dr Iryna Braha (Sumski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. A. Makarenki), która wystąpiła z referatem *Як молодші школярі-білінгви листи Святому Миколаю писали (соціолінгвістичний аналіз)*. Przedstawiła w nim wyniki badań socjolingwistycznych przeprowadzonych wśród najmłodszych bilingwalnych uczniów szkoły podstawowej w Sumach. Określiła podstawowe typy błędów popełnianych przez uczniów, scharakteryzowała zjawiska interferencji, przełączania i mieszania kodów przez dzieci.

Moderatorami panelu pt. *Bogactwo języka religijnego* były prof. Marija Skab (Czerniowiecki Uniwersytet Narodowy im. J. Fed'kowycza) oraz dr hab. Irena Mytnik (UW). Referat *Біблійна фразеологія української мови і українські переклади Святого Письма* wygłosił prof. Marian Skab (Czerniowiecki Uniwersytet Narodowy im. J. Fed'kowycza). Omówił w nim biblizmy ukraińskie oraz różnice w ukraińskich przekładach Pisma Świętego. Dr Marija Fenko (Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki) w referacie *Дискурсивно-когнітивна синергетика сакральної фразеології* przedstawiła zagadnienie synergii w słowie i we frazeologii, przedstawiła związek między magią słowa a jej odzwierciedleniem w światopoglądzie narodowym, duchowości i innych elementach kultury etnicznej.

Zwróciła uwagę na nowoczesne kierunki w badaniach frazeologii. Z odczytem *Етимологічне поле сакральної фразеології у західнополіському мовному континенті* wystąpiła dr Zoriana Maciuk (Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki), omawiając sakralne mikrokonteksty (frazeologię sakralną) Polesia Zachodniego, w których odbijają się m. in. wierzenia i system tabu miejscowych mieszkańców. Jako ostatnia wystąpiła dr Uliana Chołod (Uniwersytet Palackiego w Ołomuńcu) z referatem *Особливості вживання біблійних паремій у текстах української постмодерної літератури*. Omówiła w nim biblijne słowa skrzydlate jako system poglądów na świat i naturę ludzką, na podstawie wybranych tekstów postmodernistycznej literatury ukraińskiej.

Po zakończonych obradach panelowych wieczór uświetnił występ chóru ukraińskiego *Żurawie*.

Drugi dzień konferencyjny rozpoczął się od *Panelu młodych naukowców*, którego moderatorami były mgr Aleksandra Samadowa (UW) i mgr Marta Saniewska (UW). Jako pierwsza wystąpiła Magdalena Kotowska (UW) z referatem *Wiara na pograniczu, czyli Ukraina pomiędzy rosyjskim prawosławiem i polskim katolicyzmem*, omawiając sytuację religijną na Ukrainie na podstawie przeprowadzonych badań statystycznych. Następnie mgr Magdalena Jeż (UW) w referacie *Християнські терміни в українській та польській мовах – загальна лінгвістична характеристика* przedstawiła analizę terminów chrześcijańskich w języku polskim i ukraińskim. Mgr Aleksandra Samadowa (UW) zaprezentowała wyniki swoich badań w wystąpieniu *Biblijne frazeologizmy z komponentem nazywającym jedzenie w języku polskim i ukraińskim*. Kateryna Hutsuliak (UW) w odczycie „*Недругоряна мова*” та „*Маячки, що змінюють міста*”: *лінгвістичний аналіз статей „Українського тижня*” zaprezentowała lingwistyczną analizę tekstów tygodnika *Ukraiński Tydzień*, z uwzględnieniem leksyki nacechowanej emocjonalnie. Mgr Marta Koziątek (UW) w prezentacji *Miłość jako sacrum* przeprowadziła analizę relacji międzyludzkich w książce-reportażu *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety* Swietłany Aleksijewicz oraz w zbiorze nowel *Pożegnanie z Marią* Tadeusza Borowskiego. Mgr Zuzanna Wośko (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) wystąpiła z referatem *Aluzje biblijne i motywy chrześcijańskie w książce „Священна книга гоповідань” Pawła Korobczuka*, ukazując odwołania religijne, zawarte w zbiorze opowiadań groteskowych, m.in. w płaszczyźnie językowej i kulturowej. Następnie mgr Marta Saniewska (UW) w wystąpieniu *Тлумачення текстів о тематиче сакралней – проблеми і wyzwання* omówiła najczęściej napotymane trudności w procesie tłumaczenia polskich i ukraińskich dokumentów o tematyce sakralnej. Khrystyna Depko (Uniwersytet Warszawski) przedstawiła referat *Semantyka frazeologizmów z komponentem siedmiu grzechów głównych w języku ukraińskim*. Referat *Filip Orlik i jego творчість* autorstwa mgr Dawida Bzorka został odczytany przez prof. Walentyne Sobol. Jako ostatni wystąpił Andrij Masłows’kyj z odczytem *Система образів в українських колядках (астральні образи та символи, образи християнських святих, образ родини)*, w którym omówił obrazy językowe w kolędach ukraińskich.

Równolegle odbywały się posiedzenia panelowe, podczas których przedstawiano również prace uczestników zaocznych. W panelu *Sacrum w literaturze I*, moderowanym przez dr Katarzynę Jakubowską-Krawczyk (UW), jako pierwszy został odczytany referat dr Oksany Pojdy (Winnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Kociubińskiego) *Концепт культурної ідентичності як невід'ємна складова української ментальності у малій прозі Олекси Стороженка*. Przedstawiono w nim różne definicje pojęcia *koncept*, w tym *koncept kulturowy*, a następnie – w oparciu o prozę Ołeksy Storożenki – cechy kulturowej identyfikacji Ukraińców. Następnie zaprezentowano studium dr Inny Jurowej (Narodowa Akademia Muzyczna im. Piotra Czajkowskiego w Kijowie) *Специфіка реалізації християнської традиції у творчості Ю. Клена та І. Костецького*, w którym opisane zostały różnice w literackiej realizacji tematu chrześcijaństwa przez J. Klęna i I. Kosteckiego. Jako ostatni odczytano referat prof. Natalii Słuchaj (Kijowski Narodowy Uniwersytet im. T. Szewczenki) *Дерево вічного життя в координатах християнського світу*, w którym zapoznano uczestników z wynikami analizy ponad 50 akafistów pod kątem izomorf obrazu *drzewa życia*.

Panelowi drugiemu *Sacrum w literaturze II* przewodniczyła dr Paulina Olechowska (UW). Jako pierwszy odczytano referat dr Natalii Maluhy (Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Krzywym Rogu) *Християнська мораль і колективний етичний досвід у сучасному українському художньому дискурсі*. Kolejny to *Християнська толерантність і проблема формування поліетнічного та полікультурного європростору* dr Jarosława Melnyka (Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. W. Stefanyka). Przedstawiono w nim przyczyny zmian w demografii europejskiej XXI wieku, wskazano wpływ, jaki zmiany te miały na mapę językowo-kulturową Europy, dokonano próby wyznaczenia racjonalnych granic tolerancji chrześcijańskiej w ramach ochrony europejskiego etniczno-kulturowego balansu, na podstawie tekstów Starego Testamentu i prognoz dotyczących migracji. Następnie został zaprezentowany referat dr Weroniki Horodeckiej (Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Krzywym Rogu) *Християнські сакральні символи у просторово-часовому континуумі поетичного мовлення українського письменника Юрія Андруховича*. Autorka podjęła w nim próbę odtworzenia indywidualnego obrazu świata, wyjaśnienia symbolicznych treści kulturologicznego kontekstu zawartego w utworach poetyckich Jurija Andruchowycza oraz wyjaśniła rolę, jaką kultura chrześcijańska odgrywa w zrozumieniu filozoficznej koncepcji twórczości autora.

Moderatorem panelu *Sacrum w języku I* była dr Ołena Nowikowa. Jako pierwsza wystąpiła dr hab. Iryna Kononenko (UW) z odczytem *Базова християнська лексика в українській і польській мовах*, w którym przedstawiła analizę kontrastowną podstawowej leksyki związanej z chrześcijaństwem w języku polskim i ukraińskim. Następnie zaprezentowano referat dr A. Kowtun (Czerniowiecki Uniwersytet Narodowy im. J. Fed'kowycza) *Українська релігійна лексика в газетних номінаціях-словосполучках*, poświęcony leksyce religijnej w gazetach, oraz *Релігійна лексика*

в публічному дискурсі: вмотивованість використання і функції, autorstwa dr hab. Svitlany Romaniuk.

Panel czwarty pt. *Sacrum w języku II* moderowała doc. dr Lubow Ostasz (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki). Jako pierwszy został odczytany referat dr Wiry Kotowycz (Drohobycki Uniwersytet Pedagogiczny im. I. Franki) *Християнські мотиви в ойконімах України: лінгвокультурологічний аспект*¹³, w którym przedstawiono nazwy współczesnych miejscowości ukraińskich motywowane przez leksykę cerkiewno-chrześcijańską, m.in. dotyczącą budowli sakralnych. Referatem zamykającym obrady była *Міжкультурна специфіка перекладу рецесивних і домінантних фразеологізмів біблійного походження* dr Ołeny Nowikowej (Ludwig-Maximilians-Universität w Monachium).

Po pracach w panelach dyskusyjnych zgromadzono się w Sali Senatu Pałacu Kazimierzowskiego. Obradom sesji kończącej przewodniczyła dr hab. Iryna Kononenko. Z referatem *Wygnani, ale z poczuciem własnej tożsamości. Przykład parafii greckokatolickiej w Wałczu*¹⁴ wystąpił ks. dr Arkadiusz Trochanowski. Omówił w nim powstanie, historię i stan obecny parafii greckokatolickiej w Wałczu. Następnie nastąpiło podsumowanie pracy w panelach. Obrady konferencji zamknęła dr hab. Irena Mytnik, Kierownik Katedry Ukrainistyki, dziękując uczestnikom za przybycie, wymianę myśli i doświadczeń naukowych oraz inspirujące dyskusje. Wyraziła nadzieję na kolejne owocne spotkania i życzyła wszystkim dalszych sukcesów na niwie naukowej. Ostatnim elementem konferencji było wyjście do Zamku Królewskiego.

BIBLIOGRAFIA

- 65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018.
- Horob C., *Korelaciâ kategorii sacrum u dramaturgii Grigora Lužnic'kogo* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 49-60.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Das Leiden in der modernen ukrainischen Sakralkunst. Gesellschaftlicher Kontext* [w:] *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*, O. Novikova, P. Hilkes, U. Schweier (ed.), Monachium 2016.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Das Werk von Serhij Radkevych – Dialog eines modernen Kunstlers mit der Tradition* [w:] *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*, O. Novikova, P. Hilkes, U. Schweier (ed.), München – Berlin, 2015 s. 578-584.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Od ikony ludowej do abstrakcji* [w:] *Nowa ikona*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, M. Sory, Warszawa 2018, s. 41-44.

¹³ V. Kotovič, *Hristiâns'ki motivi v ojkonimah Ukraïni: lingvokul'turologičnij aspekt* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 13-22.

¹⁴ A. Trohanovs'kij, *Viseleni, ale z počuttâm svoëi gidnosti. Prikład ukraïns'koï spil'noti z Valča* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 161-172.

- Jakubowska-Krawczyk K., *Wymiar społeczno polityczny współczesnej ukraińskiej sztuki sakralnej* [w:] *Ukrajiniistyka: mynulosť, pryztomnosť, budoucnosť III. Literatura a kultura*, Brno 2015, s. 567-574.
- Kononenko I., Mitnik I., Romanûk S., *Rozvitok movnih kompetencij studentiv na kafedri Ukraïnistiki Varšavs'kogo univërsitetu* [v:] *Mova v suspil'stvi: semantika, sintaktika, pragmatika. Language in Society: Semantics, Syntax, Pragmatics*, pod red. G. Macûk, I. Mitnik, Warszawa–Lwów–Monachium 2019, s. 43-56.
- Kononenko I., Mytnik I., *Izučenie ukrainskogo, russkogo i anglijskogo âzykov na kafedre ukrainistiki Varšavskogo universiteta* [v:] *Fiolologičeskoe obrazovanie v sovremennyh issledovaniâh: lingvističeskij i metodičeskijaspekty*, M. Ruseckaâ (red.), Moskva 2017, s. 350-354.
- Kotovič V., *Hristiâns'ki motivi v ojkonimâh Ukraïni: lingvokul'turologičnij aspekt* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 13-22.
- Kozak S., *Dzielo misyjne Cyryla i Metodego na Rusi-Ukraïnie* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 77-84.
- Macûk G., *Pravoslavizaciâ âk suspil'nij fenomen takategoriâ istoričnoï sociolingvistiky* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 23-33.
- Macûk G., Mitnik I., *Dinamika komunikativnoï kompetentnosti fahivcâ-ukraïnista v konteksti vimog sučasnego sociokul'turnogo i polițičnogo seredoviš Ukraïni ta Pol'si* [v:] *IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik “Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht”*, O. Novikova, U. Schweier (ed.), München 2019, s. 101-110.
- Mitnik I., *Sertifikacijnij ispit z ukrains'koï movi na rivni CI u Varšavs'komu univërsiteti* [v:] *The 5th International conference “Science and society – Methods and problems of practical application”* (August 15, 2018), L. Koenig (ed.), Vancouver 2018, s. 28-35.
- Mitnik I., *Vikladannâ ukrains'koï movi prava na kafedri ukrainistiki Varšavs'kogo univërsitetu*, “Teoriâ i praktika vikladannâukraïn'skoï movi âk inozemnoi”, vip. 13, 2018, s. 60-68.
- Mytnik I., *Działalność naukowa i dydaktyczno-organizacyjna Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, “Etnos i kultura”, nr 10-11, 2014, s. 142-149.
- Mytnik I., *Warszawska ukrainistyka – wczoraj i dziś* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 3, 2015, s. 15-20.
- Mytnik I., *Jubileusz 65-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 6, 2018, s. 17-28.
- Mytnik I., *Nasza Ukrainistyka* [w:] *65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018, s. 11-41.
- Mytnik I., *Modlitwa Jezusowa jako dziedzictwo duchowe Polaków i Ukraïnców* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 97-108.
- Mytnik I., *Z problematyki nauczania ukraińskiego języka prawa w środowisku polskojęzycznym* (w druku).
- Nowacki A., *Przestrzenie sacrum w „Trylogii wołyńskiej” Wołodymyra Lysa* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 109-120.
- Šadrina T., *Nacional'na identičnist' âk sferasakral'nogo u tvorah kanads'kih avtoriv ukrains'kogo pohodžennâ* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 149-160.

Trohanovs'kij A., *Viseleni, ale z počuttâm svoëi gîdnosti. Prikład ukrains'koï spil'noti z Valča* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s.161-172.

Žukovs'ka G., *Sfera sacrum u hudožn'omu diskursi Mariï Matios* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 185-200.

W sprawozdaniu przedstawiono skrót wydarzeń i wystąpień, które miały miejsce podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej z okazji Jubileuszu 65-lecia Katedry Ukrainistyki UW „Dziedzictwo chrześcijańskie Polaków i Ukraińców – słowo, sztuka”. Pokróćce omówiono referaty wygłoszone w trakcie spotkania, zwrócono uwagę na najistotniejsze elementy każdego z nich. Przy nazwiskach autorów umieszczono afiliacje oraz tytuły odczytów. Odwzorowano strukturę organizacyjną konferencji, zachowując podział na sekcje i panele.

Słowa kluczowe: konferencja, sprawozdanie, językoznawstwo, literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, religia, Polska, Ukraina

REPORT ON THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE “CHRISTIAN HERITAGE OF POLES AND UKRAINIANS – WORD AND ART” DEDICATED TO THE 65TH ANNIVERSARY OF THE DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES OF THE UNIVERSITY OF WARSAW

The report presents a summary of events and speeches that took place during the International Scientific Conference “Christian Heritage of Poles and Ukrainians – Word and Art” dedicated to the 65th anniversary of the Department of Ukrainian Studies of the University of Warsaw. The papers presented during the conference were briefly discussed and the most important elements of each were highlighted in the report. University affiliation as well as the titles of the speeches are included next to each author’s name. The organizational structure of the conference was mapped thus the division into sections and panels was retained.

Keywords: conference, report, linguistics, literature studies, cultural studies, religion, Poland, Ukraine.

zgłoszenie artykułu: 18. 09.2019

przyjęcie artykułu do druku: 15. 05. 2020

Katarzyna JAKUBOWSKA-KRAWCZYK¹

Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0002-6281-7011

Paulina OLECHOWSKA²

Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0003-1375-8921

65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Dyskusje literaturoznawczo- kulturoznawcze. Sprawozdanie

W dniach 28–29 maja 2018 roku Katedra Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego świętowała swoje 65-lecie. Jest to najstarsza tego typu jednostka na świecie znajdująca się poza granicami Ukrainy. Jako najstarszy ośrodek studiów ukraińskich w Polsce kontynuuje tradycje przedwojenne, związane z pracą na naszej uczelni uczonych ukraińskich, m. in. prof. Iwana Ohijenki – teologa, językoznawcy i historyka kultury, prof. Romana Smal-Stockiego – językoznawcy, dyplomaty i polityka oraz prof. Myrona Korduby – historyka. Zorganizowaną z tej okazji konferencję otworzyli: kierownik Katedry dr hab. Irena Mytnik, Ambasador Ukrainy w Polsce Andrij Deszczyca oraz Przewodniczący Wydziału Lingwistyki Stosowanej dr hab. Svitlana Romaniuk.

W pierwszym referacie dr hab. Irena Mytnik zaprezentowała historię oraz obecnie prowadzone w Katedrze badania z zakresu ukraińskiego językoznawstwa, literaturoznawstwa i kulturoznawstwa. Szczegółowo omówiła naukowe i popularyzatorskie dokonania jej pracowników w ciągu ostatnich pięciu lat. Podsumowując

¹ Katarzyna Jakubowska-Krawczyk – literaturoznawca, kulturoznawca, dr, adiunkt w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, k.jakubowska@uw.edu.pl

² Paulina Olechowska – literaturoznawca, dr, adiunkt w grupie pracowników dydaktycznych w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, p.olechowska@uw.edu.pl

swoje wystąpienie, stwierdziła: „Katedra Ukrainistyki wczoraj i dziś to ludzie przez lata budujący jej wizerunek. Wszystkim należą się słowa uznania i wdzięczności. Zarówno tym, którzy przed laty wyznaczyli kierunek jej rozwoju, jak też obecnym, których zaangażowanie i nieoceniony wysiłek zaowocował tak bogatym dorobkiem naukowym oraz działalnością dydaktyczno-popularyzatorską, kształtowaniem kolejnych pokoleń ukrainistów, uczestników dobrze rozumianego partnerstwa polsko-ukraińskiego”³. Profesor Stefan Kozak – wieloletni kierownik Katedry – przeanalizował wpływ misji Cyryla i Metodego na kształtowanie się ukraińskiej kultury. Uzasadnił, w jaki sposób odważne i imponujące dzieło chrystianizacji wpłynęło na obecność wartości chrześcijańskich i bogactwo treści biblijnych w ukraińskiej kulturze. Bp prof. Michał Janocha omówił działalność Andrija Szeptyckiego na rzecz rozwoju sztuki. Przeanalizował fascynację metropolity zarówno sztuką zachodnią, jak i wschodnią. Badacz szczególnie skoncentrował się na związkach Szeptyckiego z dwoma artystami: Ołeksą Nowakiwskim i Adamem Chmielowskim. Niezwykle interesujące były badania dotyczące wspomnień o bł. bracie Albercie.

Sesje poświęcone literaturze dotyczyły obecności pojęcia *sacrum* w ukraińskiej twórczości. Sesję pierwszą poprowadzili: prof. Walentyna Sobol z Uniwersytetu Warszawskiego oraz prof. Stepan Chorob z Uniwersytetu im. Wasyla Stefanyka w Iwanofrankowsku. Jako pierwszy wystąpił prof. Roman Hołod z Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. W. Stefanyka z referatem *Франко і Церква (Чи всі дорогу ведуть до Храму?)*. Analizę kategorii *sacrum* w dramaturgii Hryhora Łużnyckoho przedstawił prof. Stepan Chorob. Badacz omówił podział tematyczny dramatycznej twórczości artysty. Zwrócił uwagę na elementy sakralne wpływające na treść dramatów. Do tych elementów zaliczył m.in. inspiracje Starym Testamentem, chrześcijańską tradycją, wpływ obrzędów liturgicznych.⁴ Prof. Ludmiła Siryk z Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej wystąpiła z referatem *Християнська традиція в українській поезії класицистичного типу*, w którym omówiła motywy biblijne oraz ich poetyckie transformacje obecne w ukraińskiej elitarniej poezji. Zwróciła uwagę na uniwersalny wymiar nawiązań do Starego i Nowego Testamentu, wpisujący ukraińską poezję w kontekst światowy. Referat prof. Walentyny Sobol z Uniwersytetu Warszawskiego *Oleksandr Koszyc (1875-1944) – absolwent Duchownej Akademii Kijowskiej* był poświęcony analizie źródeł muzyki światowej sławy dyrygenta, kompozytora, etnografa, memuarysty. W referacie

³ 65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018, s. 23. O Katedrze Ukrainistyki pisały także M. Zambrzycka, *Didaktika ukraińskoi movi. Ogląd pidručnikiv Kafedri ukrainistiki Varšavs'kogo universitetu* [v:] „Naukovij časopis Nacional'nogo pedagogičnogo univiersitetu im. Dragomanova”, 13, 2017, s. 59-62 oraz S. Romaniuk, *Ukraińistika u Varšavs'komu universiteti – tradicią v nogu z sučasnistiu* [v:] *Ukrajnistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina / Ukraïnistika v Zagrebs'komu universiteti: 20 rokiv*, uporząd. Ž. Čelić, T. Fuderer, Zagreb 2017, s. 325-332.

⁴ S. Chorob, *Korelaciâ kategorii sacrum u dramaturgii Grigora Lužnic'kogo* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 49-60.

dokonano analizy ego-dokumentów Koszyca odnalezionych w Winnipeg w archiwum Ukrainian Cultural and Educational Centre. „Ego-dokumenty Aleksandra Koszyca to zbiór tekstów źródłowych, których nie sposób przecenić. Wiele zawartych w nich kwestii wciąż czeka na dalsze badania naukowe.”⁵ – podsumowała swoje rozważania prof. W. Sobol.

Przemyślenia dotyczące koncepcji *praslowa* w poezji Bohdana Ihora Antonycza przedstawiła dr hab. Lidia Stefanowska (Uniwersytet Warszawski). Badaczka zwróciła uwagę, że mityczną rzeczywistość w poezji Antonycza symbolizuje: *Praslowo*. Poeta poszukuje go na różne sposoby: albo zagłębiając się „do dna ziemi // i do dna cupkoho słowa”, albo przy pomocy magicznego działania rytmu i muzyki, albo też przez epifaniczną ekstazę. Dr Anna Choma-Suwała z Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w wystąpieniu *Sacrum w Czechowiczowskich tłumaczeniach poezji Pawła Tyczyny* zwróciła uwagę na motywy i symbole religijne w spolszczonych przez Józefa Czechowicza wierszach Tyczyny. Przeanalizowała przyczyny translatorskich wyborów lubelskiego poety oraz dobór strategii tłumaczeniowych. Dr Paulina Olechowska omówiła kategorię *sacrum* w prozie Oksany Zabużko, zwracając uwagę na fakt, że cechy właściwe tej kategorii w poszczególnych utworach (między innymi *Badania terenowe nad ukraińskim seksem* oraz *Dziewczynki*) przejmuje ciało⁶.

W sesji drugiej, poprowadzonej przez prof. Ludmiłę Siryk, jako pierwszy zabrał głos dr Albert Nowacki z KUL, który analizował przestrzenie *sacrum* w „wołyńskiej” twórczości Wołodymyra Lisa: m.in. *Століття Якова, Соло для Соломії, Діва млинниця* itp. „Swoją popularność [Wołodymyr Lys] zawdzięcza m.in. wykorzystywaniu w twórczości takich gatunków literackich jak chociażby saga rodzinna czy powieść historyczna oraz sposobom konstruowania bohaterów, kreując je na postaci oryginalne, autentyczne, a przez to niezwykle wiarygodne”⁷ – stwierdził badacz. Odwołując się do kategorii *sacrum* Mircei Eliadego, a także pism Józefa Tischnera, omówił konstrukcje przestrzeni Wołynia, próby ocalenia ginącego świata, tradycji, folkloru itp. Przeanalizował zarówno warstwę leksykalną, jak i symboliczno-treściową utworów. Dr Hałyna Żukowska z Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. T. Szewczenki przedstawiła swoje badania dotyczące literackiego dyskursu Marii Matios. Skoncentrowała się na sferze *sacrum* – „kordiocentryzmie”. Zwróciła szczególną uwagę na tematykę konstruowania przez pisarkę losów

⁵ Myśl tę badaczka wyraziła też w artykule *Ego-documentation of the graduate of the Kyiv Mohyla academy (From the Archive of Alexander and Tetyana Koschitz)* [w:] *Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Ad fontes – Do dzhherel» do 400-yi richnytsi zasnuvannya Kyievo-Mohylyans'Koyi akademiyi. 12-14 zhovtnya 2015 r.*, za red. N. Yakovenko, Kyiv 2016, s. 177-188.

⁶ Zob. także P. Olechowska, *Fenomen ciała w wybranych współczesnych utworach ukraińskich* [w:] *Kreatywność w nauce, sztuce i kulturze*, pod red. H. Chałacińskiej i B. Waligórskiej-Olejniczak, Poznań 2014, s. s. 287-297.

⁷ A. Nowacki, *Przestrzenie sacrum w „Trylogii Wołyńskiej” Wołodymyra Lysa* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 110.

bohaterów pozytywnych i negatywnych. Kolejne dwa referaty dotyczyły literatury emigracyjnej. Dr Łarysa Jołkina, z Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M. Drachomanowa, przedstawiła referat *Язичницький світ очима християнина: фокалізація часопростору в повісті Р. Володимира „Андрій Первозванний”*. Wystąpienie dotyczyło mało znanej twórczości Romana Kuchara (piszącego pod pseudonimem) – który jest znanym w Stanach Zjednoczonych ukraińskim publicystą, krytykiem literackim i muzycznym, naukowcem i śpiewakiem operowym – i było bardzo ciekawym uzupełnieniem zagadnień poruszanych w trakcie konferencji. Z kolei doc. dr Tatiana Szadrina z Zaporoskiego Państwowego Uniwersytetu Medycznego skupiła się na twórczości współczesnych pisarzy kanadyjskich ukraińskiego pochodzenia. Przeanalizowała występującą w ich literaturze kategorię *sacrum narodowego*. Podjęła również kwestie związane z, wyłaniającą się z tekstów, konstrukcją tożsamości pisarzy, a także z pytaniami o identyfikację narodową, w tym stosunek do „ukraińskości” pokolenia rodziców.

Prace sekcji: Religia i kultura skoncentrowały się przede wszystkim na powiązaniach religii, narodu, cerkwi i sztuki. Niezwykle ciekawa była możliwość przyjrzenia się różnym poziomom relacji pomiędzy tymi elementami na przestrzeni bez mała czterech wieków. Dr Irena Wodzianowska z KUL przedstawiła referat pt. *Wystrój wewnątrz cerkwi grekokatolickich XVII wieku na Braclawszczyźnie*. Badaczka historii kościoła zarysowała niezwykle interesującą specyfikę społeczną, religijną, narodowościową i kulturową tej ziemi i na tym tle zaprezentowała badania bazujące przede wszystkim na analizie ksiąg z wizytacji duszpasterskich, pozwalające na odtworzenie wyglądu nieistniejących już cerkwi. Po przejęciu tych obiektów sakralnych przez patriarchat moskiewski zostały z nich usunięte elementy charakterystyczne dla kultury lokalnej, jak np. powszechnie występujące wizerunki Matki Boskiej Częstochowskiej. Badaczka zrekonstruowała wygląd typowych trójrzędowych ikonostasów, a także przedstawiła dyskusje, jakie są prowadzone nad innymi elementami, np. rusznykami. Dr hab. Irena Mytnik zaprezentowała specyfikę modlitwy Jezusowej w tradycji kościoła wschodniego i zachodniego. „Pragnienia każdej duszy były i pozostają wciąż te same: życia w bliskości, w zjednoczeniu z Tym, który dał jej życie, stworzył na swój wzór i podobieństwo.”⁸ – podkreśliła prelegentka. Podczas wystąpienia omówiła źródła biblijne, tradycję egipską oraz teksty *Opowieści Pielgrzyma*. Badaczka ilustrowała powiązania tej modlitwy z ikonami, szczególnie z ikoną Chrystusa św. Cizy. Przedstawiła postać św. Paicjusza Wieliczkowskiego, a także kontynuatorów tradycji modlitwy serca i modlitwy kontemplacyjnej we współczesnej Ukrainie. Prof. Halyna Maciuk, z Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki, zaprezentowała niezwykle ciekawy referat analizujący losy cerkwi w państwie radzieckim. „Взаємодія мови та церкви, одна з ознак духовного життя суспільства,

⁸ I. Mytnik, *Modlitwa Jezusowa jako dziedzictwo duchowe Polaków i Ukraińców* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 106.

ілюструє реалізацію суспільних функцій мови, формування національної та religijnoji identyčnostej, perebiğ miżkulturnoju komunikacii, зміst ideologii ta inšii osoblyvosti movnoji situacii ta movnoji polityky.⁹ – zaznaczyła na wstepie badaczka. Odwołując się do metodologii socjolingwistyki, zaprezentowała analizę tekstów związaną z szeroko pojętą tematyką cerkiewną lat 20 i 30. XX w. Profesor analizowała zagadnienia związane z „ucerkovlnnieniem” języka ukraińskiego oraz z relacjami: władza – cerkiew – wierni. W swoich badaniach wykorzystała nowe źródła, które nie zostały wprowadzone w kontekst językoznawczy. Słuchacze mieli również okazję poznać tragiczne, i mówiące wiele o historii tamtych czasów, losy Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk omówiła nowe tendencje ukraińskiej ikonografii w kontekście kulturowym. Skoncentrowała się na powiązaniach sztuki sakralnej z ukraińską tożsamością. Przeanalizowała teksty teoretyczne Karla Zwiryńskiego – osoby spełniającej rolę pośrednika między sztuką lat 20. i 60., a nawet 90. i współczesnych. Przedstawiła jego działalność dydaktyczną, zarówno w podziemnej szkole założonej przez Zwiryńskiego (1959-1969), jak i tworzonej przez niego w latach 90-tych szkole ikonopisania przy klasztorze o. Studytów we Lwowie, a potem wraz z Romanem Wasylykiem Katedrze Sztuki Sakralnej¹⁰. Zaprezentowała wprowadzanie we współczesnej ikonie tematyki narodowej poprzez przedstawienie ukraińskich świętych XX wieku, tych beatyfikowanych oraz uznanych za świętych przez naród, np. poległych na Majdanie.

Konferencję zakończył referat ks. Arkadiusza Trochanowskiego z Parafii Greckokatolickiej w Wałczu pw. Podwyższenia Krzyża Pańskiego *Wygnani, ale z poczuciem własnej tożsamości. Przykład parafii greckokatolickiej w Wałczu*. Badacz przedstawił w nim historię odradzania się życia religijnego i społeczno-kulturowego w Wałczu i okolicach po przybyciu tam Ukraińców w ramach wysiedleń akcji „Wisła”. Prześledził kolejne jego etapy. Omówił poczynania księży i działaczy kultury a także specyfikę ukraińskiej świadomości narodowej mieszkańców tych ziem.

Konferencja okazała się niezwykle inspirującym spotkaniem badaczy z Polski i Ukrainy. Rozważania nad problematyką duchowości chrześcijańskiej oraz roli tradycji chrześcijańskiej w kulturze, sztuce, literaturze i języku Ukrainy dotyczyły epok wcześniejszych, ale także współczesności. Prelegenci podjęli tematy otwierające nowe perspektywy badań, niewątpliwie warte kontynuowania. W trakcie ciekawych, a niekiedy burzliwych dyskusji, wyłoniły się nowe idee, dotyczące np. transformacji paradygmatu pojęć związanych ze sferą *sacrum* jako pojęciem należącym do

⁹ H. Matsyuk, *Pravoslavizaciâ âk suspil'nij fenomen ta kategoriâ istoričnoji sociolingvistiki* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 7, 2019, s. 23.

¹⁰ Por. K. Jakubowska-Krawczyk, K. Jakubowska-Krawczyk, *Od ikony ludowej do abstrakcji* [w:] *Nowa ikona*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, M. Sory, Warszawa 2018, s. 41-44, a także K. Jakubowska-Krawczyk *Wymiar społeczno polityczny współczesnej ukraińskiej sztuki sakralnej* [w:] *Ukrainistyka: mynulost, pryztomnost, budoucnost III. Literatura a kultura*, Brno 2015, s. 567-574 i in.

kultury oraz teologii. Konferencja z okazji 65-lecia Katedry Ukrainistyki WLS UW była wyjątkowym wydarzeniem naukowym.

10 czerwca 2009 roku odbyła się konferencja naukowa *Ukraińskie światy dzieciństwa i młodości*, której organizatorem była Pracownia Badań nad Ukraińską Tożsamością. Referaty inauguracyjne wygłosiły prof. Halina Korbicz oraz prof. Walentyna Sobol. Prof. Korbicz wygłosiła referat o kijowskiej młodości Jarosława Iwaszkiewicza oraz o wpływie tego miasta na kształtowanie osobowości twórczej pisarza, Autorka przedstawiła analizę opowiadania *Siciliana* napisanego przez pisarza w 1914 roku, a które ukazało się drukiem dopiero w 2011. Prof. Sobol, odwołując się do tradycji literatury staroukraińskiej, omówiła kategorię dobra i zła w *Pouczeniu* Włodzimierza Monomacha.

Sesja pierwsza dotyczyła kwestii ukazania w literaturze dzieciństwa i młodości. Dr hab. Lidia Stefanowska przedstawiła arkadyjski mit dzieciństwa w poezji B.I. Antonycza. Mgr Tomasz Sikorski zaprezentował referat zatytułowany *Lwów – kolebka polskiego skautingu i harcerstwa*. Obrazy dzieciństwa w prozie XX wieku na wybranych przykładach omówiły: dr Marta Kaczmarczyk oraz dr Paulina Olechowska. Dr Marta Kaczmarczyk skoncentrowała się na literaturze ukraińskiej przełomu XIX i XX wieku, twórczości Łesi Ukrainki, Vasyła Stefanyka, Mychała Kociubińskiego, Wołodymyra Wynnyczenki. Paulina Olechowska omówiła obrazy dziewczynek w wybranych utworach O. Zabużko, S. Anduchowycz i J. Kononenko. Dr Albert Nowacki dokonał interpretacji utworu Wołodymyra Łysa *Країна гіркої ніжності* w kontekście poszukiwania utraconej tożsamości. Wystąpienie Tetyany Kachak dotyczyło problemów dorastania obecnych w literaturze dla nastolatków.

Sesja druga zatytułowana była *Trudne dzieciństwo i młodość we współczesnej literaturze i sztuce ukraińskiej*. Wystąpienia z dziedziny literatury dotyczyły współczesnej prozy ukraińskiej. Dr Marta Zambrzycka przedstawiła referat: *Choroba jako metafora stanu społeczeństwa w ukraińskiej prozie młodzieżowej na podstawie powieści Luko Daszwar „Na zapach m’jasa”*¹¹, a dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk: *Інкoли жax i обстрiли – історією народження твоєї дитини...* Reportaże Jelizawety Honczarowej *Деся поруч війна*¹² ukazują bohatera dziecięcego w najnowszej ukraińskiej literaturze faktu. Referat dr Ryszarda Kupidury dotyczył obrazu ojca w nowej ukraińskiej kinematografii na przykładzie filmu o życiu Leonida Kantera *Człowiek z taboretem*. Ewa Sułek omówiła wątki tożsamościowe obecne w sztuce ulicy w Kijowie od czasu Majdanu. Problemy przekładu książki obrazkowej na przykładzie projektu studia Ahrafka *Війна, що змінила*

¹¹ Por. także M. Zambrzycka, *Choroba ciała/choroba społeczeństwa w ukraińskiej literaturze popularnej na przykładzie powieści Luko Daszwar Za zapachem mięsa* [w:] „Literaturoznawstwo”, 12, 2018, s. 79-93.

¹² K. Jakubowska-Krawczyk, „*Inkoły zhakh i obstrily – istoriyeyu narodzhennya tvoeyei dytyny*”... *Obraz dziecka w reportażach Jelizawety Honczarowej „Des’ poruch viyna”* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. VII, 2019, s. 61-75.

Рондо¹³ zaprezentowały: dr hab. Svitłana Romaniuk i dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk. Badaczki zwróciły uwagę na kontekst odbioru tekstu w Polsce i Ukrainie oraz dialog tekstu z obrazem w obu językach. Mgr Lesja Antoniv zwróciła uwagę na specyfikę nauczania języka ukraińskiego studentów obcojęzycznych i słownictwo związane z dzieciństwem i dorastaniem.

9 listopada 2019 roku odbyła się w Katedrze Ukrainistyki kolejna konferencja Naukowa *Filozofia bycia i przetrwania w ego-dokumentach pisarzy, malarzy i filmowców ukraińskich (od czasów Orlika do współczesnych)*, której organizatorami byli: Pracownia Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich, Wydział Dziennikarstwa i Public Relations, Kijowski Narodowy Uniwersytet Kultury i Sztuki oraz Uniwersytet Narodowy „Akademia Ostrogska”. Konferencję otworzyli: I sekretarz Ambasady Ukrainy w Polsce Witalij Biłyj, pełniący obowiązki kierownika Katedry Ukrainistyki Katarzyna Jakubowska-Krawczyk oraz prof. Valentyna Sobol.

Pierwszy niezwykle ciekawy referat, oparty na nowo znalezionych w Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie dokumentach dotyczących listów Iwana Ohijenka, wygłosił prof. Mykoła Tymoszyk. Następna prelegentka prof. Teresa Chynczewska-Hennel przedstawiła z kolei obraz Ukrainy i Kozaczyzny wynikający z badań korespondencji włoskich dyplomatów. Profesor Roman Mnich przedstawił analizę dziennika Jewhena Małaniuka, koncentrując się na zawartych w nim paradoksach egzystencjalnych. Halina Korbicz z kolei, podążając śladami Wasyla Machno do Nowego Jorku, skoncentrowała się na tych fragmentach jego twórczości, z których można odtworzyć biografię pisarza. Kolejna sesja zatytułowana *Ad fontes. Filozofia bycia i przetrwania w ego-dokumentach emigrantów* rozpoczęła się referatem prof. Valentyny Sobol poświęconym dziennikowi Filipa Orlika w kontekście antropologii pamięci. Następnie Oksana Blaszkiv, analizując dokumenty archiwalne, omówiła doświadczenie emigracyjne Dmytra Czyżewskiego i Jurija Szewelowa. Marta Kaczmarczyk zaprezentowała dążenia do pełni życia na materiale wspomnień i prywatnej korespondencji Łesi Ukrainki.

Kolejny blok wystąpień poświęcony był ukraińskiej literaturze dokumentu osobistego stojącego wobec wyzwań współczesności. Jarosław Poliszczuk przedstawił swoje badania dotyczące ego-dokumentu jako obrazu miasta¹⁴, Katarzyna Jakubowska-Krawczyk omówiła proces twórczy jako metodę przetrwania na przykładzie współczesnej ukraińskiej literatury dokumentu osobistego¹⁵, zaś Oksana Pukhonska na przykładzie *Життя P.S.* Walerii Burlakowej scharakteryzowała

¹³ K. Jakubowska-Krawczyk, S. Romaniuk, *Univerzalizm voënoï tematiki? Problemi perekladu ilüstrovanoi knižki (na prikladı projektu Tvorčoi tvorčoi majsterni „Aağrafka” „Vijna, šo zminila Rondo”)* [v:] „Mova: klasične-moderne-postmoderne”, 5, 2019, s. 84-97.

¹⁴ Por. także Y. Polishchuk, *Frontyrna identychnist’*: Odesa KHKH stolittya, Kyiv 2019.

¹⁵ Por. także K. Jakubowska-Krawczyk, *Dzienniki czasu rewolucji godności* [w:] „Slavia Orientalis”, nr 3, 2017, s. 495-503; K. Jakubowska-Krawczyk, *Temat “Majdanu” i “ATO” w polskiej i ukraińskiej literaturze. Różnorodność gatunków* [w:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, nr 5, 2017, s. 259-267.

dzienniki jako próbę autoterapii. Ulana Szarpe przedstawiła wspomnienia o Szoa w kontekście post-pamięci. Łesia Korostatewycz zaprezentowała specyfikę przekładu na język polski autobiograficznej powieści Jurija Andruchowycza *Tajemnica*. Emil Chról opowiedział o monodramatach kijowskiego teatru „ПостПлей” zaś *Patryk Gruszko omówił fotografie Sofii Jabłońskiej*. Obrady podsumowała długa, interesująca i inspirująca dyskusja.

BIBLIOGRAFIA

- 65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018.
- Jakubowska-Krawczyk K., „*Inkoly zhakh i obstrily – istoriyeyu narodzhennyya tvoeyei dytyny*”... *Obraz dziecka w reportażach Jelizawety Honczarowej „Des' poruch viyna”* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 7, 2019, s. 61-75.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Od ikony ludowej do abstrakcji* [w:] *Nowa ikona*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, M. Sory, Warszawa 2018, s. 41-44.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Wymiar społeczno polityczny współczesnej ukraińskiej sztuki sakralnej* [w:] *Ukrainistyka: mynulost, pryztomnost, budoucnost III. Literatura a kultura*, Brno 2015, s. 567-574
- Jakubowska-Krawczyk K., *Dzienniki czasu rewolucji godności* [w:] „*Slavia Orientalis*”, nr 3, 2017, s. 495-503
- Jakubowska-Krawczyk K., *Temat “Majdanu” i “ATO” w polskiej i ukraińskiej literaturze. Różnorodność gatunków*, [w:] „*Studia Ucrainica Posnaniensia*”, nr 5, 2017, s. 259-267.
- Jakubowska-Krawczyk K., Romaniuk S., *Universalizm voënoï tematiki? Problemi perekładu ilüstrovanoï knižki (na prikładi projektu Tvorčoi tvorčoi majsterni „Agraška” „Vvijna, šo zminila Rondo”)* [v:] „*Mova: klasične-moderne-postmoderne*”, 5, 2019, s. 84-97.
- Matsyuk H., *Pravoslavizaciã äk suspil'nij fenomen ta kategoriã istoričnoï sociolingvistiky* [v:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 7, 2019, s. 23-34.
- Mytnik I., *Modlitwa Jesusowa jako dziedzictwo duchowe Polaków i Ukraińców* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 7, 2019, s. 97-108.
- Nowacki A., *Przestrzenie sacrum w „Trylogii Wołyńskiej” Wołodomyra Lysa* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, t. 7, 2019, s. 109-120.
- Olechowska P., *Fenomen ciała w wybranych współczesnych utworach ukraińskich* [w:] *Kreatywność w nauce, sztuce i kulturze*, pod red. H. Chałacińskiej i B. Waligórskiej-Olejniczaka, Poznań 2014, s. 287-297.
- Romaniuk S., *Ukrainistika u Varšavs'komu universiteti – tradiciã v nogu z sučasnistû* [v:] *Ukrainistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina / Ukrainistika v Zagrebs'komu universiteti: 20 rokiv, uporäd. Ž. Čelić, T. Fuderer, Zagreb 2017, s. 325-332.*
- Sobol W., *Ego-documentation of the graduate of the Kyiv Mohyla academy (From the Archive of Alexander and Tetyana Koschitz)* [v:] *Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Ad fontes – Do dzheryl» do 400-yi richnytsi zasnuvannya Kyjevo-Mohylyans'Koyi akademiyi. 12-14 zhovtnya 2015 r.*, za red. N. Yakovenko, Kyjiv 2016, s. 177-188.

Zambrzycka M., *Choroba ciała/choroba społeczeństwa w ukraińskiej literaturze popularnej na przykładzie powieści Luko Daszwar Za zapachem mięsa* [w:] „Literaturoznawstwo”, 12, 2018, s. 79-93.

Zambrzycka M., *Didaktika ukraïns'koï movi. Oglâd pîdručnikîv Kafedri ukraïnistiki Varšavs'kogo uniwersitetu* [v:] „Naukovij časopis Nacional'nogo pedagogičnogo uniwersitetu im. Dragomanova”, 13, 2017, s. 59-62.

W sprawozdaniu naukowym omówiono tematy literaturoznawczo-kulturoznawcze podejmowane na konferencjach organizowanych przez Katedrę Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego w latach 2018-2019. Wyodrębniono wśród nich trzy grupy tematyczne: badania związane z sacrum, dzieciństwem i literaturą dokumentu osobistego. Omawiane referaty dotyczyły zarówno historii literatury od czasów Rusi Kijowskiej przez XIX i XX wiek do współczesności, jak i problemów teorii i powiązań badań literaturoznawczych z kulturoznawczymi. Różnorodność cechuje też opisywane referaty kulturoznawcze, które dotyczyły zarówno ukraińskiej sztuki XX i XXI wieku, jak teatru, muzyki, filmu i in.

Słowa kluczowe: sacrum, dzieciństwo, dokument osobisty, badania, literatura, kultura.

THE 65TH ANNIVERSARY OF THE DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES OF THE UNIVERSITY OF WARSAW. LITERARY AND CULTURAL DISCUSSIONS. REPORT

The scientific report describes the literary and cultural studies discussed at the conferences organized by the Ukrainian Studies Department at the University of Warsaw in 2018 and 2019. There are three themes distinguished here: research relating to the sacred, childhood and autobiography. The lectures cover the history of literature since the times of Kievan Rus' through the 19th and 20th century up until the present day, as well as the issue of theories and connections between literary and cultural studies. The cultural studies lectures exhibit a great variety of topics stemming from the Ukrainian art in the 20th and 21st century as well as theatre, music, film, etc.

Key words: the sacred, childhood, autobiography, research, literature, culture.

zgłoszenie artykułu: 09. 04. 2020

przyjęcie artykułu do druku: 17. 06. 2020

Marta ZAMBRZYCKA¹

Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-0002-2123-8531

Book Review:
***“Ukrainian Identity and Seventeenth
to Twenty-First Century transformations”***
***[Tożsamość ukraińska wobec przemian
XVII-XXI w.]*** Katarzyna Jakubowska-
-Krawczyk and Albert Nowacki, eds.

Ukrainian Identity and Seventeenth to Twenty-First Century transformations, edited by Katarzyna Jakubowska-Krawczyk and Albert Nowacki (KUL Publishing House, Lublin 2017) is a collection of research articles on Ukrainian self-identification over several centuries, as indicated in the title. The book is dedicated to Professor Stefan Kozak, and marks the occasion of the 80th anniversary of his birthday. The first text by Stefan Batruch is also dedicated to this praiseworthy researcher of Ukrainian literature. The texts collected in the volume focus on the problem of national self-identification and identity changes from the point of view of history, journalism, cinematography, social sciences and literary studies. Among the authors, there are researchers from Poland and Ukraine; Ukrainian and Polish studies specialists, historians, film critics and literary scholars. In the introduction, the editors of the volume emphasize that the work “covers topics selected by researchers, seen from literary, cultural, historical and other perspectives. Almost twenty texts included in the book present the subject matter introduced in the title in a broad time perspective, from the seventeenth century to the present day”.

The broad time range, interdisciplinary character of the collected texts, and very well planned structure of the book allow tracing several centuries of cultural, literary and political processes which have shaped today’s Ukraine. The sense of identity

¹ Marta Zambrzycka – literaturoznawca, kulturoznawca, dr, adiunkt w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, m.e.zambrzycka@uw.edu.pl

is one of the key and probably most difficult issues of Ukrainian studies. Complex history, past and modern conflicts, centuries-old anti-Ukrainian policy conducted by dominant political forces - all this makes the issues of national, cultural, linguistic and religious self-identification invariably current, and identity issues are an integral part of research on Ukrainian culture, literature, and society.

Research articles have been arranged by the editors in chronological order - from those covering historical times to those referring to the present day. In the beginning, we will find two studies devoted to the formation of national identity in the 17th century. In the first one, Hubert Łaszkiwicz analyses the issue of power and peripheries on the example of the relationship between the Moscow Empire and the Polish-Lithuanian Commonwealth, the second, by Mariusz Drozdowski, is an analysis of national motifs for the outbreak of the Khmelnytsky Uprising. The editors look at historical issues again later in the book, presenting the text by an outstanding Polish historian, researcher of Polish-Ukrainian relations, Grzegorz Motyka. In his article *Operacja „Zachód” 1947 – sowiecki odpowiednik akcji „Wisła”, [Operation 1947, the Soviet equivalent of Operation Vistula]* about large scale deportation of Ukrainians from Galicia and Volhynia deep into the USSR, he analyses the Soviet deportation project, which may be considered to be “the eastern wing of Operation Vistula”, and whose goal was to break the resistance of the Ukrainian underground movement.

However, it is literary texts that dominate the book. They are pertinent to both phenomena and works of the past and the latest efforts, arising in response to the Revolution of Dignity and the current ongoing war. The domination of literary topics is understandable and justified, after all, it is in this area where the discussion about the Ukrainian identity has been going on since the beginning of the 19th century. As Katarzyna Jakubowska-Krawczyk notes, in the Romantic era, it was in the area of literature where the most important views and ideas relevant to the essence of what the nation was, and its culture and “spirit” represented, were manifested.² The authors of poetry, prose, and drama then created models of Ukrainian cultural and national identity. Due to the centuries-long nature of statelessness, it was the literary texts and related politics which gave rise to concepts and patterns which were later to constitute ideological foundations of the emerging nation.

In later periods, the importance of identity issues in literary works and the related polemic was equally important. The authors of the texts about Lesia Ukrainka and Mykhailo Kociubinsky, included in the volume, write about the worldview change and the dominant role of the European idea in shaping the Ukrainian identity at the beginning of the 20th century. Sebastian Delura in his text *Christianity at a Crossroads in Lesia Ukrainka’s Drama Rufin and Pryscylla [Chrześcijaństwo na rozdrożu w dramacie Łesi Ukrainki Rufin i Pryscylla]* analyzes the philosophical and religious foundations of the author’s work’ while Jarosław Poliszczuk refers

² K. Jakubowska-Krawczyk, *Kształtowanie się tożsamości narodowej a obraz Polaka i Ukrainca w polskiej i ukraińskiej literaturze I połowy XIX wieku*, Warszawa-Iwano-Frankiws’k 2015, p. 17.

to another great author in Ukrainian literature of the early 20th century, Mykhailo Kociubinsky, presenting his activity in the context of ongoing heated debate about the development of Ukrainian culture at the dawn of the century. The importance of the European idea in searching for Ukrainian identity at the turn of the 20th century was invaluable, as Lidia Stefanowska recalls: “All the projects of modernization of the Ukrainian culture at the turn of the century were carried out with the view to a pro-European orientation, understood as the orientation on democratic and radical socio-political movements in Europe [...] It was one of the attempts to answer the question as to where Ukraine is situated in Europe and what role it is bound to play there³ Professor Stefan Kozak in his text *Ukraina między Wschodem a Zachodem (do czasów nowożytnych)* [*Ukraine between East and West (until modern times)*] emphasized the fact that the idea of Europe had played an important role earlier, making the “European awareness more or less present in Ukraine, and being a force which shaped the national and European identity of the Ukrainians.”⁴

The tragic experience of Soviet totalitarianism and its impact on both Ukrainian self-identification and the fate of individual artists is discussed in three texts about Ukrainian artists: the article by Ihor Nabytowycz on neo-romantic motives in Mykhail Draj-Chmara’s poetry, the text by Oleksandr Astafiev discussing the concept of the Absolute in the work of Yuri Lypa, and Anna Horniatko-Szumyłowycz’s analysis, restoring the work of a long-forgotten writer Vasyl Tkaczuk. Rostysław Radyszewski undertakes an analysis of national motifs in Yuri Kosacz’s novel. The profound effects which the period of Soviet totalitarianism exerted on Ukrainian identity and on historical memory is an extremely important although well discussed issue, for example, by Professor Jarosław Hrycak, who proposed a direct diagnosis of Ukrainian society as being affected by amnesia, claiming: “to say that [...] Ukrainian historical memory has been deformed is not enough. You can deform something that has a form. Here we were dealing with atrophy of memory. [...]”⁵ The texts collected in this volume regarding this tragic period are not a rehearsal of well-known theses, but either refer to characters erased from collective memory or propose the authors’ original analysis of the work of well-known writers which constitutes a fresh voice in the discussion.

An interesting move which extends the scope of the discussion is the inclusion in the volume of analyses reaching beyond the Ukrainian context, regarding Polish and Belarusian literature. In the volume there is an article by Witold and Anna Kołbuk, discussing pan-Slavic motifs in Józef Ignacy Kraszewski’s prose, and an article by Aleksander Barszczewski introducing Belarusian topics.

³ L. Stefanowska, *Tematyka europejska w dyskursie tożsamościowym Ukraińców* [in:] *Szkice językowe i literacko-kulturowe*, O. Borys, M. Jeż, A. Samadova, M. Saniewska, eds., Warsaw-Iwano-Frankiws’k 2017, p. 198.

⁴ S. Kozak, *Ukraina między Wschodem a Zachodem (do czasów nowożytnych)* [in:] „*Slavica Orientalis*”, vol. LXI, 3, 2012, p. 295.

⁵ J. Hrycak, *Nowa Ukraina. Nowe interpretacje*, Wrocław 2009, p. 117.

Recent issues include a set of texts on Polish-Ukrainian film connections (*Polsko-ukraińskie kontakty filmowe* [*Polish-Ukrainian film contacts*] by Maria Mocarz-Kleindienst) and literary analyses of the events related to the Revolution of Dignity; the annexation of Crimea and the war in Donbas. The latter is included in the text by Katarzyna Jakubowska-Krawczyk discussing the memory code in Dmytro Pawłyczka's post-Maidan poetry, the literary picture of the "Russian world" discussed by Lubomir Puszak; Albert Nowacki's comprehensive review article on identity discussions in Ukrainian journalism and the post-Maidan literature. The authors raise current and important issues, such as the role of memory and of the past in national self-identification, changes in the perception of one's identity under the influence of recent events.

In the book, Dagmara Nowacka writes quite rightly in one of the articles:

"The process of shaping the national consciousness of Ukrainians is not a new topic. It has been explored by a number of researchers in the sociological, cultural, as well as philosophical, historical, literary and linguistic contexts."⁶

This does not change the fact that, although analysed for years, the topic still remains in the mainstream, and its importance is emphasized by the history of the course of upheavals, conflicts, and wars that affect Ukraine. The events of the Revolution of Dignity, the ongoing war in the East of the country, violation of the territorial integrity through annexation of Crimea, the repressions faced by Ukrainian intellectuals and creators of culture - all that puts the well-known issue in a completely new context. The authors *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w.* also analyse these recent events in an attempt to determine the impact they have on changes and formation of contemporary Ukrainian identity⁷. After all, "the times of violent, revolutionary social changes always make us reflect on our own identity, our future, and humanistic values."⁸ Ukraine is once again experiencing political upheavals and revolutionary social changes, so it definitely seems worth it to look again at identity changes, and the historical approach makes it possible to understand the processes which shaped today's self-identification.

⁶ D. Nowacka, *Rusinów Galicyjskich poszukiwania tożsamości „Kozak i ochotnik” Iwana Witozńskiego* [in:] *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w.*, K. Jakubowska-Krawczyk and A. Nowacki, eds., Lublin 2017, p. 86.

⁷ A. Nowacki, *Dyskusje tożsamościowe w ukraińskiej publicystyce i literaturze pomajdanowej* [in:] *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w.*; Jakubowska-Krawczyk K., *Kody pamięci w tomie Dmytra Pawłyczki „Virshi z Majdanu”* [in:] *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w.*, K. Jakubowska-Krawczyk and A. Nowacki, eds., Lublin 2017, pp. 227-238.

⁸ A. Nowacki, *Dyskusje tożsamościowe w ukraińskiej publicystyce i literaturze pomajdanowej* [in:] *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w.*, K. Jakubowska-Krawczyk and A. Nowacki eds., Lublin 2017, p. 254.

LITERATURE

- Hrycak J., *Nowa Ukraina. Nowe interpretacje*, Wrocław 2009.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Kształtowanie się tożsamości narodowej a obraz Polaka i Ukraińca w polskiej i ukraińskiej literaturze I połowy XIX wieku*, Warszawa-Iwano-Frankiws'k 2015.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Kody pamięci w tomie Dmytra Pawłyczki „Virshi z Majdanu”* [in:] *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w.*, K. Jakubowska-Krawczyk and A. Nowacki, eds., Lublin 2017, pp. 227-238.
- Kozak S., *Ukraina między Wschodem a Zachodem (do czasów nowożytnych)* [in:] „Slavia Orientalis”, vol. LXI, 3, 2012, pp. 285-296.
- Nowacka D., *Rusinów Galicyjskich poszukiwania tożsamości „Kozak i ochotnik” Iwana Witoszyńskiego*, [in:] *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w. [Ukrainian identity in the face of the changes in the 17th-21st century]*, K. Jakubowska-Krawczyk and A. Nowacki, eds., Lublin 2017, pp. 85-101.
- Nowacki A., *Dyskusje tożsamościowe w ukraińskiej publicystyce i literaturze pomajdanowej* [in:] *Tożsamość ukraińska wobec przemian XVII-XXI w. [Ukrainian identity in the face of XVII-XXI changes]*, K. Jakubowska-Krawczyk and A. Nowacki, eds., Lublin 2017, pp. 249-271.
- Stefanowska L., *Tematyka europejska w dyskursie tożsamościowym Ukraińców [European themes in the identity discourse of Ukrainians]* [in:] *Szkice językowe i literacko-kulturowe*, O. Borys, M. Jeż, A. Samadowa, M. Saniewska, eds., Warszawa-Iwano-Frankiws'k 2017, pp. 195-223.

The review concerns the book *Ukrainian Identity in the Face of the 17th-21st Century Changes*, edited by Katarzyna Jakubowska-Krawczyk and Albert Nowacki (KUL Publishing House, Lublin 2017). This collective work consists of scientific articles on various aspects of Ukrainian native and cultural identity over several centuries. The book is dedicated to Professor Stefan Kozak on the occasion of the 80th anniversary. The book contains historical and cultural studies, but most of them are literary articles that deal with both past (modernism) and recent literature related to the Revolution of Dignity, the annexation of Crimea and the war in Donbass.

Key words: identity, Ukraine, literature, history, culture.

**RECENZJA KSIĄŻKI
TOŻSAMOŚĆ UKRAIŃSKA WOBEC PRZEMIAN XVII-XXI w
POD RED. KATARZYNY JAKUBOWSKIEJ-KRAWCZYK
I ALBERTA NOWACKIEGO**

Recenzja dotyczy książki *Ukraińska tożsamość w obliczu zmian XVII-XXI wieku* pod redakcją Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk i Alberta Nowackiego (Wydawnictwo KUL, Lublin 2017). Ta zbiorowa praca składa się z artykułów naukowych dotyczących różnych

aspektów ukraińskiej tożsamości narodowej i kulturowej na przestrzeni kilku stuleci. Książka dedykowana jest prof. Stefanowi Kozakowi z okazji 80-lecia. Książka zawiera studia historyczne i kulturowe, ale większość z nich to artykuły literackie, które dotyczą zarówno przeszłości (modernizmu), jak i współczesnej literatury związanej z rewolucją godności, aneksją Krymu i wojną w Donbasie.

Słowa kluczowe: tożsamość, Ukraina, literatura, historia, kultura.

zgłoszenie artykułu: 15.01.2020

przyjęcie artykułu do druku: 22.05.2020

